Nikos Kazantzakis

Řek Zorbas

KLUB
ČTENÁŘŮ
ODEON

Přeložil František Štuřík

© Helena Kazantzakis 1964

(1)

Poprvé jsem ho viděl v Pireu. Přijel jsem do přístavu a čekal na loď, která měla jet na Krétu. Rozednívalo se. Pršelo. Vál prudký teplý vítr a špinavé mořské vlny šplíchaly až k vchodu malé kavárničky. Skleněné dveře byly zavřeny, vzduch čpěl lidským pachem a odvarem šalvěje. Venku bylo zima a okenní tabule byly zamženy dechem kavárenských hostů. Pět šest nevyspalých námořníků v halenách z kozí kůže popíjelo kávu a šalvějový čaj a zamženými tabulemi vyhlíželo na moře.

Ryby byly ohlušeny vlnami rozbouřeného moře a uchýlily se ke dnu do klidných vod; čekaly, až se nahoře moře utiší. Rybáři zalezli do kaváren a vyčkávali, až přejde to boží dopuštění a ryby se přestanou bát, až zase vyplují k hladině a půjdou na vnadidlo. Mořské jazyky, ropušky a rejnoci se vrátili z nočních výprav a odpočívali. Svítalo.

Skleněné dveře se otevřely; vstoupil zavalitý a osmahlý přístavní dělník s nepokrytou hlavou, bosý a celý od bláta.

„Hej, Kostandisi," volal na něho jakýsi starý mořský vlk v bleděmodré haleně, „hrome, co je s tebou?"

Kostandis si s odporem odplivl.

„A co by mělo se mnou být?" zeptal se. „Ve dne práce, pak kavárna a večer zas doma. To je můj život. Dřina, samá dřina."

Jedni se smáli, druzí pokyvovali hlavami a proklínali kdeco.

„Psí život," prohodil jakýsi vousáč, který si jinak ze všeho dělal legraci. „Už aby čert všecko vzal."

Mírný modrozelený přísvit zalil špinavé okenní tabule, vnikl do kavárny, zavěsil se na ruce, nosy a čela návštěvníků, skočil na kamna a ozářil láhve. Světlo žárovek zesláblo, nevyspalý kavárník natáhl ruku a zhasil.

Chvíli bylo ticho. Všechny oči se zvedly a pohlédly ven na zachmuřený den. Bylo slyšet, jak se vlny tříští o zdi mola a řvou, ozývalo se kloktání několika nargilé.

Mořský vlk si povzdechl.

„Copak je asi s kapitánem Lemonisem?“ podivil se. „Bůh ať se nad ním slituje.“

Podíval se nevlídně na moře.

„Proklatec, to bude zase vdov!“ zavrčel a kousl se do šedivého vousu.

Seděl jsem v koutě. Bylo mi zima, poručil jsem si druhý odvar šalvěje. Chtělo se mi spát; bránil jsem se spánku, zaháněl jsem únavu a tíseň, které na mne šly už od rána. Hleděl jsem zamženými tabulemi na přístav, jak se probouzí za houkání lodních sirén a jak se námořníci a bárkaři chystají do práce. Díval jsem se a jakési pevné vlákno upředené z moře, deště a odjezdu mi ovíjelo srdce.

Upřel jsem oči na černou příď velkého parníku, stále ještě i s palubou zahaleného temnou nocí. Pršelo a viděl jsem, jak vlákna deště spojují nebe s blátivou zemí.

A jak jsem se tak díval na černou loď, na stíny a déšť, můj smutek dostával tvářnost, vzpomínky se ve vlhkém vzduchu vynořovaly a nabývaly hmotné podoby; z deště a z horoucí touhy se vynořila tvář milovaného přítele. Kdy? Loni anebo už v jiném životě jsem přijel do tohoto přístavu a loučil se tu s ním? Pamatuji se, že i tehdy pršelo a bylo zima, i tehdy nastával den a srdce se mi zmítalo a bouřilo.

Je bolestné loučit se s lidmi, jež máš rád; lepší je náhlý rozchod, zůstat a žít sám, jak je člověku přírodou souzeno. Ale toho deštivého jitra jsem se nemohl s přítelem rozloučit. Dodatečně jsem si uvědomil proč, ale už bylo pozdě. Šel jsem s ním na loď a seděl v jeho kabině mezi rozházenými zavazadly. A zatímco se díval stranou, hleděl jsem na něho dlouho a vytrvale, jako bych si chtěl vštípit do paměti jeho rysy jeden za druhým, jasné, modrozelené oči, oválnou mladistvou tvář, vlídný a ironický úsměv, ale především jemné ruce s dlouhými prsty.

Jednu chvíli zachytil můj pohled, jak na něm pomalu a chtivě ulpívá, obrátil se ke mně s posměšným vzezřením, jak míval ve zvyku, když chtěl zakrýt pohnutí. Podíval se na mne

a pochopil. A aby zmírnil smutek z loučení, zeptal se mě s ironickým úsměvem:

„Jak dlouho ještě?“

„Co jak dlouho?“

„Jak dlouho se budeš hrabat v knihách a mít pořád prsty od inkoustu? Pojeď se mnou; daleko na Kavkaze jsou v nebezpečí tisíce příslušníků našeho národa, pojeď, zachráníme je.“

Usmál se, jako by se chtěl posmívat svému vznešenému poslání.

„Možná že je nezachráníme,“ dodal, „ale zachráníme sami sebe, když se budeme snažit je zachránit. Nemám pravdu? Copak jsi to nehlásal, můj učiteli? ‚Když se chceš sám zachránit, snaž se zachránit druhé…‘ Kupředu tedy, učiteli, však jsi to učil… Pojď!“

Neříkal jsem nic. Posvátná Anatólie, kolébka bohů, vysoké hory, nářek Prométhea přibíjeného na skálu… A v tu dobu byl i náš národ přibíjen na kříž a volal o pomoc. Byl v nebezpečí; volal na pomoc každého svého syna. Ale já jsem nečinně naslouchal, jako by bolest byla sen a život dojemná tragédie a jako by bylo hrubé a nepřípustné skočit z tribuny na scénu a přiložit ruku k dílu.

Přítel nečekal na odpověď a vstal. Siréna už houkala potřetí. Podal mi ruku.

„Na shledanou, knihomole,“ řekl se smíchem, aby zakryl pohnutí.

Věděl, že je hanba, když člověk nedovede ovládnout city. Slzy, dojemná slova, okázalá gesta a obvyklé projevy důvěrnosti se mu zdály nevhodné a nedůstojné vzdělaného člověka. Měli jsme se rádi, ale nikdy jsme si neřekli vřelejšího slova; žertovali jsme a bili jsme se jako šelmy. Byl jemný, ironický a zdvořilý, já zase barbarský. On se ovládal a všechny projevy nitra provázel mírným úsměvem, já jsem zas býval strohý a občas se dával do nemístného smíchu.

I já jsem chtěl zakrýt zmatek nějakým drsnějším slovem, ale styděl jsem se. Vlastně jsem se ani nestyděl, nebyl jsem s to. Stiskl jsem mu ruku, držel jsem ji a nepouštěl. Pohlédl na mne s podivem.

„Jsi dojat?“ zeptal se a pokoušel se o úsměv.

„Ano," řekl jsem tiše.

„A proč? Copak jsme si to už neslíbili před lety a nedodržovali jsme tu úmluvu? Jak tomu říkají Japonci, které máš tak rád? Funtozin! Klid, neochvějnost, usměvavá tvář, nehybná maska. Co je za maskou, to je naše věc."

„Ano," znova jsem přisvědčil a snažil se, abych se v nějaké delší řeči neprozradil – nebyl jsem si jist, zda bych ovládl hlas tak, aby se nechvěl.

Ozval se gong a upozorňoval návštěvníky od kabiny ke kabině. Poprchávalo. Ovzduší se naplnilo citovými projevy loučení, přísahami, dlouhými polibky, chvatnými, horečnými vzkazy... Matka padala do náruče synovi, žena muži, přítel příteli. Jako by se loučili navždy a jako by jim toto malé loučení připomínalo ono velké. A náhle se ve vlhkém vzduchu od přídě až na záď lodi znovu rozlehl jako umíráček příjemný zvuk gongu.

Přítel se sklonil.

„Poslyš," tázal se tiše, „nemáš snad zlou předtuchu?"

„Mám," přisvědčil jsem.

„Ty věříš v ty pohádky?"

„Ne," odpověděl jsem pevně.

„Tak co?"

Nemělo smysl říkat si „tak co"; nevěřil jsem, ale bál jsem se.

Přítel mi zlehka položil levou ruku na koleno, jak bylo jeho zvykem v důvěrných chvílích, když jsme rozmlouvali a já ho chtěl přimět, aby se k něčemu rozhodl. On mi zpravidla odporoval, ale nakonec povolil, položil mi ruku na koleno, jako by chtěl říci: Z lásky udělám všecko, co budeš chtít...

Oči mu dvakrát třikrát zamžikaly. Znova se na mne podíval. Uvědomil si, že jsem smutný, rozmýšlel se, nemá-li užít naší oblíbené zbraně – smíchu a žertu...

„Dobře," řekl. „Podej mi ruku; jestli někdo z nás dvou bude v smrtelném nebezpečí..."

Odmlčel se, jako by se zastyděl. Celá léta jsme se smáli těm výletům do metafyziky a házeli do jednoho pytle vegetariány, spiritisty, teosofy a vědce...

„Tedy?" otázal jsem se a snažil se uhádnout.

„Berme to jako žert," řekl chvatně, aby se nezapletl v té nebezpečné větě. „Jestli bude někdo z nás dvou ve smrtelném nebezpečí, ať myslí na druhého s takovým úsilím, že ho o tom uvědomí, ať je kdekoli... Platí?"

Chtěl se zasmát, ale zdálo se, že mu rty strnuly a nehýbaly se.

„Platí," řekl jsem.

Přítel dostal strach, aby neprozradil svůj zmatek, a rychle dodal:

„Nevěřím ovšem v taková telepatická sdělení..."

„Na tom nezáleží," zamumlal jsem. „Ale budiž..."

„Tedy dobře, budiž; zažertujeme si. Platí?"

„Platí," opakoval jsem.

To byla naše poslední slova. Mlčky jsme si stiskli ruce, prsty se k sobě chvatně přimkly, náhle se odtrhly a já jsem spěšně odcházel, aniž jsem se obrátil, jako by mě někdo pronásledoval. Chtěl jsem se ještě ohlédnout a naposled se podívat na přítele, ale ovládl jsem se. Neotáčej se, řekl jsem si, to stačí.

Lidská duše je samé bláto, nevzdělaná, nedokonalá, její cítění je nedostatečné a hrubé; nic nedovede bezpečně a určitě vytušit. Kdyby to dokázala, loučení by vypadalo jinak.

Světla stále přibývalo; ta dvě jitra splývala a tvář milovaného přítele, nehybná a smutná, již jsem teď viděl zřetelněji, vznášela se provlhlá v přístavní mlze. Skleněné dveře kavárny se otevřely, moře zaburácelo a do místnosti vstoupil těžkým krokem zavalitý námořník se splihlými vousy. Ozvaly se radostné hlasy:

„Buď vítán, kapitáne Lemonisi!"

Schoulil jsem se ve svém koutku a snažil se znova soustředit myšlenky. Ale tvář mého přítele se už v dešti rozplývala a ztrácela.

Kapitán Lemonis vytáhl růženec a tiše jej probíral, vážný a zamlklý. Snažil jsem se nevidět, neslyšet a znova si v mysli vybavit přelud, který pomalu mizel. Znova oživit hněv, který mě tehdy pojal; ani to nebyl hněv, spíše stud, že mě přítel nazval knihomolem. Měl pravdu; miloval jsem sice život, ale přitom bylo nepochopitelné, že jsem už celá léta ležel v

knihách a stále psal. Toho dne, kdy jsme se loučili, mě přítel konečně přiměl, abych prohlédl. Zaradoval jsem se. Když jsem teď znal příčinu svého neštěstí, snad se mu spíše vyhnu. Jako by už teď neexistovalo to roztříštěné, nehmotné a nepostižitelné, jako by všechno dostalo tělo a já se s ním mohl snadno potýkat.

Ta tvrdá přítelova slova mi nedala pokoj. Hledal jsem od té doby záminku, abych zanechal knih a věnoval se praktické činnosti. Cítil jsem odpor a styděl jsem se mít toho ubohého motýlka za duchovní odznak, A právě před měsícem se mi naskytla příležitost. Pronajal jsem si na krétském pobřeží Libyjského moře opuštěný lignitový důl a teď jsem tam právě chystal, abych vzdálen společnosti knihomolů žil s prostými lidmi, dělníky a vesničany.

Připravoval jsem se k odjezdu a byl jsem plný neklidu, jako by ta cesta měla jakýsi tajemný smysl. V nitru jsem se rozhodl, že změním svou životní dráhu. Dosud jsi, duše, viděla jen stín a sytila se jím; teď ti předložím maso, řekl jsem si.

Byl jsem připraven. Den před odjezdem, když jsem probíral své písemnosti, našel jsem nedokončený rukopis. Vzal jsem jej a váhavě v něm listoval. Už dva roky byl v mém nitru samý zmatek a jediná velká touha, jediná myšlenka – Buddha. Stále jsem v sobě cítil, jak mě sžírá, jak zraje a jak mě poutá. Rostl a zmítal se, začínal se mi drát z hrudi, chtěl se dostat ven. A teď už jsem neměl to srdce, abych ho vyhodil, nebyl jsem s to. Na toto duchovní osvobození už bylo pozdě.

Jednu chvíli, co jsem tak nerozhodně držel rukopis, zazářil přede mnou přítelův úsměv, plný ironie a něhy. „Vezmu ho s sebou," řekl jsem si umíněně. „Nebojím se, vezmu si ho, jen se nesměj." Pozorně jsem rukopis zabalil, jako bych balil dítě do plenek, a vzal jej s sebou.

Ozval se drsný a chraptivý hlas kapitána Lemonise. Napjal jsem sluch; vyprávěl o skřítcích, kteří se prý za bouře vyšplhali na stěžně jeho lodi a olizovali je.

„Jsou pružní, lepkaví, chytíš je a máš ruce samý oheň. Natřel jsem si kníry a celou noc jsem se leskl jako ďábel.

Nakonec vnikla mořská voda do lodi a uhlí, které vezla, zvlhlo a ztěžklo. Loď začala tonout, ale Bůh jí podal pomocnou ruku; vrhl blesk, dvířka na palubě se rozlétla a uhlí spadlo do moře. Loď se zbavila přítěže, dostala se nahoru a zachránila se. Už to mám všecko za sebou.“

Vytáhl jsem z kapsy malé vydání Danta, které jsem nosil s sebou na cestách. Zapálil jsem si dýmku, opřel se o zeď a udělal si pohodlí. Chvíli jsem byl na váhách; kde mám začít s četbou nesmrtelných veršů? Mám začít s hořící smůlou Pekla, s očišťujícím plamenem Očistce nebo se mám vrhnout na nejvyšší stupně lidské naděje? Udělám, co budu chtít. Držel jsem v ruce miniaturní vydání Danta a radoval se ze své svobody. Verše, jež si teď ráno vyberu, budou udávat rytmus celého dne.

Zahloubal jsem se úplně do svého snu a chtěl jsem se rozhodnout, ale neměl jsem čas. Najednou jsem nervózně zvedl hlavu. Měl jsem dojem, jako by se mi na temeni otvíraly dva otvory. Náhle jsem se obrátil a pohlédl ke skleněným dveřím. Jako blesk mi projela hlavou myšlenka: Zase uvidím přítele! Byl jsem připraven na ten zázrak. Ale zklamal jsem se. Jakýsi šedesátiletý stařec vysoké postavy, s vypoulenýma očima přitiskl tvář na skleněnou tabuli dveří a díval se na mne. Pod paží držel podlouhlý balík.

Nejhlubší dojem na mne udělaly jeho oči, pronikavé, smutné, neklidné, planoucí. Aspoň se mi to zdálo. Sotva se naše pohledy zkřížily, byl jsem přesvědčen, že hledá právě mne. Rozhodl se, zvedl ruku a otevřel dveře. Rychlým pružným krokem přešel mezi stoly a stál přede mnou.

„Cestujete?“ zeptal se mě. „A kampak, smím-li se ptát?“

„Na Krétu. Proč se ptáš?“

„Nevzal bys mě s sebou?“

Pozorně jsem si ho prohlédl. Propadlé tváře, silné čelisti, vyčnívající lícní kosti, šedivé kučeravé vlasy, jiskrné oči.

„Proč? Co bych tam s tebou dělal?“

Pokrčil rameny.

„Proč, proč,“ opakoval zvysoka. „Copak nemůže koněčně člověk něco udělat i bez proč? Jen tak, pro svoje potěšení? Vezmi mě s sebou řekněme jako kuchaře; umím vařit dobré polévky…“

Dal jsem se do smíchu. Měl jsem rád přímé lidi, líbily se mi jejich řeči; měl jsem rád i polévky. Nebylo by špatné, řekl jsem si, vzít s sebou na odlehlé mořské pobřeží tohohle starého čahouna. Polévky, smích, hovory... Zdálo se mi, že je to scestovalý a zkušený mořský vlk – líbil se mi.

„Na co myslíš?“ zeptal se a pokýval svou velkou hlavou. „Taky držíš vážky? Vážíš na gramy co? Tak řekni raději ano, čert ať vezme vážky.“ ,

Stál nade mnou vytáhlý, kostnatý, omrzelo mě hledět pořád nahoru, když jsem s ním mluvil. Zavřel jsem Danta.

„Posaď se,“ řekl jsem mu. „Nechceš čaj?“

Sedl si. Na vedlejší židli opatrně položil balík.

„Čaj?“ zeptal se s opovržením. „Hej, hospodo, jeden rum.“

Vypil rum naráz; dlouho jej držel v ústech, aby ho vychutnal, potom pomalu polykal, aby si zahřál vnitřnosti. Labužník, řekl jsem si, vyzná se...

„Jakou dovedeš práci?“ zeptal jsem se ho.

„Umím všecky práce; nohama, rukama, hlavou, zkrátka všecky. Ted právě jsem bez práce, nemůžu si vybírat.“

„A kdes pracoval naposled?“

„V dolech. Jsem totiž, abys věděl, dobrý horník; vyznám se v rudách, najdu žílu, otvírám šachty, hloubím studny, nebojím se. Pracuji dobře. Byl jsem dílovedoucím a nikdo si na mě nestěžoval. Ale čert nikdy nespí. Minulou sobotu jsem se dostal do nálady, trochu jsem si zařádil, obořil se na majitele, který se ten den přišel na nás podívat, a nabil jsem mu holí.“

„A proč? Copak ti udělal?“

„Mně? Nic. Vůbec nic, povídám ti. Viděl jsem toho člověka prvně v životě. Poděloval nás cigaretami, nešťastník.“

„Tak proč?“

„Hrome, ty si tu sedíš a vyptáváš se. Tak mi to napadlo, kamaráde. Ty bys chtěl nemožnosti. Ale lidský rozum je mlynářčina zadnice.“

Už jsem slyšel různé definice lidského rozumu, ale tato mi připadala opravdu podivná a líbila se mi. Pohlédl jsem na nového společníka; tvář měl vrásčitou, rozbrázděnou, červotočivou, jako by ji poznamenaly bouře a vichřice. Po

létech mi ještě jedna tvář připomínala ztýrané, provrtané dřevo – tvář Panaita Istratiho.

„A copak máš v tom balíku? Jídlo, šaty nebo nářadí?“ Můj společník pokrčil rameny a dal se do smíchu.

„Zdá se mi, že jsi velmi rozumný,“ podotkl, „promiň mi.“

Pohladil balík velkou tvrdou rukou.

„Není tam nic z toho, co jsi právě jmenoval,“ odpověděl. „Je tam santuri.“

„Santuri? Ty hraješ na santuri?“

„Když na mne dolehne nouze, chodím po kavárnách a hraju na santuri. Přitom zpívám makedonské zbojnické písně. Potom vybírám; tady do téhle čepice sbírám šestáky.“

„A jak se jmenuješ?“

„Alexis Zorbas. Říkají mi taky Telegrafní tyč, když mě chtějí poškádlit; však vypadám jako dlouhatánský mnich a hlavu mám jako placku. Taky mi říkali Krysař, když jsem chodil po vsích a prodával pražená tykví jádra. Říkají mi i Pohroma; když prý někam přijdu, přinesu spoušť a zkázu. Mám i jiné přezdívky. Ale o tom zas jindy…“

„A kde ses naučil hrát na santuri?“

„To mi bylo dvacet. V mé rodné vesnici na úpatí Olympu jsem slyšel na nějaké slavnosti poprvé santuri. Dech se mi zatajil. Tři dny jsem nejedl. ‚Poslyš, co je ti?‘ ptá se mě otec, Bůh mu dej lehké odpočinutí. ‚Chci se učit na santuri.‘ ‚A nestydíš se? Copak jsi cikán, že chceš hrát na santuri?‘ ‚Chci se to naučit.‘ Měl jsem ušetřené nějaké peníze, až se třeba budu ženit. Byl jsem to hloupý chlapec, měl jsem horkou krev, šetřil jsem na svatbu! Vzal jsem tedy, co jsem měl, a koupil si santuri. To je ono. Pak jsem šel do Soluně, vyhledal jsem vzdělaného Turka pana Retsepa, který učil hrát na santuri. Padnu mu k nohám. ‚Co chceš, mladý Řeku?‘ ptá se mě. ‚Chci se naučit hrát na santuri.‘ ‚A pročpak mi padáš k nohám?‘ ‚Protože nemám peníze a nemůžu platit.‘ ‚Máš rád santuri?‘ ‚Mám.‘ ‚Tak jen přijď, nemusíš mi platit.‘ Nějaký čas jsem k němu chodil a učil se. Ať mu dá Bůh věčnou slávu – už je nebožtík. Pouští-li Bůh do ráje psy, ať tam pustí i pana Retsepa. Od té doby, co jsem se učil na santuri, stal se ze mne jiný člověk. Když na mě přijde světobol nebo mám nouzi, zahraju si na santuri a cítím se lip. Když hraju a lidi se

mnou mluví, já je neslyším. A slyším-li je, nemůžu mluvit. Chtěl bych, ale nemůžu.“

„A proč, Zorbasi?“

„Ech, to je ta vášeň.“

Dveře se otevřely; řev moře znova zalehl do kavárny, nohy a ruce se mi zachvěly zimou. Schoulil jsem se ještě víc do svého kouta, zabalil se do pláště a pocítil opravdové uspokojení. Kam bych šel? uvažoval jsem. Však je mi tu dobře. Chtěl bych tu být hodně dlouho.

Pohlédl jsem na divného hosta, stál přede mnou a upíral na mne planoucí oko; malé, kulaté, úplně černé, s červenými žilkami v bělmu. Cítil jsem, jak mě probodává a chtivě prozkoumává.

„A co pak?“ zeptal jsem se. „Co dál?“

Zorbas zase pokrčil kostnatými rameny.

„Počkej,“ řekl. „Nemáš cigaretu?“

Nabídl jsem mu. Vytáhl z kapsy pazourek a troud a zapálil si. Přivíral oči uspokojením.

„Jsi ženatý?“

„A copak nejsem člověk? Člověk, abych tak řekl, zaslepený? Taky jsem spadl do louže, jako už mnozí přede mnou. Oženil jsem se. Ale špatně jsem pochodil. Stal jsem se otcem rodiny a postavil si dům; měl jsem děti. Samé trápení. Sbohem santuri!“

„Hrál sis doma, když jsi chtěl zahnat starosti?“

„Ksakru, je vidět, že nehraješ na žádný nástroj. Co mi tu tlacháš? Doma jsou starosti, zrna, děti, co budeme jíst, co na sebe, co s námi bude? Peklo. A santuri chce duševní pohodu. Když mě žena hubuje, můžu mít chuť hrát na santuri? Když děcka mají hlad a kňourají, zkus to a hraj! Santuri chce, abys myslel jen na santuri – už chápeš?“

Přišel jsem k poznání, že tenhle Zorbas je člověk, jakého jsem dlouho hledal a stále nemohl najít, vnímavé, citu přístupné srdce, velká, nezkažená duše, která se ještě neodpoutala od matky Země.

Tento dělník mi vysvětlil nejprostšími slovy, co je umění, láska ke kráse, čistý cit, vášeň.

Pohlédl jsem na jeho ruce, jež dovedly zacházet s motykou a se santuri – ruce plné mozolů a jizev, znetvořené

a žilnaté. Pozorně a něžně, jako by svlékaly ženu, otevřely vak a vyndaly staré lesklé santuri, santuri s mnoha strunami a ozdobami z mědi a slonové kosti a s červeným hedvábným třapcem na konci. Hrubá ruka je pohladila, pomalu a s citem, jako by laskala ženu. A pak je zase zabalil, jako když přikrýváme milované tělo, aby se ne-zachladilo.

„To je santuri," zamumlal něžně a zase je pozorně odložil na židli.

Námořníci si přiťukli a vypukli v smích. Jeden poklepal přátelsky na rameno kapitánu Lemonisovi.

„Hele, ty taškáři kapitáne Lemonisi, pověz nám pravdu: sám Bůh ví, kolik svíček jsi zapálil svatému Mikuláši!"

Kapitán stáhl husté brvy.

„Na mou duši, chlapci, přísahám při moři, když jsem viděl před sebou smrt, nemyslel jsem ani na Pannu Marii, ani na svatého Mikuláše. Obrátil jsem se k Salamině, vzpomněl jsem si na ženu a zvolal: Hrome, Kateřino, kéž bych ležel u tebe v posteli!"

Námořníci se znova rozřehonili; smál se i kapitán Lemonis.

„Člověk je zvíře. Archanděl nad ním stojí s mečem, ale on, hlupák, to nechápe. Ať ho čert vezme, nestydu!"

Zatleskal.

„Hospodo, přines chlapcům něco pít!"

Zorbas nastavil ucho a poslouchal. Obrátil se, pohlédl na námořníky a pak na mne.

„Jak to – nechápe?" otázal se. „Co to povídá?"

Ale najednou pochopil a vyskočil.

„Výborně," volal nadšeně. „Ti námořníci se vyznají! Však také ve dne v noci bojují o život."

Zašermoval rukou ve vzduchu.

„Budiž," poznamenal, „to už je konečně jejich věc. Ale nezapomeňme svou řeč: mám se posadit, anebo jít? Rozhodni!"

„Zorbasi," řekl jsem a stěží jsem se zdržel, abych ho nechytil za ruku. „Zorbasi, platí; půjdeš se mnou. Mám na Krétě lignitový důl, budeš dohlížet na dělníky. Večer se oba rozložíme na pláži – ženu, děti, psa nemám – budeme společně jíst a pít. A pak budeš hrát na santuri."

„Jestli ovšem budu mít náladu, rozumíš? Udělám všecko, co budeš chtít. Ale santuri, to je jiná věc. Je to zvíře, miluje svobodu. Budu-li v náladě, budu hrát, budu i zpívat. A budu tančit zeimbecký nebo i sapický tanec, budu tančit pentozali, ale co se týče santuri, jednou provždy musím říct – jestli budu mít náladu. Dobré smlouvy – dobří přátelé. Budeš-li mě však nutit, nebude z toho nic. V těchhle věcech, abys věděl, mám své zásady."

„Zásady? Jak to myslíš?"

„Chci zůstat svobodný."

„Hospodo," zvolal jsem, „ještě jeden rum."

„Dva rumy," vyskočil Zorbas. „Ty budeš taky pít a přiťukneme si. Čaj a rum, to k sobě nepatří; ty si dáš taky rum. A zapijeme tu úmluvu."

Ťukli jsme si, už byl jasný den. Siréna zahoukala. Přišel bárkař, co mi vezl na loď zavazadla, a kývl na mne. Vstal jsem; šťouchl jsem Zorbase do ramene.

„Pojďme," vyzval jsem ho. „Stůj při nás Bůh."

„A ďábel," dodal tiše Zorbas.

Sklonil se, vzal santuri, otevřel dveře a vyšel první.

(2)

Moře! Podzimní nádhera, světlem zalité ostrovy, průsvitný závoj drobného deště, který zastíral nesmrtelnou nahotu Řecka. Šťasten, říkám si, komu osud dopřál, aby se v životě plavil Egejským mořem.

Je mnoho darů na tomto světě – ženy, ovoce, myšlenky – ale brázdit toto moře za krásného podzimního dne a šeptat si jméno každého ostrůvku, myslím, že není většího blaha, jež by lidské srdce více přibližovalo ráji. Nikde jinde se tak tiše a snadno nepřeneseš ze skutečnosti do snu. Hranice splývají a stěžně nejstarší lodi vyhánějí letorosty a nesou hrozny; opravdu, zde v Řecku je zázrak plodem nutnosti.

V poledne déšť ustal, slunce protrhlo mraky a ukázalo se svěží, něžné, čerstvě vykoupané a líbalo svými paprsky milované moře a zemi.

Stál jsem na přídi a opájel se pohledem na ten zázrak, který končil daleko na obzoru, kde splývalo nebe s mořem – zatímco na lodi mazaní Řekové s chtivýma očima mysleli na obchody; nicotné hádky vyvolávaly dojem rozladěného piana, počestné ženy plné zloby – ubohá, každodenní provinciální bída. Nejraději bych chytil loď za oba konce a potopil ji do moře, pořádně jí zatřásl, aby zmizelo všecko živé, co ji zaneřáďuje – lidé, myši, štěnice – a pak ji zas vytáhl, prázdnou a čerstvě umytou.

Chvílemi mě zase ovládl soucit; buddhistický soucit, chladný jako závěr složitých metafyzických úvah. Soucit nejen s lidmi, ale s celým světem, který zápasí, křičí, pláče, doufá, a nevidí, že všechno je přelud Nicoty. Soucit s Řeky a s lodí, soucit s mořem, se sebou samým, s lignitovým dolem a s Buddhovým rukopisem, soucit se všemi těmito neskutečnými výplody stínu a světla, jež každou chvíli zvíří a znečistí vzduch.

Díval jsem se na Zorbase. Seděl na hromadě lodních lan a jeho tvář dostala na moři barvu vosku. Voněl k citrónu, poslouchal cestující, jak jeden hájí krále, druhý Venizelose. Pokýval hlavou a odplivl si.

„Plané politizování," mumlal s opovržením. „Že jim není hanba."

„A co je to, Zorbasi, plané politizování?"

„Ale všecko – král, demokracie, poslanci, maškarády..."

V Zorbasově mysli současnost splynula s minulostí. Telegraf, loď, železnice, běžná morálka, vlast a náboženství se mu zřejmě zdály planým politizováním. Jeho duch postupoval daleko rychleji než ostatní svět.

Lana na stěžních skřípala, břehy tančily, ženy zežloutly jako listí stromů na podzim. Odložily cestovní potřeby – líčidla, šněrovačky, hřebeny – rty jim zbledly a nehty zmodraly. Vrány opelichaly, cizí peří vypadalo – pentle, falešné obočí, falešná mateřská znaménka, podprsenky – a když jsi ještě k tomu věděl, že co nevidět budou zvracet, cítil jsi odpor a velký soucit.

I Zorbas zežloutl, zezelenal, jeho planoucí zrak potemněl. Až k večeru se mu zas vyjasnilo. Zvedl ruku a ukázal na dva velké delfíny, jak vyskakují a předstihují loď.

Tehdy jsem si všiml, že má na levé ruce půl ukazováčku useknutého.

„Co se ti stalo na prstě, Zorbasi?“ zeptal jsem se.

„Nic,“ odpověděl dotčen, že jsem neměl radost z delfínů, jak očekával.

„Nějaký stroj ti ho usekl?“ naléhal jsem.

„Co mluvíš o stroji? Sám jsem si ho usekl.“

„Sám?“ podivil jsem se. „A pročpak?“

„Nepochopíš to, pane,“ řekl a pokrčil rameny. „Přece jsem ti už řekl, že jsem provozoval všecka řemesla. Jednou jsem dělal hrnčíře. Víš, co to je, když vezmeš hroudu hlíny a můžeš z ní udělat, co chceš? Frrr, frrr, kolo a hlína se točí jako posedlí, stojíš nad tím a řekneš si: Udělám džbán, udělám talíř, udělám lampu, udělám cokoli. Tehdy jsi, povídám ti, opravdu svobodný.“

Zorbas už zapomněl nahoře; žvýkal citrón, jeho oko zas ztratilo lesk.

„Tak dál,“ pobízel jsem ho. „A co prst?“

„Překážel mi při práci; právě v nejlepším mi ji zkazil. Jednou jsem vzal sekáček…“

„A bolelo tě to?“

„Jakpak by nebolelo? Copak jsem pařez? Jsem Člověk, bolelo to. Ale prst mi překážel, povídám ti; tak jsem ho usekl.“

Slunce zapadalo, moře se trochu uklidnilo a mraky se rozptýlily. Na nebi se zatřpytila večernice. Pohlédl jsem na moře, pohlédl na nebe a zamyslel se… Tolik milovat, vzít sekáček, mít bolest a useknout… Ale nedal jsem znát své pohnutí.

„To není dobrá metoda, Zorbasi,“ namítl jsem se smíchem. „V jedné legendě se vypráví, že jakýsi poustevník prý kdysi uviděl ženu, pohoršil se, vzal taky sekáček…“

„Byl to ale hlupák,“ přerušil mě Zorbas, který už tušil, co chci říci. „Useknout si to a přijít o to. Jemu to přece nepřekáželo…“

„Jak to?“ podivil jsem se. „Překáželo, a dokonce velmi překáželo.“

„V čem?“

„Nu přece dostat se do království nebeského.“

Zorbas na mne posměšně zašilhal.

„Ale to je právě, ty dětino, klíč do ráje."

Zvedl hlavu, dobře si mě prohlédl, jako by chtěl uhádnout, co si myslím o budoucím životě v království nebeském a jak se dívám na ženy a na popy. Ale plno věcí se mu zřejmě zdálo nepochopitelných a potřásal šedivou červotočivou hlavou.

„Zmrzačení se nedostanou do ráje," namítl a odmlčel se.

Natáhl jsem se v kabině a otevřel jsem knihu. Stále jsem se v myšlenkách zabýval Buddhou. Četl jsem spis Rozmluva Buddhova s pastevcem, který mi v poslední době naplňoval srdce klidem a jistotou.

Pastevec: Mé jídlo je připraveno, podojil jsem ovce; má chatrč je zavřena, oheň plane. A z nebe ať prší jak chce.

Buddha: Není mi třeba jídla a mléka, vichry jsou mi chatrčí, oheň vyhasl. A z nebe ať prší jak chce.

Pastevec: Mám voly, mám krávy, mám otcovské louky a býka, který oplodňuje mé krávy. A z nebe ať prší jak chce.

Buddha: Nemám voly ani krávy, nemám louky. Nebojím se ničeho. A z nebe ať prší jak chce.

Pastevec: Mám poslušnou a hodnou ženu. Už léta s ní žiji a v noci si s ní rád hraji. A z nebe ať prší jak chce.

Buddha: Mám duši poslušnou a svobodnou, už léta ji cvičím a učím, aby si se mnou hrála. A z nebe ať prší jak chce.

Ty dva hlasy stále mluvily, ale já jsem zatím usnul. Znova se zvedl vítr a vlny se tříštily o křišťálové okénko. Vznášel jsem se mezi spánkem a bděním jako zpola těžký, zpola lehký dým. Vlny se valily jako za prudké bouře, louky zmizely, voli, krávy a býk se utopili. Vítr odnesl střechu chatrče, oheň vyhasl, žena vykřikla a padla mrtva do bláta. Pastevec začal naříkat a volat. Neslyšel jsem, co říkal a volal; hroužil jsem se do hlubšího spánku jako ryba do moře.

Když jsem se ráno probudil, viděl jsem vpravo velký královský ostrov, divoký a hrdý. Hory se vlídně usmívaly, zality paprsky ranního slunce. Oko bloudilo z hor na roviny, potom zas pátravě sledovalo celé pobřeží. Jak dobře jsem znal všechna ta místa, jak jsem se radoval, když jsem je v duchu procházel!

Přistoupil jsem a dotkl se Zorbasova ramene.

„Jistě nevidíš Krétu poprvé, Zorbasi! Hledíš na ni jako na starou přítelkyni.“

Zorbas mrzutě zívl, neměl se k hovoru.

Zasmál jsem se.

„Není ti do řeči, Zorbasi!“

„To nemůžu říct, pane,“ odvětil. „Ale ráno mluvím nerad. Dělá mi to potíže.“

„Potíže?“

Zorbas hned neodpověděl. Jeho zrak znova zabloudil na pobřeží; spal na palubě a z šedivých kadeřavých vlasů mu dosud kapala rosa. Všechny hluboké vrásky v tváři, na bradě a na krku byly až na dno osvětleny, protože teď na ně svítilo slunce.

Konečně se mu pohnuly odulé rty, skleslé jako kozí pysky.

„Dělá mi potíže, když mám ráno mluvit,“ řekl. „Opravdu mě to namáhá, promiň.“

Odmlčel se a znovu upřel na Krétu své kulaté oko.

Zvonili k snídani. Z kabin začaly vylézat pomačkané zažloutlé obličeje. Ženy s uvolněnými drdoly vrávoraly od stolu ke stolu, čpěly zvratky a kolínskou vodou. V jejich kalném pohledu bylo plno zmatku a nerozumu.

Zorbas seděl proti mně a s živočišnou rozkoší srkal kávu. Namazal si chléb máslem a medem a jedl. Tvář se mu vyjasnila a uklidnila, ústa dostala mírný výraz. Potají jsem pozoroval, jak se zvolna probírá ze spánku a z mlčení a jak jeho oči nabývají lesku. Zapálil si cigaretu, labužnicky vdechl a chlupaté chřípí zas vypustilo modravý kouř. Ohnul pravou nohu a sedl si na ni; udělal si pohodlí jako orientálec; teď mohl mluvit. Dal se do řeči.

„Jestli přijíždím na Krétu poprvé?“ začal. Přivíral oči a díval se do dálky, kde bylo vidět obrysy horstva Idy. „Není to poprvé. V roce 1898 jsem už byl dospělý muž. Má brada a mé vlasy měly už svou barvu, byly černé jako uhel. Měl jsem dvaatřicet zubů, a když jsem se opil, snědl jsem jídlo i s talířem. A co čert nechtěl, v tu dobu se zas právě vzbouřila Kréta.

Dělal jsem tehdy obchodníka. Chodil jsem v Makedonii po vesnicích, prodával zboží a dostával místo peněz sýr, vlnu,

máslo, králíky, kukuřici, zase jsem to prodával a znova vydělával. Když jsem přišel navečer do nějaké obce, věděl jsem, kde budu nocovat. V každé vesnici se najde nějaká soucitná vdova, budiž jí za to chvála. Dal jsem jí cívku nití, nějaký hřeben nebo černý šátek, když nosila smutek po nebožtíkovi, a spal jsem s ní. Žil jsem levně.

Žil jsem, pane levně, ech, byl to krásný život. Ale tu máš čerte kropáč; Kréta se znova chopila zbraně. Zatracený psí život, řekl jsem si. Ta Kréta nám do smrti nedá pokoj? Nechal jsem cívky a vdovy, vzal jsem pušku, přidal se k ostatním rebelům a odjeli jsme na Krétu."

Zorbas se odmlčel. Jeli jsme teď kolem tiché obloukovité zátoky, do jejíhož klínu se valily a rozlévaly vlny, ale netříštily se, jen na pláži zanechávaly pěnu. Mraky se rozptýlily, slunce zasvitlo a divoká Kréta se vlídně usmívala.

Zorbas se obrátil a posměšně na mne pohlédl:

„Čekáš asi, pane, že ti budu vypočítávat, kolik jsem usekl tureckých hlav a kolik tureckých uší jsem naložil do lihu – jak je to zvykem na Krétě... Ale to pusť z hlavy, je mi to nepříjemné a stydím se. K čemu ten vztek? říkávám si teď, když jsem zmoudřel. K čemu ten vztek, když se máš vrhnout na druhého člověka a kousat ho, ačkoliv ti nikdy neublížil, když mu máš uřezat nos nebo ucho, když mu máš rozpárat břicho a přitom volat Boha na pomoc – aby taky uřezával nosy a uši a páral břicha. Ale tehdy jsem měl, jak vidíš, horkou hlavu, kdepak bych se vzmohl na kousek úsudku! K zdravému a poctivému úsudku musí být klid, věk a zdravý rozum. Když jsi starý, lehko se ti řekne: Hanba, chlapci, nekousejte! Ale když máš všech dvaatřicet zubů... Člověk je zvíře, když je mladý, je divoké zvíře a požírá lidi."

Pokýval hlavou.

„Jí i berany, slepice a prasátka, ale když nemá lidské maso, nenají se," dodal a na kovovém podnose rozmačkal cigaretu. „Nenají se. Co o tom soudíš ty, stolice moudrosti?"

„Ale co ty bys mohl do toho mluvit?" zeptal se a změřil mě pohledem. „Pokud vím, vaše urozenost nikdy neměla hlad, tys nezabíjel, nekradl, necizoložil – co ty víš o životě? Nevinná duše, tělo, kterého se slunce nedotklo...," mumlal se zjevným pohrdáním.

V té chvíli jsem se opravdu styděl za neupracované ruce, za osmahlou tvář a pohodlný život.

„Ale ať si," dodal Zorbas a bezděky přejel těžkou dlaní po stole, jako by držel houbu a utíral jej. „Ať si. Chtěl bych se tě zeptat jen na jednu věc: četls patrně hromadu knih, je tedy možné, že víš..."

„Co? Pověz co, Zorbasi?"

„Je to, pane, cosi podivného... Cosi zvláštního a rozum si s tím neví rady. Všechny ty hanebnosti, vraždy, jež my povstalci máme na svědomí, přivedly na Krétu krále Jiřího, přinesly tedy Krétě svobodu."

Podíval se na mne vypoulenýma očima, celý udivený

„Je to záhada," šeptal, „velká záhada. Aby tedy přišla na svět svoboda, je třeba tolika vražd a hanebností? Vždyť kdybych ti začal vypočítávat, jaké hanebnosti jsme páchali a kolika vražd se dopustili, vlasy by ti na hlavě vstávaly. A přece, jaký byl výsledek toho všeho? Svoboda. Místo aby nás Bůh bleskem sežehl, poslal nám svobodu. To mi nejde na rozum."

Pohlédl na mne, jako by u mne hledal pomoc. Bylo vidět, že ta záhada ho velmi souží a že si s ní neví rady.

„Mohl bys mi to vysvětlit, pane?" zeptal se pln úzkosti.

Co jsem mu měl vysvětlit a co jsem měl říci? Buď neexistuje to, čemu říkáme Bůh, nebo Bůh miluje vraždy a hanebnosti, anebo konečně vraždy a hanebnosti jsou nepostradatelné v úzkosti a v zápase světa...

„Jak klíčí a ujímá se květ v hnoji a neřádu? Řekni si, Zorbasi, že člověk je hnůj a svoboda květ."

„Dobře, ale co zárodek?" namítl Zorbas a udeřil pěstí do stolu. „Aby vypučel květ, musí být zárodek. A kdo ho vložil do našich špinavých útrob? A proč ten zárodek nevykvete v laskavosti a poctivosti? Proč si žádá krev a špatnost?"

Potřásl jsem hlavou.

„Nevím," řekl jsem.

„A kdo to ví?"

„Nikdo."

„Ale potom," zoufale namítl Zorbas a divoce se kolem sebe rozhlédl, „pročpak mám dělat lodi, stroje a límečky?"

Dva tři cestující utýraní mořem, kteří seděli u vedlejšího stolu a pili kávu, oživli a čekali hádku; zbystřili sluch.

Zorbase zamrzelo, že vzbudil jejich pozornost, ztišil tedy hlas.

„Ale nechme toho, ať to čert vezme. Když si na to vzpomenu, mám chuť rozbít všecko, co vidím kolem sebe, rozbít židle a lampy, rozbít si hlavu o zeď. A pak, čemu vlastně rozumím? Už je to můj osud. Platím, co jsem rozbil, nebo jdu do lékárny a tam mi dají na hlavu obklad. A je-li Bůh, ech, potom je všecko pro kočku. Patrně se na mne dívá z nebe a směje se."

Náhle mávl rukou, jako by odháněl mouchu, která ho obtěžovala.

„Konečně," dodal mrzutě, „chtěl bych ti říct ještě tohle: když připlula královská loď ozdobená prapory a zahřměly salvy a král vstoupil na Krétu... Viděls někdy v životě lidi šílet, když se dočkali svobody? Ne? Ech, nešťastný pane, pak ses narodil slepý a slepý zemřeš. Ale já, kdybych žil ještě tisíc let a zůstal na mně živý jen kousek masa, nikdy nezapomenu, co jsem viděl ten den. A kdyby si každý člověk měl podle své chuti vybrat v nebi ráj – tak by to ostatně mělo být a to by pak byl ráj – já bych Bohu řekl: Pane Bože, ať je mým rájem Kréta plná myrty a praporů a ať navěky trvá ta chvíle, kdy vstoupil král Jiří na krétskou půdu... Nic jiného si nepřeju."

Zorbas se zase odmlčel. Zakroutil si knír, nalil si plnou sklenici ledové vody a naráz ji vypil.

„A co se potom stalo na Krétě, Zorbasi? Vypravuj!"

„Nač mám mluvit?" bránil se Zorbas a znova se rozčilil.

„Hrome, řeknu ti, že tenhle svět je záhada a člověk zvíře. Velké zvíře a velký bůh. Přišel se mnou z Makedonie jeden ničemný komita, jmenoval se Jorgaros – byl to člověk všeho schopný, špinavé prase, a dal se najednou do pláče. Co pláčeš, příteli Jorgarosi? povídám mu. Mně taky tekly z očí slzy proudem. Co pláčeš, ty prase? Ale on se na mne vrhl a začal mě líbat a plakal jako malý chlapec. A pak ten hrubec vytáhl měšec, vysypal na zástěru zlaté libry, které ukradl zabitým Turkům a v domech, kam vnikl, nabíral plné hrsti a pořád to zlato rozhazoval. Chápeš to, pane? Tomu se říká svoboda."

Vstal jsem a vyšel na palubu, abych se nadýchal čerstvého vzduchu.

Tomu se říká svoboda, uvažoval jsem. Když vášnivě hromadíš zlaté libry a když najednou přemůžeš vášeň a vyhodíš všecko, co ti patří. Když se zbavíš vášně a podlehneš jiné, vyšší... Ale není i to jakési otroctví? Máš se obětovat za ideu, za národ, za Boha? Anebo snad čím výše je pán, tím více se prodlužuje provaz našeho otroctví, skáčeme a veselíme se v daleko větším okruhu, umíráme a nevidíme konec provazu, a to nazýváme svobodou?

Pozdě odpoledne jsme přirazili k písčitému břehu. Bílý jemný písek, rozkvetlé oleandry, fíkovníky, rohovníky a dále napravo nízký a popelavě šedý pahorek bez stromů, který se podobal tváři ženy ležící naznak. Na krku pod bradou se táhly temně hnědé žíly lignitu.

Vál podzimní vítr, roztřepené mraky zvolna pluly, zatemňovaly zemi a dodávaly jí půvabu; jiné se zase hrozivě kupily na nebi. Zastíraly a odhalovaly slunce, tvář země se osvětlovala, jako když se lidská tvář jasní a zachmuřuje.

Chvíli jsem stál na pláži a rozhlížel se kolem. Přede mnou se táhla posvátná samota, smutná a záludná jako poušť. Od země se zvedala buddhistická píseň a plnila mi nitro: Kdy tedy konečně odejdu do samoty – sám a bez přítele, jen s posvátnou jistotou, že vše je sen? Kdypak už odejdu na horu, pln radosti a oblečen do cárů a prost žádostí? A přesvědčen, že tělo je pouze nemoc a hřích, stáří a smrt – svobodný, bez bázně a pln radosti, kdy odejdu do lesa? Kdy, kdy, kdy?

Zorbas mě dohonil se santuri pod paží.

„Podívej se, lignit," zvolal jsem, abych zakryl pohnutí, a ukázal jsem rukou k obrácené ženské tváři. Ale Zorbas stáhl brvy a nepodíval se.

„Až jindy, pane," řekl. „Teď ať se napřed zem zastaví. Pořád se houpe, ať ji čert vezme, houpe se, děvka, jako paluba. Pojďme rychle do vesnice," pobídl a vykročil dlouhým krokem.

Dva bosí vesničtí kluci, osmahlí jako feláhové, přiběhli a chopili se zavazadel. Jakýsi tlustý celník s modrýma očima kouřil nargilé v baráku, který měl být celnicí. Podíval se na

nás úkosem, vrhl rychlý pohled na zavazadla, chvíli se vrtěl na židli, jako by chtěl vstát, ale neměl chuť. Pomalu zvedl hadici nargilé.

„Vítám vás," pozdravil ospale.

Jeden z kluků ke mně přistoupil, v olivově černých očích mu zahrálo.

„Přivandrovalec," řekl posměšně. „Je líný."

„Kréťané ovšem nejsou líní," podotkl jsem.

„Jsou líní... Taky jsou líní," odpověděl krétský kluk, „ale jinak..."

„Vesnice je daleko?"

„Kdepak! Co bys kamenem dohodil. V údolí za zahradami. Je to dobrá vesnice, pane, opravdový ráj: rohovníky, fazole, olej, víno. A tam dál na pláži rostou nejranější okurky na Krétě. Z Afriky vane vítr a okurky po něm rostou; v noci si lehneš do zelinářské zahrady a slyšíš, jak praskají – krr, krr, krr – a jak rostou."

Zorbas šel napřed a ještě ohlušen klopýtal.

„Odvahu, Zorbasi," zvolal jsem, „teď už je nám hej, už se neboj!"

Šli jsme rychle. Půda byla smíšena s pískem a se skořápkami, sem tam bylo vidět nějaký tamaryšek, několik planých fíkovníků, hořký pryšec. Bylo dusno. Mraky se pořád snášely níž, vzduch byl těžký.

Šli jsme kolem velkého fíkovníků; měl dvojitý, zmrzačený kmen a začínal stářím trouchnivět. Chlapec se zavazadly zůstal stát; pohodil hlavou a ukázal na starý strom.

„Slečnin fíkovník," poznamenal.

Zastavil jsem se. Na Krétě každý kámen a každý strom má svou tragickou historii.

„Slečnin? Jak to?"

„Když ještě žil můj dědeček, jakási slečna se zamilovala do malého pasáčka. Ale její otec to nechtěl dovolit; slečna plakala, prosila, pokusila se o sebevraždu, ale starý nedbal. A tak jednou večer oba milenci zmizeli. Hledali je den, dva, tři, týden, ale nebylo po nich památky. Bylo však léto a začali páchnout; ti, co je hledali, šli tedy po zápachu a našli je v objetí pod tímto fíkovníkem, ale už byli v rozkladu. Chápeš?

Našli je podle zápachu. Fuj, fuj," odplivl si chlapec a dal se do smíchu.

Z vesnice bylo slyšet křik; psi začali štěkat, ženy ječely a kohouti ohlašovali změnu počasí. Ve vzduchu čpěly matoliny, hospodáři pálili rakiji.

„Tady je vesnice," volali chlapci a utíkali napřed.

Vesnička se objevila v ohybu za písečným pahorkem, na svahu údolí. Byly tam vápnem obílené nízké domky s terasami, jeden vedle druhého; černými otevřenými okny se domky podobaly vybíleným lebkám, zaklíněným do skal.

Dohonil jsem Zorbase.

„Dávej si pozor, Zorbasi," připomínal jsem mu, „a chovej se, jak náleží, až teď přijdeme do vesnice. Ať jim nejsme podezřelí; musíme dělat seriózní podnikatele – já šéfa a ty dílovedoucího. Kréťané, abys věděl, nežertují, jak si tě vezmou na mušku, hned vědí, s kým mají tu čest; dají ti přezdívku a už se jí nezbavíš. Pak běháš jako pes, kterému uvázali na ocas plecháč."

Zorbas si zakroutil knír a zamyslel se.

„Řeknu ti, pane," přerušil konečně mlčení, „je-li tu nějaká vdova, neměj obav; ale jestli není..."

V tu chvíli jsme vcházeli do vesnice; přiběhla k nám žebračka v hadrech a natáhla ruku. Byla osmahlá, celá špinavá a pod nosem měla hustý černý knírek.

„Ech, kmotře," volala na Zorbase, „kmotře, máš duši?"

Zorbas se zastavil.

„Mám," odpověděl vážně.

„Dej mi tedy pět drachem."

Zorbas vytáhl z kapsy odřenou koženou peněženku.

„Tu máš," řekl a jeho zatrpklé rty se usmály.

Obrátil se:

„Vidím tu opravdu láci; duše stojí pět drachem."

Vrhli se na nás psi z vesnice, ženy se vyklonily z teras, děti hulákaly a utíkaly za námi, jedny štěkaly jako psi, druhé houkaly jako auta a jiné zas šly před námi a ohlížely se velkýma vyjevenýma očima.

Přišli jsme na náves: dva vysokánské topoly s hrubě otesanými kmeny, kolem nich lavičky a naproti kavárna s

velkým vybledlým nápisem Kavárna a řeznictví u Cudné panny.

„Co se směješ, pane?“ zeptal se mne Zorbas.

Ale neměl jsem čas odpovědět. Ze dveří kavárny se vyřítilo pět šest hromotluků v modrých kalhotách a růžových pásech.

„Vítáme vás, kmotři,“ volali. „Pojďte na skleničku rakije, ještě je teplá, přímo z kotle.“

Zorbas mlaskl jazykem.

„Co říkáš, pane?“ obrátil se a mrkl na mne. „Nedáme si jednu?“

Vypili jsme, vnitřnosti nám hořely. Kavárník-řezník, zachovalý a čilý stařec, nám přinesl židle.

Ptal jsem se ho, kde bychom se mohli ubytovat.

„Jděte k paní Hortensii,“ zvolal kdosi.

„Francouzka?“ podivil jsem se.

„Po ďáblově matce. Život má za sebou. Bůh ví, kde všude byla; teď na stará kolena se tu usadila a otevřela si hostinec.“

„Prodává i bonbóny,“ prohodil nějaký chlapec.

„A pudruje se a maluje,“ vykřikl jiný. „A kolem krku si váže pentli a má papouška…“

„Je vdova?“ zeptal se Zorbas.

Ale nikdo neodpovídal.

„Je vdova?“ znova se dychtivě zeptal.

Kavárník se chytil za hustou šedivou bradu.

„Kolik je tu chlupů, kmotře? Kolik? Po tolika mužích je vdovou. Už jsi doma?“

„Jsem,“ odvětil Zorbas a olízl si rty.

„Možná že bude vdovou i po tobě, dej si pozor, kmotře,“ zvolal kterýsi bodrý stařec a všichni se zachechtali. Znova se objevil kavárník s podnosem a nabízel nové zboží: ječné preclíky, čerstvý sýr a hrušky.

„Tak dejte už těm lidem pokoj,“ zvolal. „Jakápak paní? Budou bydlet u mne.“

„Já si je vezmu,“ nabízel se jakýsi stařec. „Nemám děti, dům je velký a je v něm dost místa.“

„Promiň, strýce Anagnostisi,“ vzkřikl kavárník a nakláněl se k starcovu uchu. „Já jsem řekl první.“

„Tak si vezmi jednoho," navrhoval strýc Anagnostis, „a já si vezmu toho dědu."

„Jakého dědu?" pohoršil se Zorbas a v očích mu vzplanul hněv.

„Zůstaneme spolu," řekl jsem a pokynul Zorbasovi, aby se nerozčiloval. „Půjdeme k paní Hortensii."

„Vítám vás, vítám vás!"

Jakási kulaťoučká obtloustlá žínka s odbarvenými a jako len plavými vlasy, na bradě mateřské znaménko s prasečí štětinou, se kolébavě objevila pod topoly, křivonohá, s otevřenou náručí. Na krku měla červenou sametovou pentli a vpadlé tváře pokryté pudrem. Na čele jí laškovně poletovala kadeř; podobala se staré Sáře Bernhardtové, když hrála v Orlíku.

„Těší nás, paní Hortensie," odpověděl jsem a v dobré náladě jsem jí chtěl políbit ruku.

Život se mi jevil jako v pohádce, jako v Shakespearově Bouři. Po předstíraném ztroskotání jsme vystoupili z loďky promoklí, prohlíželi si neznámé břehy a okázale zdravili místní obyvatele. A zdálo se mi, že ta paní Hortensie je královnou ostrůvku, jakýsi druh plavého skvělého lvouna, který se před tisíci lety zachránil na tuto pláž a teď je napolo zkornatělý, navoněný a plný radosti. A za ním stojí mnohohlavý zástup kanibalů, špinavý, vousatý a v dobré náladě, a hledí na něj s pohrdáním a obdivem.

Zorbas, přestrojený princ, se sám na ni díval vypoulenýma očima jako na dávnou společnici, starou plachetnici, která bojovala kdesi v dalekých krajích zcela sama, vítězila, podléhala, dostávala rány, její padací dveře se otevřely, její stěžně byly zpřeráženy a plachty roztrhány – a teď plna trhlin, jež ucpávala pudrem, byla zavlečena sem na pobřeží a čekala. Čekala patrně na Zorbase, kapitána s tisíci jizvami. Měl jsem radost, když jsem viděl ty dva herce, jak se nakonec šťastně shledávají v této prostě vypravené a silně přibarvené krétské scenérii.

„Dvě postele, paní Hortensie," požádal jsem a uklonil se staré milovnici. „Dvě postele bez štěnic ..."

„Štěnice tu nejsou," odpověděla a vrhla na mne pátravý a vyzývavý pohled staré sirény.

„Jsou tu, jsou tu," křičela a chechtala se ústa kanibalů.

„Nejsou, nejsou," trvala na svém herečka a buclatou nožkou v silné modré punčoše kopala do kamínků.

Měla staré sešmaťhané střevíčky s koketní hedvábnou mašlí.

„Ať tě čert vezme, ty potulná zpěvačko," znova vykřikl kanibal a zachechtal se.

Ale paní Hortensie šla teď důstojně napřed a vedla nás. Voněla pudrem a levným mýdlem.

Zorbas šel za ní a hltal ji očima.

„Hrome, podívej se na ni," povídá mi a přimhouří oko. „Jde jako kachna, děvka. A jak se kolébá, cap, cap, jako ty ovce s oháňkou úplně zarostlou v tuku..."

Spadly dvě tři velké kapky, nebe se zatáhlo. Modré blesky se křižovaly nad horou. Malé dívenky v bílých kožíšcích z nevydělané kozí kůže spěchaly domů a hnaly z pastvy kozu a ovci. Ženy si dřeply před krbem a rozdělávaly večerní oheň.

Zorbas si hryzl nervózně vous a pořád se žádostivě díval na rozkolébané boky paní Hortensie.

„Hm," mumlal si jednu chvíli, „zatracený život, pořád mizera nemá konce!"

(3)

Hotýlek paní Hortensie byla původně řada lázeňských kabin, stojících těsně vedle sebe. První kabina sloužila za obchodní místnost; prodávaly se tam bonbóny, cigarety, burské oříšky, knoty do lamp, slabikáře a vonná pryskyřice. Další čtyři kabiny byly ložnice a vzadu na dvoře stála kuchyně, prádelna, kurník a králíkárna. Kolem dokola přímo v písku rostlo husté rákosí a africké fíkovníky. Všechna ta směs čpěla mořem, výkaly a močí. Jen čas od času, když kolem přešla paní Hortensie, bylo cítit ve vzduchu vůni, jako by vám vylili pod nos holičské umývadlo. Postele byly odestlány; vrhli

jsme se na ně a spali v jednom tahu až do rána. Už si nevzpomínám, co se mi zdálo, ale ráno jsem se cítil svěží a v dobré náladě, jako bych se vykoupal v moři.

Byla právě neděle. Zítra patrně přijdou z blízkých vesnic dělníci a začnou pracovat v lignitovém dole; měl jsem tedy čas vyjít si na procházku a podívat se, na jaké pobřeží mě osud zavál. Hned na úsvitu jsem vyskočil z postele, šel jsem podél zahrad a pak stále po mořském břehu, seznámil jsem se zběžně s vodou, půdou, s místním ovzduším a nasbíral vonné byliny; ruce mi voněly heřmánkem, šalvěji a mátou.

Vystoupil jsem na návrší a rozhlédl se. Byl to drsný a chmurný kraj; kolem dokola železitá skála, temné stromy a bílý vápenec, který se nedal rýt rýčem – aspoň se mi tak zdálo. A z ničeho nic tu místy načervenalou půdu provrtávaly jemně žluté liliovité květy a zářily v odrazu slunce. V dálce na jihu se v prvních slunečních paprscích leskl a červenal jakýsi plochý písečný ostrůvek, panensky růžový.

Trochu dál od mořského pobřeží, táhnoucího se mírným obloukem, byly olivy, rohovníky, fíkovníky a nějaké vinice; v chráněných polohách uprostřed dvou návrší citroníky a mišpule a blíž u břehu zelinářské zahrady.

Dlouho jsem s potěšením z toho návrší pozoroval mírně zvlněný terén; všude pruhy železitých skal, temné rohovníky, stříbrolisté olivy, jako by před tebou prostřeli hrozivě se vlnící tygří kůži. A v dálce na jihu se lesklo rozbouřené moře, nedozírné a pusté, táhlo se až k břehům Afriky, řvalo a ohlodávalo Krétu.

Ta krétská krajina – tak se mi aspoň zdálo – se podobala krásné próze. Byla pěkně obdělaná, střízlivá, zbavená zbytečných příkras, mocná a zkrocená. Nejprostšími prostředky vyjadřovala svou podstatu. Nelaškovala, pokládala pod svou důstojnost užívat příkras, neřečnila; co chtěla, vyjadřovala mužně a střízlivě. Ale v těch strohých liniích jsi v tom krétském kraji mohl rozeznat i opravdovou jímavost a něhu – v chráněných úžlabinách voněly citroníky a oranžovníky a z dálek nedozírného moře dýchala poezie nekonečna.

„Kréta," šeptal jsem si, „Kréta..." A srdce se mi dmulo. Opustil jsem návrší a kráčel podél břehu. Objevily se veselé

dívčiny z vesnice v sněhobílých šátcích, žlutých botách a vykasa-ných sukních; šly na mši do kláštera na mořském pobřeží.

Zůstal jsem stát. Sotva mě zahlédly, smích ustal. Tvář se jim naplnila bázní, když uviděly cizího muže, celé tělo se vypjalo jako k obraně, prsty se nervózně zachytily na prsou, na těsně přiléhající šněrovačce.

Krev se v nich bouřila, zmocnil se jich strach jako v dávných dobách. Celá staletí přepadali korzáři toto krétské, k Africe obrácené pobřeží, loupili ovce, unášeli ženy a děti; spoutali je červenými opasky, uvrhli do podpalubí a odvlékali na trhy do Alžíru, Alexandrie a Bejrútu. Celá staletí bylo slyšet na těchto březích pláč odvlékaných žen a dětí. Pozoroval jsem, jak se dívky opatrně blíží, jedna těsně vedle druhé, jako by chtěly utvořit pevnou bariéru a pokusit se o zoufalou obranu. Jsou to jisté pohyby, před dávnými dobami sice nutné, ale dnes už se opakují jen bezděčně a provázejí rytmus té minulé nutnosti.

Když šly dívky kolem mne, míjel jsem je pomalu a usmíval se. A ony jako by si najednou uvědomily, že to dávné nebezpečí už neexistuje, a jako by se najednou probudily a octly v dnešní bezpečné době, jejich tváře se zase vyjasnily, jejich sražená řada se uvolnila, všechny mě radostně zdravily a bílá hrdla jim svítila. V tu chvíli zvony vzdáleného monastýru, radostné a hlaholné, naplnily jásotem všechen okolní vzduch.

Slunce už bylo vysoko a nebe bez jediného mráčku. Schoulil jsem se mezi balvany, přitiskl se do jámy jako racek a díval se spokojeně na moře.

Cítil jsem své silné, svěží, ohebné tělo; můj duch sledoval mořské vlny, sám se stával vlnou a bez odporu provázel taneční rytmus moře. A znenáhla se srdce začalo plnit neklidem a z jeho nitra se draly hlasy; věděl jsem, kdo to volá. Když jsem byl chvíli sám, řval ve mně pln neznámých žádostí, vášní, marných nadějí a čekal, až ho osvobodím.

Otevřel jsem rychle Danta, společníka na cestách, abych ho slyšel a zapudil ze svého nitra strašného démona, stále smutného a silného. Listoval jsem, občas si přečetl nějaký verš, nějakou tercínu a připomněl si celý zpěv; odsouzenci

řvali a vyvstávali z planoucích stránek. Dále se velké raněné duše snažily zlézt vysokánskou horu a ještě dál se duše blažených těšily jako zářivé světlušky na smaragdových lukách. Procházel jsem shora dolů strašnou budovou, volně jsem chodil Peklem, Očistcem a Rájem, jako by to byl můj vlastní dům. Trpěl jsem, doufal jsem, těšil jsem se a nechával se unášet podivuhodnými verši.

Zavřel jsem Danta a dlouho se díval na moře. Jakýsi racek seděl na vlně a se zřejmou rozkoší se houpal. Na mořském břehu se objevil osmahlý bosý chlapec a zpíval milostnou píseň; už asi chápal její melancholii, protože mu začínal chraptět hlas jako mladému kohoutovi.

Podobně byly Dantovy verše celá staletí zpívány v jeho vlasti. A jako milostná píseň připravuje chlapce k lásce, právě tak vášnivé verše florentského básníka připravovaly mladé muže k zápasům za národ a za svobodu. A tak všichni pomalu přejímali básníkovo smýšlení a zaměnili otroctví za svobodu.

Ozval se za mnou smích. Najednou jsem spadl z dantovských výšin, obrátil jsem se a uviděl Zorbase, jak za mnou stojí a usmívá se.

„Co je s tebou, pane?“ volal zdaleka. „Hledám tě celé hodiny, a ty nikde.“

A když viděl, že nic neříkám a nehýbu se, pokračoval:

„Poledne už je pryč, slepice je uvařená, už bude i rozvařená, chuděra. Slyšíš?“

„Slyším, ale nemám hlad.“

„Že nemáš hlad?“ divil se Zorbas a pleskl se dlaní do stehna. „Vždyť jsi přece od rána nejedl; duše je v těle, slituj se aspoň nad ním. Dej mu najíst, pane, dej mu najíst, je to náš oslík, a jak ho nenakrmíš, padne ti prostřed cesty.“

Už celá léta jsem zavrhoval tělesné požitky, a kdyby bylo možné, jedl bych v ústraní, jako bych se styděl, že jím. Ale abych teď měl od Zorbase pokoj, povídám:

„Dobře, už jdu.“

Zamířili jsme do vesnice. Hodiny mezi kameny uběhly jako voda, jako hodiny lásky. Dosud jsem cítil v tváři horký dech Florenťanův.

„Přemýšlel jsi o lignitu?“ zeptal se Zorbas trochu váhavě.

„A o čem jsem měl přemýšlet?“ řekl jsem se smíchem. „Zítra se dáme do práce, musel jsem počítat.“

Zorbas se na mne úkosem podíval a mlčel. Uvědomil jsem si, že mě posuzuje, ještě nevěděl, má-li mi věřit nebo ne.

„A co jsi vymudroval?“ zeptal se za chvíli opatrně.

„Že za tři měsíce musíme denně těžit deset tun lignitu, abychom kryli výlohy.“ Zorbas se na mne znova podíval, ale teď už nejistě. Za chvíli poznamenal:

„A proč jsi šel k moři, když jsi chtěl počítat? Promiň, pane, že se tě ptám, ale já ti nerozumím. Když se chci zabývat čísly, přál bych si zalézt do díry v zemi, oslepnout a nevidět. Ale když se mám dívat na moře, na nějaký stroj nebo na ženu, třebas starou, počítání jde k čertu. Prokletá čísla dostanou křídla a uletí.“

„A proč, Zorbasi?“ divil jsem se, chtěje si ho dobrat. „Pak jsi ale sám vinen, nedovedeš se soustředit.“

„A vím já proč, pane? Jak se to vezme. V některých věcech se ani moudrý Šalomoun nevyzná. Jednou jsem šel přes nějakou vesnici. Jakýsi šedesátiletý stařeček sázel mandlovník. Stařečku, povídám mu, ty ještě sázíš mandlovník? A tu on, jak byl skloněný, se obrátil a řekl mi: Ano, synku, dělám, jako bych neměl zemřít. A já zas dělám, jako bych měl každou chvíli zemřít, namítl jsem mu. Kdo z nás dvou měl pravdu, pane?“ Díval se na mne s vítězoslávou.

„Čekám na odpověď,“ dodal pak.

Mlčel jsem. Obě cesty jsou neschůdné a příkré, ale obě tě mohou dovést na vrchol. Počínat si, jako by nebylo smrti, a zase jako bys měl každou chvíli smrt před sebou – vždyť je to vlastně totéž. Když se mě však tehdy Zorbas ptal, ještě jsem to nevěděl.

„Tak tedy jak?“ ptal se Zorbas posměšně. „Nedělej si, pane, těžkou hlavu, nedojdeš konce. Mluvme raději o něčem jiném. Já právě myslím na slepici a na rizoto posypané skořicí a z mého mozku se kouří jako z rizota. Napřed se najíme, posilníme a pak uvidíme. Všecko po pořádku. Teď máme před sebou rizoto, tedy rizoto a rozum. Zítra zas přijde na řadu lignit, tedy lignit a rozum. A ne všecko najednou – rozumíš?“

Zatím jsme přišli do vesnice. Ženy seděly na prahu a tlachaly, starci se opírali o hole a mlčeli. Jakási seschlá stařenka pod graná tovníkem plným plodů víškala vnuka.

Před kavárnou stál vysoký zachmuřený stařec s přísnou a sou středěnou tváří, hleděl kolem sebe jako pán. Byl to stařešina Mavrandonis, který nám pronajal lignitový důl. Včera přišel k paní Hortensii a chtěl nás odvést s sebou.

„Je to hanba," řekl, „že bydlíte v hostinci, jako by ve vesnici nebyli lidi."

Byl vážný a odměřený, opravdový velmož. Odmítli jsme; cítil se dotčen, ale nenaléhal.

„Splnil jsem povinnost," řekl a odešel.

Za chvíli nám poslal dva bochníky sýra, košík granátových jablek, džbán hrozinek, sušené fíky a demižon rakije.

„Kapitán Mavrandonis se dává poroučet," vyřizoval sluha a skládal věci s oslíka. „Je prý to maličkost a posílá to rád."

Předákovi obce jsme vzkázali srdečné a upřímné poděkování.

„Přeji vám mnoho zdraví," loučil se sluha a položil si ruku na prsa.

Jinak nic neřekl.

„Nemá rád dlouhé řeči," mumlal pro sebe Zorbas. „Je to nevlídný člověk."

„Hrdý," namítl jsem. „Mně se líbí."

Už jsme přicházeli k cíli; Zorbasovi se rozkoší chvělo chřípí. Paní Hortensie stála na prahu, a jak nás uviděla, běžela dovnitř.

Zorbas postavil stůl na dvůr pod oprchalé révové loubí. Ukrojil velké krajíce chleba, přinesl víno, talíře a příbory. Obrátil se, nevlídně se na mne podíval a ukázal na stolek, že přinesl tři příbory.

„Rozumíš, pane?" zašeptal mi do ucha.

„Rozumím," přisvědčil jsem. „Dobře rozumím, ty starý hříšníku."

„Ze staré slepice je dobrá polévka," poznamenal, olizuje si rty, „všichni to říkají."

Běhal čile sem tam, oči mu hořely, tiše si pobrukoval staré milostné písničky.

„Tomu se říká život, pane; život a slepice," pochvaloval si. „Podívej se, teď si právě počínám, jako bych měl v tu chvíli zemřít. A spěchám, abych napřed snědl tu slepici."

„Račte se posadit," vybídla nás paní Hortensie. Ale najednou zůstala stát a otevřela ústa. Zahlédla tři příbory. Zrudla radostí, pohlédla na Zorbase a v pichlavých očích jí zahrálo. „Má sex-appeal," šeptal mi Zorbas.

Potom se zdvořile obrátil k paní Hortensii.

„Krásná mořská vílo," povídal jí, „ztroskotali jsme a moře nás vyvrhlo do tvého království. Nepojedla bys s námi, krásná vílo?"

Stará zpěvačka otevřela širokou náruč, jako by nás chtěla oba přivinout na prsa, zakolébala se a vášnivě políbila napřed Zorbase a pak mne; potom zakvokala a běžela do svého pokoje. Za chvíli se přikolébala ve svých nejsvátečnějších šatech, v jakési staré róbě ze zeleného sametu, úplně vybledlé a se žlutými pentlemi, které už také ztratily barvu; prsa měla pohostinně rozhalená. Do výstřihu si připjala starou vybledlou umělou růži. V ruce nesla klícku s papouškem; zavěsila ji nahoru na révové loubí. Posadili jsme Hortensii doprostřed, Zorbas seděl po pravé straně, já po levé.

Všichni tři jsme se pustili do jídla. Chvíli jsme nemluvili, rychle jsme v sobě sytili zvíře a napájeli je vínem. Potrava se měnila v krev, zažívací ústrojí dobře fungovalo, svět kolem krásněl a žena vedle nás mládla; vrásky jí mizely. Zelený papoušek se žlutou hrudí, který visel nad námi, nakláněl hlavičku a hleděl na nás; jednou nám připadal jako malý zakletý člověk, jindy zas jako duše staré zpěvačky, také v žlutozelené toaletě. A oprchalé loubí nám nad hlavami vyhnalo velké černé hrozny.

Zorbas sepjal ruce, jako by chtěl obejmout svět. „Hrome, co je to?" zvolal překvapen. „Vypiješ skleničku vína a svět ti zmizí. Co je život, pane? Ale, přisámbůh, visí nám nad hlavami hrozny, nebo jsou to andělé, nevidím dobře. Anebo není nic – ani slepice, ani víla, ani Kréta! Odpověz, pane, promluv, ať se mi hlava nerozskočí!"

Zorbas se dostal do nálady; snědl slepici a teď se hltavě díval na paní Hortensii. Jeho oči se na ni vrhly, měřily ji od

hlavy k patě, vnikaly do dmoucího se poprsí a ohmatávaly ji jako ruce. A naší paní také plála očka, měla ráda víno a už ho dost vypila. Neklidný démon vinné révy ji přenesl do starých časů, rozněžnila se a rozjařila, srdce se jí otevřelo, vstala a zavřela venkovní branku, aby ji vesničané neviděli – „ti divoši," jak říkala. Zapálila si cigaretu a její ohrnutý francouzský nosík začal vypouštět kotoučky kouře.

V takové chvíli žena otevře všechny brány, hlídky spí a dobré slovo dělá divy jako zlato, jako láska.

Zapálil jsem si dýmku a řekl dobré slovo:

„Připomínáš mi, promiň, paní Hortensie, Sáru Bernhardtovou, když byla mladá. Takovou eleganci, takový půvab, ušlechtilost a krásu jsem nečekal na tomto zapadlém pobřeží. Který Shakespeare tě poslal mezi ty kanibaly?"

„Shakespeare?" podivila se paní Hortensie, zvedajíc nabarvené obočí. „Jakýpak Shakespeare?"

V duchu zalétla do minulosti a přehlédla divadla, jež poznala, nahlédla do šantánů od Paříže až k Bejrútu, odtud po celém pobřeží Anatólie a najednou si vzpomněla – na velký sál s lustry a plyšovými sedadly v Alexandrii, na množství mužů a žen, na nahá ramena, vůně, květy ...Najednou se zvedla opona a na jevišti se objevil strašný negr...

„Jakýpak Shakespeare?" zeptala se znova a měla radost, že si konečně vzpomněla. „To je ten, co mu říkají Othello?"

„Ten. Kterýpak Shakespeare tě vyhodil, má paní, na toto pusté pobřeží?"

Rozhlédla se; branka byla zavřená, papoušek spal, králíci se milovali, byli jsme sami. Tu nám začala otvírat srdce, jako když otvíráme starý kufr plný koření a zažloutlých milostných dopisů, plný starých toalet...

Řecky mluvila jakžtakž, vynechávala a komolila slabiky; chtěla říci admirál a řekla mirál, místo povstání říkala poslání. Ale dík vínu jsme jí nakonec rozuměli. Někdy jsme násilím potlačili smích, jindy se nám zas všecko popletlo – dali jsme se do pláče.

„Tedy" – to už stará siréna mluvila páté přes deváté „jak mě tu vidíte, byla jsem velká a slavná. Nebyla jsem

šantánová zpěvačka, ale slavná umělkyně a nosila jsem hedvábné kombiné s pravými krajkami. Jenže láska…“

Zhluboka si povzdeehla. A připálila si od Zorbase cigaretu.

„Milovala jsem jednoho mirála. Na Krétě bylo zas posláni a eskadry kotvily v Sudě. Za několik dní jsem také přijela. Ale to vám bylo skvělé! Museli byste vidět ty čtyři mirály – Angli čana, Francouze, Itala a Rusa – samé zlato. Lakové střevíce a na hlavě peří. Jako kohouti. Velcí kohouti, každý vážil sedmdesát, osmdesát kilo; uštvali mě. A ty brady! Kadeřavé jako hedváb, černé, plavé, šedivé, kaštanové… jak voněli! Každý měl svou zvláštní voňavku a tak jsem je v noci rozeznávala: Angličan voněl kolínskou vodou, Francouz fialkami, Rus pižmem a Itálie, ach, Itálie měla vášnivě ráda ambru. Ti vám měli brady, Panenko Maria, ti měli brady!

Občas jsme všichni seděli na mirálské lodi a povídali jsme si o poslání. Měla jsem hedvábnou košilku, přiléhala mi, polili mi ji šampaňským. Ale bylo léto. Mluvili jsme o poslání – byly to vážné hovory. Já jsem je sem tam popadla za brady a prosila, aby nestříleli na nešťastné Kréťany. Viděli jsme je dalekohledem na skalách u Chanie. Byli malincí jako mravenci, měli modré kalhoty a žluté boty. Volali o pomoc a mávali jakýmsi praporem…“

Najednou se začalo hýbat rákosí, jež sloužilo jako plot. Stará námořní bojovnice se lekla a strnula, v nízkém rákosí se zaleskly zlomyslné oči. Vesnické děti ucítily naši hostinu a číhaly.

Zpěvačka se chtěla zvednout, ale nepodařilo se jí to; najedla se a hodně pila, zpotila se a znova se posadila. Zorbas zvedl ze země kámen, děti se s křikem rozběhly. „Vypravuj, krásná vílo, jen vypravuj, zlatíčko,“ vybízel ji Zorbas a přitáhl si židli.

„Řekla jsem tedy Italovi, k tomu jsem si mohla víc dovolit. Vzala jsem ho za bradu a řekla mu: Můj Canavaro – tak se jmenoval – nedělej bum, bum! Nedělej bum, bum! Kolikrát jsem já, jak mě tu vidíte, zachránila Kréťany před jistou smrtí. Kolikrát už stála děla připravena zahájit palbu, ale já jsem chytla mirála za bradu a nedovolila mu dělat bum, bum.

A jsou mi za to vděční? Nevím, jestli vy jste viděli řády, ale já jsem viděla…“

Paní Hortensie se rozhorlila nad lidským nevděkem a udeřila na stůl malou vrásčitou pěstí. Zorbas se sklonil nad její rozevřená kolena, jež vykonala tolik služeb, chytil je hluboce dojat a zvolal:

„Drahá Bubulíno[1], prosím tě pěkně, nedělej bum, bum!“

„Pryč ty pracky,“ volala naše paní a kvokala. „Za koho mě pokládáš, kamaráde?“

Vrhla na něho něžný pohled.

„Jako že je Bůh nad námi,“ dušoval se ten starý lišák, „nezlob se na mne, drahá Bubulíno. Bůh je mocný, jsme tu i my, nic si z toho nedělej.“

Stará zpěvačka zvedla k nebi zachmuřená světlá očka, ale viděla jen zeleného papouška, jak podřimuje v kleci.

„Drahý Canavaro, drahý Canavaro,“ broukala zamilovaně.

Papoušek poznal hlas, otevřel oči, zavěsil se na tyčky klícky a začal křičet chraptivým hlasem tonoucího člověka:

„Canavaro, Canavaro!“

„Tu jsem,“ vykřikl Zorbas a položil ruku na kolena, jež vykonala tolik služeb, jako by je chtěl okupovat.

Stará zpěvačka se obrátila na židli a znova otevřela scvrklá malá ústa:

„Já jsem také statečně bojovala zblízka. Ale pak nastaly zlé časy; Kréta se osvobodila, eskadry dostaly rozkaz doplout. A co bude se mnou? volala jsem a zatahala čtyři brady. Co se mnou uděláte? Zvykla jsem si na přepych, na šampaňské a na smažená kuřata; zvykla jsem si, aby mi námořníci vzdávali čest, na děla připravená k palbě jako špalír pro moje potěšení. Co bude se mnou, drazí mirálové, vždyť jsem čtyřikrát vdovou?

Oni se smáli – ach, ti muži – zasypali mě anglickými librami, lirami, rubly a franky. Dala jsem si je do punčoch, za ňadra a do střevíčků. Poslední večer jsem plakala a volala. Ti mirálové mě litovali, nalili do vany šampaňské, dali mě do něho a musila jsem se před nimi vykoupat – nestyděla jsem

[1] * Pověstná bojovnice za krétskou svobodu.

se, jak vidíš – pak si sklenicemi nabírali a na moji počest to šampaňské vypili. Pak se opili a zhasili světla.

Ráno jsem voněla všemi vůněmi, fialkami, kolínskou, pižmem a ambrou. A ty čtyři velmoci – Anglie, Rusko, Francie a Itálie – jsem držela v náručí a pohrávala si s nimi."

Paní Hortensie rozevřela malé buclaté ruce, mávala jimi, jako by kolébala na kolenou dítě:

„Pš – pš – pš! A když se rozednilo, začaly salvy z děl, přísahám vám, a bílá bárka s dvanácti vesly mě odvezla vysadila v Chanii na břeh..."

Vytáhla kapesníček a dala se do usedavého pláče.

„Drahá Bubulíno," volal Zorbas dojat. „Zavři očka... Zavři očka, zlatíčko, já jsem Canavaro."

„Pryč ty pracky, povídám ti," znova zakvokala naše paní, jako by se styděla. „Podívejte se, kde jsou ty zlaté epolety, třírohé klobouky a navoněné brady? Ach, ach!"

Stiskla Zorbasovi něžně ruku a znovu se dala do pláče.

Ochladilo se. Mlčeli jsme. Moře za rákosím tiše a jemně sténalo. Vítr se utišil, slunce zapadlo. Dva velcí havrani nad námi přeletěli, jejich křídla zašuměla, jako by se trhala hedvábná košile – řekněme – nějaké zpěvačky.

Soumrak se snášel jako zlatý prach a halil temnotou prostorný dvůr. V poryvech večerního vánku se rozhořely zlaté kadeře paní Hortensie, jako by chtěly uletět a odevzdat oheň sousedním hlavám. Její zpola rozhalená prsa, její rozevřená, stařecky tlustá kolena, vrásky na krku a sešmaťhané střevíce byly plné zlata.

Stará Siréna se zachvěla. Přimhouřila od slz a od vína zarudlá očka, za chvíli se podívala na mne, potom zas na Zorbase, který tiskl vyschlé kozlí rty na její hruď. Hleděla zamilovaně na oba – zatím už nastala úplná tma – a snažila se poznat, který z nás je Canavaro. „Drahá Bubulíno," šeptal vášnivě Zorbas a opřel své koleno o její. „Bůh není a ďábel taky ne, netrap se. Zvedni hlavu, opři si ručku o tvář, zazpívej si amane a zažeň myšlenky na smrt."

Zorbas se rozhonil. Pravou rukou si kroutil vous a levou objímal omámenou zpěvačku. Mluvil přerývaně, oči mu zmalátněly. Jistě teď před sebou neviděl nalíčenou, nabalzamovanou stařenu, ale celé „ženské pokolení", jak byl

zvyklý nazývat ženu. Osobnost mizela, tvář se ztrácela, ať mladá nebo odkvetlá, krásná nebo nepěkná, to všechno byly bezvýznamné podrobnosti. Za každou ženou se zvedala vážná tvář Afrodity, posvátná a plná tajemství.

Tu tvář teď viděl Zorbas před sebou, mluvil s ní, toužil po ní a paní Hortensie byla jen všední průhledná maska. A Zorbas ji tiskl a líbal její věčná ústa.

„Zvedni šíji bílou jak sníh, mé zlato," začal prosit udýchaným hlasem, „zvedni sněhobílou šíji a zazpívej amane!"

Stará zpěvačka opřela tlustou, od praní rozpukanou ruku o zvadlou tvář a přimhouřila očka. Vyrazila smutný a srdceryvný výkřik a začala svou oblíbenou, tolikrát zpívanou píseň, hledíc na Zorbase – už si vybrala – unylýma očima:

Ach, v běhu svého života,
proč jsem se s tebou střetla.

Zorbas vyskočil, přinesl santuri, sedl si na zem a zkřížil nohy; postavil si santuri na kolena a natáhl dlouhé ruce.

„Hola – hola – hoj," řval, „vezmi nůž a zabij mě, drahá Bubulíno!"

A když začala padat noc a na nebi se objevila večernice a ozval se kouzelný a marnivý zvuk santuri, paní Hortensie – když se najedla slepice a rýže, pražených mandlí a napila se vína – položila Zorbasovi hlavu na rameno a povzdechla si. Přitiskla se lehce na jeho kostnatou hruď a znovu si povzdechla.

Zorbas na mne kývl a ztišil hlas:

„Kalhoty jí hoří, pane; jdi pryč."

(4)

Nastal den, otevřel jsem oči a viděl. Zorbase, jak sedí proti mně na kraji postele, nohy má zkříženy a kouří, pohřížen v hluboké přemýšlení. Malé kulaté oči měl upřeny na světlík,

který se začínal rýsovat v ranním přísvitu. Oči měl zarudlé a holý kostnatý krk protáhlý jako pták.

Včera jsem se brzy odklidil z té pitky a nechal jsem ho se starou sirénou o samotě.

„Odcházím, Zorbasi, měj se dobře a buď hodně zdráv."

„Děkuju pěkně, pane," řekl Zorbas. „Nech nás, my si vyřídíme své věci."

Zdá se, že si je dobře vyřídili; aspoň mi ve spánku připadalo, že slyším tlumené vrkání a jednu chvíli jako by se sousední místnost hroutila. Potom jsem zase usnul. Až po půlnoci jsem nejasně slyšel, jak Zorbas jde bos a tiše se ukládá do postele, aby mě nevzbudil.

A teď ráno jsem zase viděl, jak se dívá k polosvětlu, ač jsem ještě oči pořádně nerozlepil. Bylo na něm, vidět, že je dosud pohřížen v strnulé opojení a že perutě spánku dosud halí jeho

hlavu. Tiše zase odešel do říše stínů, temné jako noc; svět, země, vody, úvahy, lidé se valili do dalekého moře, s nimi byl unášeni Zorbas, blaženě, bez vzpírání a bez ptaní.

Vesnice se začínala probouzet; bylo slyšet zmatené kuropění, vepři kvičeli, osli hýkali, lidé křičeli. Chtěl jsem vstát z postele a zvolat: „Zorbasi, dnes musíme pracovat!" Ale cítil jsem příjemnou malátnost, zatímco se neslyšně blížil růžový úsvit. V těch kouzelných chvílích ti život připadá lehoučký jako pápeří a země vratká, vlnivá jako mrak, který pouhým závanem větru mění tvar a podobu.

Viděl jsem, jak Zorbas spokojeně kouří, a pojala mě závist; natáhl jsem ruku a vzal dýmku. Hleděl jsem na ni dojat; dal mi ji přítel šedozelených očí a panských rukou s dlouhými prsty. Už je to řada let – bylo to právě v poledne kdesi v cizině, skončil studie a večer odjížděl do Řecka. „Cigarety nekuř," povídá mi, „zapálíš si, vykouříš půlku a odhodíš jako poběhlici. Je to hanebné. Ožeň se s dýmkou, to je pravá žena; bude tě vždycky trpělivě čekat, až se vrátíš domů. Dívej se, jak kouř stoupá nahoru, a vzpomínej na mne."

Bylo poledne, právě jsme odcházeli z jednoho muzea v Berlíně, kde jsem se byl rozloučit s milovaným

Rembrandtovým Válečníkem s vysokou přilbou, bledými vyhublými tvářemi a energickýma smutnýma očima. „Vykonám-li v životě šlechetný čin," mumlal a díval se na nevlídného, nelítostného bojovníka, „bude to jeho zásluha..."

Vyšli jsme a opřeli se o sloup na nádvoří muzea. Před námi začernalá kovová socha – nahá Amazonka jede s nevýslovnou radostí a nepopsatelnou jistotou na koni bez sedla. Jakýsi ptáček, konipas, seděl chvíli na Amazončině hlavě, pak potřásl ocasem, dvakrát třikrát, směšně zapípl a uletěl.

Zachvěl jsem se a pohlédl na přítele: „Slyšel jsi ptáka?" zeptal jsem se. „Něco nám oznámil a hned uletěl."

„Je to ptáček, ať jen zpívá," řekl přítel a usmál se.

Jak to, že jsem si dnes ráno připomněl na tomto krétském pobřeží tu dávnou chvíli a že má mysl překypěla trpkostí!

Pomalu jsem si nacpal dýmku a zapálil si.

Zde na světě má všecko skrytý smysl, řekl jsem si. Všecko – lidé, zvířata, hvězdy, všechno je záhadné a šťastný je ten, žel, kdo začíná chápat a tušit, co říkají... Ve chvíli, kdy je vidíš, nechápeš je; myslíš, že jsou to lidé, zvířata, hvězdy; a jen velmi pozdě, až po letech, začneš chápat..

Bojovník s bronzovou přilbou je můj přítel, který se v to podmračné poledne opřel o sloup, a ten konipas, co štěbetal, a lidový veršík z pohřební písně, to všecko, zdá se mi dnes, může mít nějaký neznámý smysl; ale jaký?

Sledoval jsem, jak kouř stoupá nahoru a v polosvětle se vine, jak si chvíli pohrává v modrých kotoučcích, pomalu se ztrácí a rozplývá se ve vzduchu. A má duše s ním splývala, řídla a ztrácela se, stoupala s novým kotoučkem a zase se ztrácela. To trvalo dlouho, cítil jsem to celým tělem, a aniž jsem o tom přemýšlel, viděl jsem zcela určitě počátek, rozkvět a pád světa. Zase jsem se zahloubal do Buddhy, ale teď už bez planých slov a akrobatických rozumových hříček. Ten dým je podstatou jeho učení. Ty proměnlivé podoby představují život, který tiše, nehlučně a šťastně plyne do modré nirvány ... Ale nepřemýšlel jsem, nesnažil jsem se nic najít, neměl jsem pochybnosti; byl jsem pln jistoty.

Tiše jsem si povzdechl. A jako by mě ten povzdech zanesl do přítomnosti, rozhlédl jsem se a uviděl kolem sebe ubohou kabinu z prken, malé zrcadélko visící vedle mne na zdi, na něž dopadaly první paprsky a odrážely se na jeho lesklé ploše. Proti mně na posteli seděl Zorbas, byl ke mně obrácen zády a kouřil.

A najednou se mi vybavil včerejší den se všemi tragickými a komickými zápletkami. Vůně zvětralých fialek, kolínské vody, pižma a ambry; papoušek, téměř lidská bytost proměněná v papouška, který tloukl křídly o železnou klec a volal dávného milence; a stará nákladní loď, zbytek celého loďstva, která vy právěla o dávných námořních bitvách…

Zorbas uslyšel můj povzdech, pokýval hlavou a obrátil se.

„Špatně jsme se chovali," mumlal, „špatně jsme se chovali, pane. Smál ses a já taky a ta nešťastnice nás viděla. A odešel jsi bez rozloučení, jako by to byla tisíciletá stařena; to je hanba. A není to ani slušné, pane, pořádní lidé se tak nechovají, promiň. Je to žena, abys věděl, plačtivé stvoření. Ještě že jsem já zůstal a utěšil ji."

„A co se vlastně stalo, Zorbasi?" tázal jsem se se smíchem. „Chceš mi vážně tvrdit, že každá žena mysli jen na to?"

„Pravda, nemyslí jen na ty věci, pane. Ale poslyš mne, který jsem v životě mnoho prožil a mám jakési zkušenosti. Žena právě nemyslí na nic jiného, je to stvoření křehké a opakuji – plačtivé. Když jí neřekneš, že ji máš rád a že po ní toužíš, dá se do pláče. Je také možné, že tě vůbec nechce, že k tobě dokonce cítí odpor, možná že ti to dá najevo; to je zas jiná věc. Je to možné. Ale přeje si, aby každý, kdo ji uvidí, po ní zatoužil. To si přeje, chuděra, udělejme jí tu radost.

Měl jsem babičku, bylo jí skoro osmdesát. Historie té babičky je hotová pohádka. Ale ať, to je zas jiná věc … Tehdy jí bylo bezmála osmdesát a v domě naproti našemu bydlela dívka pěkná jak růžička, jmenovala se Krustallo. V sobotu večer jsme se my vesničtí zelenáči napili, dostali náladu, dali jsme si za ucho snítku bazalky, jeden kamarád vzal kytaru a uspořádali jsme jí dostaveníčko. Samá vášeň, žár, všichni jsme řvali jako buvoli. Všichni jsme po ní toužili a chodili jsme každou sobotu večer, aby si někoho vybrala.

A to bys nevěřil, pane! Žena je velké tajemství a má stále otevřenou ránu. Všechny rány se časem zahojí, ale její nikdy, věř mi to. Co myslíš, že je osmdesátiletá žena? Otevřená rána.

Každou sobotu si stařena dala do okna podušku, vzala si tajně zrcátko, učesala si vlasy, které jí ještě zůstaly, a dělala si pěšinku. Potají se ohlížela, aby ji někdo neviděl. A když se někdo z nás blížil, tiše se schoulila jako svatá a tvářila se, že spí. Ale kdepak by spala! Čekala na dostaveníčko. V osmdesáti letech! Teď chápeš, pane, žena je opravdu záhada. Dosud je mi do pláče. Ale tehdy jsem z toho neměl rozum, nechápal jsem a smál jsem se. Jednou jsem se dopálil; vytýkala mi, že běhám za děvčaty – dal jsem jí to jaksepatří: A co ty si každou sobotu natíráš rty odvarem z ořechového listí a děláš si pěšinku? Myslíš, že chystáme dostaveníčko tobě? My přece chodíme za Krustallo; ty si raději šetři na funus.

A věřil bys, pane? Tehdy jsem si poprvé uvědomil, co je to žena. Dvě horké slzy vytryskly ze stařenčiných očí. Schoulila se jako pes a třásla se na celém těle. Za Krustallo! křičel jsem a přistoupil blíž, aby líp slyšela. Za Krustallo! Mládí je kruté, nelidské, protože nechápe. Má stařenka zvedla k nebi vyhublé ruce a zvolala: Proklínám tě z hloubi duše. A od toho dne to šlo s nešťastnou stařenkou s kopce. Chřadla a za dva měsíce zemřela. Ve chvíli, kdy umírala, náhodou mě zahlédla; dýchala jako želva a natáhla ke mně vyschlou ruku: Tys mě zničil, zasupěla, tys mé zničil, proklínám tě, Alexisi. A co se mně stalo, ať se stane tobě!“ Zorbas se dal do smíchu.

„Kletba staré ženy se nesplnila,“ řekl Zorbas. „Je mi už myslím pětašedesát, a kdybych žil sto let, nebudu rozumný. Budu mít v kapse zrcátko a budu běhat za ženskými.“

Znova se zasmál. Vyhodil světlíkem nedopalek cigarety a od mlčel se.

„Mám mnoho chyb a to mě zahubí.“

Vyskočil z postele:

„Už toho nechme, už jsme dost dlouho tlachali. Dnes budeme pracovat.“

Rychle se oblekl, obul si hrubé boty a vyběhl na dvůr.

Sklonil jsem hlavu na prsa a přemýšlel o Zorbasových slovech. Najednou se mi v mysli vynořilo daleké město pod sněhem. Stál jsem a díval se na Rodinově výstavě na ohromnou bronzovou ruku, Boží ruku. Dlaň byla zpola zavřená a na ní se v objetí drželi a zuřivě zápolili muž a žena.

Jakási dívka se přiblížila a postavila se vedle mne. Dívala se zmatena na to neklidné věčné objetí. Byla štíhlá, pěkně oblečená, měla husté vlasy, silnou bradu a úzké rovné rty. Bylo v ní cosi energického a mužského. Nemám rád plané řeči, bůhvíproč jsem se obrátil a promluvil na ni.

„Na co myslíte?“ zeptal jsem se.

„Člověk by nejraději utekl, kdyby mohl,“ zabručela s odporem.

„A kam by šel? Boží ruka je všude. Není pomoci. Mrzí vás to snad?“

„Ne. Možná že láska je největší dobrodiní na světě. Možná. Ale když teď vidím tu bronzovou ruku, chtěla bych odejít.“

„Máte raději svobodu?“

„Ano.“

„A co jsme-li svobodni jen tehdy, když posloucháme tu bronzovou ruku? Když slovo bůh nemá ten prostý smysl, jaký mu dávají lidé?“

Podívala se na mne zmatena. Její oči byly šedě kovové, rty suché a zatrpklé.

„Nevyznám se v tom,“ řekla a zmatena odešla.

Zmizela. Od té doby jsem si na ni nevzpomněl. Jak se mi zdá, přece jen ve mně žila a ležela mi hluboko v srdci – a teď se na tomto odlehlém pobřeží vynořila z mého podvědomí, bezkrevná, bledá, žalující.

Nechoval jsem se pěkně, Zorbas má pravdu. Ta bronzová ruka byla pěkná příležitost, ten první styk začal dobře, první slova byla vhodná; mohli jsme se v té boží ruce pevně obejmout, ani bychom si toho nebyli vědomi, a když, nebyli bychom se obrátili. Ale já jsem najednou skočil do nebe, žena se lekla a utekla.

Starý kohout na dvoře paní Hortensie zazpíval. Okénkem už vstupoval bílý den, vyskočil jsem.

Dělníci se už začínali trousit, tloukli rýči, lopatami a krumpáči. Slyšel jsem, jak Zorbas dává rozkazy; už se pustil do práce, bylo vidět, že dovede poroučet a rád stojí v popředí.

Vystrčil jsem hlavu ze světlíku a spatřil jsem vytáhlého dlouhána uprostřed umouněných hubených čahounů. Dělal velitelská gesta, mluvil krátce a úsečně. Jednu chvíli popadl za krk mladíka, který stál nablízku a bručel.

„Chceš něco říct?“ křičel na něho. „Pak mluv nahlas. Nemám rád bručení. Pracovat se musí s chutí. A když nechceš, jdi si do hospody.“

V tu chvíli se objevila paní Hortensie. Vlasy měla rozcuchané, rty opuchlé, bez líčidla, byla ve špinavé dlouhé košili a ve velkých sešmaťhaných střevících. Kašlala krátce a chraptivě jako stará zpěvačka. Zůstala stát a s pýchou hleděla na Zorbase. Oči měla zkalené, znova zakašlala, aby ji slyšel, a přešla kolem kolébavým krokem, houpajíc se v bocích. Ještě kousek a byla by se ho dotkla širokým rukávem. Ale Zorbas se ani neohlédl. Vzal si od jednoho dělníka kousek ječné placky a hrst oliv. „Do práce, chlapci,“ zavolal. „Pokřižujte se, ve jménu božím.“

Pak vedl dlouhými kroky osazenstvo přímo do hory.

Nebudu zde popisovat práci v lignitovém dolu. Trvalo by to dlouho a já nejsem trpělivý. Postavili jsme u moře barák z rákosí, vrbového proutí a plechovek. Ráno se Zorbas probudil, vzal krumpáč, šel v čele dělníků, otevřel šachtu a odešel. Našel žílu lignitu, leskla se jako kamenné uhlí, Zorbas radostí skákal. Ale za několik dní se žíla ztratila, Zorbas se vrhl na zem a rukama nohama spílal nebi.

Dal se zas ze všech sil do práce; už se mě neptal. Hned od prvního dne všechny starosti a všecka odpovědnost přešly na něho. Hned od prvního dne. Sám o všem rozhodoval, všechno dělal. Já jsem měl za úkol platit, co se rozbilo – příliš mě to netrápilo. Neboť tyto měsíce – byl jsem si toho vědom – byly z nejkrásnějších v mém životě. A když jsem začal počítat, dospěl jsem k přesvědčení, že jsem to štěstí koupil velmi levně.

Můj děd z matčiny strany si vzal každý večer lucernu a prošel celou ves; když přišel nějaký cizinec, odvedl si ho

domů, dal mu jíst a pít, pak se posadil na pohovku, zapálil si velký čibuk, obrátil se k návštěvníkovi – nastal čas platit účet – a řekl mu velitelsky: „Mluv!“

„A co mám mluvit, otče Mustogiorgisi?“

„Co jsi, kdo jsi, odkud jdeš, která města a vesnice jsi viděl; pověz všechno. Jen mluv!“

A cizinec začal vyprávět páté přes deváté, pravdu i výmysl, zatímco můj děd kouřil čibuk, cestoval s ním a seděl na pohovce. A když se mu návštěvník líbil, řekl mu: „Zůstaneš u mne i zítra a neodejdeš; můžeš vypravovat o jiných věcech.“

Můj děd nikdy neopustil rodnou ves; nikdy nebyl v Megalokastru ani v Rethymně. „Co bych tam chodil?“ říkával. „Obyvatelé těch měst chodí za mnou, chválabohu. Nač bych se tam štrachal?“

A já si na tomto krétském pobřeží počínám stejně. Také jsem našel cizince, jehož jsem s lucernou hledal; nenechám ho odejít, stojí daleko víc než jedno jídlo, ale vyplatí se. Vždycky večer čekám, až bude mít volno, pak ho posadím proti sobě, a když přijde výplata, říkávám mu: „Teď můžeš mluvit.“ Kouřím dýmku a poslouchám. Ten cizinec pochodil půl světa, poznal lidi, nemohu se nasytit jeho řečí. „Jen mluv, Zorbasi, jen mluv!“

A tu se na malém prostoru mezi mnou a Zorbasem otvírá celá Makedonie se svými horami, lesy a vodami, se svými komity, s otužilými ženami a s drsnými a silnými muži … A pak zas hora Athos s jedenadvaceti kláštery, zásobárnami a s vypasenými povaleči. Zorbas potřásá hlavou, končí historky o mniších a dává se do smíchu: „Bůh tě chraň, pane, od mulina zadku a mnichova předku!“

Každý večer mne Zorbas provádí po Řecku, Bulharsku, Cařihradě, zavřu oči a vidím. Prošel ten zmatený, utýraný Balkán, jeho malé oko zhlédlo vše rychle a v mžiku jako oko sokola. Zorbas pokaždé vypoulí oči a věci, na něž jsme si zvykli a kolem nichž lhostejně chodíme, zvedají se před ním jako strašné záhady. Vidí jít kolem ženu a zastaví se s úžasem: „Co je to za tajemství?“ ptá se. „Co je to žena a proč tak zneklidňuje naše smysly? Co je to, vysvětli mi to.“ Stejně

tak kulí oči a ptá se, když vidí muže, kvetoucí strom, sklenici čerstvé vody. Každý den vidí Zorbas všecko poprvé.

Když jsme včera seděli před barákem a Zorbas vypil sklenici vína, obrátil se a s úžasem na mne pohlédl:

„Nepovíš mi, pane, co je ta červená voda? Starý kořen vyžene výhony, na nich visí kyselé bobulky, a když přijde čas, slunce je uvaří, zesládnou jako med a pak jim říkáme hrozny. Rozmačkáme je, vytlačíme z nich šťávu, dáme ji do sudů, kde zkvasí sama od sebe, otevřeme ji v říjnu na svatého Jiřího Pijáka a máme z ní víno. Vždyť je to hotový zázrak. Napiješ se toho červeného moku, duše dostane křídla, nestačí jí stará kůže, vyzývá Boha na souboj. Co je to, pane, pověz mi!“

Mlčel jsem. Poslouchal jsem Zorbase a cítil, že se opakuje panenský věk země. Všechny věci, všechno bezbarvé dostávalo původní lesk, jejž mělo v prvních dnech, když vyšlo z božích rukou. Voda, žena, hvězdy, chléb, vše se zas vracelo do původního tajemného pramene, božský vír všechno unášel do větru.

Proto jsem každý večer ležel na kaménčích pláže a netrpělivě čekal na Zorbase. Díval jsem se, jak dlouhým klátivým krokem, zablácený, umazaný od uhlí vychází jako ohromný hraboš z útrob země. Už z dálky jsem poznával, jak se dnes dařila práce; podle držení těla, podle skloněné nebo vysoko vztyčené hlavy, podle toho, jak kýval dlouhýma rukama.

Zprvu jsem chodil i já a provázel jsem dělníky. I já jsem se snažil jít novou cestou, vyznat se v praktických pracích, abych poznal a zamiloval si lidskou masu, která se mi dostala do rukou; abych okusil tu dlouho touženou radost – už nemít práci jen se slovy, ale s živými lidmi. A dělal jsem vzdušné plány; když provoz v lignitovém dole půjde dobře, že založíme jakýsi druh komuny – všichni budeme společně pracovat a všechno bude společné, všichni budeme jíst totéž jídlo a nosit stejné šaty jako bratři. Založil jsem v mysli jakési nové společenství, zárodek nového lidského spolu žití ...

Ale neměl jsem čas prozradit své plány Zorbasovi. Pozoroval jsem, že s neklidem sleduje, jak chodím mezi dělníky, jak se vyptávám a zasahuji a jak vždycky stojím na jejich straně. Stáhl obočí.

„Pane," řekl mi jednou, „nepůjdeš raději na procházku? Slunce krásně svítí."

Ale já jsem první čas zůstával, neodcházel jsem. Vyptával jsem se jich, tlachal s nimi, poznával jsem poměry každého dělníka: kolik má dětí, kolik neprovdaných sester, jestli má staré nemocné rodiče. Starosti, nemoci, trápení.

„Nestarej se o jejich soukromé věci, pane," radil mi Zorbas zachmuřen. „Srdce se ti sevře, budeš je mít rád víc, než je třeba, než je potřebné naší práci; a ať pak cokoli pokazí, odpustíš jim to... A práce půjde k čertu, abys věděl. Přísného pána se dělníci bojí, mají ho v úctě a pracují. Z povolného si nic nedělají a zahálejí. Chápeš?"

Jindy zas večer, když bylo po práci, odhodil před barákem krumpáč rozzloben.

„Prosím tě, pane, nepleť se do ničeho. Já stavím, a ty mi to bouříš. Co jsi jim to zas dnes říkal? Socialismus a takové hlouposti. Jsi kazatel, nebo kapitalista? Musíš si vybrat."

Ale nač bych si vybíral? Posedla mě ctižádost sloučit obě protivy, najít syntézu obou krajností, získat pozemský život a s ním království nebeské. A to už dávno, v dětských letech. Když jsem ještě chodil do školy, utvořili jsme s nejdůvěrnějšími kamarády Přátelské sdružení, tak jsme je nazvali. A zavřeni v mém pokoji jsme přísahali, že zasvětíme život potírání křivdy. Prolévali jsme v tu chvíli velké slzy, položili si ruku na srdce a skládali přísahu.

Chlapecké ideály, řekne někdo. Ale běda člověku, který o nich uslyší a zasměje se. Když vidím, čím se stali členové Přátelského sdružení – mastičkáři, pokoutními právníky, kramáři, prohna nými politikáři, redaktory provinčních plátků – srdce se mi sevře. Jak se zdá, je klima této země velmi drsné a nejcennější zárodky se neujímají nebo jsou zahlušeny houštím a kopřivami. Ale jak vidím, dosud jsem nezmoudřel; ještě i teď, chválabohu, jsem hotov vydat se na donkichotské výpravy.

V neděli jsme se oba ustrojili jako ženiši, oholili jsme se, vzali si čisté bílé košile a k večeru jsme šli k paní Hortensii. Každou neděli nám zabila slepici, pak jsme všichni tři zasedli ke stolu, na jedli se a napili, Zorbas položil dlouhé ruce na hostitelčina pohostinná ňadra a zabral je pro sebe. A když

jsme se v noci vraceli na pobřeží, připadal nám život lehký, stařena prostoduchá, ale velmi přívětivá – inu, paní Hortensie.

Když jsme se jednou v neděli vraceli z bohaté hostiny, rozhodl jsem se promluvit o svých plánech a sdělit je Zorbasovi. Poslouchal mě s otevřenými ústy, trpělivě mlčel, jen čas od času mrzutě pokýval hlavou. Už při prvních slovech vystřízlivěl, jeho mozek zbystřel, a sotva jsem skončil, vytrhl si nervózně dva chlupy z vousu.

„Promiň, pane, ale zdá se mi, že nemáš zdravý rozum. Kolikpak je ti let?“

„Třicet pět.“

„Ech, pak nebudeš mít zdravý rozum nikdy,“ řekl a dal se do smíchu. Zamrzelo mě to a dohřálo: „Ty nemáš víru v člověka?“

„Nezlob se, pane. Já nevěřím v nic. Kdybych věřil v člověka, věřil bych i v Boha, věřil bych i v ďábla. A to není tak jednoduché. To dojdeme k zmatkům a nepříjemnostem.“

Odmlčel se. Sundal si čepici, zuřivě se poškrábal na hlavě, zakroutil si vousy, jako by si je chtěl vytrhnout, chtěl něco říci, ale přemohl se. Podíval se na mne úkosem a rozhodl se.

„Člověk je dobytek,“ zvolal a zlostně udeřil holí do skály. „Úplný dobytek. Tvá urozenost to neví, všecko ti šlo v životě jako po másle, ale zeptej se mě; dobytek, říkám ti. Uděláš mu zle? Má tě v úctě a třese se před tebou. Uděláš mu dobře, vyškrábe ti oči.

Zachovej odstup, pane. Neosměluj lidi, neříkej jim, že všichni jsme si rovni, že všichni máme stejná práva. Pošlapou ti tvé právo, urvou ti tvůj krajíc a nechají tě zdechnout hlady. Zachovej odstup, pane, dobře ti radím.“

„Copak ty nevěříš v nic?“ zeptal jsem se rozhořčen.

„Ne, nevěřím v nic. Kolikrát ti to mám opakovat? Nevěřím v nic a v nikoho, jen v Zorbase. Ne proto, že by Zorbas byl lepší než druzí, naprosto ne. On je taky dobytek. Ale věřím v Zorbase, protože jen jeho mám v moci, znám jen jeho, všichni ostatní jsou přízraky. Vidím jeho očima, slyším jeho ušima, zažívám jeho žaludkem. Všichni ostatní, říkám ti, jsou přízraky. Až já umřu, umře všechno. Celý Zorbasův svět se zhroutí.“

„Hrome, to je ale sobectví," řekl jsem sarkasticky.

„Co mám dělat, pane? O to tu jde. Najedl jsem se bobů, mluví ze mne boby. Jsem Zorbas, mluvím zorbasovsky."

Mlčel jsem. Zorbasova slova na mne dopadala jako biče. Hleděl jsem na něho pln obdivu, že je tak silný a je s to pohrdat lidmi do té míry, že má tolik chuti žít a pracovat s nimi. Já bych se stal asketou nebo bych lidi vyšňořoval falešným peřím, abych je mohl snést.

Zorbas se obrátil a podíval se na mne. Při svitu hvězd jsem rozpoznal vlídný úsměv na jeho tváři; ten úsměv se mu šířil až k uším.

„Trápil jsem tě, pane," řekl a na chvíli se zarazil.

Zatím jsme přišli k baráku.

Neřekl jsem nic; rozumem jsem se Zorbasem souhlasil, ale srdce odporovalo. Chtělo se uvolnit, opustit zvíře a dostat se ven.

„Dnes nebudu spát, Zorbasi," řekl jsem. „Ty si jdi lehnout."

Hvězdy se chvěly, moře tiše sténalo a olizovalo lastury na břehu. Jedna světluška zažehla pod bříškem zlatozelenou lucerničku lásky. Z vlasů noci padala rosa.

Lehl jsem si na břeh, pohroužil se do mlčení a nemyslel na nic. Splynul jsem s nocí a s mořem, má duše se proměnila v světlušku, jež také rozsvítila svou lucerničku lásky, sedla si na vlhkou černou zem a čekala.

Hvězdy se stěhovaly, hodiny plynuly, a když jsem se zvedl, ani nevím jak, konečně jsem si uvědomil dvojí povinnost, již musím splnit na tomto pobřeží:

a) Uniknout Buddhovi, odlít v slova všechny své metafyzické myšlenky a ulehčit si.

b) Od té chvíle vystřízlivět a přijít do styku s lidmi. Snad je ještě čas, řekl jsem si.

(5)

Obecní starší strýc Anagnostis vám vzkazuje, abyste k němu ráčili přijít na svačinu. Dnes prý přijde do vesnice nunvář a vyklestí vepře. Paní Anagnostisová prý vám připraví varlata; budete mít možnost oslavit jmeniny jejich vnuka Minase.

Je to velká věc dostat se do krétského selského domu. Všechno je tu patriarchální: krb, olejová lampa visící vedle krbu, džbány při zdi, stůl, několik židlí a ve výklenku džbán s čerstvou vodou. Na trámech visí věnce kdoulí, granátových jablek a vonných bylin – šalvěj, máta, pryskyřice, pelyněk. Vzadu jsou čtyři schůdky, jimi se dostaneš do ložnice, kde je postel z prken a nad ní svaté ikony s hořící lampičkou. Dům ti připadá prázdný, a přece je v něm všecko; tak málo věcí potřebuje správný člověk.

Den byl nádherný, skvělé podzimní slunce. Seděli jsme v zahrádce před domem pod olivou plnou plodů. Mezi stříbřitými listy jsme viděli, jak se v dálce leskne klidné, nehybné moře. Nad námi táhly řídké mraky, jež chvílemi zastíraly a odkrývaly slunce, zdálo se ti, že svět je chvíli plný radosti, pak zas smutku.

Na druhém konci zahrádky v malé ohradě bylo slyšet vykleštěného vepře. Kvičel bolestí. A od krbu sem pronikala vůně varlat, jež se pekly na rožni.

Mluvilo se o věcech stále se opakujících: o obilninách, o vinné révě a pak o dešti. Museli jsme křičet, neboť strýc Anagnostis dobře neslyšel. Měl prý dříve znamenitý sluch. Mluvil pěkně, jeho život plynul klidně, jako když strom roste v tiché rokli. Narodil se, vyrostl a oženil se. Měl děti a dožil se vnuků. Někteří zemřeli, ale jiní žijí, rod je zajištěn.

Starý Kréťan si pamatoval dávné časy za turecké vlády a vzpomínal na slova svého otce; na divy, jež se udály v těch dobách, protože lidé byli zbožní a věřili v Boha.

„Však i já, strýc Anagnostis, jak mě zde vidíte před sebou, jsem se zázračně narodil. Opravdu zázračně. A až vám budu vyprávět jak, podivíte se a řeknete: Pane Bože! a půjdete do kláštera Panny Marie a rozsvítíte svíčku."

Pokřižoval se a začal tichým hlasem:

„V naší vesnici tehdy žila bohatá Turkyně – ať ji čert vezme! Prokletá otěhotněla a přišla její hodina. Posadili ji do křesla, tři dny a tři noci řvala jak tur. Ale dítě nepřicházelo

na svět. Její přítelkyně – ať ji čert vezme, jí povídala: A nezavoláš, Tzafer Hanum, matku Meire? Matkou Meire nazývají Turci Pannu Marii, velká je její sláva. Tu zavolat? řvala ta mrcha Tzaferka. To ať raději umřu. Ale měla velké bolesti. Uplynul ještě den a noc, křičela, ale nerodila. Co měla dělat? Už nevydržela bolestí, začala volat: Matko Meire, matko Meire! Volala, volala, ale bolesti nepřestávaly a dítě nepřicházelo na svět. Neslyší, řekla přítelkyně, neumí turecky. Zavolej řecky. Panno Maria, volala na ni ta mrcha. Panno Maria! Ale marně, bolesti byly stále větší. Nevoláš dobře, Tzafer Hanum, řekla jí zase přítelkyně. Nevoláš dobře, a proto nejde. A tu ta mrcha nevěřící, vidouc nejvyšší nebezpečí, zvolala ze všech sil: Panenko Maria! A najednou jí dítě vyklouzlo z břicha jako úhoř.

Toto se stalo jednu neděli. A podívejte se na tu náhodu: na druhou neděli přišly porodní bolesti na mou matku. Ona, nešťastná, taky trpěla, taky křičela a volala: Panno Maria, Panno Maria! ale pořád marně. Otec seděl uprostřed dvora na zemi, ze zármutku nejedl a nepil. Zlobil se na Pannu Marii. Ta mrcha Tzaferka na ni jednou zavolala a ona div se nepřerazila, jak musela upalovat. A teď... Čtvrtý den už to nevydržel. Vzal sukovici a šel do kláštera Panny Marie Bolestné, naší ochránkyně. Vešel do kostela, ani se nepokřižoval, tak zuřil, zavřel za sebou dveře a zastavil se před ikonou: Ech, Panno Maria, má žena Marulia, znáš ji, však ti každou sobotu nosí olej a rozsvěcuje lampičku, má žena Marulia už tři dny a tři noci má porodní bolesti a volá tě – neslyšíš ji? Patrnější hluchá a neslyšíš. Kdyby to byla mrcha Tzaferka, špinavá Turkyně, srazila by sis vaz, jak bys jí utíkala na pomoc. Ale křesťanku, mou ženu Maruliu, neslyšíš, to jsi hluchá. Hrome, kdybys nebyla Panna Maria, dal bych ti touhle sukovicí na pamětnou!

Domluvil, ani se nepomodlil, obrátil se a odešel. Ale Hospodin je mocný. V tu chvíli ikona silně zaskřípala, jako by ji někdo rozbil. Tak skřípou ikony, a jestli to nevíte, pamatujte si, že tak skřípou ikony při zázracích. Otec to věděl; obrátil se, pocítil lítost a pokřižoval se: Zhřešil jsem, Panenko Maria, zvolal, odvolávám všecko, co jsem řekl.

Nedošel ještě do vesnice a přinesli mu radostnou zprávu: Žena porodila, Kostandisi, a má syna! Byl jsem to já, strýc Anagnostis, jak mě tu vidíte. Ale narodil jsem se trochu chvástavý; můj otec se rouhal a nazval Pannu Marii hluchou. Tož takhle je to, řekla patrně Panna Marie. Já tedy udělám tvého syna hluchým, aby ses odnaučil rouhat.“

Strýc Anagnostis se pokřižoval.

„Dobře tak, chvála ti, Bože. Vždyť jsem se mohl narodit slepý, blbý, hrbatý, anebo, nedej Bože, jako děvče. Dobře to dopadlo, Panenko Maria.“

Nalil do sklenic.

„Pomoz nám, svatá Panno,“ řekl a zvedl sklenici.

„Na zdraví, strýce Anagnostisi, ať žiješ ještě sto let a dožiješ se pravnuků.“

Stařec vypil víno naráz a utřel si vousy:

„Ne, hoši, to stačí. Mám vnuky a to stačí. Všeho moc škodí. Můj čas přišel, jsem starý, chlapci. Život uběhl, chtěl bych, ale už nemůžu dělat děti. A co bych tu na světě jinak hledal?“

Znovu naplnil sklenice, vytáhl z kapsy ořechy a suché fíky zabalené do vavřínového listí a nabídl je.

„Rozdělil jsem dětem, co jsem měl. Jsem teď chudý, ale nic si z toho nedělám; má Bůh.“

„Bůh má, strýce Anagnostisi,“ volal Zorbas starci do ucha. „Pravda, Bůh má, ale my nemáme. A on nám nic nedá, skrblík.“

Starý předák však svraštil obočí.

„Nedávej vinu Bohu, příteli,“ napomenul ho přísně. „Nedávej mu vinu; na nás spoléhá, nešťastník.“

A zatím mlčenlivá, pokorná paní Anagnostisová přinesla na hliněné míse pečená kančí varlata a velký bronzový džbán vína. Postavila vše na stůl, narovnala se, zkřížila ruce na prsou a sklopila oči.

Cítil jsem odpor k tomu jídlu, ale styděl jsem se odmítnout. Zorbas se na mne po očku díval a usmíval se. „Je to nejjemnější maso, pane,“ ujišťoval mě. „Neoškliv si je.“ Starý Anagnostis se chechtal.

„Má pravdu, zkus a uvidíš. Jako mozeček. Když náš král Jiří přišel k nám do kláštera – byly to krásné časy – mniši

mu připravili královskou hostinu a všem účastníkům předložili maso.

Jen králi velký talíř polévky. Král vzal lžíci a zamíchal. Fazolová? zeptal se překvapen. Jez, králi, pobízel ho igumen, jen jez, potom ti řekneme!

Král vzal lžíci, dvě, tři, snědl plný talíř a olízl si rty. Hotový zázrak, řekl. Chutné fazole, jako mozeček. To nejsou fazole, králi, povídá mu igumen a zasmál se. Nejsou to fazole. Vyklestili jsme v okolí všechny kohouty.“ Stařec se usmál a vzal na vidličku kousek vepřových varlat.

„Královské jídlo,“ řekl. „Otevři ústa.“

Otevřel jsem ústa a on mi podal sousto. Znovu naplnil sklenice, připili jsme na zdraví jeho vnuka; dědovy oči se zaleskly.

„Čím chceš, strýce Anagnostisi, aby byl tvůj vnuk?“ zeptal jsem se. „Pověz nám a budeme mu to přát.“

„Co bych chtěl, hochu? Aby šel správnou cestou. Aby z něho byl dobrý člověk, dobrý hospodář, aby se oženil, měl děti a vnuky a aby se mi jeden z jeho synů podobal. A až ho starci uvidí, ať řeknou: Hrome, ten je ale podobný starému Anagnostisovi! Ať mu dá Bůh věčnou slávu, byl to dobrý člověk.“

„Marulio,“ řekl, aniž se obrátil k ženě. „Marulio, dones nám ještě džbán vína.“

V tu chvíli se silnou ranou otevřela dvířka malého chlívku a vepř, štvaný bolestí, vyběhl na zahrádku a kvičel. Pobíhal sem tam před třemi lidmi, kteří seděli, klidně hovořili a pochutnávali si na jeho varlatech.

„Bolí ho to, chudáka,“ řekl Zorbas s účastí.

„Pravda, bolí,“ řekl starý Kréťan a dal se do smíchu. „Kdyby to udělali tobě, tebe by to nebolelo?“

Zorbas zaklepal na stůl.

„Ať ti jazyk zdřevění, dědku hluchej,“ zamumlal zděšeně.

Vepř chodil sem tam a zuřivě se na nás díval.

„Na mou duši, jako by cítil, že mu je jíme,“ poznamenal starý Anagnostis. Dostal se z toho vína do nálady.

A my jsme pomalu a spokojeně jako kanibalové jedli to chutné jídlo a zapíjeli brunátným vínem a skrze stříbřité listí

olivovníku jsme pozorovali moře, růžovějící při západu slunce.

Když jsme večer od starého Anagnostise odcházeli, Zorbas už byl také v náladě a chtělo se mu hovořit. Začal:

„Copak jsme to říkali předevčírem? Prý osvítit lid a otevřít mu oči. Jdi tedy otevřít oči strýci Anagnostisovi. Viděl jsi přece, jak jeho žena stála v pozoru a čekala na jeho rozkazy. Jdou teď, vašnosti, a naučejí ho, že žena má stejná práva jako muž a že je nelidské jíst kus vepřového, když ti živý vepř kvičí před nosem, a že je hloupost utěšovat se, že je Bůh, když máš zdechnout hlady. Co bude mít ubohý strýc Anagnostis ze všech tvých osvětových pošetilostí? Bude mít jen starosti. A co z toho bude mít jeho žena? Začnou scény, slepice bude chtít být kohoutem, muži a ženy se budou rvát a trhat si peří ... Dej lidem pokoj, neotvírej jim oči. Až jim je otevřeš, co uvidí? Svou bídu. Nech jim je tedy zavřené, ať si jen sní."

Chvíli mlčel a škrábal se na hlavě. Přemýšlel.

„Ledaže ovšem...," řekl konečně.

„Copak? Jsem zvědavý."

„Ledaže jim můžeš ukázat lepší svět, až otevřou oči... Můžeš?"

To jsem nemohl. Dobře jsem věděl, že se vše zboří; ale nevěděl jsem, co postavit na rozvalinách. Nikdo to s jistotou nemůže vědět, uvažoval jsem. Starý svět známe, je pevný, žijeme v něm a stále se s ním potýkáme, existuje. Budoucí svět ještě není, je neskutečný, utvořený z látky, z níž jsou tkány sny, je to jakýsi mrak, jejž ženou silné větry – láska, fantazie, náhoda, Bůh – řídne, houstne, mění se... A jen opravdový prorok může dát lidem heslo, a čím bude heslo neurčitější, tím bude prorok větší.

Zorbas se na mne posměšně díval a usmíval se. To mě dohřálo.

„Můžu," řekl jsem dotčen.

„Můžeš? Tak mluv!"

„Nedovedu ti to říci, nepochopíš."

„Pak nemůžeš," řekl Zorbas a potřásl hlavou. „Nemysli si, pane, že jsem pytlem praštěný; oklamali tě. Já sice právě tak

jako strýc Anagnostis neumím číst a psát, ale nejsem tak hloupý, to věru ne. A když já to nechápu, jak to chceš vyložit tomu dobrému člověku a jeho manželce? A ostatním Anagnostisům na světě? Budou vidět novou tmu? Nech je při starém, jsou na to zvyklí. Dosud to dobře snášeli – nevidíš? Žijí, dokonce dobře žijí a mají vnuky, Bůh je činí hluchými a slepými a oni volají: Sláva ti, Bože! Je jim dobře v bídě. Nech je tedy a mlč!“

Nemluvil jsem. Šli jsme kolem vdoviny zahrady, Zorbas se zastavil, povzdechl si a nic neřekl. Někde muselo pršet, vzduch voněl svěžestí a hlínou. Vycházely první hvězdy; nový měsíc se pěkně leskl, žlutozelený, z nebe dýchal klid a mír.

Ten člověk, řekl jsem si, nemá školy, ale má správný úsudek. Mnoho viděl, vykonal a vytrpěl, ale jeho rozum se zbystřil, srdce se uklidnilo a neztratilo mladickou odvahu. Všechny spletité problémy, jež nedovedeme řešit, sám rozluští máchnutím meče jako jeho krajan Alexandr Veliký. Sotva se mine cíle, neboť se opírá celou vahou o zemi. Divoši v Africe uctívají hada, protože celé jeho tělo se dotýká země a zná všechna její tajemství. Zná je svým břichem, svým ocasem, svým ohanbím, svou hlavou. Dotýká se Matky, prostupuje ji a splývá s ní. A právě takový je Zorbas. My vzdělaní jsme ztřeštění jako nebeští ptáci.

Hvězd přibývalo. Zářily kruté, nelítostné, tvrdé a k lidem bezcitné.

Už jsme nemluvili. Oba jsme s bázní hleděli na nebe, viděli jsme, jak se každou chvíli rozsvěcují i jiné hvězdy, jak se šíří požár.

Přišli jsme k baráku; nechtělo se mi jíst, sedl jsem si na skálu u moře. Zorbas rozdělal oheň, najedl se a chtěl jít za mnou, ale rozmyslel si to. Lehl si na postel a usnul.

Moře se uklidnilo, ani se nehnulo; země pod jasným třpytem hvězd také mlčela. Nikde ani pes nezaštěkal, noční pták se neozval, všude bylo hluboké ticho. Mrtvé ticho, výhružné, vyvolané tisícerým křikem, vzdáleným nebo v našem nitru, křikem, který nebylo slyšet. Slyšel jsem jen tep krve, bijící v spáncích a v žilách na krku.

„Tygří melodie,“ řekl jsem si a zachvěl se.

Když se v Indii snáší noc, tygři tiše zpívají jednotvárnou píseň, tichou divokou píseň, podobnou zívání vzdálené šelmy – melodii tygra. Lidské srdce je plné nevýslovného děsu.

A když jsem pomyslel na tu strašnou melodii, mé srdce začalo pomalu překypovat. Uši se probouzely, mlčení se měnilo v křik, duše se rozpínala plna té melodie, opouštěla tělo a naslouchala.

Sklonil jsem se, nabral na dlaň mořské vody, smočil si čelo a spánky a osvěžil se. V mém nitru bylo slyšet strašný, naléhavý a netrpělivý řev – byl ve mně tygr a řval. A najednou jsem uslyšel jasný hlas: „Buddha, Buddha!“ Vyskočil jsem.

Šel jsem rychle po břehu, jako bych chtěl utéci. Když jsem v noci nějakou chvíli sám a všude je ticho, slyším jeho hlas – zprvu smutný a prosebný jako nářek za mrtvého, který pomalu sílí, proklíná a poroučí. Kope mě do prsou jako novorozeně, když se blíží jeho čas.

Byla skoro půlnoc. Na nebi se nakupily černé mraky, velké kapky deště mi padaly na ruce. Ale má mysl byla jinde. Zahloubal jsem se do planoucí atmosféry a na obou spáncích, vlevo i vpravo, jsem cítil dva ohnivé kruhy.

Nastala chvíle, pomyslel jsem si a zachvěl se, unáší mě buddhistické kolo, nastala chvíle zbavit se božského břemene.

Rychle jsem se vrátil do baráku a rozsvítil. Zorbasova víčka se zachvěla, když na ně dopadlo světlo, otevřel oči, viděl, jak se skláním nad papírem a píšu. Něco zavrčel, neslyšel jsem, rychle se obrátil ke zdi a znovu usnul.

Psal jsem rychle a bez oddechu, spěchal jsem. Celý Buddha byl ve mně hotov, viděl jsem, jak vychází z mého nitra jako modrá stužka plná písmen; vycházela rychle a má ruka spěchala, aby stačila. Psal jsem a psal, všechno bylo snadné a prosté; vlastně jsem ani nepsal, opisoval jsem. Všechno bylo přede mnou, spředeno ze snu, rezignace a vzduchu – Buddhův palác, ženy v harému, zlatý vůz, tři strašná setkání: starce, nemocného a nebožtíka. Odchod, askeze, osvobození, hlásání spásy; země rozkvetla žlutými květy, žebráci a králové oblékali žlutá roucha; kameny, dřevo a těla, všechno ztratilo svou tíži. Duše se změnily ve vzduch,

staly se duchem, duch se ztrácel. Mé prsty se unavily, ale nechtěl jsem a nemohl jsem se zastavit. Vidění rychle přešlo, vzdalovalo se, musel jsem je dohonit.

Ráno mě Zorbas našel, jak spím se skloněnou hlavou nad rukopisem.

Když jsem se probudil, slunce už bylo nad obzorem. Pravou ruku jsem měl strnulou od psaní, nemohl jsem ohnout prsty. Buddhistická bouře se nade mnou přehnala, vyčerpala mě a ochromila.

(6)

Když jsem se probudil, slunce už bylo nad obzorem. Pravou ruku jsem měl strnulou od psaní, nemohl jsem ohnout prsty. Buddhistická bouře se nade mnou přehnala, vyčerpala mě a ochromila.

Shýbl jsem se, posbíral listy, které spadly na zem, neměl jsem ani touhu ani sílu se na ně podívat. Jako by celá ta náhlá inspirace byla pouhým snem, nechtěl jsem ho vidět uvězněný a znetvořený v slovech.

Dnes padal tichý a drobný déšť. Zorbas mi před odchodem zatopil, seděl jsem celý den se zkříženýma nohama, s rukama nad ohněm, bez jídla a nehybný jsem poslouchal první déšť.

Nemyslel jsem na nic. Můj mozek teď odpočíval, svinutý jako krtek v rozmoklé půdě. Slyšel jsem lehké pohyby, šumot a hlodání v zemi, slyšel jsem, jak padá první déšť a jak nabobtnávají zárodky. Cítil jsem, jak nebe a země splývají, jako když v prvních dobách se spojili muž se ženou a plodili děti. A na břehů jsem před sebou slyšel moře, jak řve a olizuje pláž, jako když šelma vyplazuje jazyk a pije.

Byl jsem šťasten, věděl jsem to. Pokud prožíváme štěstí, sotva jsme si toho vědomi. Až když přejde a pohlédneme za sebe, uvědomíme si je najednou – někdy jsme překvapeni, že jsme byli šťastni. Ale já jsem na tom krétském pobřeží prožíval štěstí a zároveň jsem věděl, že jsem šťasten.

Nedozírné moře se prostíralo až k břehům Afriky. Často vál odtud horký jižní vítr scirocco, přicházející z dalekých žhavých pouští. Ráno vonělo moře melouny, v poledne se vypařovalo, zvedalo se a rýsovalo jako malá, nevyvinutá ženská ňadra a večer zrůžovělé sténalo; svítilo všemi barvami, především vínovou, fialovou a temně modrou.

Odpoledne jsem si hrál; nabral jsem si do hrsti jemně žlutý písek, propouštěl jej mezi prsty a nechával padat teplý a jemný. Ruka se mění v přesýpací hodiny, život plyne a ztrácí se; ztrácí se, dívám se na moře, slyším Zorbase a v spáncích mi buší štěstím.

Vzpomínám si, jak jsem si jednou, den před Novým rokem, s malou čtyřletou neteří Alkou prohlížel vitrínu s dárky a jak se Alka obrátila a povídala mi: „Strýce Draku (tak mi říkala), ze samé radosti mi narostly rohy.“ Lekl jsem se. Život je opravdu zázrak, všechny duše, když hluboko zapustí kořeny, splynou v jednu. Tu jsem si vzpomněl, jak jsem kdysi ve vzdáleném muzeu viděl Buddhovu hlavu, vyřezanou z lesklého ebenu. Buddha se osvobodil, po sedmi letech strachu ho naplnila nejvyšší radost. Na obou spáncích mu radostí naběhly žíly, že vylétly z kůže a stala se z nich dvě šroubovitě stočená ocelová pera jako silné rohy.

K večeru deštík ustal a nebe se vyjasnilo. Měl jsem hlad; byl jsem rád, že Zorbas právě přichází. Rozdělal oheň a začal jako každý den vařit.

„Toto je zase jiná historie bez konce,“ říkával často Zorbas, když dával hrnec na oheň. „Nejen žena – vem ji kozel – je historie bez konce, ale také jídlo.“

Na tomto pobřeží jsem poprvé v životě jedl s chutí. Zorbas večer rozdělal oheň mezi dvěma kameny a vařil; pak jsme začali jíst a popíjet, a když se rozpředla debata, uvědomil jsem si, že i jídlo je do jisté míry duchovní obřad a že maso, chléb a víno jsou pralátky, z nichž vzniká duch.

Když se Zorbas večer po únavné celodenní práci najedl a napil, neměl náladu mluvit, odpovídal mrzutě a slova z něho musel člověk tahat. Jeho gesta byla unavená a bez života. Ale sotva přiložil uhlí pod kotel, jak říkával, studená a utrmácená továrna těla ožívla, dala se do chodu a začala pracovat.

Zorbasovy oči se rozhořely, paměť zbystřela, nohy dostaly křídla a začaly tančit.

„Pověz mi, co děláš s jídlem, které sníš," řekl mi jednou, „a já ti zas povím, jaký jsi. Jedni z něho dělají sádlo a výkaly, druzí je proměňují v práci a náladu a jiní zas, jak sem slyšel, dělají z něho Boha. Jsou tedy tři druhy lidí. Já, pane, nejsem z těch nejhorších, ale ani z těch nejlepších, jsem uprostřed. Z jídla, které sním, dělám práci a náladu. A to je dobré."

Podíval se na mne a dal se do smíchu.

„Ty, pane, asi z jídla, které sníš, se snažíš dělat Boha. Ale nedaří se ti to a to tě trápí. Dopadl jsi jako ta vrána."

„A co se stalo s vránou, Zorbasi?"

„Napřed chodila pěkně a důstojně jako vrána. Ale jednoho dne ji napadlo, že bude chodit nakřivo jako koroptev. A od té doby, chuděra, zapomněla na vlastní chůzi, ztratila ji a teď – nevidíš to? – chodí a kulhá."

Zvedl jsem hlavu; slyšel jsem, jak Zorbas jde od lignitového dolu. Za chvíli jsem viděl, jak přichází zakaboněný a se svěšenou hlavou. Unaveně klátil dlouhýma rukama.

„Dobrý večer, pane," řekl na půl úst.

„Buď zdráv, Zorbasi! Jak se ti dnes pracovalo?"

Neodpověděl.

„Rozdělám oheň," řekl, „a uvařím večeři."

Vzal v koutě náruč dřeva, vyšel ven a dovedně je mezi dvěma kameny urovnal a zapálil. Postavil na oheň hliněný hrnec, nalil do něho vodu, dal cibuli, rajčata, rýži a začal vařit. Já jsem zatím na kulatý stolek prostřel ubrus a krájel tlusté krajíce pšeničného chleba a z demižónu nalil víno do broušené láhve, kterou nám v prvních dnech daroval strýc Anagnostis.

Zorbas poklekl před hrncem, hleděl široce rozevřenýma očima na oheň a mlčel.

„Máš děti, Zorbasi?" zeptal jsem se najednou.

Obrátil se.

„Proč se ptáš? Mám dceru."

„Je vdaná?"

Zorbas se dal do smíchu.

„Proč se směješ, Zorbasi?"

„To je otázka, pane! Samozřejmě je vdaná. Pracoval jsem v dole na měděnou rudu v Pravitě na Chalkidice. Jednou jsem dostal od svého bratra Jannise dopis. Zapomněl jsem ti říct, že mám bratra, otce rodiny, rozumného zbožného lichváře a po krytce, ale jinak je to člověk slušný, sloup společnosti. Je kupcem v Soluni. Bratře Alexisi, psal mi, tvá dcera Froso se dala na špatnou cestu a dělá hanbu našemu poctivému jménu. Má milence, měla s ním dítě a zostudila naši čest. Půjdu za ní na vesnici a zabi ju ji.“

„A co jsi udělal, Zorbasi?“

Zorbas zvedl ruce:

„Inu, ženské – řekl jsem si a roztrhal jsem dopis.“

Zamíchal jídlo, osolil a zasmál se.

„Ale počkej, teď uslyšíš to nejlepší. Za měsíc jsem dostal od hlupáka bratra druhý dopis: Drahý bratře Alexisi, psal mi ten pitomec, naše čest je zachráněna, teď zase můžeš zvednout hlavu; ten dotyčný muž se s Frosou oženil.“

Zorbas se obrátil a pohlédl na mne. Při svitu cigarety jsem rozeznal, jak se mu lesknou oči. Opět se napřímil.

„Inu, mužští,“ řekl s nepopsatelným pohrdáním.

A za chvíli:

„Co chceš od ženských? Ať si mají dítě s prvním, kdo přijde. A co bys chtěl od mužských? Ať jen spadnou do léčky. Nestojí ani za zlámanou grešli, pane.“

Sundal hrnec, sedli jsme si, zkřížili nohy a dali se do jídla.

Zorbas se hluboce zamyslel. Cosi ho trápilo. Podíval se na mne, otevřel ústa a zase je zavřel. Při světle olejové lampy jsem zahlédl v jeho očích úzkost a neklid.

Nevydržel jsem.

„Zorbasi, ty mi chceš něco říct; jen to řekni. Když tě bolí břicho, lehni si.“

Zorbas mlčel; zvedl ze země kamének a odhodil ho daleko otevřenými dveřmi.

„Nech teď kameny a mluv!“

Zorbas natáhl vrásčitý krk.

„Věříš mi, pane?“ zeptal se pln úzkosti a upřel na mne oči.

„Věřím, Zorbasi,“ řekl jsem. „Ať děláš cokoli, nemůžeš chybit. I kdybys chtěl, nechybíš. Jsi jako lev, abych tak řekl, nebo jako vlk. Ta zvířata se nikdy nechovají jako ovce nebo

osli, nikdy nezapřou svou přirozenost. A stejně tak i ty: jsi Zorbas od hlavy až k patě.“

Zorbas zakroutil hlavou.

„Ale já už nevím, kam u čerta jdeme!“

„Já vím, nestarej se; jen vpřed!“

„Řekni to znova, pane, ať dostanu kuráž,“ zvolal Zorbas.

„Jen vpřed!“

Zorbasovi se zablýsklo v očích.

„Teď ti to můžu říct; už řadu let mám velký plán, šílenou myšlenku. Mám ji uskutečnit?“

„A ty se ještě ptáš? Vždyť proto jsme sem přišli – abychom uskutečnili myšlenky.“

Zorbas natáhl krk, podíval se na mne s radostí a současně s bázní.

„Mluv jasně, pane,“ zvolal. „Copak jsme sem nepřišli kvůli uhlí?“

„Uhlí bylo jen záminkou; aby se lidé nepohoršovali. Aby mysleli, že jsme vážní podnikatelé, a nepokládali nás za houby, které se dají ždímat. Už chápeš, Zorbasi?“

Zorbas otevřel ústa; snažil se pochopit, ale neodvažoval se uvěřit v to štěstí. Najednou pochopil. Vrhl se na mne a chytil mě za rameno.

„Tancuješ?“ zeptal se mě dychtivě. „Tancuješ?“

„Ne.“

„Že ne?“

Žasl a svěsil ruce.

„Dobře,“ řekl za chvíli. „Tak budu tančit sám, pane. Posaď se dál, abych tě nepovalil. Hop, hop!“

Udělal skok, vyběhl z baráku, zul boty, odhodil kabát a vestu, vyhrnul si kalhoty až po kolena a začal tančit. Jeho tvář, ještě umazaná od uhlí, byla černá; oči se mu leskly.

Vrhl se do tance, tleskal rukama, skákal, točil se ve vzduchu, padl a podřepí, odrazil se přímo nahoru jako z gumy. Najednou znovu vyskočil do vzduchu, jako by chtěl překonat přírodní zákony, jako by chtěl dostat křídla a uletět. Cítil jsi v tom červotočivém a pružném těle duši, cítil jsi, že se snaží strhnout tělo a jako meteor se s ním vrhnout do temnoty. Duše zvedala tělo, ale to zase spadlo, neudrželo se

dlouho ve vzduchu. Duše je zvedla ještě výš, nelítostná, ale ubohé tělo znovu padlo, sotva dechu popadajíc.

Zorbas svraštil brvy, jeho tvář nabyla zneklidňující vážnosti, už nekřičel. Sevřel rty a snažil se dosáhnout nemožného.

„Zorbasi, Zorbasi," volal jsem, „už dost!"

Bál jsem se, že jeho staré tělo nevydrží ten elán a že se rozletí na kusy.

Volal jsem, ale kde by Zorbas slyšel lidský hlas! Jeho nitro se změnilo v nitro ptáka.

S lehkou bázní jsem sledoval divoký, šílený tanec. Když jsem byl malý, má fantazie neznala mezí; vyprávěl jsem přátelům nesmysly a věřil jsem v ně.

„Jak zemřel tvůj dědeček?" ptali se mě jednou spolužáci v první třídě. A já jsem si najednou vymyslel pohádku, mluvil jsem a vymýšlel a při tom vymýšlení jsem ji tvořil.

„Můj dědeček nosil gumové střevíce. Jednoho dne, když už měl bílou bradu, skočil se střechy našeho domu. Padl na zem, odrazil se jako míč a vyletěl nad dům, pak výš a výš, až zmizel v mracích. Tak zemřel můj dědeček."

Od toho dne, co jsem si vymyslel tu báj, kdykoli jsem šel do kostelíka svatého Minase a viděl dole v ikonostasu Kristovo nanebevstoupení, ukázal jsem na ně spolužákům a řekl jsem:

„Vidíte dědečka v gumovkách?"

A dnes, po tolika letech, když jsem viděl Zorbase skákat do vzduchu, znovu jsem se strachem prožíval tu pohádku z dětských let – bál jsem se, aby se mi Zorbas neztratil v mracích.

„Zorbasi, Zorbasi," volal jsem. „Už dost!"

Zorbas se zadýchán přikrčil k zemi. Jeho tvář zářila štěstím. Šedivé vlasy se mu přilepily na čelo, pot stékal na tváře a na bradu, pot smíchaný s uhelným prachem.

Znepokojeně jsem se nad ním sklonil.

„Ulevilo se mi," řekl po chvíli. „Jako by mi pustili žilou. Teď zas můžu mluvit." Vešel do baráku, posadil se k ohni, tvář mu zářila,

„Co tě to napadlo, že ses dal do tance?"

„A co jsem měl dělat, pane? Zalykal jsem se radostí, musel jsem si přece ulevit. A jak si může člověk ulevit? Slovy? Kdepak!“

„A proč jsi měl radost?“

Podíval se na mne neklidně. Ret se mu chvěl:

„Proč jsem měl radost? A to, cos mi právě řekl, to jsi řekl jen tak do větru? Sám jsi to nevěděl? Že jsme sem nepřišli kvůli uhlí… To jen tak, abych si ulehčil. Přišli jsme sem, aby nám ušel čas, abychom hodili lidem písek do očí; aby nás nepokládali za blázny a neházeli na nás shnilá rajčata – a my, až budeme sami a nikdo nás nebude vidět, se dáme do smíchu. To jsem chtěl i já, čestné slovo, ale dobře jsem to nechápal. Někdy jsem myslel na uhlí, jindy na Bubulínu a jindy na tebe… Zmatek. Když jsem otvíral štolu, říkal jsem si: Chci uhlí, chci uhlí, chci uhlí. A od hlavy k patě jsem se měnil v uhlí. A když jsem měl volno a hrál si s tou starou lvicí – ať se má dobře! – všechen lignit a všechny pány jsem pověsil na stužku na jejím hrdle. Pověsil jsem i Zorbase, hlavu jsem ztratil. A když jsem zůstal sám a neměl práci, myslel jsem na tebe, pane, a srdce mi pukalo. Cítil jsem na duši tíhu: Hrome, Zorbasi, styď se, volal jsem. Styď se, děláš si posměch z toho dobrého člověka a okrádáš ho. Zorbasi, kdy už z tebe bude pořádný člověk? Už je toho dost!

Říkám ti, pane, ztratil jsem hlavu. Z jedné strany mě táhl čert, z druhé Bůh, oba mě málem roztrhli vejpůl. Ale teď už je dobře, pane, řekl jsi velké slovo a otevřely se mi oči. Prohlédl jsem a pochopil. Rozumíme si. A teď se do toho dáme. Kolik máš ještě peněz? Dej všecko! Ať všecko praskne.“

Zorbas si utřel pot a rozhlédl se. Na stolku ležely zbytky jídla. Natáhl ruce.

„Dovolíš, pane,“ řekl. „Mám ještě velký hlad.“

Vzal si krajíc chleba, cibuli a hrst oliv; jedl hltavě. Převrátil do úst láhev, aniž se jí dotkl rty, a víno zaklokotalo. Spokojeně mlaskl jazykem.

„Teď je mi zas dobře,“ pochvaloval si.

Podíval se na mne a přimhouřil oko.

„Proč se nesměješ?“ zeptal se. „Co se tak na mne díváš? Jsem už takový. Je ve mně ďábel a křičí, já zas dělám, co mi

říká. A když už mám prasknout, volá na mne: Zatanči si! Pak tančím a uleví se mi. Když mi jednou zemřel na Chalkidice syn Dimitrakis, taky jsem vstal a tančil. Příbuzní a přátelé mě chtěli zadržet, když viděli, jak tančím nad mrtvým. Zorbas se zbláznil, volali, Zorbas se zbláznil. A já, kdybych tu chvíli netančil, zbláznil bych se bolestí. Můj první syn a byly mu tři roky; nedovedl jsem snést jeho ztrátu. Chápeš, pane, co ti říkám, nebo mluvím do větru?“

„Chápu, Zorbasi, chápu; nemluvíš do větru.“

„A jindy zas jsem byl v Rusku. Tam jsem taky pracoval v dolech na měď u Novorossijska.

Naučil jsem se pět šest ruských slov, která jsem potřeboval při práci. ‚Ne, ano, chléb, voda, mám tě rád, pojď sem, kolik?‘ Tam jsem se spřátelil s jedním Rusem, strašným bolševikem. Chodili jsme večer do jedné hospody v přístavu, vypili několik skleniček vodky a dostali se do nálady. A když jsme byli v náladě, srdce se nám otevřelo. Chtěl mi podrobně vypravovat, co viděl a prožil za ruské revoluce, a já zase abych mu vyprávěl svou životní dráhu. Byli jsme opilí, jak vidíš, a sbratřili jsme se.

Domluvili jsme se jakžtakž posunky. On měl mluvit první. Když bych mu nerozuměl, měl jsem zakřičet: Stůj! On pak měl vstát a zatančit to, co mi chtěl říct. A stejně tak i já. Co jsme si nemohli říct ústy, to jsme měli vyjádřit nohama, rukama, břichem a divokými výkřiky: Hej, hej, hola, rup!

První začal Rus; jak vzali pušky, jak vzplanula revoluce a jak přišli do Novorossijska… Když jsem nerozuměl, co mi říká, zvedl jsem ruku a volal: Stůj! Rus vyskočil a začal tančit. Tančil jako posedlý. A já jsem hleděl na jeho ruce, nohy, prsa, oči, a všecko jsem pochopil: jak přišli do Novorossijska, jak zabíjeli pány, jak loupili v obchodech, jak vnikli do domů a unášeli ženy. Zprvu ty děvky plakaly, drásaly si tváře, ale pomalu se utišily, zavřely oči a spokojeně bručely. Ženy, vidíš…

A pak jsem začal já. Hned po prvních slovech Rus křičel – byl to nevzdělanec, abys věděl, úplně zabedněný: Stůj! To jsem si právě přál. Vyskočil jsem, odsunul židle a stolky a začal jsem tančit… Ale teď, hrome, co se stalo z lidí, málem jsou ztraceni. Opustili těla a oněměli a mluví jenom ústy. Ale

co jsou ústa a co můžou říct? Měl jsi vidět toho Rusa, jak mě hltal očima od hlavy k patě a jak všecko chápal! Vypravoval jsem mu tancem o svém utrpení, o cestách, kolikrát jsem se oženil, která řemesla jsem provozoval – majitel lomu, horník, kolportér, hrnčíř, komita, santurista, prodavač zeleniny, kovář, podloudník. Jak mě uvěznili, jak jsem utekl a dostal se do Ruska…

Všemu, všemu rozuměl, přestože byl jinak prostý. Mluvily mé nohy, ruce, mluvily vlasy, šaty. U pasu mi visel nůž, i ten mluvil… A když jsem skončil, ten hlupák mě objímal a líbal, znova naplnil sklenice vodkou, plakali jsme a smáli se, jeden druhému padali do náruče… Ráno jsme oba vrávorali, když jsme se rozcházeli a šli spát. Večer jsme se zase sešli.

Směješ se, pane? Nevěříš? Patrně si říkáš: Hrome, co mi to zas povídá ten námořník Sindbád? Copak je možné mluvit tancem? A přece dám za to hlavu, že tak mluví i bohové a ďábli.

Ale vidím, že se ti chce spát. Jsi málo odolný, nevydržíš. Jdi už tedy spinkat a zítra budeme pokračovat. Mám plán, velký plán, zítra ti ho řeknu. Ještě si zakouřím cigaretu, možná že strčím hlavu do moře. Jsem plný ohně, musím vychladnout. Dobrou noc.“

Usnul jsem pozdě. Můj život je ztracen, řekl jsem si. Kdybych mohl, vzal bych houbu a smazal všechno, co jsem četl, co jsem viděl a slyšel. Šel bych k Zorbasovi do školy a začal bych velkou, skutečnou abecedu. Dal bych se úplně jinou cestou. Stále bych cvičil svých pět smyslů a celou svou pokožku, aby lehce chápala. Učil bych se běhat, zápasit, plavat, jezdit na koni, veslovat, řídit auto a střílet. Naplnil bych tělo duší a duši tělem. A konečně bych v sobě spojil dva odvěké nepřátele…

Seděl jsem na posteli a myslel na ztracený život. Otevřenými dveřmi jsem jasně viděl, jak za svitu hvězd Zorbas sedí na skále jako noční pták, jak se dívá na moře, a záviděl jsem mu. On našel pravdu, řekl jsem si, jeho cesta je správná.

V minulých dobách by byl Zorbas vůdcem kmene, šel by v čele a sekyrou by razil cestu. Nebo by byl slavným pěvcem, chodil by po šlechtických sídlech a všichni, páni, služebníci a

dámy, by mu lpěli na silných rtech... V naší nevděčné době bloudí kolem ohrady jako hladový vlk nebo upadne a stane se šaškem nějakého škrabáka.

Najednou jsem viděl, jak Zorbas vstává. Svlekl se, odložil šaty na pláž a skočil do moře. Chvílemi jsem zahlédl v bledém měsíčním světle jeho hlavu, jak se vynořuje z vody a znovu mizí. Chvílemi vykřikl, zaštěkal, zařechtal, zakokrhal jako kohout – jeho duše se vtělila do zvířat, takže byla té tiché noci sama a plavala v moři...

A pomalu, ani jsem si toho nebyl vědom, mě přemohl spánek. Ráno jsem viděl, jak Zorbas přechází usměvavý, svěží a tahá mě za nohy.

„Vstávej, pane," budil mě, „svěřím ti svůj plán. Slyšíš?"

„Slyším."

Sedl si na zem, zkřížil nohy a začal vykládat, že postaví visutou železnou dráhu z vrcholu hory na pobřeží, aby se mohlo dolů dopravovat dřevo, které potřebujeme na podepření šachet; to, které nám zbude, budeme prodávat jako stavební dřevo. Rozhodli jsme se najmout si od kláštera borový les, ale přeprava byla drahá a neměli jsme dostatek mul. Zorbas tedy dostal nápad postavit visutou dráhu na silném laně se sloupy a kladkami, aby dopravoval z vrcholu hory celé kmeny. A než řekneš švec, budou pěkně na pobřeží.

„Jsi pro?" zeptal se mě, když skončil. „Podepíšeš?"

„Podepíšu, Zorbasi. Můžeš s tím počítat."

Rozdělal oheň, postavil na něj samovar, uvařil mi kávu, na nohy mi hodil přikrývku, abych se nenachladil, a spokojen odcházel.

„Dnes" řekl, „prorazíme novou šachtu; přišel jsem na novou žílu, černý diamant."

Otevřel jsem Buddhův rukopis a ponořil se do vlastních šachet. Pracoval jsem celý den, a pokud jsem pracoval, bylo mi dobře. Unikl jsem nudě a cítil jsem v nitru zmatené dojetí – ulehčení, pýchu a zároveň nechuť. Ale pracoval jsem s nadšením; věděl jsem totiž, že jak rukopis dokončím, zapečetím ho a svážu a budu svobodný.

Měl jsem hlad. Snědl jsem několik hrozinek a mandlí a kousek chleba. Čekal jsem, až přijde Zorbas a přinese všecko, co těší člověka – perlivý smích, dobré slovo a chutné jídlo.

Přišel až v podvečer. Připravil večeři, pojedli jsme, ale Zorbas byl duchem jinde. Klekl si na zem, zabodl do ní dřívka, napjal provázek, zavěsil maličké kladky, dřívko a snažil se najít sklon lana, aby se všechno nezhroutilo.

„Jestli sklon bude větší, než má být," svěřoval mi, „všechno je ztraceno. Jestli bude menší, zas bude po všem. Musíme najít správný sklon, a to si žádá, pane, rozvahu a víno."

„Vína máme dost," poznamenal jsem se smíchem. „A co se rozvahy týče..."

Zorbas se dal do smíchu.

„Něčemu přece i ty, pane, rozumíš," řekl a něžně se na mne podíval.

Posadil se, chtěl si odpočinout. Zapálil si cigaretu. Znova se dostal do nálady, jazyk se mu rozvázal.

„Jestli se ta lanovka podaří, přeneseme celý les dolů, postavíme tu pilu a budeme řezat prkna, trámy, stavební dřevo, budeme peníze shrabovat lopatou, postavíme trojstěžník, sebereme svých pět švestek, hodíme za sebe kámen a pojedeme do světa."

Zorbasovi zářily oči; byly plny neznámých žen, velkých měst, světel, vysokých domů, strojů, lodí. „Mám už šedivé vlasy, pane, zuby se mi začínají viklat, už nemám času nazbyt. Ty jsi mladý, můžeš čekat, já nemůžu. Ale přisámbůh, čím jsem starší, tím jsem divější. Druzí sedí a říkají, že v stáří se člověk uklidní. Jak prý ztrácí elán, vidí před sebou smrt, natáhne krk a říká: Jestli chceš, můžeš mě zabít, půjdu do nebe. Ale já čím jsem starší, tím jsem nezkrotnější. Nepoddám se, chci dobýt svět."

Vstal a sňal ze zdi santuri.

„Pojď sem, démone," řekl. „Co visíš na zdi a mlčíš? Budeš hrát."

Nemohl jsem se vynadívat na Zorbase, jak pozorně a opatrně vyjímal santuri z obalu, v němž bylo zabaleno; jako by svlékal ženu.

Položil santuri na kolena, sklonil se nad ním, dotkl se lehce jeho strun – řekl bys, že se spolu radí, jakou píseň mají zahrát, jako by je prosil, aby se probudilo. Bral je něžně do rukou, aby dělalo společníka jeho duši, která už velmi trpí a

nesnáší samotu. Začal píseň, nedařila se, přestal a začal jinou. Struny skřípaly, jako by cítily bolest, jako by nechtěly. Zorbas se opřel o zeď, utřel si pot, který mu náhle vyrazil na čele.

„Nechce," mumlal a bázlivě hleděl na santuri. „Nechce…"

Zase je opatrně zabalil, jako by to byla šelma a jako by se bál, že ho kousne. Pomalu vstal a zavěsil je na zeď.

„Nechce," mumlal znovu. „Nechce, nesmím je nutit."

Zase si sedl na zem, zahrabal kaštany do horkého popela a nalil do sklenic vína. Vypil, znovu vypil, oloupal kaštan a dal mi ho.

„Rozumíš tomu, pane? Všecko má duši, dřevo, kámen, víno, které pijeme, a zem, po které chodíme. Jedním slovem všecko, pane."

Pozvedl sklenici:

„Na tvé zdraví."

Vypil a znova si nalil.

„Zatracený život," bručel, „zatracený! Je jako paní Bubulína. Poslyš mě, pane, a nesměj se. Život je jako paní Bubulína. Je stará, ale pořád má svůj půvab; dokáže, že ztratíš hlavu. Zavřeš oči a myslíš si, že držíš v náručí dvacetiletou dívku. Hrome, říkám ti znova, když máš náladu a zhasneš světlo, jako by jí bylo dvacet.

Namítneš, že je to hnilička, vedla rozmařilý život, hýřila s admirály, námořníky, vojáky, sedláky, kramáři, popy, rybáři, četníky, učiteli, kazateli, smírčími soudci – nač mluvit? Rychle se zapomíná, ta coura už se nepamatuje na žádného milence, je opravdu nevinná jako holubice, když poprvé vylétne, červená se jako holoubek a celá se třese, jako by to bylo poprvé. Žena je záhada, pane. Ať padne tisíckrát, vstane tisíckrát jako panna. A proč? zeptáš se. Protože si nepamatuje."

„Ale papoušek si pamatuje, Zorbasi," namítl jsem, abych ho podráždil. „Vždycky volá jedno jméno, a není tvé. Nezlobí tě to? Když jsi s ní v sedmém nebi, najednou slyšíš papouška křičet: Canavaro, Canavaro! Nemáš pak chuť ho popadnout za krk a uškrtit? Vždyť už je konečně čas, aby se naučil volat: Zorbasi, Zorbasi!"

„Kdepak – to už je stará písnička, starý návyk," zvolal Zorbas a zacpal si uši. „Že ho mám uškrtit? Ale vždyť já jsem celý šťastný, když ho slyším volat to jméno! Ta děvka si v noci zavěsí klec nad postel a lotr papoušek vidí jedním okem ve tmě. A sotva zahlédne, že si vyznáváme lásku, začne křičet: Canavaro, Cana varo!

A já, přísahám ti, pane – ale kde bys to pochopil, ty, který ses hrabal jenom v prokletých knihách, přísahám, cítím lakované střevíce na nohách, křídla na hlavě, hedvábnou bradu navoněnou ambrou. ‚Buon giorno, buona sera, mangiate macaroni?' Pak se opravdu stávám Canavarem. Vstupuji na svou prostřílenou admirálskou loď, a už ať se přiloží pod kotly! Začíná kanonáda!"

Zorbas se dal do smíchu. Přimhouřil levé oko a podíval se na mne:

„Promiň, pane," řekl, „ale podobám se svému otci, kapitánu Alexisovi, ať mu dá Bůh věčnou slávu. Bylo mu už sto šest let, ale denně sedával na prahu před domem a pošilhával po děvčatech, jak chodila k studni pro vodu. Jenže už měl slabý zrak, neviděl dobře. Volal tedy na ně: ‚Kterápak jsi?' ‚Lenio Mastrantoniová.' ‚Pojď teda sem, ať si na tebe sáhnu. Jen pojď a neboj se.' A děvče potlačujíc smích se k němu přiblížilo. Děda položil dlaň na dívčinu tvář a něžně ji ohmatal a dal se do pláče. ‚Proč pláčeš, dědečku?' ptala se Lenio. ‚Milé děvče, jakpak nemám plakat, když musím umřít a zanechat tu tolik pěkných děvčat?'"

Zorbas si povzdechl.

„Ech, ubohý dědečku," politoval ho Zorbas. „Jak dobře ti teď rozumím. Často sedávám a v duchu si říkám: Ach, kéž by se mnou zemřely všecky hezké dívky. Ale ty mrsky si budou pěkně žít, budou se objímat a líbat, a Zorbas se obrátí v prach a ony budou po něm šlapat."

Vytáhl několik kaštanů z popela, oloupal je, přiťukli jsme si. Pili jsme dlouho a pomalu jako dva velcí králíci a poslouchali zvenčí řev moře.

(7)

Nějakou chvíli jsme u ohřívadla mlčeli. Znova jsem se přesvědčil, jak je štěstí prostá a nepatrná věc – sklenice vína, kaštan, malé ohřívadlo a řev moře. Nic jiného. A cítit, že to všechno je štěstí, k tomu je třeba prosté a pokorné srdce.

„Kolikrát jsi byl ženat, Zorbasi?“ zeptal jsem se po chvíli.

Oba jsme byli rozjařeni ne tolik vínem, jako spíš tím nesdělitelným štěstím v sobě. Opravdu jsme si byli vědomi, ale každý svým způsobem, že oba jsme nepatrný hmyz, pevně usazený na zemské kůře, a že jsme našli příjemný kout při mořském břehu za rákosím a plechovkami. Přitiskli jsme se jeden k druhému, měli jsme před sebou příjemné věci a jídlo, v nitru pak klid, lásku a bezpečí.

Zorbas mě teď neslyšel; bůhví v kterých mořích bloudil, že můj hlas k němu nemohl proniknout. Natáhl jsem ruku a dloubl ho. „Kolikrát jsi byl ženat, Zorbasi?“ zeptal jsem se znovu. Otřásl se. Uslyšel mě a mávl rukou.

„Hrome, copak teď na tom záleží?“ podivil se. „Podle všeho jsem muž. Taky jsem udělal tu velkou hloupost. Tak nazývám sňatek, ať mi všichni ženatí odpustí. Udělal jsem tedy tu velkou hloupost a oženil se.“

„Dobře, ale kolikrát?“

Zorbas se nervózně poškrábal na hlavě a chvíli přemýšlel.

„Kolikrát?“ řekl nakonec. „Řádně jednou a dost. Zpola řádně dvakrát a neřádně tisíckrát a víckrát, copak si dělám záznamy?“

„Vyprávěj, Zorbasi! Zítra je neděle, oholíme se, vezmeme si nedělní šaty a půjdem k paní Bubulíně. Nemáme tedy práci, můžeme dnes večer být vzhůru. Jen vyprávěj.“

„A co bych na to řekl? Copak se o tom vypráví, pane? Řádné sňatky jsou nudné, jídlo bez koření. Jak bych to řekl? Co je to za polibek, když se na tebe dívají svatí z ikonostasu a žehnají ti? U nás na vesnici se říká: Zakázané ovoce nejvíc chutná. A vlastní žena není zakázané ovoce.

A neřádné sňatky? Kde by sis je pamatoval? Vede si kohout záznamy? Ani ho nenapadne. A proč by je vedl? Já když jsem byl ještě mladý, měl jsem mánii mít kadeř od každé ženy, s kterou jsem spal. Proto jsem pořád nosil v kapse nůžky. Ale jít do kostela s nůžkami v kapse? Jsme lidé

a nevíš, co se může stát. Sbíral jsem tedy kadeře černé, plavé, kaštanové, dokonce i bílé. Sbíral jsem, až jsem měl plnou podušku. Měl jsem ji plnou a dal si ji pod hlavu. Ale jen v zimě, v létě mě pálila. A brzy mi byla odporná. Začala totiž páchnout, spálil jsem ji.“ Zorbas se dal do smíchu.

„To byly mé záznamy, pane,“ řekl. „Shořely. Omrzelo mě to; zprvu jsem si myslel, že toho bude málo, ale viděl jsem, že tomu není konce – a zahodil jsem nůžky.“

„A co ty zpola řádné sňatky, Zorbasi?“

„Ó, ty mají své kouzlo,“ odpověděl se smíchem. „Ruské ženy, na ty nezapomenu do smrti. Svoboda! Nezeptají se tě: Kdes byl, proč jdeš tak pozdě? Kde jsi spal? Neptá se tě a ty se taky neptáš. Úplná svoboda!“

Vzal sklenici, vypil, oloupal si kaštan. Jedl a mluvil:

„Jedna se jmenovala Sofinka, druhá Nusa. Se Sofinkou jsem se seznámil ve velké vesnici u Novorossijska. Byla zima, sněhu plno, hledal jsem práci v dolech; šel jsem a zastavil se. Ten den byl právě trh; ze všech okolních vesnic přišli muži a ženy, pro dávali a kupovali. Byl velký hlad, strašný mráz, lidé prodávali všechno možné, dokonce ikony, aby si mohli koupit kousek chleba.

Chodil jsem tedy po trhu a tu vidím – z jednoho vozu vyskočila venkovská dívka, silná, dva metry vysoká, oči měla modré jako moře a boky jak klisna… Žasl jsem. Nešťastný Zorbasi, řekl jsem si, už je s tebou konec.

Šel jsem za ní, hltal jsem ji očima, nemohl jsem se nasytit toho pohledu; boky se jí houpaly jako zvony o velkonocích. A co, hrome, chceš v dolech? řekl jsem si v duchu. Kam chceš jít a kde budeš bloudit, ty větroplachu? Tady je tvůj důl, vnikni dovnitř a otvírej šachtu.

Dívka se zastavila, prodávala, kupovala dříví, brala je – Bože můj, to byly ruce – a házela na vozík. Koupila si kousek chleba a pět šest uzenáčů. Co stojí? ptala se. Tolik a tolik. Sundala si z ucha zlatou náušnici, aby mohla zaplatit. Neměla peníze, chtěla dát náušnice. Vřelo to ve mně. Mám připustit, aby žena platila náušnicemi, šperky, voňavým mýdlem, lahvičkou parfému… Jestli to dovolím, svět se zboří. To jako bys měl oškubat páva. Dovolí ti srdce oškubat páva? Nikdy! Ne, pokud Zorbas žije, to se nestane. Otevřel jsem

peněženku a zaplatil. Tehdy byl rubl cár papíru. Za sto drachem jsi koupil mulu, za deset ženu. Zaplatil jsem. Žena se obrátila, pohlédla na mne. Vzala mě za ruku a chtěla ji políbit. Odtáhl jsem ji. Copak mě pokládá za starce? Spasibo, spasibo, volala na mě. To znamená ‚děkuji, děkuji', vyskočila na vůz, vzala opratě a zvedla bič. Zorbasi, řekl jsem si, dej si pozor, ať ti neuteče! Taky jsem vyskočil na vozík a sedl jsem si vedle ní. Nic neřekla, ani se neobrátila. Pobídla koně a jeli jsme.

Cestou poznala, že ji chci za ženu. Trochu rusky jsem uměl, však jsem nepotřeboval mnoho slov. Mluvili jsme očima, rukama, koleny. Zkrátka přijeli jsme do vesnice, zastavili před chatrčí a vystoupili. Dívka odstrčila vrata a vjeli jsme. Na dvoře jsme složili dříví, vzali ryby a chléb, vešli jsme do světnice. U vyhaslých kamen seděla stařenka a třásla se zimou. Byla zabalená do pytlů, hadrů, ovčích kůží, ale přesto se třásla. Je zima, povídám jí, zašlo ti za nehty. Shýbl jsem se, naložil do kamen náruč dříví a rozdělal oheň. Stařenka se na mne dívala a usmívala se. V kamnech hořelo. Stařenka se ohřála a oživla.

Dívka zatím prostřela, přinesla trochu vodky a napili jsme se. Na samovaru uvařila čaj, sedli jsme si, jedli a dali i stařence. Sofinka odestlala postel; převlékla peřiny, před ikonou Panny Marie rozžehla lampičku a pokřižovala se. Pak mi pokynula, oba jsme před stařenkou poklekli a políbili jí ruku. Položila kostnaté dlaně na naše hlavy a něco bručela. Zdálo se, že nám dává požehnání. Spasibo, spasibo, volal jsem a skočili jsme s krasavicí do postele."

Zorbas se odmlčel. Zvedl hlavu a hleděl do dálky na moře. „Jmenovala se Sofinka...," řekl po chvíli a zase mlčel. „A co dál?" ptal jsem se netrpělivě.

„Není žádné dál. Nevím, pane, co tě to posedlo s tím dál a proč. Copak se to říká? Žena je čerstvé zřídlo, skloníš se a vidíš svou tvář, piješ, piješ, až nemůžeš. Pak přijde druhý, taky má žízeň, taky se shýbne, uvidí svou tvář a pije. A pak zas jiný... Skutečný pramen, to je správná žena."

„A pak jsi šel pryč?"

„A co jsem měl dělat? Byl to přece pramen, já pocestný, pokračoval jsem v cestě. Zůstal jsem u ní tři měsíce, ať jí Bůh

odplatí, nestěžuji si. Ale po třech měsících jsem si vzpomněl, že jsem chtěl do dolů. ‚Sofinko' řekl jsem jí jednou ráno, ‚musím pracovat. Půjdu pryč.' ‚Dobře,' řekla Sofinka, jen si jdi. Budu na tě měsíc čekat. Když do měsíce nepřijdeš, jsem svobodná. A ty budeš taky svobodný. Spánembohem.' Šel jsem."

„A vrátil ses za měsíc?"

„Ale, pane, copak nemáš s odpuštěním rozum?" podivil se Zorbas. „Nač se vracet? Copak tě pustí ty děvky? Za měsíc jsem měl na Kubáni Nusu."

„Vypravuj, vypravuj!"

„Až jindy, pane. Ať si ty nešťastnice nespleteme. Ať žije Sofinka!" Vypil naráz víno, opřel se o zeď.

„Dobře," řekl, „budu ti tedy vypravovat o Nuse. Dnes večer mám plnou hlavu Ruska. Aspoň si ulehčím." Nakroutil si knír a prohrabal kamna.

„Tu Nusu tedy, kterou jsi připomněl, jsem poznal v jedné kubánské vesnici. Bylo právě léto. Všude hory dýní, melounů, shýbneš se, vezmeš si a nikdo ti neřekne – kamaráde, copak tu děláš? Rozkrojíš a strčíš do melounu rypák.

Tam na Kavkazu je všeho dost, pane, nadbytek – vyber si a jez. A nejsou tu jen dýně a melouny, ale i ryby, máslo a ženy. Jdeš, vidíš meloun, vezmeš si, uvidíš ženu, vezmeš si ji. Ne jako tady v Řecku – utrhneš si lístek z melounu a vláčejí tě po soudech, a jak vztáhneš ruku na ženu, už je tu její bratr s nožem a roztrhne tě jako sardinku. Bída, lakota, to je mé, to tvé, ať vás čert vezme, všiváci! Tam se podívejte, do Ruska, tam uvidíte skutečné kavalíry.

Šel jsem tedy na Kubáň a uviděl jsem v zelinářské zahradě ženu; líbila se mi. Musíš vědět, pane, že Rusky nejsou jako naše ženy, hubené a lakomé Řekyně, které ti prodávají lásku po kapkách a všemožně se snaží, aby ti daly míň, než ti patří, aby tě na váze ošidily. Ale Ruska ti, pane, naváží štědře, sotva uneseš. Když spí, miluje a jí, velmi se podobá zemi, dá ti tolik, kolik chceš, a neskrblí jako ty hašteřivé Řekyně. Jak se jmenuješ?' ptal jsem sejí. Vidíš, naučil jsem se od žen i trochu rusky... ‚Nusa; a ty?' ‚Alexis. Velmi se mi líbíš, Nuso!' Dobře si mě prohlédla, jako když si prohlížíme koně, kterého

chceme koupit. ‚A ty se taky nezdáš špatný,' podívá mi. ‚Máš zdravé zuby, dlouhé vousy, široká ramena a silné ruce. Líbíš se mi.' Pak už jsme mnoho nemluvili, nebylo třeba. Obratem ruky jsme se dohodli – že za ní večer přijdu v nedělních šatech. ‚Máš kožich?' ptá se mě Nusa. ‚Mám, ale teď je horko...' ‚Nevadí, přines, jen tak z legrace.'

Večer jsem se tedy oblekl jako ženich a přes ruku jsem nesl kožich; vzal jsem si hůl se stříbrnou rukojetí a šel jsem. Byl to velký venkovský dům s dvorem, kde byl chlév pro krávy a lisovny. Na dvoře hořely pod kotly ohně. ‚Co tu pálíte?' zeptal jsem se. ‚Mošt z melounů.' ‚A tady?' ‚Mošt z dýní.' Hrome, copak je to tu? ptal jsem se v duchu. Tam pořád slyšíš – mošt z melounů, z dýní; zaslíbená zem, konec bídy. Žehnám ti, Zorbasi, dobře jsi sem zapadl jako myš do hroudy sýra.

Šel jsem nahoru. Po ohromných vrzajících dřevěných schodech. Na posledním stupni stáli Nusin otec a matka, oblečení v zelených kalhotách a přepásaní červeným pásem s velkými třapci. Bohatí lidé, otevřeli náruč, líbali mě a objímali. Byl jsem celý od slin. Mluvili rychle, nic jsem nerozuměl, ale to nevadilo. Viděl jsem jim na tvářích, že mi nic zlého neudělají.

Vešel jsem dovnitř – a co nevidím? Prostřené stoly, naložené jako trojstěžníky. Všichni příbuzní, muži i ženy, čekali a před nimi stála Nusa, nalíčená a vyšňořená, hrdlo a prsa obnažené jako Gorgona na přídi lodi. Zářila mládím a krásou. Na hlavě měla červený šátek, na prsou vyšitý srp a kladivo. Ty bezbožný Zorbasi, řekl jsem si v duchu, tohle tělo patří tobě? Dnes v noci je budeš objímat? Bůh ať dá věčnou slávu otci a matce, kteří tě přivedli na svět.

Vrhli jsme se na jídlo, muži i ženy. Jedli jsme jako prasata, pili jsme jako buvoli. ‚A pop?' ptal jsem se Nusina otce, který seděl vedle mne a málem nepraskl z té spousty jídla. ‚Kde je pop, aby nám požehnal?' ‚Pop tu není,' odpověděl a zase mě poprskal slinami, ‚pop tu není. Náboženství je opium lidstva.'

Řekl a hrdě vstal, odepjal červený pás, zvedl ruku, nastalo ticho. Držel plnou sklenici a podíval se mi do očí. Začal mluvit, mluvil o mně. O čem mluvil! O Bohu a o duši. Už

jsem stál dost dlouho, byl jsem skoro opilý; sedl jsem si a opřel své koleno o Nusino, seděla po pravé straně.

Stařec stále řečnil, zpotil se, všichni k němu běželi a líbali ho, aby už mlčel. Umlkl. Nusa na mne kývla: Teď zas mluv ty!

Vstal jsem tedy a začal mluvit zpola rusky, zpola řecky. Co jsem mluvil? Ať visím, jestli to vím. Vzpomínám si jen, žé jsem nakonec spustil partyzánské písně. Zpíval jsem bez ladu a skladu:

Partyzáni přišli z hor,
koně ukrást chtěli!
Ale koně nenašli,
jenom Nusu unesli!

Podívej se, pane, jen jsem to trochu pozměnil podle okolností:

Už jdou, už jdou a jdou,
hle, maminko, jdou!
Ach, Nusičko má,
ach, Nusičko má,
běda!

A když jsem zařval ‚běda', vrhl jsem se na Nusu a začal ji líbat.

Tos měl tehdy vidět! Jako bych dal znamení, na které čekali, a jako by na nic jiného nečekali. Několik rudobradých chlapíků vyskočilo a světla zhasla.

Ty darebné ženy začaly ječet, jako by dostaly strach. Ale brzy bylo v temnotě slyšet chichot, začalo lechtání a smích.

Co bylo potom, sám pámbu ví. Ale myslím, že ani on sám to nevěděl, jinak by do nás uhodil hrom a spálil nás. Muži a ženy se v jednom chumlu váleli po zemi; hledal jsem Nusu, ale kde bych ji našel. Popadl jsem jinou a zhřešil s ní.

Ráno jsem vstal a chtěl jsem s Nusou odejít. Bylo ještě tma, neviděl jsem dobře. Vezmu nohu, zatahám, nebyla Nusina. Za tahám druhou, taky ne, zas jinou, až nakonec najdu Nusinu, zatahám a vyprostím ji zpod dvou tří hnátů, které chuděrku zavalily, a probudím ji. ‚Nuso,' povídám jí,

‚půjdeme!‘ ‚Nezapomeň kožich,‘ řekla mi. ‚Můžeme jít.‘ Šli jsme.“

„Co dál?“ zeptal jsem se vida, že Zorbas mlčí.

„A co pořád chceš?“ ptá se Zorbas nervózně.

Povzdechl si.

„Žil jsem s ní šest měsíců. Od té doby, přisámbůh, se ničeho nebojím. Ničeho, povídám ti. Jen jednoho: aby mi ďábel nebo Bůh nedali zapomenout na těch šest měsíců. Chápeš?“

Zorbas zavřel oči. Zdálo se, že je dojat. Poprvé jsem na něm viděl, že lpí na minulosti.

„Tolik jsi tu ženu miloval?“ zeptal jsem se po chvíli.

Zorbas otevřel oči.

„Jsi mladý, pane, jsi ještě mladý, čemupak rozumíš? Až budeš mít šedivé vlasy, přijď, povíme si něco o té nekonečné záležitosti.“

„O jaké nekonečné záležitosti?“

„O ženě. Kolikrát ti to budu říkat? Žena je nekonečná záležitost. Ty jsi teď jako mladý kohout, co bleskem skáče na slepice a pak nafoukne krk, vyběhne na hnůj, zakokrhá a naparuje se. Nedívá se na slepici, ale na svůj hřebínek. Co ten ví o lásce? Zhola nic.“

S pohrdáním si odplivl. Hleděl stranou, nechtěl se na mne podívat.

„A jak to dopadlo s Nusou, Zorbasi?“

Zorbas se zahleděl daleko do moře.

„Jednou večer,“ odpověděl, „jsem přišel domů a nenašel jsem ji. Byla pryč. Jakýsi hezký voják přišel k nám na vesnici v těch dnech, odešla s ním. Byl konec. Srdce mi pukalo, rozpadlo se na dva kusy, ale brzy se zase, ničema, zotavilo. Viděl jsi už tisíckrát vyspravené lodní plachty s červenými, žlutými záplatami, přišitými hrubým motouzem, které se neroztrhají ani za nejprudších bouří? Takové je mé srdce. Tisíckrát roztrhané, tisíckrát záplatované, nezná bázně.“

„A nezlobil ses na Nusu, Zorbasi?“

„Proč bych se zlobil? Mluv si, co chceš, žena je záhada a všechny společenské a náboženské zákony se mýlí. Neměly by se tak dívat na ženu. Chovají se k ní tvrdě, pane, a nespravedlivě… Kdybych já měl dávat zákony, dával bych

jedny mužům, jiné zas ženám. Deset, sto, tisíc příkazů mužům, ti to snesou. Ale ženě žádný. Vždyť – kolikrát ti to mám opakovat, pane? Žena je slabé stvoření. Na zdraví Nusy, na zdraví ženy! Kéž Bůh osvítí nás muže!“

Vypil, zvedl ruku, náhle ji spustil, jako by držel motyku.

„Ať nás buď osvítí,“ opakoval, „nebo vyoperuje. Jinak, říkám ti, pane, jinak jsme ztraceni.“

(8)

Dnes tiše prší, padá drobný déšť, nebe se s neskonalou něhou dotýká země. Vzpomínám na indiánský reliéf na tmavošedém kameni. Muž objímá ženu, ale s takovou láskou a oddaností – máš dojem, i když čas setřel a téměř vyhladil těla, že vidíš párek hmyzu v tělesném objetí; a když pak začne drobný déšť a jejich křídla navlhnou, jako by je oba země s rozkoší vstřebávala.

Sedím v baráku a hledím na svět, jak se zachmuřuje, a na moře, jak se leskne, podobné zelenému popelu. Daleko široko nevidět na břehu člověka ani ptáka ani plachtu na moři. Otevřeným oknem vniká dovnitř vůně země.

Vstal jsem a vystrčil ruku na déšť jako žebrák. A najednou jsem měl chuť dát se do pláče. Ze zvlhlé země vnikal do mého nitra jakýsi smutek, ne úzce osobní, ale daleko hlubší a neurčitější. Panika, která se zmocní zvířete, jež se klidně pase, a najednou se cítí obklíčeno a vidí, že neunikne.

Chtěl jsem vykřiknout, věděl jsem, že se mi ulehčí, ale styděl jsem se.

Obloha padala stále níž, podíval jsem se okénkem.

Mraky zahalily lignitový pahorek, obrácená ženská tvář potemněla.

Ty chvíle drobného deště jsou rozkošné; jako by tvá duše padala, podobna motýlu, a vnikala do země. Na mysl přicházejí smutné vzpomínky, hluboko v srdci pochované – rozloučení s přáteli, úsměvy žen, jež zmizely, naděje, které

pohasly jako motýli, z nichž zůstala jen housenka; a teď leze ten červ do nitra tvého srdce a ožírá je.

A pomalu se mi z deště a ze zvlhlé země znovu v mysli vybavuje podoba mého přítele daleko na Kavkazu. Vzal jsem pero, sklonil se nad papír a začal jsem s ním mluvit, abych protrhl vlákno deště a zahnal smutek:

Milý příteli,

píši ti z odlehlého pobřeží Kréty; osud a já jsme se dohodli, že zde zůstanu několik měsíců, abych si zahrál. Abych si zahrál na kapitalistu, majitele lignitového dolu, podnikatele, a zdaří-li se mi hra, abych pak řekl, že to nebyla hra, ale velké rozhodnutí změnit běh svého života.

Vzpomínáš si, když jsi odcházel, žes mě nazval knihomolem. Dopálil jsem se a umínil si, že na čas nechám knih a věnuji se praktické činnosti. Pronajal jsem si pahorek s lignitem, najal dělníky, koupil motyky, lopaty, acetylénové kahany, koše, vozíky, otevřel šachty a zalézám do nich. Tobě navzdory jsem se z knihomola stal krtkem, ryji a dělám v zemi chodby. Doufám, že mi tu proměnu schválíš. Často jsi mě škádlil a říkal, že jsi mým žákem. A já toho využívám, neboť dobře vím, jaké jsou mé povinnosti a radosti opravdového učitele: snažit se naučit co nejvíce od svého žáka, aby uhádl, kam tíhne mládí, a tím naplnil svou duši. A tak jsem se tiše dostal na Krétu, řídě se učením svého žáka.

Mám zde mnoho radostí – jsou plodem věčných živlů – čistý vzduch, moře, pšeničný chléb a večer podivuhodného námořníka Sindbáda, který sedí přede mnou se zkříženýma nohama, otevře ústa a začne mluvit a přede mnou se prostírá svět. Když mu nestačí řeč, položí si na kolena santuri a začne hrát.

Někdy je to divoká píseň, připadá ti, že se zalkneš, protože si najednou uvědomíš, jak je tvůj život neplodný a bídný, člověka nedůstojný. A jindy zas je nápěv melancholický, cítíš, jak ti život utíká, sype se jako písek mezi prsty a není návratu.

Duše pak putuje a stěhuje se z jednoho konce hrudi do druhého jako člunek a tká. Tká těch několik měsíců, co žiji na Krétě, a ať mi Bůh odpustí, ale myslím si, že jsem šťasten.

Konfucius říká: „Mnozí hledají štěstí výš, než je člověk, jiní zas níž; ale štěstí je uprostřed.“ A to je správné. Je tolik druhů štěstí, kolik je různých lidí. A takové je teď, milý žáku a učiteli, mé štěstí. Měřím je znovu s neklidem, měřím je, abych poznal, jaký jsem. Však víš, že každý člověk je jiný.

Jak se mění lidská duše podle podnebí, mlčení, samoty nebo společnosti! Při mé osamělosti zde mi lidé nepřipadají jako mravenci, jak si myslíš, ale právě naopak – jako velké obludy, minosauři a pterosauři, kteří žijí v ovzduší plném jedovatých výparů a silné vesmírné hniloby. Neproniknutelná, temná a žalostná džungle. Pojmy „vlast“ a „národ“, jež jsou každému svaté, pojmy „pravá vlast“ a „lidskost“, jež na mne zapůsobily, dostaly při všemocném dechu zkázy stejnou hodnotu. Cítíme, že jsme nacvičeni říkat jisté slabiky, někdy to ani nejsou slabiky, ale neartikulované zvuky, jakési a nebo u, a pak se můžeme roztrhat. Ale i ty největší myšlenky, když jim otevřeš břicho, jsou pouhé loutky, jak se přesvědčíš, nacpané zvuky a ve zvucích zvlášť skryté kovové pero.

Víš dobře, že tyto kruté úvahy mi nejen neodnímají odvahu, ale jsou nepostradatelnou potravou pro můj vnitřní žár. Proto, jak říká můj učitel Buddha, jsem uviděl. A když jsem, přivíraje oko, uviděl a poznal neviditelného režiséra, plného rozmarů a fantazie, mohu hrát svou úlohu na zemi už nerušeně, s porozuměním a odvahou. Protože tu úlohu mi nedal pouze ten, kdo mě uvedl do pohybu, ale zvolil jsem si ji sám. Proč? Protože jsem viděl. A spolupracoval jsem na díle, jež hraji na scéně všemohoucího Boha.

A tak rozhlížeje se po světové scéně, vidím tě v těch legendárních končinách kavkazských, jak i ty hraješ a snažíš se pomoci několika tisícům příslušníků našeho národa, kteří jsou v nebezpečí. Jakýsi Pseudoprométheus, ale snášíš opravdová muka působením tajemných sil, proti nimž bojuješ a jež bojují proti tobě – proti hladu, zimě, nemocem, smrti. A myslím si, že budeš pak pyšný a budeš mít radost, že těch tajemných sil je tolik a že jsou nepřemožitelné. Tak totiž tvá odhodlanost je spíš heroická, skoro beznadějná a tvá duše nabývá tragičtější velikosti.

Svůj život jistě považuješ za šťastný. A když jej tak vidíš, je takový. Ustřihl sis štěstí podle své míry v pase; a taje, chválabohu, vyšší než má. Dobrému učiteli je největší odměnou, když ho jeho žák převýší. Často zapomínám, posmívám se a bloudím, má víra je mozaikou z nevěry. Někdy mám chuť dát za krátkou chvíli celý život. Ale ty pevně držíš kormidlo a ani v nejšťastnějších chvílích nezapomínáš, jaký je cíl tvé cesty.

Vzpomínáš si někdy, jak jsme oba projížděli Itálií, když jsme se vraceli do Řecka? Rozhodli jsme se jet k Černému moři, kde tehdy byli naši lidé v nebezpečí; šli jsme je zachránit. V jakémsi malém městě jsme rychle vystoupili z vlaku – měli jsme jen hodinu času, než přijede druhý vlak. Vstoupili jsme do bujného zeleného parku nedaleko stanice. Rostly tam širokolisté banánovníky a rákosí temně kovové barvy; na rozkvetlou větev se zavěsil roj včel a větev se třásla, jako by měla radost, že včely sají z květů med.

Šli jsme mlčky a okouzleni jako ve snu. A hle – v jednom zákrutu rozkvetlé aleje kráčely dvě dívky a četly. Už si nevzpomínám, zda byly pěkné nebo ošklivé; jen si vzpomínám, že jedna byla plavovláska, druhá čevnovlasá a obě měly jarní šaty.

A jako ve snu jsme k nim směle přistoupili a tys jim se smíchem řekl: „Ať čtete cokoli, budeme o tom mluvit a potěšíme se."

Četly Gorkého. Začali jsme mluvit, protože jsme spěchali, o životě a o chudobě, o vzpouře duše a o lásce…

Nikdy nezapomenu na naši radost a bolest z rozloučení. Jako bychom byli staří přátelé, dávní milenci těch dvou neznámých dívek, jako bychom byli odpovědni za jejich duše a těla a jako bychom spěchali, protože se za několik minut rozejdeme navždy; v ovzduší bylo plno zmatku jako po únosu nebo po úmrtí.

Vlak přijel a zapískal. Vyskočili jsme, jako bychom se právě probudili, podali jsme si ruce. Nikdy nezapomenu na silný a náhlý stisk rukou, těch deseti prstů, které se, nešťastné, nechtěly rozloučit. Jedna z dívek byla bledá, druhá se usmívala a chvěla.

Pamatuji se, že jsem ti tehdy řekl: „Copak je vlastně Řecko a povinnost?“ A ty jsi mi tehdy řekl: „Řecko a povinnost, to není nic. A pro toto nic jsme odhodláni položit život.“

Ale proč ti to vlastně píši? Abych ti připomněl, že jsem nezapomněl na nic, co jsme spolu prožili. A abych ti konečně v dopise řekl, co nebylo možno říci při setkání, ať už z dobrého nebo špatného zvyku, který jsme si osvojili.

Když teď nejsi se mnou a nevidíš výraz mé tváře a není nebezpečí, že se budu zdát změkčilý nebo směšný, říkám ti, že tě mám velmi rád.

Skončil jsem dopis, promluvil si s přítelem a pocítil úlevu. Zavolal jsem na Zorbase. Krčil se pod skálou, aby nezmokl, a dělal pokusy s lanovkou.

„Pojď sem, Zorbasi,“ volal jsem na něho. „Vstaň, půjdeme do vesnice na procházku.“

„A chce se ti, pane? Vždyť prší. Jdi raději sám.“

„Mám náladu a chci jí využít. Když jsme spolu, nemám strach. Tak už pojď!“

Dal se do smíchu.

„Mám radost, že mě potřebuješ. Pojďme.“

Vzal si vlněný krétský plášť se špičatou kapuci, který jsem mu kdysi dal, a vyšli jsme na cestu, brodíce se v blátě.

Dalo se do deště. Nebylo vidět vrcholky hor, vítr se utišil, skály se leskly; jako by lidský zármutek obestíral ženskou tvář pahorku, která se v tom dešti rozplynula.

„Lidské srdce je sklíčené,“ poznamenal Zorbas. „Nehněvej se na ně, když prší.“

Shýbl se ke kořenům živého plotu a utrhl první divoké narcisy. Dlouho se na ně nenasytně díval, pak zavřel oči a přivoněl k nim, povzdechl si a dal mi je.

„Kéž bychom věděli, pane,“ poznamenal, „co říkají skály, květy a déšť. Je možné, že na nás volají, a my je neslyšíme. Jako když my na ně voláme, a ony neslyší. Kdy se otevřou, pane, uši lidí? Kdy se nám otevřou oči a kdy prohlédneme? Kdy se otevřou naše náruče, skály, květy, déšť a lidé, abychom se objali? Co o tom soudíš, pane? A co říkají staré knihy?“

„Ať je čert vezme," řekl jsem, užívaje obvyklého Zorbasova rčení. „Ať je čert vezme; to říkají a nic jiného."

Zorbas mě vzal za ruku.

„Povím ti něco, pane," řekl, „a nehněvej se na mne. Snes na hromadu všecky knihy a zapal je. A potom, kdo ví, nejsi přece hloupý, snad z tebe bude správný člověk... Budeš něčemu rozumět."

„To je správné," řekl jsem. „Je to sice správné, ale já nemůžu."

Zorbas chvíli váhal a přemýšlel. Pak řekl:

„Tak se mi něco zdá..."

„A co? Jen to pověz, Zorbasi!"

„Vím já? Ale zdá se mi, že něco začínám chápat... Když to chci říct, ztratím to. Až budu mít jednou náladu, zatančím ti to."

Začalo silně pršet. Přišli jsme do vesnice. Malá děvčátka přiháněla ovce z pastvy, rolníci vypráhli voly, opustili nedooraná pole, ženy sháněly děti po uličkách. Radostná panika se zmocnila vesnice při neočekávaném lijáku; ženy ječely, ale jejich oči se usmívaly, mužům kapaly z hustých brad a nakroucených knírů velké kapky. Země, skály a tráva voněly.

Zmoklí na kůži jsme se schovali do kavárny u Cudné panny. Bylo tam mnoho lidí, někteří křičeli, jako by na sebe volali z hory na horu. U stolku v pozadí na dřevěné lavici trůnila místní honorace: strýc Anagnostis v bílé košili se širokými rukávy, zamlklý a vážný Mavrandonis; kouřil nargilé a upíral oči k zemi. Dále tam byl učitel středních let, vytáhlý, opíral se o silnou hůl a se shovívavým úsměvem poslouchal vlasatého hromotluka, který se právě vrátil z města a vypravoval o tamních divech. Hostinský stál opřen o výčepní stůl, také poslouchal, usmíval se a dával pozor na pánve srovnané na žhavém popelu. Sotva nás strýc Anagnostis zahlédl, vstal.

„Sem račte, pánové," řekl. „Sfakianonikolis nám vypravuje, co viděl a prožil v městě... Mluví zajímavě, račte si poslechnout."

Obrátil se k hostinskému.

„Dvě rakije, Manolakasi," poručil.

Sedli jsme si. Když hrubý pastevec uviděl cizince, vzpamatoval se.

„A šel jsi taky do divadla, kapitáne Nikolisi?“ zeptal se ho učitel, aby ho přiměl k vyprávění. „Jak se ti tam líbilo?“

Sfakianonikolis natáhl velkou ruku, vzal sklenici s vínem a naráz ji vypil. Dostal odvahu.

„Jakpak bych nešel?“ podivil se. „Byl jsem tam, abys věděl. Taky jsem slyšel Kotopulise a jeho paní. Večer jsem se pokřižoval a řekl si: Půjdu tam, na mou duši, půjdu se tam podívat. Hraje opravdu jako ďábel, a zatím je to Kotopuliska.“

„A skutečně jsi ji viděl, Nikolisi?“ zeptal se strýc Anagnostis. „Viděl jsi ji na vlastní oči?“

„Nic jsem neviděl, na mou duši. Zhola nic. Slyšíš o divadle, řekneš si, půjdu tam taky a pobavím se. Ale škoda těch peněz, co to stálo. Byla to kavárna, plná židlí, světel a lidí. Hlava se mi zatočila, mžitky se mi dělaly před očima, neviděl jsem. U čerta, řekl jsem si, tady čarují. Půjdu pryč. Ale jakási křehotinka mě vzala za ruku. Kampak mě vedeš? ptám se jí. Ale vedla mě, stále vedla, najednou se obrátila a povídá mi: Posaď se. Sedl jsem si. Přede mnou, za mnou, vlevo, vpravo, všude lidé. Hrome, zblázním se, řekl jsem si, vždyť tu není vzduch, zalknu se. Obrátil jsem se k sousedovi: Kde budou vystupovat primadony? ptám se ho. Právě před námi, povídá a ukáže na oponu. A opravdu! Zazní zvonek, opona se zvedne a vystoupí Kotopuliska. Ale věřte mi, to nebyla ta Kotopuliska, jak ji znám, to bylo zrovna ztělesnění ženy. Točila se a vrtěla sebou, až to lidi omrzelo, pak zachřestila kastanětami a utekla.“

Venkované se dali do řehotu; Sfakianonikolis se zamračil, styděl se. Obrátil se ke dveřím.

„Prší,“ řekl, aby změnil předmět hovoru.

Všichni se obrátili ke dveřím a právě v tu chvíli přeběhla kolem žena v černé sukni vykasané až po kolena, s vlasy rozpuštěnými na ramena. Byla hezká a urostlá, šaty jí přiléhaly a podávaly svědectví o pružném a vyzývavém těle.

Zachvěl jsem se. Co je to za zvíře? Připadala mi jako krvelačná tygřice.

Žena se jednu chvíli obrátila a vrhla kradmý pohled do kavárny. Zarděla se v tváři, v očích se jí zablýsklo.

„Panenko Maria," mumlal jakýsi mladý muž, sedící poblíž okna.

„Zatracená svůdnice," zařval četník Manolakas. „Pobouří nám krev, a pak ji neutiší."

Mladý muž u okna začal zpívat. Zprvu tiše a nesměle, potom bylo jasně slyšet jeho chraptivý hlas:

Poduška vdovy, ach, cibulkou voní,
jak se k ní nakloním, zdá se mi o ní.

„Drž hubu," zařval Mavrandonis, zvedaje hadici svého nargilé. Mladík zmlkl. Jakýsi stařec s dlouhými vlasy se naklonil k četníkovi:

„Tvůj strýc se zase rozzuřil. Kdyby se mu dostala do rukou, roztrhal by ji na kusy, nešťastnici – Bůh ať se nad ní slituje."

„Ech, strýce Andruliosi," řekl Manolakas, „zdá se, že se taky držíš vdovy za sukni. A nestydíš se, jsi přece kostelník?"

„A já ti zas říkám, že Bůh se nad ní slituje. Viděl jsi děti, co se teď v poslední době rodí v naší vesnici? Jsou hezké jako obrázek. A proč? Je to zásluhou vdovy. Celá vesnice, abys věděl, ji pokládá za svůdnici – zhasneš světlo a myslíš si, že nemáš v náručí svou ženu, ale vdovu. A tak se rodí ve vesnici pěkné děti."

Starý Andrulios pořád mlčel. Potom řekl:

„Šťastný, kdo ji drží v náručí," mumlal. „Hrome, kdyby mi bylo dvacet jako mladému Mavrandonisovi!"

„Však už ho uvidíme každou chvíli," řekl kdosi a dal se do smíchu. Podívali se ke dveřím. Lilo jako z konve, voda crčela na kamení, blesky se křižovaly na obzoru. Zorbas, dosud okouzlený pohledem na vdovu, mi pokynul.

„Už neprší, pane," řekl, „můžeme jít."

Ve dveřích se objevil bosý mladík s rozcuchanou hlavou, s velkýma vyjevenýma očima. Tak malují svatého Jana Křtitele, s očima náramně zvětšenýma hladem a modlením.

„Buď vítán, Mimithosi," volali někteří přítomní se smíchem.

Každá vesnice má svého blázna, a když nemá, udělá si ho, aby se lidé bavili. Mimithos byl vesnický blázen.

„Přátelé," volal Mimithos koktavým fistulovým hlasem. „Přátelé, vdově Surmelině se ztratila ovce. Kdo ji najde, dostane za odměnu pět litrů vína."

„Jdi ven, potřeštěnče," bylo slyšet Mavrandonisův hlas. „Ven!"

Mimithos se zmateně schoulil do kouta za dveřmi.

„Posaď se, Mimithosi, a dej si skleničku rakije, ať se trochu zahřeješ," zval ho strýc Anagnostis, který ho litoval. „Co si počne obec bez blázna?"

Ve dveřích se objevil jakýsi mladík s bledými, chmýřím porostlými tvářemi a s bleděmodrýma očima. Byl udýchaný, z vlasů přilepených na čelo mu stékal pot.

„Vítám tě, Pavlisi," křičel Manolakas. „Vítam tě pěkně, pojď si k nám sednout."

Mavrandonis se obrátil, uviděl syna a svraštil brvy. „Tohle že je můj syn?" podivil se. „To nedochůdče? Po kom k čertu je? Mám chuť ho popadnout za krk a praštit s ním o zem jako sépií."

Zorbas byl jako na jehlách. Vdova na něho zapůsobila, už neměl stání.

„Pojďme, pane, pojďme," říkal každou chvíli, „tady uvnitř se zalkneme."

Zdálo se, že se mraky už trhají a ukazuje se slunko.

Obrátil se k hostinskému.

„Co je to za vdovu?" zeptal se zdánlivě lhostejným hlasem.

„Kobyla," odpověděl Kondomanolios.

Přiložil prst na rty a pohledem ukázal na Mavrandonise, který zas upřel zrak k zemi. „Kobyla," opakoval. „Ale nemluvme o ní, ať nemáme hřích."

Mavrandonis vstal. Ovinul hadici kolem hrdla nargilé. „Odpusťte," řekl, „už půjdu domů. Pojď, Pavlisi, půjdeme společně."

Chytil syna, šel napřed a oba zmizeli v dešti. Manolakas také vstal a šel za nimi.

Kondomanolios se hned posadil na Mavrandonisovu židli.

„Ten ubohý Mavrandonis se z toho zhroutí," řekl tiše, aby ho neslyšeli u sousedních stolů. „Velké neštěstí stihlo jeho rodinu. Včera jsem slyšel na vlastní uši, jak mu Pavlis říká: Jestli ji nedostanu, zabiju se. Ale ta děvka ho nechce; říká mu usmrkanec."

„Pojďme, pane," znovu připomínal Zorbas. Když slyšel o vdově, dostával se do ohně.

Kohouti začínali zpívat, déšť trochu povolil.

„Můžeme jít," souhlasil jsem zvedaje se.

Mimithos vyskočil ze svého místa a pověsil se nám na paty.

Skály se leskly, vlhké dveře úplně zčernaly, stařenky si vzaly košíky a šly sbírat hlemýždě.

Mimithos přišel ke mně a vzal mě za rameno.

„Dej mi, pane, cigaretu," řekl, „to ti přinese štěstí v lásce."

Dal jsem mu jednu; natáhl hubenou osmahlou ruku:

„Dej mi připálit."

Připálil jsem mu, vtáhl, vyfoukl kouř nosem a přivřel oči.

„Jak paša," zašeptal celý šťastný.

„Kam jdeš?"

„Ale k vdově do zahrady. Povídala, že mi dá najíst, jestli všem řeknu, že se jí ztratila ovce."

Šli jsme rychle. Mraky se trochu protrhaly, ukázalo se slunce. Celá vesnice se usmívala, čerstvě umytá.

„Líbí se ti vdova, Mimithosi?" zeptal se Zorbas a zvědavě se na něho podíval.

Mimithos zakvokal:

„A proč by se mi nelíbila, kamaráde? Copak jsem také nevyšel z kanálu?"

„Z kanálu?" podivil jsem se. „Co tím chceš říct, Mimithosi?"

„Ale z matčina břicha."

Žasl jsem. Jen Shakespeare, řekl jsem si v duchu, ve svých nejtvořivějších chvílích mohl najít tak realistický výraz, aby vystihl celé to temné a odpuzující tajemství zrození.

Pohlédl jsem na Mimithose. Měl velké, trochu šilhavé oči.

„A co děláš ve dne, Mimithosi?"

„Co bych měl dělat? Žiju si jak paša. Ráno se probudím a pojím kousek chleba; pak pracuju, pokud se dá. Obstarávám

posílky, kydám hnůj, sbírám kobylince, mám udici a chytám ryby. Bydlím u staré tety Lenio, plačky. Asi ji znáte, všichni ji znají. Vždyť ji dokonce fotografovali. Když je večer, jdu domů, vezmu si trochu polévky a popíjím pak víno, když mám. Když nemám, napiju se dosyta vody. Pak mám břicho jako buben a to si už jdu lehnout.“

„A proč se neoženíš, Mimithosi?“

„Já? Copak jsem blázen? Co si myslíš, chlapče? Abych měl plnou hlavu starostí? Žena chce střevíčky, a kdepak bych je vzal? Podívej se, já chodím bosý.“

„A nemáš boty?“

„Jakpak bych neměl? Loni kdosi umřel a teta Lenio mu je stáhla z nohou. Ale obouvám si je pouze o velkonocích, když se jdu podívat do kostela na popy. Potom se zuju, hodím si je na záda a jdu domů.“

„A co máš, Mimithosi, na světě nejraději?“

„Nejraději mám chléb. Och, ten mám rád – ještě teplý a chrupavý, hlavně pšeničný. Pak víno. A pak ještě spánek.“

„A co ženy?“

„Ale co, najez se, napij se a vyspi se, radím ti, to ostatní jsou hlouposti.“

„A co vdova?“

„Nech ji, k čertu, dobře ti radím.“ Třikrát si odplivl a pokřižoval se.

„A umíš psát?“

„Kdepak! Když jsem byl malý, honili mě do školy. Ale dostal jsem tyfus a zblbnul jsem. A tak jsem se tomu vyhnul.“

Ale Zorbase mé otázky omrzely, myslel jen na vdovu.

„Pane...,“ řekl mi a vzal mě za rameno.

Obrátil se k Mimithosovi.

„Jdi napřed,“ nařídil mu. „My si musíme něco říct.“

Ztlumil hlas, zdálo se, že je dojat.

„Pane, tohle chci od tebe. Nedělej hanbu mužskému pokolení. Bůh nebo ďábel ti posílá vzácné sousto, máš zuby, neodmítej je. Natáhni ruku a vezmi si je. Proč nám dal Stvořitel ruce? Abychom brali – tedy ber! Viděl jsem v životě mnoho žen, ale ta vdova boří města, prokletá.“

„Nechci mít nepříjemnosti,“ namítl jsem podrážděně.

Byl jsem rozčilený, v duchu i já jsem zatoužil po tom svůdném těle, které přešlo kolem jako dravé zvíře v době říje.

„Nechceš mít nepříjemnosti," opakoval Zorbas překvapeně. „A co vlastně chceš, pane?"

Neodpověděl jsem.

„Život přináší nepříjemnosti," pokračoval Zorbas. „Klid, to je smrt. Víš, co je život? Odložit opasek a hledat zápas."

Stále jsem mlčel. Věděl jsem, že Zorbas má pravdu, ale neměl jsem odvahu projevit s ním souhlas. Můj život byl na scestí, dospěl jsem ve styku s lidmi k vnitřnímu monologu. Upadl jsem tak hluboko, že kdybych měl volit – milovat ženu nebo číst krásnou knihu o lásce, volil bych knihu.

„Nepočítej, pane," pokračoval Zorbas. „Zanech čísel, znič ostudné váhy a zavři krám, radím ti. Teď jde o to zachránit nebo zničit svou duši. Poslechni tedy mne, pane, a vezmi šátek, zavaž do uzlu dvě nebo tři libry, ale zlaté, ne papírové, ty neoslepují oči, pošli je po Mimithosovi vdově a nařiď mu, ať řekne: Pan majitel lignitového dolu se poroučí a posílá ti šáteček. Je to maličkost, ale mnoho lásky. Vzkazuje ti, aby ses pro tu ovci netrápila, ať se i třeba ztratí, nic si z toho nedělej; neboj se, ještě jsme tu my. Prý tě viděl, jak jsi šla kolem kavárny, myslí jen na tebe.

Toto. A pak na druhý večer – kuj železo, dokud je žhavé – zaklepej u ní na dveře. Řekneš, že jsi zbloudil, že se zatím setmělo, ať ti půjčí lucernu. Nebo že se ti najednou udělalo nevolno a že bys chtěl sklenici vody. Anebo ještě lépe – koupíš druhou ovci a přivedeš ji a řekneš: Tu je, paní, ta ovce, která se ti ztratila. Já jsem ji našel. A vdova, poslechni mě, pane, ti bude nabízet odměnu, vejdeš k ní, ach – kéž bych se tě držel aspoň za šos – dostaneš se, slibuji ti, na koni přímo do ráje. Je to jediný ráj, nešťastníku. Neposlouchej popy, to je ten jediný ráj."

Už jsme přicházeli k vdovině zahradě; Mimithos si povzdechl a začal jí ženským hlasem zpívat svou bolest:

Jak kaštan po víně a ořech po medu touží,
chce děvče chlapce mít a ten ať děvčeti slouží.

Zorbas přidal do kroku, chřípí se mu zachvělo. Zastavil se, zhluboka vydechl a podíval se na mne.

„Tedy jak?“ zeptal se dychtivě a čekal.

„Půjdeme,“ řekl jsem krátce a zrychlil krok.

Zorbas kývl hlavou a něco zabručel, ale neslyšel jsem.

Když jsme přišli do baráku, Zorbas zkřížil nohy a dal si na kolena santuri, zvedl hlavu, pohřížen do myšlenek, jako by v mysli probíral písně, a začal pak melancholickou dojemnou melodii…

Chvílemi na mne úkosem pohlédl, že co mi nedovede nebo nechce říci slovy, říká mi svým santuri. Že můj život vyšel nazmar, že já a vdova jsme jako hmyz, že žijeme jen chvilku na slunci a brzy hyneme. Už nikdy, už nikdy!

Najednou Zorbas vstal, uvědomil si, že se zbytečně namáhá. Opřel se o zeď a zapálil si cigaretu. Za chvíli řekl:

„Povím ti, pane, pohádku, kterou mi kdysi vypravoval hodža v Soluni. Povím ti ji, i když to bude marné.

Já jsem byl kdysi v Soluni podomním obchodníkem. Chodil jsem po ulicích a prodával cívky nití, životopisy svatých, benzoe, pepř… Hlas jsem měl jak slavík, abys věděl, ženy se dají nachytat i na hlas (na co se děvky nedají nachytat?), ďas ví, co se děje v jejich nitru. Můžeš být šeredný, hrbatý, můžeš kulhat, ale když máš příjemný hlas a dovedeš zpívat, popleteš jim hlavu.

Dělal jsem tehdy obchodníka a chodil po tureckých čtvrtích. A jak se zdá, nějaká bohatá Turkyně se nachytala na můj hlas a ztratila hlavu. Zavolala starého hodžu a dala mu plné hrsti stříbrňáků. Amane, řekla mu, zavolej mi toho řeckého ďaura, ať přijde, já se na něho podívám. Už to nevydržím.

Hodža přišel za mnou a povídá mi: ‚Poslyš, ty mladý Řeku, pojď se mnou.‘ ‚Nepůjdu,‘ povídám mu. ‚Kam mě chceš zavést?‘ Jedna vznešená paní, čistá jak křišťálová voda, tě čeká ve svém pokoji.‘ Ale já jsem věděl, že v tureckých čtvrtích v noci Řeky zabíjejí. ‚Nepůjdu,‘ povídám mu. ‚A nebojíš se Boha, ďaure?‘ ‚A proč bych se bál?‘ ‚Protože, ďaure, kdo může s ženou spát a nespí, dopouští se velkého hříchu. Když tě pozve žena do postele a ty nejdeš, tvá duše je ztracena. Při posledním soudu si ta žena povzdechne a její povzdech tě uvrhne do pekla, ať jsi kdokoli a ať jsi cokoli dobrého vykonal“ Zorbas si povzdechl.

„Jestli je tedy peklo, půjdu do pekla a tohle bude příčinou. Ne to, že jsem kradl, zabíjel a cizoložil. To nic není, to Bůh odpustí. Ale já se dostanu do pekla, že mě tu noc čekala žena v posteli, a já jsem nešel…“

Vstal, rozdělal oheň a začal vařit. S politováním se na mne podíval.

„Největší hluchoun je ten, kdo nechce slyšet,“ mumlal. Shýbl se a začal zuřivě foukat do vlhkého dříví.

(9)

Den se krátil, světla rychle ubývalo a k večeru tíseň svírala lidské srdce. Plnila je bázeň zděděná po předcích, kteří pozorovali, že v zimních měsících slunce zapadá stále dřív. „Zítra už úplně zhasne,“ říkali si smutně a celou noc plni úzkosti bděli na výšinách.

Zorbas prožíval tu úzkost intenzivněji a primitivněji než já. Aby se všemu vyhnul, ani neopouštěl šachty, jež pod zemí otevřel, až když už svítily hvězdy na nebi.

Podařilo se mu najít vydatnou žílu lignitu, obsahovala málo prachu a vlhkosti, měla velkou výhřevnost, Zorbas byl spokojen. Vytěžený lignit se měnil v peníze – a to jsou cesty, ženy a nová dobrodružství. Stále čekal, kdy vydělá mnoho křídel – křídly nazýval peníze – aby mohl uletět. Proto probděl celé noci a zkoušel svou mikroskopickou lanovku. Hledal správný sklon podpěr, aby kmeny zlehka sjížděly, říkával, jako by je snášeli andělé.

Někdy vzal velký list papíru a barevné tužky, namaloval horu, les, lanovku, kmeny, jak sjíždějí zavěšeny na laně, a každý kmen měl z pravé i levé strany azurová křídla. A v okrouhlé zátoce namaloval černé lodi se zelenými námořníky, kteří jako papoušci a opičky dopravovali žluté kmeny stromů. Na čtyřech rozích stáli mniši a z jejich úst vybíhaly růžové pásky s velkými černými písmeny: „Velký jsi, Pane, a tvá díla jsou podivuhodná.“

Poslední dny Zorbas velmi brzy po příchodu rozdělal oheň, uvařil, najedli jsme se a Zorbas odcházel do vesnice. Za hodinku se vracel zakaboněný.

„Kde jsi zas chodil, Zorbasi?“ ptal jsem se ho.

„Nestarej se, pane,“ říkával a zavedl řeč na jiné pole.

Když se jednou vrátil, zeptal se mě pln úzkosti:

„Je Bůh, nebo není? Co říkáš, pane? A když je – všecko je možné – jak si ho představuješ?“

Pokrčil jsem rameny a neříkal nic.

„Já, nesměj se mi, pane, si představuji Boha jako sebe. Jen je výš, je mocnější, potřeštěnější a nesmrtelný. Sedí si pohodlně na měkkých beraních kůžích a jeho obydlím je nebe. Ne ovšem ze starých plechovek jako naše nebe, ale z mraků. A v pravé ruce nedrží meč a váhy – těchto nástrojů užívají řezníci a kupci. Bůh drží velkou houbu plnou vody, jako dešťový mrak. Na pravé straně je ráj, na levé peklo. Nešťastná duše přichází nahá a chvěje se, protože ztratila tělo. Bůh se na ni dívá a směje se do vousů a jen tak ji straší: Pojď sem, říká jí a zesiluje hlas. Pojď sem, prokletá. A začíná výslech; duše padne před Bohem na kolena: Milost, křičí, zhřešila jsem. A tu jí Bůh počítá hříchy. Počítá, stále počítá bez konce. Pak ho to omrzí, zívá. Už mlč, křičí na ni. Už mě z toho bolí hlava. A bác, zamává houbou, smaže všecky hříchy. Jdi do ráje, povídá jí. Petře, pusť ji taky do ráje, nešťastnici.

Abys tedy věděl, pane, Bůh je mocný vládce. A to je pravá vláda – odpouštět.“

Ten večer, vzpomínám si, když mi to Zorbas vyprávěl, jsem se smál. Ale od té doby přesvědčení, že Bůh je šlechetný, bylo stále pevnější, ta myšlenka ve mně zrála, plná soucítění, ušlechtilá a všemocná.

Když jednou večer pršelo a zalezli jsme do baráku a zase jsme v ohřívadle pekli kaštany, Zorbas se obrátil, chvíli na mne hleděl, jako by měl rozřešit velkou záhadu. Nakonec se neudržel.

„Rád bych, pane, věděl, co na mně k čertu vidíš a proč mě nepopadneš za uši a nevyhodíš ven? Řekl jsem ti, že mi říkají kazisvět; kam se totiž dostanu, zanechám za sebou spoušť... Tvůj podnik půjde k čertu; radím ti tedy, vyhoď mě.“

„Líbíš se mi,“ řekl jsem mu. „A už o tom nemluv.“

„A nechápeš, pane, že nemám všech pět pohromadě? Snad mám o kolečko víc nebo míň; to ti nepovím, kdybys mě zabil. Ale určitě nemám hlavu v pořádku. Prosím, abys mi rozuměl: už celé dny a noci mi vdova nedá pokoj. Ne kvůli mně, přísahám ti. Já, čert ať ji sebere, vím jistě, že její nedotknu, není pro mne… Ale nechci, aby žila tak naplano. Nechci, aby spávala sama. To by bylo škoda, pane, to nesnesu. Proto v noci obcházím kolem její zahrady, proto mě často nevidíš a ptáš se, kde chodím – a víš proč? Chci vědět, jestli k ní někdo nechodí spát, abych měl klid.“

Dal jsem se do smíchu.

„Nesměj se, pane. Když nějaká žena spává sama, je to vinou nás mužů. Všichni se budeme muset Bohu zodpovídat při posledním soudu. Bůh odpouští všecky hříchy, jak jsme si už řekli, drží v ruce houbu. Ale běda muži, který mohl spát s ženou, a neučinil to. Vzpomeň si, co říkal hodža.“

Odmlčel se a pak mi najednou řekl:

„Je možné, když člověk zemře, aby se znova narodil v jiné podobě?“

„Nevěřím, Zorbasi.“

„Já taky ne. Ale kdyby to bylo možné, pak všichni ti muži. o nichž teď mluvíme, kteří odmítli tu službu, řekněme zběhové lásky, vrátili by se na zem – víš jak? Jako muly.“

Znova se odmlčel, přemýšlel. Najednou mu zablýsklo v očích. „A kdo ví,“ řekl vesele, „možná že všechny muly, co dnes vidíme na světě, jsou takoví lidé, hlupáci, kteří zaživa byli a nebyli muži, byli a nebyli ženami. Proto se stali mulami, proto jsou tak umínění a kopou. Co na to říkáš, pane?“

„Že nemáš zdravý rozum, Zorbasi,“ řekl jsem se smíchem. „Vstaň a přines santuri…“

„Dnes nebudu hrát, pane, nezlob se. Pořád mluvím a říkám hlouposti – a víš proč? Mám velké starosti, velké obavy. Nová šachta, mrcha, mi nedá spát. A ty mi mluvíš o santuri…“

Odmlčel se a vytáhl z ohřívadla kaštany, podal mi hrst a nalil skleničku rakije.

„Ať nám Bůh pomůže,“ řekl jsem a přiťukl si.

„Ať nepomůže," opravil Zorbas. „S pomocí jsme dosud neměli úspěch."

Jedním rázem vypil tekutý oheň a natáhl se na postel.

„Zítra musím mít velkou sílu, budu zápasit s tisíci démony. Dobrou noc."

Na druhý den odešel Zorbas velmi brzy do lignitového dolu. V krásné žíle už prorazil šachtu. Ze stropu tekla voda, dělníci se brouzdali v blátě.

Už předvčírem dal Zorbas vozit kmeny, aby šachtu podepřel. Ale nebyl spokojen. Kmeny nebyly dost silné; Zorbas celým tělem splýval s tím podzemním bludištěm, cítil, že se nemůže spolehnout na roubení. Slyšel dosud lehké skřípání, jež ostatní neslyšeli, jako by celý strop sténal pod tíhou břemene.

A ještě něco naplňovalo Zorbase neklidem: když se chystal vstoupit do šachty, vesnický pop Stefanos jel kolem do nedalekého ženského kláštera, aby dal poslední pomazání umírající jeptišce. Sotva ho Zorbas zahlédl, naštěstí třikrát plivl na zem, než se s ním pozdravil.

„Dobrý den, otče," odpověděl na půl úst na popův pozdrav.

A za chvíli ještě zašeptal:

„Odstup ode mne, Satane!"

Ale cítil, že toto zaklínání ještě nestačí, aby odvrátilo neštěstí. Se vší vervou se zavrtal do nové štoly.

Cítil těžký zápach lignitu a acetylénu. Dělníci už od předvčerejška zpevňovali kmeny a podpírali šachtu.

Zorbas je spěšně pozdravil, zakaboněný, vyhrnuj si rukávy a dal se do práce.

Asi deset horníků načínalo žílu krumpáči, jedni shrabovali u nohou uhlí, druzí je nakládali lopatou a na malých ručních vozících vyváželi ven.

Jednu chvíli Zorbas ustal v práci, kývl na dělníky a poslouchal. Jako když jezdec sroste s koněm, kapitán s lodí, tak splynul Zorbas s dolem a cítil, jak se chodby rozvětvují jako žíly v jeho těle, a co nebyly s to cítit temné masy uhlí, to si Zorbas uvědomoval s lidskou jasnozřivostí.

Napjal své velké ucho a naslouchal. A právě v tu chvíli jsem přišel i já. Jako bych měl zlou předtuchu, jako by mě tam strkala něčí ruka. Ráno jsem se probral ze spánku, oblekl se a vyběhl ven, nevím proč a kam, ale tělo se bez váhání dalo na cestu k lignitovému dolu. Přišel jsem pravé ve chvíli, kdy Zorbas pln neklidu napjatě poslouchal.

„Nic…," řekl za chvíli. „To se mi jen zdálo. Pracujte dál, chlapci."

Obrátil se, zahlédl mě a sevřel rty:

„Co tak brzy, pane?"

Přistoupil blíž.

„Nepůjdeš radši ven na čerstvý vzduch, pane?" zašeptal. „A přijď sem někdy jindy."

„Co se děje, Zorbasi?"

„Nic… Mám smůlu. Hned ráno jsem viděl popa, jdi pryč."

„Když hrozí nebezpečí, není hanba utíkat?"

„Je," potvrdil Zorbas.

„A ty půjdeš taky?"

„Ne."

„Proč?"

„Od Zorbase se přece žádá něco jiného," namítl rozčileně. „Ale když myslíš, že je hanba odejít, můžeš zůstat."

Vzal kladivo, postavil se na špičky a začal sbíjet silnými hřeby roubení stropu. Vzal jsem ze sloupu acetylénovou lampu, sem tam jsem chodil v blátě a prohlížel si žílu. Leskla se jako tmavý kaštan; kdysi se tu propadly nesmírné lesy, přešly věky, země žvýkala a zažívala a přeměnila své děti. Ze stromů se stalo uhlí, přišel Zorbas a našel je.

Zavěsil jsem lampu na sloup a hleděl na Zorbase, jak pracuje. Byl zcela ponořen do práce, nemyslel na nic, srostl se zemí, s krumpáčem a s uhlím. Jako by se kladivo a hřeby staly součástí jeho těla, jako by se potýkal s dřevem; zápolil se stropem štoly, který se nad ním klenul, bojoval s celou horou, chtěl jí vzít uhlí a odejít. S jistotou cítil hmotu a tloukl do ní tam, kde byla slabší a mohla se poddat. A když jsem ho teď viděl špinavého a od uhlí – jen bělmo očí se mu lesklo – řekl jsem si, že se změnil v uhlí, že se z něho stalo uhlí, aby se mohl snáze přiblížit nepříteli a dostat se do jeho pevnosti.

„Jen do toho, Zorbasi," zvolal jsem bezděky.

Ale ani se neohlédl. Jak by se mohl dávat do řeči s jakýmsi knihomolem, který místo krumpáče drží v ruce kousek tužky? Pracoval a nepokládal za vhodné teď s někým mluvit. „Nemluv se mnou, když pracuji," řekl mi jednou večer. „Mohl bych prask nout."

„Prasknout, Zorbasi, a proč?"

„Zase se ptáš proč? Jako malé dítě. Jak bych ti to vysvětlil? Když pracuji, jsem napjatý jako na skřipci, jako struna na skále nebo na uhlí, s nímž bojuji, jako struna na santuri. A když se mne najednou dotkneš, pro mluvíš na mne, musím se obrátit, pak je možné, že prasknu. Ale jak bys to mohl pochopit?"

Podíval jsem se na hodinky. Bylo skoro deset.

„Je čas k svačině, chlapci," řekl jsem. „Nejvyšší čas."

Horníci s radostí hodili nářadí do kouta, utřeli si pot a chystali se opustit šachtu. Zorbas byl zabrán do práce a neslyšel. A kdyby slyšel, neustal by v práci.

„Počkejte," řekl jsem dělníkům, „dám vám cigaretu." Hmatal jsem po kapsách a hledal jsem balíček. Dělníci stáli kolem mne.

Najednou Zorbas vyskočil. Přiložil ucho ke stěně šachty. Při svitu acetylénové lampy jsem zahlédl jeho křečovitě stažená ústa.

„Co se ti stalo, Zorbasi?" zvolal jsem.

Ale v tu chvíli se nad námi otřásl celý strop šachty.

„Utíkejte," křičel Zorbas chraptivým hlasem. „Utíkejte!"

Hnali jsme se k východu; ale než jsme doběhli k prvnímu roubení, slyšeli jsme nad hlavou druhý, silnější otřes. Zorbas právě zvedal velký kmen, aby jím posílil povolující roubení. Kdyby se mu to podařilo, snad by ještě krátkou chvíli vydržel strop a my bychom se mohli zachránit.

„Utíkejte," slyšeli jsme tlumený Zorbasův hlas, který jako by vycházel z nitra země.

Všichni jsme se hnali ven zachváceni panikou, která se zmocňuje člověka v kritických chvílích, nikdo se nestaral o Zorbase.

Ale za několik vteřin jsem se vzchopil, vydechl si a obrátil se.

„Zorbasi," volal jsem. „Zorbasi!"

Zdálo se mi, že jsem volal, ale potom jsem si uvědomil, že mi z hrdla vůbec nevyšel hlas. Strach jej umlčel.

Zastyděl jsem se. Ustoupil jsem o krok a napřáhl ruce. V tu chvíli Zorbas už upevnil silnou podpěru a vyskočil, chtěl rychle utéci. V tom spěchu na mne v přítmí spadl. Bezděky jsme si padli do náruče.

„Rychle pryč," zavrčel tlumeným hlasem. „Rychle pryč!"

Utíkali jsme a dostali se ven. Dělníci u vchodu mlčky naslou chali, bledí strachem. Bylo slyšet třetí prasknutí, silnější, jako když se kmen stromu vpůli láme. A náhle se rozlehl strašlivý rachot, hora se otřásla a šachta se zřítila.

„Pane Bože, slituj se nad námi," mumlali horníci a křižovali se.

„Nechali jste tam krumpáče!" křičel Zorbas pln vzteku.

Dělníci mlčeli.

„Proč jste je nevzali s sebou?" zuřil. „Měli jste plné kalhoty, vy hrdinové. Škoda nářadí."

„Teď se budeme starat o krumpáče, Zorbasi?" Vmísil jsem se do toho. „Buďme rádi, že se nikomu nic nestalo. Abys ještě dlouho žil, Zorbasi, tvou zásluhou jsme naživu."

„Mám hlad," poznamenal Zorbas. „Dostal jsem chuť k jídlu."

Vzal si šátek s přesnídávkou, rozložil si ho na kámen a rozvázal ho; vyndal chléb, cibuli, vařené brambory a láhev vína.

„Dejte se do jídla," vyzýval plnými ústy horníky.

Jedl hltavě, jako by najednou ztratil mnoho sil a chtěl teď znova naplnit srdce krví.

Jedl skloněn a mlčky, vzal láhev, zvrátil krk nazad a víno klokotavě stékalo do vyprahlého hrdla.

Dělníci si také dodali odvahy, otevřeli chlebníky a dali se do jídla. Všichni seděli se zkříženýma nohama kolem Zorbase, jedli a dívali se na něho. Chtěli mu padnout k nohám, políbit mu ruce, ale věděli, že Zorbas je podivín, nikdo se neodvážil začít.

Konečně se rozhodl Michelis, nejstarší dělník, který už měl šedivé vlasy.

„Bez tebe, pane Alexisi, by naše děti byli sirotci."

„Drž hubu,“ zarazil ho Zorbas s plnými ústy a pak už se nikdo neodvážil promluvit.

(10)

„Kdo stvořil to bludiště nejistoty, chrám domýšlivosti, nádobu hříchu, to pole oseté lstí, tu bránu pekelnou, koš plný úskočnosti, jed s chutí medu a řetěz poutající smrtelníky k zemi – ženu?“

Napsal jsem a opisoval tuto buddhistickou píseň, sedě se zkříženýma nohama na zemi vedle ohřívadla, v němž hořel oheň. Snažil jsem se stálým zaříkáváním zapudit z mysli tělo s širokými boky, promoklé deštěm; stále jsem je viděl před sebou. Nevím, jak se vdova dostala do mých myšlenek hned po zřícení šachty, kdy byl můj život najednou ohrožen. Stále mě volala jako dravé zvíře, velitelsky a vyčítavě.

„Pojď sem, pojď sem,“ volala. „Život trvá chvilku pojď rychle, ať přijdeš včas!“

Věděl jsem, že je potvora, ďábelský duch v ženském těle se silnými boky. Bojoval jsem. Seděl jsem a psal Buddhu, jako v dávných dobách divoši v jeskyních ostrým kamenem ryli nebo barvami malovali hladové šelmy kolem sebe. Sami se je snažili zobrazit na skále, aby se šelmy na ně nevrhly a nesežraly je.

Od toho dne, co jsem byl v nebezpečí, že budu zabit, zjevovala se mi ta žena v mé samotě a kývala na mne, lehce houpajíc boky. Ve dne jsem byl silný, duch byl bdělý, byl jsem s to ji zahnat. Psal jsem, v jaké podobě se pokušení přiblížilo k Buddhovi, jak se obléklo za ženu, jak k sobě přitiskl její tvrdou, pevnou hruď. Buddha tušil nebezpečí, celou svou bytost proti němu obrnil, přemohl pokušení. A s ním jsem je přemohl i já. Psal jsem a při každé větě jsem cítil úlevu a sílu, cítil jsem, jak se pokušení vzdaluje, odháněno všemocným, zaříkávacím slovem. Ve dne jsem s odvahou bojoval, jak jsem dovedl, ale v noci duch odložil zbraň, dveře dovnitř se pootevřely a vešla vdova.

Ráno jsem se probudil vyčerpaný a zesláblý, válka začala nanovo. Někdy jsem zvedl hlavu; pozdě odpoledne odcházelo světlo, pak se najednou snesla tma. Dny se krátily, blížily se vánoce. Pozoroval jsem věčný zápas v přírodě a říkal jsem si: „Nejsem sám; světlo, odvěká síla, také zápolí, podléhá, vítězí, a přece nezoufá. Zvítězím s ním."

Tak mi to připadalo a dodávalo mi odvahu, že se také připojuji k velkému světovému rytmu, když bojuji s vdovou. Ta lstivá hmota, uvažoval jsem, si vybrala toto tělo, aby mě zdolala a uhasila ve mně plamen svobody. Řekl jsem si: Bůh je věčná síla, jež mění hmotu v ducha. Každý člověk má v sobě kousek toho božského víru, a proto se mu daří proměňovat chléb, vodu a maso v myšlenky a činy. Zorbas má pravdu: Pověz mi, co děláš s tím, co jíš, a já ti řeknu, kdo jsi. A já jsem se teď snažil proměnit tu prudkou touhu těla v Buddhu.

„Nač myslíš? Nač myslíš? Vidím, že nejsi ve své kůži, pane," řekl mi Zorbas na Štědrý den, když viděl, s jakým démonem bojuji.

Dělal jsem, jako bych neslyšel. Ale Zorbas mi nedal pokoj.

„Jsi ještě mladý, pane," řekl najednou zatrpkle a podrážděně. „Jsi mladý, zdravý, dobře jíš a piješ, dýcháš čistý vzduch, hromadíš sílu, a co s ní děláš? Spáváš sám, škoda té síly. Vstaň ještě dnes večer, nemarni čas, pane, kolikrát ti to mám říkat? Nedumej tolik!"

Držel jsem rukopis Buddhy a listoval v něm, slyšel jsem Zorbasova slova, věděl jsem, že se dávám na dlouhou nebezpečnou cestu, slyšel jsem volání a slova ducha, úskočného dohazovače. Poslouchal jsem ho mlčky, rozhodnut postavit se na odpor; listoval jsem v rukopise a pískal si, abych zakryl své pobouření. Když však Zorbas viděl, že stále mlčím, náhle vybuchl:

„Je právě Štědrý večer, jdi k ní, než odejde do kostela. Zítra je Hod boží vánoční, udělej taky zázrak."

Vstal jsem nervózně.

„Už dost. Zorbasi; jako strom má i každý člověk svou vlastní cestu. Káral jsi někdy fíkovník, že nemá třešně? Mlč tedy. Je už skoro půlnoc, půjdeme do kostela a podíváme se na narození Páně."

Zorbas si hluboko narazil zimní čepici.

„Dobře," řekl mrzutě. „Půjdeme. Ale abys věděl, co si myslím – Bohu by ses víc zavděčil, kdybys dnes šel k vdově jako archanděl Gabriel. Kdybys šel, pane, tou svou cestou, nedostal by ses k Marii a Kristus by se nenarodil. Zeptáš-li se mě, která cesta je boží, řekl bych, že cesta, která vede k Marii. A Marie je vdova."

Odmlčel se a čekal na odpověď, ale marně. Otevřel prudce dveře, vyšli jsme ven; koncem své hole bušil do kamení.

„Ano, ano," umíněně opakoval, „Marie je vdova."

„Půjdeme," řekl jsem. „A nekřič!"

Šli jsme rychle zimní nocí, nebe bylo jasné, hvězdy zářily jako zavěšené planoucí koule. Když jsme šli podél břehu, noc se podobala zabitému zvířeti ležícímu na okraji moře.

Od této noci, řekl jsem si, světlo, jež ztlumila zima, začíná nabývat převahy. Jako by se dnes v noci narodilo i s tím krásným božím děťátkem.

Všichni venkované se vtěsnali do kostela jako do teplého vonného úlu. Vpředu byli muži, za nimi stály ženy se zkříženýma rukama. Otec Stefanos, vysoké postavy, nervózní a pohublý čtyřicetidenním půstem, oblečený do zlatého ornátu, přecházel sem tam dlouhými kroky, mával kaditelnicí a zpíval. Chtěl, aby už bylo po Kristově narození, aby mohl jít domů a vrhnout se na silnou polévku s masem, na klobásy a uzené…

Kdyby řekli: „Dnes se rodí světlo," lidské srdce by netoužilo, myšlenka by se nestala legendou a nedobyla by světa. Zůstala by prostým přírodním jevem a nezapůsobila by na obraznost, na naši duši. Ale světlo rodící se v srdci zimy stalo se dítětem, dítě Bohem a teď už je duše dvacet staletí drží v náručí a kojí…

Po půlnoci mše skončila. Kristus se narodil, věřící odcházeli domů hladoví a plni radosti, chtěli jíst a procítit až v útrobách tajemství vtělení. Břicho je pevný základ, především chléb, víno a maso. Bez nich není Boha.

Teď svítily hvězdy velké jako andělé, mléčná dráha tekla od jedné strany nebes až k druhé, nad námi zářila zelená hvězda jako smaragd.

Povzdechl jsem si.

Zorbas se obrátil:

„Věříš, pane, že Kristus se narodil jako člověk a že se narodil v chlévě? Věříš, nebo se lidem směješ?“

„Nedovedu odpovědět, Zorbasi. Nemůžu říct, ani že nevěřím, ani že věřím. A ty?“

„Na mou duši, já se v tom taky nevyznám. Co bych ti řekl? Když jsem byl ještě kluk a babička mi vyprávěla pohádky, ne věřil jsem ani za mák. A přece jsem se třásl nedočkavostí, smál jsem se a plakal, jako bych věřil. Když mi narostly vousy, nechal jsem všecky pohádky, byly mi k smíchu. A teď v stáří jsem, pane, změkl, začínám v ně zase věřit… Člověk je záhada.“

Zahnuli jsme do ulice k paní Hortensii a hnali se jako hladoví koně.

„Svatí otcové jsou mazaní,“ poznamenal Zorbas. „Popadnou tě za břicho a už tě nepustí. Nemáš prý jíst Čtyřicet dní maso, máš se postit; a proč? Abys dostal chuť na maso. Ech, ti chytráci, ti se vyznají!“ Zrychlil krok.

„Pojď rychleji, pane,“ řekl. „Krocan bude právě hotový.“

Když jsme přišli do pokojíčku paní Hortensie se širokou postelí, stůl byl prostřen bílým ubrusem a z krocana se kouřilo; ležel nohama vzhůru a z hořícího ohřívadla sálalo příjemné teplo.

Paní Hortensie si upravila hlavu a oblékla si dlouhé růžové šaty s širokými rukávy a roztřepenými krajkami. Na vrásčitém krku měla ten večer dva prsty širokou stuhu kanárkové barvy. Podpaždí si postříkala voňavkou.

Jak pěkně je všecko na světě uspořádáno, řekl jsem si. Jak dobře je svět přizpůsobený lidskému srdci. Třebas tahle stará zpěvačka: napřed vedla rozmařilý život a teď vyvržena na opuštěné mořské pobřeží ztělesňuje v ubohém pokoji všechnu posvátnou péči a rodinné teplo ženy.

Pečlivě připravené hojné jídlo, hořící ohřívadlo, prapory, sváteční šaty, příjemné voňavky, malé a tak lidské radosti se rychle měnily ve velkou radost duše.

Jednu chvíli se mi oči zalily slzami; připadalo mi, jako bych nebyl v tento velký den opuštěn, zde na tomto mořském

pobřeží, ale jako by mi šla vstříc ženská bytost, aby se mě ujala jako něžná, trpělivá matka, sestra a žena. Dosud jsem si myslel, že mi nic neschází, teď jsem si uvědomil, že potřebuji všechno.

Zorbas snad také cítil tento sladký zmatek, protože při příchodu stiskl v náruči vyzdobenou starou zpěvačku.

„Kristus se narodil," zvolal. „Ať žije ženské pokolení!"

Obrátil se ke mně s úsměvem:

„Viděl jsi, pane, jak bídné stvoření je žena? Podařilo se jí samého Boha dostat do svých tenat."

Sedli jsme si ke stolu a dali se do jídla, pili víno, břicho pocítilo radost a srdce se zachvělo. Zorbas se zase rozohnil.

„Jez a pij, pane," pobízel mě každou chvíli. „Rozvesel se a zpívej, hochu, jako pastevci: Sláva Bohu na výsostech... Narodil se Kristus Pán, a to není malá věc. Zpívej, aman, ať tě Bůh slyší a obejme, nešťastníce; stačí hořkost, kterou mu denně působíme."

Dostal se do nálady, byl dobré mysli.

„Kristus se narodil, ty Šalamoune, můj učence. Nemudruj tedy; narodil se, nebo se nenarodil? Hrome, narodil se, nebuď bláhový. Když se podíváš lupou na vodu, kterou pijeme, řekl mi jednou inženýr, uvidíš v ní plno nepatrných červů, které pouhým okem nevidíš. Kdybys je viděl, nepil bys. Nepil bys a zemřel bys žízní. Rozbij bídnou lupu, pane, červíci zmizí, napiješ se vody a osvěžíš se."

Obrátil se k naší pestře oblečené společnici a zvedl plnou sklenici.

„Já, má velitelko a spolubojovnice, piji tuto sklenku na tvé zdraví. Viděl jsem v životě mnoho lodních masek; jsou přibity na přídi, prsa mají vypnutá, nalíčené, ohnivě červené tváře a rty. Projely všechna moře, kotvily ve všech přístavech, a když loď dosloužíl, masky se zase vracejí na pevninu a do konce života se opírají o zeď rybářské kavárny, kam chodí pít kapitáni.

Paní kapitánko. dnes v noci tě vidím zde na pobřeží; když jsem se dobře najedl a napil, oči se mi otevřely. Připadáš mi jako maska na velké lodi. Já jsem tvým posledním přístavem, má Bubulíno, jsem hospoda, kam chodí pít kapitáni. Pojď,

opři se o mne i se svými plachtami. Piji tuto plnou číši, má vílo, na tvé zdraví!“

Paní Hortensie byla dojata, dala se do pláče a opřela se o Zorbasovo rámě.

„Uvidíš,“ šeptal mi Zorbas do ucha, „že budu mít potíže pro tuto krásnou řeč. Ta mrcha mě dnes nenechá odejít. Ale je mí jí líto, nešťastnice.“

„Narodil se Kristus Pán,“ zvolal Zorbas na svou sirénu. „Na zdraví!“

Provlekl ruku pod ruku paní Hortensie a oba naráz vypili své víno a s dojetím se dívali jeden na druhého.

Už se rozednívalo, když jsem sám odcházel z útulné světničky a vracel se domů. Vesničané se dobře najedli a napili a teď spali za zavřenými dveřmi a okny, pod velkými zimními hvězdami.

Bylo chladno, moře řvalo a na jasnícím se východě vycházela Venuše jako do tance. Šel jsem podél břehu, díval se na vlny ženoucí se, aby mě postříkly; ustoupil jsem, cítil jsem se šťastný a říkal si: Pravé štěstí je žít bez ctižádosti a sloužit jako pes, jako bys byl plný ctižádosti. Žit daleko od lidí, mít je rád a nikoho nepotře bovat. O vánocích se dobře najíst a napít, nechat všechny svody, nad hlavou mít hvězdy a nalevo pevninu, vpravo moře a najednou si uvědomit, že v tvém srdci skončil život svůj poslední zápas a přešel v pohádku.

Dny ubíhaly, snažil jsem se vzchopit, volal jsem a hrál jsem si. Ale v hloubi srdce jsem byl sklíčen. Celý ten sváteční týden se myšlenky vynořovaly, plnily mi nitro hudbou a vzpomínkami na milé lidi. Zase jsem si uvědomil, jak je správná stará pohádka, že lidské srdce je jáma plná krve, že tam přímo padají milovaní nebožtíci a pijí krev, aby ožili. A čím jsou nám dražší, tím více krve vypijí.

Silvestrovský večer. Houfec vesnických kluků s velkou papírovou lodí vpadl do baráku, vysoké hlasy spustily novoroční písně. Přišel svatý Basilios z Cesareje, sám učenec, v ruce papír a kalamář, zavítal na toto krétské pobřeží a chystal se pronést chvalořeč na Zorbase, mne a pomyslnou „milostivou paní“.

Poslouchal jsem a nemluvil. Cítil jsem, že zase opadl z mého srdce jeden list, jeden rok. Zase krok k černé jámě.

„Co se ti stalo, pane?“ ptal se Zorbas, který zpíval s kluky a bubnoval. „Hrome, co se ti stalo, hochu? Vždyť jsi zbledl a zestárnul, pane. Já jsem dnes večer malý kluk. Znova jsem se narodil jako Kristus. Copak se nenarodí každý rok? A zrovna tak i já.“

Natáhl jsem se na postel a zavřel oči. Dnes bylo mé srdce plné zmatku, nechtělo se mi mluvit.

Nebyl jsem s to usnout. Jako bych dnes večer měl složit počet ze svých činů a celý život se mi rychle vrátil na mysl, kuse a nejasně a jako ve snu, a já se na něj zoufale díval.

Jako roztřepený mrak, který je ve výšce bičován větry, měnil můj život tvářnost, splýval s okolím, vzdaloval se, znova splýval a měnil se – v labuť, psa, démona, štíra, zlatého páva, opici, stále se třepil a trhal ten mrak, složený z duhy a větru.

Všechny otázky, jež jsem si v životě položil, nejenže zůstaly nezodpovězeny, ale stále se proplétaly a komplikovaly. Mé nejfantastičtější naděje se hroutily a střízlivěly…

Nastal den. Neotevřel jsem oči, snažil jsem se ujasnit si svou touhu, prorazit pevnou kůru mozku a vstoupit do nebezpečného temného kanálu, který nese každou lidskou kapku do velkého oceánu. Byl jsem nucen protrhnout závoj a podívat se, co mi přináší tento Nový rok… „Dobrý den, pane, šťastný Nový rok!“

Zorbasův hlas mě najednou vrátil na zem. Otevřel jsem oči a zahlédl, jak Zorbas hází na práh baráku velké granátové jablko. Čerstvé rubíny mi padaly až do postele, pár jsem si jich vzal, snědl a osvěžil si hrdlo.

„Mnoho štěstí, pane, veselou mysl, ať nás milují hezké dívky,“ volal Zorbas v náladě.

Umyl se a oholil, oblékl si sváteční šaty – kalhoty ze zeleného sukna, šedé sako z hrubé látky a kabátec z odřené kozí kůže. Nasadil si ruskou čepici z astrachánu a nakroutil si knír.

„Pane," oznamoval, „půjdu teď do kostela jako zástupce společnosti. Nebylo by dobré, aby nás pokládali za neznabohy. Nic tím neztratím a uběhne mi chvilka."

Obrátil se ke mně a přimhouřil oko.

„Možná že uvidím vdovu," zabručel.

Bůh, zájem společnosti a vdova splynuly v Zorbasově mysli. Slyšel jsem, jak odchází lehkým krokem, vyskočil jsem a kouzlo se rozplynulo; duše se uzavřela do svého tělesného vězení.

Oblékl jsem se, vyšel na břeh a rychle se vzdaloval pln radosti, jako bych unikl nebezpečí nebo hříchu. Ranní touha podívat se a uvidět neznámou budoucnost mi teď připadala jako svatokrádež.

Vzpomněl jsem si, jak jsem jednou ráno našel v kůře borovice kuklu motýla ve chvíli, kdy právě pukala a zpola živý motýl se chystal vzlétnout. Stále jsem čekal, motýl však neletěl a já byl netrpělivý. Sklonil jsem se nad kuklou a chtěl jsem ji ohřát svým dechem. Ohříval jsem ji a před mýma očima se rozvíjel ten div v rychlejším rytmu než v přírodě. Celá kukla se otevřela a objevil se motýl. Ale nikdy nezapomenu na své zděšení: jeho křídla nebyla ještě rozepjatá, celé tělíčko se třáslo a snažilo se je rozevřít, ale nešlo to. A já jsem se všemožně snažil pomoci, ale marně. Bylo třeba trpělivého zrání a vyvíjení na slunci: teď už bylo pozdě. Můj dech přiměl motýla, aby vyšel předčasně, ještě nevyvinutý a zkřehlý. Teď opouštěl svou kuklu ještě nedozrálý, zoufale se zmítal a brzy mi na dlani zemřel.

Ta motýlí mrtvolka je myslím největší hřích, který mám na svědomí. A hle, dnes jsem úplně prohlédl: je smrtelný hřích jednat proti odvěkým zákonům. Je naší povinností s důvěrou se podřídit jejich věčnému rytmu.

Sedl jsem si na skálu a klidně se pohřížil do těchto novoročních úvah. Kéž bych mohl, řekl jsem si, bez hysterické netrpělivosti urovnat v tomto novém roce svůj život. Kéž by ten malý motýlek, jehož jsem zabil tím, že jsem spěchal ho probudit, stále létal přede mnou a ukazoval mi cestu. A předčasně uhynulý motýl ať pomůže svému sourozenci, lidské duši, aby nespěchala a měla čas v pomalém rytmu rozvinout křídla.

(11)

Probudil jsem se plný radosti, jako bych držel v ruce novoroční dar. Vzduch byl chladný, nebe čisté, moře se lesklo.

Šel jsem do vesnice; už je asi po mši, šel jsem a v pošetilém zmatku čekal, koho nejdříve na Nový rok potkám, kdo přinese mé duši štěstí. Ať je to chlapec, řekl jsem si, s novoročními hračkami v ruce, nebo silný stařec v bílé košili se širokými rukávy, který splnil na zemi své povinnosti. A čím víc jsem se blížil k vesnici, tím byl můj zmatek větší.

Najednou se mi kolena podlomila; na cestě do vesnice se pod olivami objevila vdova. Šla kolébavým krokem, ruměná, štíhlá, v černém šátku.

Šla pružně jako černý pardál. Zdálo se mi, že kolem sebe šíří ostrou vůni pižma. Kéž bych mohl utéct, řekl jsem si. Uvědomoval jsem si, že to podrážděné zvíře nezná slitování, že útěk je jedinou spásou. Ale jak utéci? Vdova se blížila, kamení skřípalo, jako by šlo celé vojsko. Zvedla hlavu, šátek jí sklouzl, objevily se vlasy, lesklé a černé jako uhel. Zahlédla mě a usmála se. Její oči byly plny kruté něhy. Rychle si zahalila hlavu do šátku, jako by se snad styděla, že se ukázalo hluboké tajemství ženy – její vlasy.

Chtěl jsem ji pozdravit a přát šťastný nový rok, ale hrdlo se mi sevřelo jako tehdy, když se zřítila šachta a můj život byl v nebezpečí. Rákosí v plotě zahrady se zachvělo, paprsky zimního slunce dopadly na zlaté citróny a pomeranče s temnými listy a celá zahrada zářila jako ráj.

Vdova se zastavila, prudce odstrčila zahradní branku a ote vřela. V tu chvíli jsem přešel kolem ní; obrátila se, znovu se na mne podívala, v očích jí zahrálo.

Nechala branku otevřenou, viděl jsem, jak mizí za pomerančovníky, houpajíc se v bocích.

Správný muž by teď překročil práh, zavřel dveře na závoru, utíkal za ní, vzal ji v pase a beze slova ji hodil na

ustlanou postel. To by udělal nebožtík můj děd a přál bych si, aby si tak počínal můj vnuk. Zůstal jsem stát a uvažoval. Až budu podruhé na světě, řekl jsem si s trpkým úsměvem, budu si vést lépe. Teď půjdeme dál.

Dostal jsem se do zelené rokle a cítil jsem tíhu na srdci, jako bych se dopustil smrtelného hříchu. Chodil jsem sem tam a chvěl se zimou. Zaháněl jsem vzpomínky na pohyby boků, úsměv a vdovin pohled, na její prsa, ale všechno se stále vracelo – utíkal jsem, jako by mě někdo štval.

Stromy ještě nepučely, ale jejich pupeny se už nalévaly a pukaly. Za každým pupenem jsi cítil zárodky výhonů, při pravené vyrazit na světlo budoucími větévkami, květy a plody. Ve dne v noci se uprostřed zimy připravoval pod suchou kůrou velký div jara.

A najednou jsem vyrazil radostný výkřik; v jakési rokli přede mnou rozkvetl raný mandlovník. Předstihl všechny stromy a zvěstoval jaro.

Ulevilo se mi. Tohle jsem si přál. Vdechl jsem zhluboka kořennou vůni, ustoupil z cesty a sedl si na bobek pod rozkvetlé větve.

Dlouho jsem dřepěl, nemyslel na nic a nestaral se o nic. Jako bych seděl už na věčnosti, pod nějakým stromem v ráji.

Najednou mě z toho ráje vytrhl jakýsi hrubý hlas.

„Jak ses dostal, pane, do té jámy? Už dlouho tě hledám, poledne bude co nevidět. Půjdeme!“

„Kampak?“

„Kampak? A ty se ještě ptáš? Přece k paní, co nám peče podsvinče. Copak nemáš hlad? Prasátko už bude z pece venku, voní, že se sliny sbíhají. Půjdeme, říkám ti znova.“

Zvedl jsem se; pohladil jsem tvrdý, tajemný kmen mandlovníku, který dovedl vyhnat ten kouzelný květ. Zorbas šel pružným krokem přede mnou, byl v dobré náladě, třebas měl hlad. Základní lidské potřeby – jídlo, pití, žena, tanec – stále ještě živelně ovládaly to robustní tělo. V ruce nesl něco zabalené v růžovém papíru a svázané růžovým motouzem.

„Novoroční dárek?“ zeptal jsem se.

Zorbas se usmál a snažil se potlačit dojetí.

„Aby si nestěžovala, ubohá," řekl, aniž se ohlédl. „Ať si zase vzpomene na zašlou slávu... Vždyť je to žena... Citlivé stvoření."

„Foto? Tvé foto, ty hříšníku?"

„Uvidíš... Jen nespěchej. Sám jsem to dělal. Ale pojďme rychle."

Bylo poledne, slunce svítilo a tělo se dobře cítilo pod jeho hřejivými paprsky. A stejně tak i moře bylo jimi zalito. V dálce se z něho vynořil a plaval malý ostrůvek, obklopený lehkou mlhou

Blížili jsme se k vesnici; Zorbas se ke mně naklonil a ztlumil hlas:

„Víš, pane, vdova byla v kostele. Stál jsem blízko ní, vedle kazatelny, jednu chvíli zářily ikony, leskl se Kristus, Panna Maria a dvanáct apoštolů... Copak je to? podivil jsem se a udělal kříž. Snad slunce? Obrátil jsem se – byla to vdova."

„Už toho nech, Zorbasi, to stačí," řekl jsem a přidal do kroku.

Ale Zorbas popoběhl za mnou:

„Viděl jsem ji zblízka, pane; má na tváři mateřské znaménko, hlava se ti zatočí. Takové mateřské znamení na tváři ženy... tajemství!"

Zase s úžasem vytřeštil oči.

„Viděl jsi, pane? Kůže je hladká, a najednou černá skvrna. Hlava se ti zatočí. A víš proč? Co říkají tvé knihy?"

„Čert je vem!"

Zorbas se spokojeně zasmál.

„To je správné," řekl. „Začínáš chápat."

Šli jsme rychle kolem kavárny a nezastavili jsme se.

„Milostpaní" nám upekla prasátko a očekávala nás na prahu.

Zase si dala na krk stužku kanárčí barvy, že jsi dostal strach, když jsi ji viděl pod silnou vrstvou pudru a s višňově nabarve nými rty. Sotva nás zahlédla, celá se zachvěla a v uličnických bezbarvých očích jí zahrálo. Utkvěla pohledem na Zorbasových nakroucených knírech. A ten ji vzal v pase, sotva se zavřely venkovní dveře.

„Abys ještě dlouho žila, drahá Bubulíno," zvolal. „Podívej se, co ti nesu."

A políbil ji na otylou vrásčitou šíji.

Stará Siréna přijala polichocení, ale neztratila duchapřítomnost; její oči hleděly na dar. Popadla ho, roztrhla zlatou stužku, podívala se a vykřikla.

Sklonil jsem se a viděl: na silném kartónu namaloval Zorbas ve čtyřech různých barvách – plavé, kaštanové, šedé a černé – čtyři velké křižníky s vlajkami. Moře bylo růžové a na vlnách před křižníky plavala v plné kráse jakási mořská víla, bělostná a nahá, s rozpuštěnými vlasy, pevnými prsy a se stočeným rybím ocasem; na krku měla zlatou šňůrku. Paní Hortensie! V ruce držela čtyři provázky a táhla za sebou křižníky s anglickou, ruskou, francouzskou a italskou vlajkou. A v každém rohu obrazu visel plnovous plavé, kaštanové, šedé a černé barvy.

Stará Siréna najednou pochopila.

„To jsem já," zvolala a pyšně ukazovala na vílu

Povzdechla si.

„Ach, já jsem kdysi byla také velmoc…"

Sundala kulaté zrcadélko visící v hlavách nad postelí vedle klece s papouškem a zavěsila tam Zorbasovu malbu. Pod silnou vrstvou líčidla jako by její tvář zbledla.

Zatím se Zorbas vetřel do kuchyně, měl už hlad. Přinesl na míse podsvinče, postavil před sebe láhev vína a nalil tři skleničky.

„Napijeme se," zvolal a zatleskal. „Začneme po pořádku, napřed jídlo a pak, drahá Bubulíno, půjdeme dál."

Ale náladu pokazilo vzdychání staré víly. Ta prožívala na začátku každého roku soudný den; patrně posuzovala svůj život a viděla, jak nadarmo ubíhá. Ta zpola odkvetlá ženská hlava zase pak asi vzpomínala na velká města, muže, hedvábné róby, láhve šampaňského, navoněné plnovousy – v takové významné dny se všechno pod náhrobky probouzí a volá.

„Nemám chuť," mumlala mazlivě. „Nemám chuť… Nemám…"

Poklekla před ohřivadlem, prohrabávala žhavé uhlí, povadlé tváře jí zářily v odlesku plamenů. Nad čelem jí visela kadeřa dotkla se ohně; pokoj se naplnil odporným zápachem spálených vlasů.

„Nebudu jíst… Nebudu jíst," mumlala znovu, když viděla, že si jí nevšímáme.

Zorbas vztekle zaťal pěsti; chvíli se nemohl rozhodnout. Mohl ji nechat, ať si jen mumlá, my bychom se zatím vrhli na jídlo a na pití. Mohl také před ní pokleknout, pak ji vzít do náruče a pěknou řečí ji uchlácholit. Hleděl jsem na něho a četl jsem, jak v jeho střídajícím se výrazu osmahlé tváře probíhají odporující si vlny.

Najednou ta tvář znehybněla – Zorbas se rozhodl. Klekl před Sirénou na kolena.

„Jestli nebudeš jíst, drahá Bubulíno," prosil ji přerývaným hlasem, „svět se zboří. Slituj se nad světem, drahá paní, a vezmi si tuhle prasečí nožku."

A podával jí křupavou nožku, z níž kapal tuk.

Pak ji vzal do náruče a posadil na židli mezi nás.

„Jez," pobízel ji, „jez, ať zavítá k nám do vesnice svatý Basilios. Jinak nepřijde, abys věděla. Vrátí se do rodné Cesareje, odnese papír a inkoust, královské koláče, novoroční dárky, dětské hračky, tohle podsvinčátko a půjde pryč. Otevři tedy pusinku, drahá Bubulíno, a jez!"

Natáhl dva prsty a polechtal ji pod paždím. Stará Siréna zakvokala, utřela si zarudlá očka a začala žvýkat křupavou nožku…

V tu chvíli se dvě zamilované kočky na střeše rozvřeštěly. Zuřivě vřeštěly, jejich hlasy ječely stále zuřivěji, najednou jsme slyšeli, jak se v jednom chumlu kutálejí a padají na zem.

„Mňau… mňau," ječel i Zorbas a mžoural okem na starou Sirénu.

Ta se usmívala a potají mu tiskla pod stolem ruku. Jazyk se jí rozvázal, dala se s chutí do jídla.

Slunce se sklánělo k západu, vstoupilo okénkem do místnosti a posadilo se k nohám paní Hortensie. Láhev byla prázdná, Zorbas se s nakroucenými kníry roztouženého kocoura přiblížil k paní Hortensii. A ta scvrklá, s hlavou položenou na Zorbasovo rámě, cítila nad sebou chvějící se teplý dech, čpící vínem.

„To je ale podivné, pane," obrátí se ke mně a povídá Zorbas. „Připadá mi, že celý můj život je hlavou vzhůru. Když jsem byl malý, zdávalo se mi, že jsem stařec: byl jsem vážný a

zamlklý, hlas jsem měl hrubý a stařecký. Říkali mi, že jsem podobný dědečkovi. A čím jsem byl starší, tím jsem byl ztřeštěnější. Ve dvaceti jsem začal dělat hlouposti, ale ne zvláštní, jen obvyklé. A když mi bylo čtyřicet, začal jsem se cítit úplně mladým a dělal jsem velké hlouposti. A když je mi teď šedesát – mezi námi, pane, je mi pětašedesát – když teď mám za sebou šedesátku, jak ti to mám, pane, vysvětlit? Teď už mi nestačí celý svět."

Zvedl sklenici a vážně se obrátil k paní Hortensii.

„Na tvé zdraví, milá paní," řekl slavnostním tónem. „Kéž Bůh dá a v nejbližší době ti narostou nové zuby a obočí jak houští a kéž máš zase pleť jako mramor, ať už jednou odhodíš z krku ty nehezké stužky. A ať se zase vzbouří Kréta a přijedou, drahá Bubulíno, čtyři velmoci s loďstvy a každé loďstvo ať má admirála a každý admirál nakadeřenou a navoněnou hlavu. A ty, krásná vílo, ať se vynoříš z mořských vln a zapěješ – aman, po nás ať tráva neroste! A všechny lodi ať zakotví u těchto dvou divokých skal."

Řekl a položil ruku na splasklá a zplihlá prsa paní Hortensie.

Zorbas se zase dostal do nálady, hlas mu dojetím ochraptěl. Kdysi jsem v biografu viděl, jak se turecký paša baví v pařížském kabaretu. Na kolenou držel plavou midinetku; paša se rozohnil a podlehl citům. Bylo vidět, jak se dokonce i třapec jeho fezu pomalu zvedá nahoru. Zprvu se nehýbal, pak ale také dostal elán a vzpřímený stál ve vzduchu.

„Proč se směješ, pane?" zeptal se mě Zorbas.

Ale paní Hortensie myslela dosud na Zorbasova slova.

„Ach," povzdechla si, „je to možné, Zorbasi? Mládí přece odchází... nenávratně."

Zorbas se přiblížil, jejich židle se dotkly.

„Poslyš, drahá Bubulíno, něco ti povím," řekl a snažil se jí rozepnout třetí, nejdůležitější knoflík blůzy. „Poslyš, povím ti, jaký dar ti dám. Je tu nový lékař a dělá zázraky. Dá ti lék, nějaké kapky nebo prášky, nevyznám se v tom, a bude ti zase dvacet, nejvýš pětadvacet, drahá Bubulíno. Objednám ti ho v Evropě..."

Naše stará Siréna vyskočila. Mezi řídkými vlasy se jí zaleskla hladká, narůžovělá pokožka.

„Opravdu?“ zvolala. „Je to možné?“

Velkýma buclatýma rukama vzala Zorbase kolem krku.

„Jestli jsou, Zorbasi,“ vrkala a otírala se o něho, „jestli jsou takové kapky, objednej mi jich demižon. A jestli jsou prášky…“

„Plný pytel,“ smál se Zorbas a rozepnul třetí knoflík. Kočky, které už chvíli mlčely, znova začaly vřeštět. Jedna naříkala a prosila, druhá se vzpírala a prskala… Naše paní zívala, oči měla unylé.

„Slyšíš kočky? Nestydy,“ šeptala a sedla si Zorbasovi na kolena.

Sklonila hlavu na jeho rámě a povzdechla si. Pila moc vína, oči jí mžikaly.

„Na co myslíš, drahá Bubulíno, a proč mrkáš?“ zeptal se Zorbas a sáhl jí na ňadra.

„Na Alexandrii,“ šeptala scestovalá víla a pofňukávala. „Na Alexandrii… Bejrút… Cařihrad… na Turky, černochy, chlazené nápoje, zlaté sandálky, fezy…“

Znovu si povzdechla.

„Když býval u mne v noci Ali beg – ten míval vousy, obočí a ruce! – zaplatil a na dvoře mi až do rána hrály bubny a hoboje. A sousedky pukaly závistí a říkaly: Ali beg je zas u madam…

A v Cařihradě zas mi paša Sulejman nedovolil, abych šla v pátek na procházku. Mohl by mě náhodou zahlédnout sultán, když půjde do mešity, a ztratil by hlavu z mé krásy a dal by mě unést do harému… A když ráno paša ode mne odcházel, postavil mi k vratům tři černochy, aby se ke mně nepřiblížil nějaký muž… Ach ach, drahý Sulejmane!“

Vzala kapesníček, kousala ho a tiše vzdychala.

Zorbas se zachmuřen zvedl a posadil se na sousední židli. Dvakrát třikrát přešel pokoj, funěl, pokoj mu připadal těsný. Popadl hůl a vyřítil se na dvůr, postavil si ke zdi žebřík a stoupal po něm přes dva příčle.

„Koho chceš bít, Zorbasi?“ volal jsem na něho. „Snad ne pašu Sulejmana?“

„Čert aby vzal ty kočky; nedají pokoj.“

A vyskočil na střechu.

Paní Hortensie, opilá a s vlasy v nepořádku, zavřela zlíbané oči, spánek ji obestřel a přenesl do velkých anatolských měst – do zavřených zahrad, do temných harémů a k zamilovaným pašům. Pak ji nesl přes moře, zdálo se jí, že loví ryby, že hodila čtyři udice a chytila čtyři velké křižníky.

Klidná a čerstvě vykoupaná Siréna se v spánku usmívala.

Vešel Zorbas a mával klackem.

„Spí?“ podivil se, vida paní Hortensii. „Spí ta děvka?“

„Ano,“ přisvědčil jsem. „Spánek ji přikryl svými křídly a teď ji omlazuje, milý pašo Zorbasi. Teď je jí dvacet a prochází se v Alexandrii, Bejrútu…“

„Ať ji čert vezme, couru,“ zabručel Zorbas a odplivl si. „Podívej, jak se usmívá. Pojďme pryč, pane.“

Vzal čepici a otevřel branku.

„Odejdeme a necháme ji samotnou?“ podivil jsem se. „A není to hanba?“

„Však nebude sama,“ zavrčel Zorbas. „Bude tu s ní paša Sulejman. Copak nevidíš? Ta couraje v sedmém nebi; půjdeme!“

Vyšli jsme na čerstvý vzduch; měsíc zvolna plul po klidném nebi.

„Ženy, fuj,“ povídal Zorbas s odporem. „Ale není to jejich vina; my, nerozvážlivci a ztřeštěnci, Sulejmani a Zorbasové, my chybujeme.“

A za chvíli:

„Ale ani my nechybujeme, je tu jeden viník, pouze jeden, velký Nerozvážlivec a Ztřeštěnec, velký Sulejman a Zorbas… A víš kdo?“

„Jen jestli existuje…,“ řekl jsem. „A co když ne?“

„Pak je s námi konec.“

Chvíli jsme šli rychle a nemluvili. Zorbas byl zahloubán do podivných úvah, protože každou chvíli udeřil holí do kaménků a odplivl si.

Najednou se obrátil.

„Bůh dej lehké odpočinutí mému dědovi,“ řekl. „Vyznal se v ženách, protože je měl velmi rád, a ony mu také dávaly, co mu patřilo. Žehnám ti, Alexisi, řekl mi jednou, ale dej si

pozor na ženy. Když Bůh vyňal Adamovi žebro – buď prokleta ta chvíle! – aby stvořil ženu, ďábel se proměnil v hada, popadl žebro a vzal roha... Bůh se za ním pustil, dohonil ho, ale ďábel mu vyklouzl a Bůh držel v rukou jen jeho rohy. Dobrá hospodyňka, řekl Bůh, hněte těsto i lžící. Já zase z čertových rohů stvořím ženu. Stvořil ji tedy k našemu neštěstí, milý Alexisi. Kdekoli se dotkneš ženy, držíš ďáblův roh, a proto si dej pozor, hochu. Ukradla v ráji jablíčka, dala si je za ňadra a teď se prochází a na paruje – ať se má dobře! Okusils ta jablka? Jsi ztracen. Neokusils? Taky jsi ztracen. Co ti mám, chlapče, poradit? Dělej, co uznáš za dobré. To mi řekl nebožtík děd, ale já jsem z toho nebyl moudrý. Dal jsem se obvyklou cestou a šel jsem za ďáblem."

Rychle jsme prošli vesnicí. Měsíc byl nejistý, zneklidňující, jako když se opiješ a vyjdeš si na procházku a svět se změní. Cesty se promění v řeky mléka, jámy jsou plné vápna a hory zasněžené. Ruce, tvář, krk ti svítí jako bříško světlušky. Na prsou ti visí měsíc jako kulatá exotická medaile...

Šli jsme rychle jako koně, byli jsme opilí a cítili, že máme tělo lehké, jako bychom letěli. Ve spící vesnici za námi vyběhli psi na střechy a žalostně štěkali a kulili oči na měsíc. Připadalo ti, že máš také zvednout hlavu a spustit nářek.

Šli jsme teď kolem vdoviny zahrady. Zorbas se zastavil; víno, jídlo a měsíc ho omámily. Zvedl hlavu a hýkavým hlasem spustil nemravnou serenádu, kterou si složil v duchu právě v té chvíli vzrušení:

Mám rád tvé tělíčko krásné, hlavně tu dolní půli, když divý úhoř tam vnikne, lekne a hned se stulí.

„To je zas jiný ďáblův roh," řekl. „Půjdeme, pane."

Když jsme přišli do baráčku, už se skoro rozednívalo. Padl jsem na postel úplně vyčerpán. Zorbas se umyl, zatopil a uvařil kávu. Zkřížil nohy a posadil se na zem přede dveře, zapálil si cigaretu a klidně kouřil. Nehnul se, seděl rovně a díval se na moře. Jeho tvář byla vážná a zamyšlená. Podobal se mému zamilovanému japonskému obrazu: asketa sedí se zkříženýma nohama, zahalený v dlouhé oranžové roucho, jemně vyřezávaná tvář z tvrdého dřeva, začernalého od

dešťů, mu září a strnule zírá, nebojácně se usmívá a hledí do temné noci…

Měsíc už zacházel, kulatý a bledě zelený. Nevýslovná sladkost padala na moře.

Zorbas odhodil cigaretu, natáhl ruku, prohrabal koš, vytáhl provázky, cívky, dřívka, rozsvítil lampu a začal zkoušet lanovku. Skloněn nad primitivní hračkou, pohřížen do těžkých myšlenek, protože každou chvíli se zuřivě poškrábal na hlavě a nadával.

A najednou omrzele kopl do lanovky a shodil ji.

(12)

Usnul jsem. Když jsem se probudil, Zorbas už byl pryč. Bylo chladno, nechtělo se mi vstávat. Natáhl jsem ruku k malé poličce nad hlavou a vzal jsem si oblíbenou knihu, kterou jsem s sebou vozil – Mallarméovy básně. Četl jsem pomalu a úryvkovitě, zavřel jsem knihu, zase ji otevřel a pak odložil. Poprvé mi dnes vše připadalo jako bez krve, bez vůně a bez lidské podstaty; slova jako vybledlá modř, prázdná, jako vyslovená do vzduchu. Čirá, destilovaná voda bez mikrobů, ale i bez živných látek, bez života.

Jako ve vymřelých náboženstvích jsou bohové jen poetickým motivem, mají zdobit jen lidskou samotu a zdi, tak vypadá i ta poezie. Zmatená touha srdce, půda plná zárodků, stala se neplodnou rozumovou hrou a vzdušnou plavbou.

Znovu jsem otevřel knihu a dal se do čtení. Proč jsem se tolik let opájel těmi básněmi? Čistá poezie! Ať se život stane průhlednou hrou, lehkou, ať ji nezatěžuje ani kapka krve. Lidský živel, nevzdělaný, neuhlazený, nečistý – láska, tělo, křik – ať se změní v prchavou myšlenku a ať se rozplyne ve vysoké peci rozumu, z alchymie v alchymii, ať se odhmotní a rozptýlí.

Kdysi mě to upoutalo, ale dnes ráno mi všechno připadlo jako pouhý šarlatánský výkon provazolezce. Na sklonku

každé civilizace všechno takhle končí v mistrovské kejklířské hře – v čisté poezii, čisté hudbě a v čistém poznání – lidské úzkosti. Všechna půda posledního člověka, který se zbavil vší víry a iluze, který už nic nečeká a ničeho se nebojí, stala se duchem a duch už nemá kam zapustit kořeny, aby sál a živil se... Člověk se vyprázdnil, už v něm není ani zárodek, ani výkal, ani krev. Všechny věci se proměnily v slova, všechna slova v hudební hříčky – poslední člověk sedí na pokraji pouště a rozkládá hudbu a mrtvé matematické rovnice.

Zachvěl jsem se. Buddha je poslední člověk. To je jeho tajemný smysl. Buddha je čistá duše, která se vyprázdnila a nemá v sobě nic, není nic. „Vyprázdněte útroby, vyprázdněte ducha, vyprázdněte svá srdce," volá. Kam šlápne jeho noha, voda už nevytryskne, tráva nevypučí, dítě se nenarodí. Je třeba, řekl jsem si, ho oblehnout, připodobňováním a zaklínacími slovy ho okouzlit, svést a přinutit, aby se odklidil z mého nitra, vrhnout na něho síť slov, chytit ho a osvobodit se.

Psát Buddhu přestalo být literární hračkou; byl to zápas s velkou rozkladnou silou v mém nitru, s velkým Ne, jež sžíralo mé srdce, a na tom zápasu závisel můj život.

Pln radosti jsem vzal rukopis, už jsem měl cíl, už jsem věděl, kam uhodit. Buddha je poslední člověk, my jsme dosud na začátku, nejedli jsme a nepili, ještě jsme nemilovali, dosud jsme nežili. Přišel k nám předčasně ten jemný udýchaný stařec, ať je poslán zpět, ať odejde!

Tak jsem volal v svém nitru a začal jsem psát. Už to nebylo psaní, ale boj, nelítostné štvaní, obléhání a vymítání ďáblů, aby se zvíře vyhnalo z doupěte. Ano, umění je magické zaříkávání. Temné vražedné síly v našich útrobách, neblahé pudy ničit, bořit, nenávidět, zneuctívat. Umění přichází se sladkou šalmají a osvobozuje nás.

Psal jsem a bojoval celý den. Večer jsem už byl vyčerpán. Ale byl jsem si jist, že jsem pronikl vpřed a obsadil některé výšiny. Netrpělivě jsem čekal na Zorbase, chtěl jsem jíst a spát, nabrat nové síly a ráno začít nový boj.

V noci přišel Zorbas; tvář mu zářila. On také našel, řekl jsem si v duchu a čekal jsem.

Před několika dny už mě to dopálilo a řekl jsem mu:

„Už nemám peníze, Zorbasi, ať se stane rychle, co se má stát. Napřed postavme lanovku. Když nebudeme mít uhlí, ať máme aspoň dříví. Jinak je s námi konec."

Zorbas se poškrábal na hlavě.

„Že už nemáme peníze, pane? To je špatné."

„Jsou pryč, Zorbasi, utratili jsme je. Jen si to spočítej. A co je s lanovkou? Pořád nic?"

Zorbas sklopil hlavu a mlčel. Styděl se tehdy; vsadil všecko na jednu kartu. Ale dnes večer mu tvář zářila.

„Už to mám, pane," volal zdaleka. „Už jsem našel správný sklon. Pořád mi uhýbal, neřád, ale teď už ho mám."

„Tak teď do toho! Ať se za tebou práší, Zorbasi! Co ještě potřebuješ?"

„Zítra ráno musím do města; koupím si tam potřeby – silné ocelové lano, kladky, podložky, hřebíky, háky... Pojedu a hned se vrátím..."

Rozdělal rychle oheň, uvařil, s chutí jsme pojedli a napili se. Oba jsme dnes dobře pracovali.

Ráno jsem Zorbase doprovodil do vesnice. Mluvili jsme rozumně a věcně o lignitovém dolu. Najednou Zorbas kopl do kamene, ten se začal kutálet a padat. Zorbas se podivil, zůstal stát, jako by poprvé v životě viděl tak úžasnou věc. Obrátil se, pohlédl na mne, viděl jsem v jeho očích lehký strach.

„Všiml sis, pane?" řekl mi nakonec. „Kameny na svazích oživují."

Nic jsem neřekl, ale měl jsem velkou radost. Velcí vizionáři a velcí básníci také vidí všecko poprvé. Každé ráno vidí před sebou nový svět; nevidí vlastně nový svět, oni ho tvoří.

Svět byl pro Zorbase hotové divadlo, stejně tak jako pro první lidi. Hvězdy se ho dotýkaly, moře mu bilo v spáncích, bez zkreslujícího zásahu rozumu cítil půdu, vodu, živočichy. Boha.

Paní Hortensie věděla, že přijdeme, a čekala nás na prahu. Nalíčená, napudrovaná, neklidná. Byla vyšňořená jako lidová tančírna v sobotu večer. Před vchodem stála mula; Zorbas na ni vyskočil a vzal otěže. Naše stará Siréna se

přiblížila, položila buclatou ručku na hruď muly, jako by chtěla milence zadržet.

„Zorbasi," vrkala a stoupla si na špičky, „Zorbasi..."

Zorbas obrátil hlavu na druhou stranu. Neměl rád milostné scény na ulici. Nešťastná paní viděla Zorbasův pohled a lekla se. Ale její ruka se tím prosebněji přitiskla k hrudi muly.

„Co chceš?" zeptal se Zorbas nervózně.

„Zorbasi," prosila šeptem, „měj rozum, Zorbasi, a nezapomeň na mne..."

Zorbas trhl uzdou a neodpověděl. Mula se dala do klusu.

„Šťastnou cestu, Zorbasi," volal jsem. „Tedy tři dny tam zůstaneš a pak se vrátíš!"

Obrátil se a pokynul rukou. Stará Siréna plakala, slzy jí tekly a dělaly v pudru brázdičky.

„Už jsem přece slíbil, pane! Na shledanou!"

Zmizel mezi olivami. Paní Hortensie plakala, když viděla, jak se mezi stříbřitým listím oliv chvílemi mihne červená pokrývka, kterou, nešťastnice, hodila na mulu, aby se milenci pohodlně sedělo. Za chvíli sama odešla. Hleděla kolem sebe a svět jí připadal pustý.

Už jsem se nevrátil na pobřeží, zvolna jsem stoupal na horu. Než jsem přišel na příkrou pěšinu, uslyšel jsem trubku. Vesnický listonoš ohlašoval svůj příchod do vesnice.

„Pane," volal na mne a mával rukou.

Přiblížil se, podal mi svazeček novin, časopisů a dva dopisy. Jeden jsem dal do kapsy, že si ho přečtu večer, až bude všude klid. Dobře jsem věděl, kdo to píše, chtěl jsem odsunout radost, aby trvala tím déle.

Druhý dopis jsem poznal podle nervózního energického rukopisu a podle cizí známky. Posílal mi jej z Afriky starý spolužák Karajannis – bydlel tam na jakési hoře poblíž Tanganiky.

Byl to zvláštní a prudký hoch, měl ostré bílé zuby, jeden špičák mu trčel ven jako kanci. Když mluvil, vlastně nemluvil, ale křičel, nedebatoval, ale hádal se. Opustil rodnou Krétu, kde byl profesorem náboženství; byl tehdy ještě mladý a nosil kutnu. Zapletl se s nějakou žákyní, jednoho dne je zastihli v poli, jak se líbají, a rozkřičeli je. Ten

den profesor odložil kutnu a vstoupil na loď. Jel do Afriky, kde měl příbuzného, začal tam pracovat, otevřel si dílnu; vyráběl lana a zahospodařil si pěkné peníze. Občas mi psal a zval mě k sobě; prý u něho mohu zůstat i půl roku. Když jsem otvíral jeho dopis a když jsem ho četl, cítil jsem, jak ze spousty stránek sešitých motouzem stále vane prudký vítr a jak mi čechrá vlasy. A vždycky jsem se rozhodl, že pojedu za ním do Afriky, a nikdy jsem nejel. Opustil jsem pěšinu, sedl si na skálu a četl:

Kdy už se konečně rozhodneš, ty řecký loudo, sem přijet? Zdá se mi, že se z tebe stal pravý Řek a že se povaluješ jen po kavárnách. A kdyby to byly jen kavárny! Ale co ty tvé knihy, zvyky a podivné názory! Dnes je neděle, nemám co dělat, sedím ve svém vlastním domě a vzpomínám na tebe. Slunce pálí, hotová výheň. Po dešti ani památky. Když tu začne pršet, je to hotová potopa, v dubnu, květnu a červnu.

Jsem tu sám a je mi dobře. Je tu sice také několik Řeků, ale vidím je nerad. Cítím k nim odpor. Ať vás, milí Řekové, vezme čert, poslali jste nám sem vyvrhele, ohavné politikáře, a to je zkáza Řeků. Ničí je také karban, negramotnost a tělesné požitky.

Nenávidím Evropany, a proto se trmácím až v Mozambických horách. Nenávidím Evropany, ale ze všech nejvíce Řeky a všecko řecké. Už se do Řecka nikdy nevrátím. Chcípnu tady a už jsem si dal kopat hrob na pusté hoře, nedaleko svého domu. Dal jsem si udělat náhrobní kámen a vlastní rukou jsem tam vyryl velkými písmeny:

Zde leží Řek, který pohrdá Řeky

Dám se do srdečného smíchu, plivám, pláču, jak si jen vzpomenu na Řecko. Abych se nemusel dívat na Řeky a na Řecko, navždy jsem opustil vlast; sem jsem přišel a sem přenesl svůj osud – osud mě sem tedy nezavál, neboť člověk má svobodnou vůli – sem jsem tedy přenesl svůj osud a pracoval jako pes a dosud pracuji. Vycedil jsem řeky potu a stále cedím. Bojuji s půdou, se vzduchem, s deštěm, s dělníky černými i rudými.

Mám jen jednu radost – pracovat. Tělesně i duševně, ale raději tělesně. Rád se unavím, zapotím, rád slyším, jak mi

praští v kloubech. Peníze nenávidím, rozhazuji je a utrácím, kde a jak mi napadne; nejsem otrokem peněz, spíše mi peníze slouží. Já všechna čest – jsem otrokem práce. Kácím stromy, mám smlouvu s Angličany. Dělám lana, teď také sázím bavlník. Mám spoustu dělníků, černých, rudých a míšenců. Psi prašiví. Proklatci. Špinavci, lháři, lotři. Včera se pustili do sebe dva kmeny černých – Vajajové a Vangoni – pro nějakou ženu. Jakousi kurvu. Ješitnost, vidíš, jako u nás Řeků. Nadávali, mlátili se, hlavy si potřískali. Ještě v noci se sběhly ženy, vzbudily mě a ječely, abych je rozsoudil. Měl jsem vztek, posílal jsem je ke všem čertům, pak na anglickou policii. Ale celou noc mi stály u dveří a vřískaly. Ráno jsem šel dolů a rozsoudil je.

V pondělí, na druhý den, půjdu do stinných a věčně zelených lesů v Mozambických horách a k jejich chladným vodám. A kdy i ty, Řeku, opustíš ten Babylón, Evropu, semeniště holek a všemožných vyvrhelů? Kdy už přijedeš a kdy spolu půjdeme do těch panenských hor?

Mám dítě s černoškou. Děvčátko. Matku jsem vyhnal. Byla mi veřejně nevěrná, ve dne v noci a pod každým zeleným stromem. Nakonec mě to přestalo bavit a vyhnal jsem ji. Ale dítě jsem si ponechal; jsou mu teď dva roky. Už chodí a začíná mluvit; učím ji řecky a naučil jsem ji první větu: Fuj, styďte se, Řekové, fuj, styďte se!

Je mi podobná, mrška; jen nos má po matce, široký a tupý. Mám ji řád, ale tak, jako máme rádi kočku nebo psa. Jako zvířátko. Přijď tedy a udělej si s nějakou Mozambičankou chlapce, potom z nich dáme dohromady páreček.

Nechal jsem otevřený dopis na kolenou, znovu jsem zatoužil odejít. Ne proto, že bych musel. Bylo mi dobře na tomto pobřeží, cítil jsem se tu volný, nic mi nescházelo. Ale stále jsem toužil – uvidět a navštívit pokud možno nejvíc zemí a moří, než umřu.

Vstal jsem. Změnil jsem svůj úmysl a nešel jsem na horu, šel jsem na pláž. V horní kapse kabátu jsem měl druhý dopis, neodolal jsem. Už dost dlouho jsem se těšil na tu radost a toužil po ní, řekl jsem si.

Přišel jsem do baráku, rozdělal oheň, uvařil jsem čaj a snědl chléb, máslo a pomeranč. Svlékl jsem se, lehl si do postele a vytáhl dopis:

Můj učiteli a mladý žáku, přijmi srdečný pozdrav! Mám zde mnoho těžké práce, sláva ti, „Bože“. To nebezpečné slovo dávám do uvozovek (jako divoké zvíře za mříže), aby ses nezlobil, až budeš číst dopis. Ostatně je tu těžká práce, chvála ti, „Bože“! Půl miliónu Řeků v Rusku a na Kavkaze je ohroženo. Mnoho jich mluví jen turecky nebo rusky, ale jejich srdce fanaticky bije řecky. Je to naše krev, stačí se na ně podívat – oči jim planou a rty se škodolibě a spokojeně usmívají, že se jim podařilo stát se pány a zaměstnávat mužiky – abys pochopil, že jsou to opravdoví potomci tvého miláčka Odyssea. Musíš je mít rád a nesmíš je nechat strádat.

Ze všech stran se uprchlíci uchýlili do gruzínských a arménských měst, nemají co jíst, nemají šaty, léky, soustřeďují se do přístavů a s úzkostí vyhlížejí, nejedou-li pro ně řecké lodě, aby se mohli vrátit do rodné země, do Řecka. Část naší krve, učiteli, tedy část naší duše, podlehla panice.

Když je ponecháme jejich osudu, zahynou. Je třeba mnoho lásky, mnoho důmyslu, nadšení a organizace – tyto dvě přednosti vidíš tak rád spojeny – abychom je mohli přesadit zpět do naší půdy, vysoko na hranice Makedonie, daleko na hranice Trákie. Je to nutné. Jen tak budou zachráněny statisíce řeckých duší a s nimi se zachráníme i my. Když jsem totiž přišel sem, udělal jsem si podle tvé rady kruh a nazval ho – má povinnost. A řekl jsem si: Jestli zachráním celý ten kruh, zachráním se také; nezachráním-li ho, i já špatně skončím. A v tom kruhu je pět set tisíc Řeků.

Běhám teď po městech a vesnicích, svolávám Řeky, píšu reportáže, telegrafuji, snažím se přesvědčit naše vedoucí lidi, aby poslali lodi, potraviny, šaty, léky a dopravili uprchlíky do Řecka. Je-li štěstím odhodlaně zápasit, jsem šťastný.

Nevím však, zda jsem si nabral štěstí úměrně svým silám – pak by mé síly byly opravdu velké. Raději je omezím na míru, jakou pokládám za úměrnou štěstí, tedy na nejširší hranice Řecka. Ale žádné plané úvahy; ty jsi na krétském pobřeží, posloucháš moře a santuri, máš tedy čas; já ne.

Činnost mě sžírá, ale mám radost; pracovat, pracovat, jiné záchrany není. Na začátku byl čin – bude i na konci.

Mé přemýšlení je teď velmi prosté a jednoduché. Říkám si: Ti obyvatelé z Pontu a Kavkazu, ti venkované z Karsu, obchodníci a maloobchodníci z Tiflisu, Batumu, Novorossijska, Rostova, Oděsy a Krymu jsou naši bratři, jsou z naší krve, mají totéž hlavní město – Cařihrad. Všichni máme jednoho vojevůdce; ty mu říkáš Odysseus, ostatní Konstantin Paleologos, ne ten, co byl zabitý, ale jiný, ten legendární z mramoru. Já, když dovolíš, nazvu toho vojevůdce Akritem. To jméno se mi líbí, je přesnější a bojovnější. Sotva je uslyšíš, probudí se v tobě středověký Řek, který stále někde bojuje. A když řekneš Digenis, vystihneš ještě lépe náš národ, tu podivuhodnou syntézu Východu a Západu.

Teď jsem v Karsu, kam jsem přišel pro Řeky ze všech okolních vesnic; toho dne zajali Kurdové v okolí Karsu řeckého kněze a učitele a okovali je jako muly. Všichni dostali strach a sběhli se k domu, kde jsem se usadil. Stále zřetelněji slyšíme děla blížících se Kurdů. Všichni na mne upírají oči, jako bych měl moc je zachránit.

Druhý den jsem měl jít do Tiflisu, ale je mi hanba odejít teď, když hrozí nebezpečí. Zůstanu tedy. Neříkám, že se nebojím, bojím se, ale je mi hanba. Neudělal by totéž Rembrandtův bojovník? Zůstal by; já také zůstanu. Když přijdou Kurdové, je přirozené a správné, že napřed okovají mne. Jistěže jsi nečekal, můj učiteli, že tvůj žák skončí jako mula.

Po dlouhé slovní potyčce jsme rozhodli, že všichni Řekové se ten večer shromáždí se svými mulami, koni, voly, ovcemi, se svými ženami a dětmi a že všichni ráno vyrazíme na sever. Já půjdu první jako beran.

Patriarchální stěhování národa přes horské hřebeny a roviny s legendárními jmény. A ze mne bude jakýsi Mojžíš, vlastně Pseudomojžíš; povedu vyvolený lid do Zaslíbené země, jak nazýváš Řecko. Kdybych měl splnit mojžíšovské poslání a neudělat ti hanbu, musel bych odložit parádní boty, ze kterých si občas děláváš posměch, a ovinout nohy řemeny z ovčí kůže. Dále bych musel mít dlouhý, nakroucený a

zamaštěný plnovous a to nejdůležitější – dva rohy. Ale na neštěstí ti tu radost neudělám. Spíš mě přiměješ změnit duši než oblek. Nosím boty, jsem hladce oholený a svobodný.

Doufám, milý příteli, že tento dopis dostaneš; možná že to bude poslední. Kdo ví! Nevěřím v neznámé síly, které prý chrání lidi. Věřím v slepé síly, které bez zloby, bez cíle bijí vpravo vlevo a zabijí, koho zasáhnou. Jestli odejdu ze světa (říkám „odejdu“, abych neužil jistého slova a aby ses nepolekal, neboť i já se bojím), jestliže tedy odejdu ze světa, měj se dobře, milý učiteli. Stydím se to říci, ale musím, promiň – také já jsem tě měl velmi rád.

A dole bylo narychlo tužkou připsáno:

P. S. Nezapomínám na dohodu, kterou jsme uzavřeli na lodi, když jsem odjížděl. Když budu muset „odejít“, oznámím ti to, ať budeš kdekoli, neměj obav.

(13)

Uběhly tři dny, uběhly čtyři, uběhlo pět po Zorbasovi nikde památky. Šestý den jsem dostal z města obšírný dopis, hotovou knihu. Byl psán na růžovém parfemovaném papíru, v rohu měl namalované srdce probodnuté naskrz šípem.

Držel jsem ho pozorně a sem tam si všiml jeho zvláštností; opravil jsem jen některé naivní pravopisné chyby. Zorbas držel při psaní pero jako motyku, násilím na ně tlačil, a proto byl papír na některých místech propsaný, jinde zas inkoustem pokaňkaný.

Milý šéfe, pane kapitalisto,

napřed se Vás ptám, jste-li živ a zdráv, pak Vám dávám na vědomí, že já jsem chválabohu zdráv.

Už dávno jsem si uvědomil, že jsem se nenarodil jako kůň nebo vůl; jen zvířata žijí a žerou. Abych se vyhnul této výtce,

pracuji ve dne v noci, obracím přísloví a říkám si: Lepší holub v hrsti než vrabec na střeše.

Mnozí dělají vlastence, když je to nic nestojí. Já nedělám vlastence, třebas mi to škodí. Mnozí věří v ráj a drží za uzdu svého osla. Já nemám osla, jsem svobodný a nebojím se pekla, kde by můj osel zdechl. Nevěřím ani v ráj, kde by žral jetel. Nemám vzdělání, nedovedu mluvit, ale ty, pane, mi rozumíš.

Mnozí dostali strach z prázdnoty, já jsem ji přemohl. Mnozí přemýšlejí, já nemusím. Netěším se z dobra a nermoutím se pro zlo; když se dozvím, že Řekové dobyli Cařihrad, je to pro mne totéž, jako kdyby Turci dobyli Atény.

Kdybys z toho, co ti teď píšu, zpozoroval, že můj věk je blízko stáří, napiš mi to. Chodím po obchodech a kupuji drát na naši lanovku a směji se. Proč se směješ, kmotře? ptají se mě lidé. Ale jak bych jim to mohl vysvětlit? Směji se, protože v tu chvíli, kdy ohmatávám drát, jestli je dobrý, přemýšlím, co je člověk, proč přichází na svět a jaký je z něho užitek... Já myslím, že žádný. Je to všecko jedno; jestli mám ženu nebo nemám, jestli jsem čestný nebo ne, jestli jsem beg nebo nosič. Jen to má význam, jsem-li živý nebo mrtvý. Vezme-li mě ďábel nebo Bůh (ať řeknu to nebo ono, myslím, že je to totéž), zdechnu, bude ze mne páchnoucí mrtvola, zasmradím svět a ten svět bude nucen mě pohřbít, aby se nedusil.

Když je teď o tom řeč, zeptám se tě, pane, na něco, čeho se bojím (nebojím se jinak ničeho) a co mi nedá ve dne v noci pokoj: bojím se stáří, pane, ať je čert vezme. Smrt přece není nic, to je, jako když zhasne svíčka. Ale stáří je velká ostuda.

Pokládám to za velkou ostudu, když se musím přiznat, že jsem dědek, a dělám všecko možné, aby se nikdo nedověděl, že jsem starý. Skáču, tančím, že mě bolí žaludek, ale tančím. Piju, že dostávám závrať, že se svět se mnou točí, ale já stojím pevně, jako bych neměl závrať. Potím se, potápím se do moře, zachladím se, kašlu a uleví se mi. Ale stydím se, pane, násilím potlačuju kašel – slyšel jsi mě někdy zakašlat? Nikdy. A neříkej, že beru ohled na druhé a že jsem takový jen já. Stydím se před Zorbasem, pane, co ti mám říci? Před tím se stydím.

Kdysi jsem poznal na hoře Athosů – šel jsem tam, a škoda že jsem si nezlomil nohu – jednoho mnicha, otce Vavřince z Chiu. Ten ubožák si myslel, že má v sobě ďábla; dal mu dokonce i jméno. Říkal mu Hodža. Hodža chce jíst maso na Velký pátek, křičel nešťastný Vavřinec a tloukl hlavou o práh kostela. Hodža chce spát se ženou, Hodža chce zabít igumena, Hodža, Hodža, ne já. A stále tloukl o kámen.

Já také, pane, mám v sobě ďábla a říkám mu Zorbas. Ten Zorbas ve mně nechce být starý, nechce, dosud nezestárnul, je to drak a má vlasy jako havran, dvaatřicet zubů a za uchem karafiát. Ale ten vnější Zorbas je bačkora, zuby mu vypadávají a jeho hlava je plná bílých stařeckých chlupů.

Co mám dělat, pane? Dokdy budou zápasit ti dva Zorbasové? Který nakonec zvítězí? Jestli brzy zdechnu, bude dobře, jsem klidný, budu-li však dlouho žít, je se mnou konec. Je se mnou konec, pane, jednoho dne budu vyřízený. Ztratím svobodu, bude mi poroučet snacha nebo dcera, abych dával pozor na kluka, neřáda, na jejich chlapce, aby se nepopálil, aby neupadl a nezamazal se. A když se zamaže, uloží mi, abych ho očistil.

A ty také tak dopadneš, pane, třebas jsi mladý; dej si pozor. Poslyš tedy, co ti radím, a dej se na cestu, kterou jdu já. Jiné záchrany není; kácejme lesy, dolujme uhlí, měď, železo, mramor, ať máme hodně peněz a příbuzní nás ctí, ať nám přátelé podlízají a domácí páni před námi smekají. Když se nám to nepodaří, pak ať nás, pane, raději vlci sežerou, nebo medvědi nebo kterékoli divoké zvíře, s kterým se setkáme. Však proto poslal Bůh na svět šelmy: ať sežerou některé lidi jako třebas nás, abychom moc neklesli.

Zde Zorbas nakreslil barevnými tužkami vysokého, hubeného člověka, jak utíká pod zelenými stromy a za ním se žene sedm ryšavých vlků. A dole je napsáno velkými písmeny: „Zorbas a sedm smrtelných hříchů.“

Pak pokračoval:

Myslím, že z tohoto dopisu poznáš, jak jsem nešťastný člověk. Jen v tvé společnosti si trochu ulevím v těžkých myšlenkách. Jsi totiž jako já, ale nevíš to. Ty máš také v sobě ďábla, ale nevíš, jak se jmenuje. A protože to nevíš, máš potíže. Dej mu jméno a uleví se ti.

Zmínil jsem se, jak jsem nešťastný. Vidím, že všechen můj důvtip nemá smysl. A přece jsou chvíle, některé dny prožívám v úvahách jako velký člověk, a kdybych mohl vykonat, co mi Zorbas v nitru nařizuje, svět by žasl.

Nemám však smlouvu, jak dlouho budu žít, povoluji tedy uzdu, když se dostanu na nejnebezpečnější svah. Život každého člověka představuje dráhu jednak vzestupnou, jednak sestupnou. Rozumný člověk jede a brzdí, ale já, pane, a je to má zvláštnost, už dávno nebrzdím, protože se nebojím karambolu. A karambolem nazýváme my dělníci vykolejení. Ať visím, dbám-li na karamboly, které dělám. Ve dne v noci běhám, dělám, co se mi zlíbí, a jestli se rozbiju, ať to odnesu. Co můžu ztratit? Nic. Když snad pojedu rozumně, nerozbiju se? Rozbiju se, tedy jen do toho!

Teď se mi, pane, směješ, ale já ti vypisuji své hlouposti, nebo raději řekněme – své úvahy nebo své slabosti, ale na mou duši nechápu, jaký je rozdíl v těch třech slovech – píšu ti a směj se, když tě to baví. Když se směješ, já se také směju – a tak není na světě konce smíchu. Každý člověk má svou pošetilost, ale největší pošetilost myslím je, když nemáš žádnou.

Pozoruji teď ve městě svou pošetilost a tobě všecko podrobně vypisuji, protože tě chci prosit o radu. Jsi ještě mladý, pane, to je pravda, ale přečetl jsi starou moudrost a trochu jsi zestárnul, chci tedy slyšet tvou radu.

Já si myslím, že každý člověk šíří kolem sebe zvláštní pach; sice ho nevnímáme, protože pachy se mísí, nevíme přesně, jaký je právě tvůj a jaký můj. Cítíme pouze, že ve vzduchu je pach, říkáme mu člověčina. Jedněm připadá jako levandule, jnně je však na zvracení. Ale budiž, to je už zas jiná otázka.

Chtěl jsem jen říci, a málem bych zapomněl na brzdu, že ty darebné ženy mají vlhký nos jako feny a hned ucítí, který muž po nich touží a který je nemá rád. A proto ať jsem v kterémkoli městě, ještě teď za mnou poběží dvě tři ženské, třebas už jsem starý, škaredý a špatně oblečený. Ucítily mě, vidíš, ty mrchy nestoudné, ať jim Bůh požehná.

První den tedy, když jsem šťastně dorazil do města, nastával právě soumrak. Chtěl jsem hned běhat po

obchodech, ale všude bylo zavřeno. Šel jsem do hospody; dal jsem žrát mule, sám jsem pojedl, umyl se, zapálil si cigaretu a šel se projít. Ve městě jsem neznal nikoho, mě také nikdo neznal, cítil jsem se volný. Mohl jsem si na ulici pískat, smát se, mluvit sám pro sebe; koupil jsem si pražené mandle, jedl jsem, plival a procházel se. Svítilny se rozsvítily, muži pili aperitiv, dámy se vracely domů, vzduch byl plný vůně pudru, toaletního mýdla a masa pečeného na rožni. Hrome, Zorbasi, copak se ti celý život budou sbíhat sliny? Ještě nějaký čas, nešťastníce, a budeš kazit vzduch, jen si zhluboka vdechni.

Zhluboka jsem si vdechl a procházel se po náměstí, znáš je. Najednou uslyším zpěv, tanec, hudbu, amane. Nastavím uši a běžím podle zvuku. Byl to šantán, a to jsem právě hledal. Vejdu dovnitř. Sedl jsem si ke stolu, úplně dopředu. Co bych se styděl? Jak jsem řekl, nikdo mě neznal, byl jsem volný.

Jakási velká ženská tančila na pódiu, sukně jí vlály, ale já jsem si jí nevšímal. Poručil jsem si láhev piva, a hle, přijde a posadí se vedle mne malinká, hezoučká, snědá, rumělkou nalíčená kůstka.

„Dovolíš, dědečku?“ povídá a směje se.

To mě dohřálo; měl jsem chuť tu husu popadnout za krk, ale ovládl jsem se. Bylo mi jí líto, je to přece ženská. Zavolal jsem číšníka.

„Dvakrát šampaňské,“ poručil jsem.

Promiň, pane, utrácel jsem tvé peníze, ale byla to velká urážka, musela být odčiněna, byl jsi uražen i ty. Musel jsem, pane, přimět tu couru, aby před námi klečela. Však bys mě nenechal v té těžké chvíli bez pomoci, znám tě.

„Tedy dvě šampaňské, číšníku!“

Přišlo šampaňské, poručil jsem cukroví a objednal jsem znova šampaňské. Přišel kdosi s jasmínem, koupil jsem ho plný koš a vysypal jí ho na klín.

Pili jsme, pili, ale přísahám, pane, ani jsem na ni nesáhl. Už se v tom vyznám. Když jsem byl mladý, vždycky jsem napřed ženu ohmatal. Teď jsem starý, teď napřed utrácím. Jsem galantní a rozhazuju peníze. Ženy jsou posedlé po takových manýrách. Ty děvky přímo šílí a prominou ti, že jsi

hrbatý, starý a šeredný. Nic nevidí ty coury, jen ruku, co rozhazuje.

Utrácel jsem tedy na tvé zdraví, Bůh ať ti všechno stonásobně vynahradí. Utrácel jsem a ta hanebnice už se mne nepustila. Pořád se ke mně měla, opřela se o mé koleno. Ale já jsem byl jako led, třebaže jsem v nitru hořel. To ženám plete hlavu, abys věděl, kdyby se ti to stalo. Ať cítí, že v nitru hoříš, a přece na ni nesáhneš.

Konečně, – nač dlouhé řeči? – byla půlnoc. Světla pomalu zhasínala, šantán se zavíral. Vytáhl jsem balík tisícovek, zaplatil, číšníkovi jsem dal řádné spropitné.

Malinká se do mne zavěsila.

„Jakpak ti říkají?“ ptá se mě unylým hláskem.

„Dědečku,“ řekl jsem pichlavě.

Ta nestoudnice mě pořádně šťouchla.

„Pojď,“ řekla mi a zamžourala.

Vzal jsem jí ručku a významně stiskl.

„Půjdeme, cukroušku,“ řekl jsem jí chraptivým hlasem.

Co potom následovalo, dovedeš si představit. Zavřeli jsme oči. A pak jsme usnuli. Když jsem se probudil, bylo už k polednímu. Rozhlédl jsem se a co nevidím? Čisťoučká světnička, lenošky, umývadlo, flakóny, flakónky, zrcadlo, zrcátka… Na stěnách visely pestré sukně a řada fotografií – námořníci, důstojníci, kapitáni, četníci, tanečnice, nahé ženy, jen na nohou měly sandály. A vedle mne na posteli navoněná, teplá, rozcuchaná ženská.

Ech Zorbasi, řekl jsem si a zavřel oči, dostal ses zaživa do ráje. Je tu pěkně, neodcházej.

Každý člověk, řekl jsem ti jednou, pane, má svůj ráj. Tvůj ráj bude plný knih, velkých demižonů inkoustu; druhý bude mít ráj plný sudů vína, rumu, koňaku, jiný zas stohy anglických liber. Můj ráj vypadá takto: malý navoněný pokojík s pestrými sukněmi, s voňavým mýdlem, opatřený širokou pérovanou postelí a na ní bude ležet hezká ženská.

Vyznaný hřích prý není hříchem. Celý den jsem nevystrčil hlavu. Kam bych šel? Co bych dělal? Neměj obav, bylo mi dobře. Poslal jsem si pro oběd do nejlepšího hostince, přinesli nám podnos – samá silná jídla: černý kaviár, kotlety, ryby, spoustu ovoce a moučníky. Oči jsme poulili a znova si

lehli. Večer jsme se probudili, oblékli se, vzal jsem ji pod paždím a šli jsme do šantánu, kde byla zaměstnána.

Zkrátka a dobře, pane, nač dlouhé řeči? Ten program ještě pokračoval. Ale neměj obav, myslím přitom i na náš podnik. Sem tam vejdu do obchodu, podívám se, koupím lano a vezmu, co budeme potřebovat. Buď klidný. Co na tom, bude-li to o den dřív nebo o den či o týden později? Práce kvapná málo platná, tedy nespěchej. V tvém zájmu čekám, až se mi otevřou oči, aby se má mysl uklidnila a aby nás neošidili. Především lano musí být dobré, jinak jsme ztraceni. Buďme tedy trpěliví a spoléhej na mne.

O mé zdraví neměj obav. Ta dobrodružství mi dělají dobře, za několik dní jsem omládl o dvacet let. Mám takovou sílu – zdá se mi, že mi narostou nové zuby. Vzpomínáš si – kdysi mě píchalo v boku, ale teď jsem zdravý jako ryba. Každé ráno se dívám do zrcadla a divím se, že mi dosud nezčernaly vlasy.

Ale proč to všechno píšu, zeptáš se mě? Pokládám tě, abys věděl, za zpovědníka a nestydím se vyznat ti všechny své hříchy. A víš proč? Mám dojem, že se čerta staráš, jednám-li dobře nebo zle. Držíš v ruce vlhkou houbu a jako Bůh smažeš všecko dobré i zlé. Proto mám odvahu a povím ti to. Tedy poslyš:

Jsem úplně zmatený a ztrácím rovnováhu. Prosím tě tedy, jakmile dostaneš tento dopis, vezmi pero a odpověz mi. Dokud nedostanu odpověď, budu jako na žhavém uhlí. Já myslím, že teď a už mnoho let mě nemá v seznamu Bůh a ďábel také ne; jsem jen v tvém seznamu, můžu se tedy jen na tebe obrátit, popřej mi sluchu. Slyš laskavě, co se stalo:

Včera byla v městě nějaká slavnost, nevím už kterého svatého. Lola – opravdu jsem zapomněl ti ji představit, jmenuje se Lola – mi povídá:

„Dědečku (říká mi stále dědečku, ale už jen žertem), chci jít na slavnost."

„Jen jdi, jen si jdi, holka," povídám jí.

„Ale já chci jít s tebou."

„Já nepůjdu, mám práci. Jdi sama."

„Tak já taky nepůjdu."

Vytřeštil jsem oči. „Nepůjdeš? A proč? Nechceš?"

„Jestli ty půjdeš, chci, když nepůjdeš, nechci.“

„Ale proč? Přece si můžeš dělat, co chceš.“

„Nemůžu.“

„Nechceš být svobodná?“

„Nechci.“

Co ti mám říct, pane? Zdálo se mi, že mě raní mrtvice. „Ty nechceš být svobodná?“ křičel jsem. „Ne, nechci, nechci, nechci.“

Píšu ti, pane, z Loliny světničky, na Lolině papíře, dej pozor, prosím tě: já myslím, že svobodný chce být ten, kdo chce být člověkem. Ta žena nechce být svobodná, je tedy ta žena člověk?

Prosím tě, hned mi odpověz. Posílám ti přátelský pozdrav.

Když jsem dočetl Zorbasův dopis, byl jsem chvíli na váhách. Nevěděl jsem, mám-li se zlobit nebo smát, mám-li obdivovat toho svérázného člověka, který pronikne pod povrch života – rozum, mravnost, čest – a dostane se k jeho podstatě. Scházejí mu všecky malé ctnosti, tak užitečné, zůstala mu jen nepohodlná, nesnadná a nebezpečná ctnost, která ho bez boje tiskne na nejzazší mez až k propasti.

Ten nevzdělaný dělník, který s netrpělivým vzletem láme při psaní pera a jako velcí myslitelé je ovládán základními životními problémy a prožívá je jako bezprostřední naléhavé nutnosti, vidí jako dítě všecko poprvé, stále žasne a ptá se, všecko mu připadá jako zázrak a každé ráno, když otevře oči a uvidí stromy, moře, skály, ptáka, stojí s otevřenými ústy Co je to za div, volá. Co je strom, moře, kámen, pták?

Vzpomínám si, jak jsme kdysi cestou do vesnice potkali stařečka na mule. Zorbas vykulil kulaté oči a podíval se na mulu. Jeho pohled byl zřejmě tak pátravý a pronikavý, že venkovan se zděsil a zvolal:

„Proboha, kmotře, jen mi ji nesněz!“

A pokřižoval se.

Obrátil jsem se na Zorbase:

„Cos udělal tomu starci, že křičí?“

„Já? Co bych mu udělal? Podíval jsem se na jeho mulu. Nezdá se ti to zvláštní, pane?“

„Co?“

„Ale tak, že jsou na světě muly.“

Když jsem zas jindy ležel na břehu a četl, přišel Zorbas a posadil se proti mně, postavil si na kolena santuri a začal hrát. Zvedl jsem hlavu a hleděl na něho. Jeho tvář se pomalu měnila, zmocnila se ho divoká radost, zvláštní nadšení, napjal dlouhý krk plný vrásek a začal zpívat.

Zpíval makedonské a zbojnické písně, hrubý hlas a lidské hrdlo se vrátily do předhistorických dob, kdy výkřik představoval úplnou syntézu a spojoval to, co dnes nazýváme hudbou, poezií a citem. Ach ach, volal Zorbas z hloubi duše a celá tenká kůra, kterou nazýváme civilizací, pukala a z nitra se dralo nesmrtelné zvíře, chlupatý bůh, strašná gorila.

Lignit, ztráta a zisk, Bubulína, všecko mizelo. Křik všechno unášel, už jsme nic nepotřebovali. Na opuštěném krétském pobřeží jsme bez hnutí okoušeli všechnu trpkost a radost ze života; nebylo trpkosti a sladkosti, slunce šlo svou dráhou, nastala noc, Velký medvěd tančil kolem nehybné osy nebes, měsíc vycházel a zděšený se díval na dva malé živočichy, jak na pláži zpívají a nikoho se nebojí.

„Hrome, člověk je zvíře,“ řekl najednou Zorbas, přivedený z míry tím dlouho trvajícím zpíváním. „Odhoď ty staré knihy, není ti hanba? Člověk je zvíře, a zvířata přece nečtou.“

„Víš, jak Bůh stvořil člověka? Víš, která první slova řeklo to zvíře člověk Bohu?“

„Ne, kdepak bych to věděl? Nebyl jsem při tom.“

„Ale já ano,“ vykřikl Zorbas a v očích se mu zablýsklo.

„Pověz tedy.“

Zpola unesen, zpola posměšně začal Zorbas vyprávět báj o stvoření člověka:

„Poslyš tedy, pane: jednou ráno se Bůh probudil a zuřil. Co jsem to za Boha, povídá si, když mě lidé nevykuřují kadidlem a nenadávají na mne, aby mi uběhl čas? Už mě to přestalo bavit, pořád žít sám jako sova. Fuj! Plivl si na ruce, vyhrnul rukávy a nasadil brejle. Vzal hrst hlíny, plivl na ni a udělal bláto; dobře je uhnětl, udělal člověka a dal ho usušit na slunce. Po sedmi dnech ho zase vzal, byl jako upečený. Bůh se na něj podíval a dal se do smíchu.

Ať mě čert vezme, řekl, vždyť je to prase. To jsem nechtěl, a přece to tak dopadlo. Dobře mi tak!

Popadl ho za krk a dal mu kopanec.

Táhni, dělej si jako jiná prasátka, patří ti zem. Z cesty! Ráz dva, marš!

Ale nebyl to, příteli, vepř; nosil klobouk, kabát přehozený přes ramena, nažehlené kalhoty a papuče s červenými třapci. U pasu měl – ďábel mu ji patrně dal – nabroušenou dýku s nápisem: Dostanu tě!

Byl to člověk. Bůh mu podal ruku, aby ji políbil. Ale člověk si nakroutil knír a řekl: Ustup z cesty, starce, ať můžu jít.“

Zorbas se zarazil a hleděl na mne, jak se válím smíchem. Zachmuřil se.

„Nesměj se, tak to přece bylo!“

„A jak to víš?“

„Tak to bylo, povídám ti. Tak bych si já počínal, kdybych byl Adamem. A sázím na to krk, tak by to udělal Adam. A neposlouchej, co říkají knihy, poslouchej mne!“

Napřáhl ruce, nečekal, co řeknu a začal hrát na santuri.

Stále jsem držel v ruce Zorbasův navoněný dopis s probodnutým srdcem a znova jsem prožíval ty dny v jeho společnosti, plné lidské podstaty. Po Zorbasově boku dostával čas nový půvab. Nebyl to jen početní sled událostí ani neřešitelný filozofický problém v mém nitru. Byl to teplý, jemně prosívaný písek, cítil jsem, jak mi pomalu a lehce utíká mezi prsty.

„Ať žije Zorbas,“ říkal jsem si tiše. „On dal mým abstraktním myšlenkám, jež se ve mně bez ladu a skladu vybavovaly, milované a teplé tělo. Když je pryč, začínám znovu mrznout.“

Vzal jsem papír, zavolal dělníka a poslal jsem telegram.

„Vrať se ihned.“

(14)

V sobotu odpoledne 1. března. Opíral jsem se o skálu u moře a psal. Viděl jsem dnes první vlaštovku a měl jsem radost.

Zaříkávání Buddhy na papíru probíhalo bez závady, zápas s ním se mírnil, už jsem nespěchal. Byl jsem si jist, že se osvobodím.

Najednou slyším na štěrku kroky. Zvedl jsem hlavu. Viděl jsem, jak se po břehu ke mně valí vyšňořená fregata, zarudlá a udýchaná naše stará Siréna. Zdála se neklidná.

„Přišel dopis?“ volala plna úzkosti.

„Přišel,“ řekl jsem se smíchem a vstal jsem, abych ji přivítal. „Pozdravuje tě, vzpomíná prý na tě ve dne v noci, už nemůže spát, prý to bez tebe nevydrží.“

„A víc už nic?“

Bylo mi jí líto. Vytáhl jsem z kapsy dopis a předstíral, že čtu. Stará Siréna otevřela bezzubá ústa, přimhouřila očka a sotva dechu popadajíc naslouchala.

Předstíral jsem, že čtu, spletl jsem se a zase se tvářil, že luštím písmena: „Včera jsem šel do krčmy pojíst. Hledím, vejde dovnitř krásná dívka, opravdová bohyně. Panebože, vypadala jako má Bubulína. Vytryskly mi slzy, hrdlo se mi sevřelo, nemohl jsem se vzpamatovat. Vstal jsem, zaplatil a odešel. Ač jen zřídka myslím na svaté, najednou mě zachvátila taková zbožnost – běžel jsem do kostela svatého Minase a rozsvítil jsem mu svíčku. Svatý Minasi, modlil jsem se, dej, ať dostanu dobré zprávy od anděla, kterého mám rád. Dej, ať rychle splynou naše perutě.“

„Hi-hi-hi,“ smála se paní Hortensie a zrudla v tváři.

„Proč se směješ, paní?“ zeptal jsem se jí a narovnal se, abych si vydechl a připravil si v duchu další lži. „Proč se směješ? Mně je do pláče.“

„Kdybys věděl, kdybys věděl,“ vrkala stará Siréna a chichotala se dál. „Co?“

„Perutě říká ten bezbožník nohám. Tak to říkává, když jsme sami. Ať splynou naše perutě… chichichi!“

„A poslyš, paní, co píše dál, a podivíš se…“

Obrátil jsem stránku a zase předstíral, že čtu.

„Dnes jsem šel kolem kadeřnictví a holič v tu chvíli vylil mísu s mydlinkami. V ulici bylo plno vůně. Já jsem si zase vzpomněl na Bubulínu a dal se do pláče. Už nemůžu, pane, být bez ní. Zblázním se. Vždyť se ze mne stal básník!

Předevčírem jsem nemohl usnout, sedl jsem si a složil jsem básničku. Prosím tě, přečti jí to, ať vidí, jak trpím:

Kéž by, ach, na úzké stezce my dva se setkali pouze
a stezka tak úzká byla, by stačila jen naší touze!
Kdyby mě sekali v kousky, kousky pak pořád by hnětli,
ještě by stále toužily, aby se s tebou střetly.“

Paní Hortensie poslouchala, šťastna, unylé oči přivřeny. Sňala si z krku pentličku, která ji škrtila, a vrásky sejí vyhladily. Mlčela a usmívala se. Cítil jsi, že v duchu bloudí daleko v ztracené minulosti.

Byl březen. Tráva se zelenala, na ní kvetly červené, žluté a fialové květy, vody byly průhledné a nad nimi se k zásnubám slétala a zpívala bílá a černá hejna labutí. Samičky byly bílé, samečci černí s purpurovými otevřenými zobáky. Z vody vyskakovaly leskle zelené murény a pářily se s velkými modrými hady. Paní Hortensii bylo zase čtrnáct let, zase tančila na anatolských kobercích v Alexandrii a Bejrútu, v Smyrně a Cařihradu a pak u Kréty na vyleštěných lodních parketách… Potom se všechno smíchalo, už si nevzpomínala. Všecko jí splynulo v jedno, prsa se jí dmula, na březích se ozýval jásot.

A zatímco tančila, moře bylo najednou plné lodí se zlatými příděmi, s barevnými stany na zádích a s hedvábnými vlajkami. A z lodí vycházeli pašové se zlatými, vztyčenými třapci na červených fezech, staří begové jako poutníci s drahými dary v náručí a s bezvousými melancholickými syny. Vycházeli admirálové v lesklých třírohých kloboucích a námořníci s čistými límci a v širokých plandavých kalhotách. Vycházeli mladí Kréťané v modrých soukenných kalhotách, v žlutých botách a v černých šátcích kolem hlavy. Nakonec vyšel Zorbas, vysoký, láskou vyhublý, se silným snubním prstenem a s věncem oranžových květů na šedivé hlavě…

Z lodí vycházeli všichni muži, které paní Hortensie poznala ve svém dobrodružném životě, žádný nechyběl. Také starý bárkař, bezzubý, hrbatý, který ji jednou vezl na projížďku v cařihradských vodách; nastával večer a nikdo je

neviděl... Všichni, všichni vycházeli a za nimi se pářili hadi, murény a labutě.

Vycházeli muži, postupně se k ní přidružovali jako zamilovaní hadi na jaře, když se všichni dohromady svinou v klubko a syčí na skále. A uprostřed hroznu bělostná, nahá, v potu se zalévajíc, s pootevřenými rty a ostrými zoubky, bez hnutí, nenasytná a s pevnými prsy, syčela čtrnáctiletá pak třiceti, čtyřiceti a šedesátiletá paní Hortensie.

Nic se neztratilo, žádný milenec nezemřel. V jejích zvadlých prsou se všichni probouzejí v plné zbroji. A jako by paní Hortensie byla velká fregata o třech stěžních a všichni milenci za těch pětačtyřicet let služby na ni šplhali, do podpalubí, na palubu, na stěžně, a jako by, proděravěná a tisíckrát spravovaná, plula do toužebného přístavu – do manželství. A Zorbas dostává tisíc tváří, tureckých, evropských, arménských, černošských, řeckých – a paní Hortensie objímajíc ho objímá celé posvátné a nesmírné procesí.

Stará Siréna si najednou uvědomila, že jsem se zastavil. Její vidění se přerušilo, otevřela těžká víčka:

„Už nic nepíše?“ mumlala vyčítavě a labužnicky olizovala rty.

„A co bys ještě chtěla, paní Hortensie? Copak neslyšíš? V celém dopise mluví jen o tobě. Podívej se, čtyři stránky. A je tu i srdce, podívej, zde v rohu; sám Zorbas je maloval, píše to vlastní rukou. Skrz naskrz je proniká šíp, láska. A dole, podívej se, dva holoubci se líbají. A na jejich křídlech jsou malinkými písmeny, která není vidět, napsána červeným inkoustem dvě jména: Hortensie – Zorbas.“

Ale nebyli tam ani holoubci, ani písmena. Zarudlá očka staré Sirény se už zavřela a viděla to, po čem toužila.

„Už nic? Už nic?“ znova se ptala neuspokojena.

To je všecko krásné – posvátné perutě, holičské mydliny, holoubci – ale jsou to prázdná slova do větru, praktický ženský rozum hledal něco jiného, konkrétnějšího a jistého. Kolikrát v životě slyšela ta krásná slova a co z toho měla? Po tolika letech práce byla opuštěná jako kůl v plotě.

„Nic jiného?“ šeptala zas vyčítavě. „Už nic?“

Hleděla mi do očí jako uštvaná laň. Bylo mi jí líto.

„Píše i něco jiného, velmi vážného, paní Hortensie," řekl jsem. „To jsem si nechal nakonec."

„Podívejme se…," řekla, sotva dechu popadajíc.

„Píše, že hned jak se vrátí, padne ti k nohám a se slzami v očích tě bude prosit o ruku. Už to nevydrží. Chce se s tebou oženit, budeš paní Hortensie Zorbasová, už prý se nikdy nerozloučíte."

Ze zarudlých očí jí začaly kanout slzy. Ach, ta radost, konečně v toužebném přístavu, horoucí touhy celého života splněny! Dojít klidu a spočinout v počestném loži, není nad to.

Utřela si oči.

„Dobře," řekla shovívavě jako velká dáma, „přijímám. Ale napiš mu, prosím tě, že zde na vesnici nejsou k dostání svatební věnečky, ať je přiveze z města. Ať přiveze i dvě bílé svíčky s růžovými pentlemi a dobré bonbóny s mandlemi. A ať mi tam koupí bílou svatební toaletu, hedvábné punčochy a střevíčky ze saténu. Sukno máme, napiš mu, ať ho nekupuje. Postel také máme."

Vypočítávala své objednávky, udělala si z muže nosiče. Zvedla se; najednou na sebe vzala důstojnost vdané ženy.

„Něco vážného ti chci navrhnout," řekla a dojata se zastavila.

„Mluv, paní Hortensie, jsem ti k službám."

„Zorbas a já tě máme rádi; jsi velkomyslný a nebudeš se za nás stydět. Půjdeš nám za svědka?"

Zachvěl jsem se. Měli jsme kdysi v otcovském domě služebnou, starou Diamanto, bylo jí přes šedesát – stará panna. Z toho panenství se napolo zbláznila; byla nervózní, scvrklá, vousatá a neměla prsa. Měla ráda Mitrose, kupeckého příručího v sousedství, špinavého, vypaseného a bezvousého vesnického mládence.

„Kdy už si mě vezmeš?" ptala se ho každou neděli. „Vem si mě. Jak to můžeš vydržet? Já už to nevydržím."

„Já to taky nevydržím," říkal jí čtverácký kupec; chlácholil ji, aby si udržel zákaznici. „Já to taky nevydržím, Diamanto, ale měj ještě trochu strpení. Počkej, až mi taky narostou vousy…"

Tak ubíhala léta a stará Diamanto stále čekala. Nervy se jí uklidnily, bolení hlavy také přestalo, zatrpklý ret, který nepoznal polibek, se usmíval. Lépe prala prádlo, rozbila méně talířů a maso se jí už nepálilo.

„Půjdeš nám za svědka, mladý pane?“ zeptala se mě potají jednou večer.

„Půjdu, Diamanto,“ řekl jsem a trpkost mi sevřela hrdlo. To svědectví mi nebylo příjemné. Proto jsem se zachvěl, když jsem teď slyšel paní Hortensii…

„Půjdu,“ řekl jsem, „je to pro mne čest.“

„A když jsme sami, říkej mi teto,“ navrhovala a samolibě se usmívala.

Vstala. Upravila si vlasy, které jí vylézaly zpod kloboučku, a olízla si rty.

„Dobrou noc, synku,“ loučila se. „Dobrou noc, ať se Zorbas brzy vrátí…“

Viděl jsem, jak kolébavě odchází a stařecky nahýbá trup a přitom se upejpá jako děvče. Byla radostí bez sebe. Její staré vyšmaťhané střevíce dělaly v písku hluboké jámy.

Ještě neobešla výběžek, když se rozlehl na břehu křik a pláč.

Vyskočil jsem a utíkal za ní. Za druhým výběžkem ječely ženy, jako by odříkávaly žalozpěv. Vystoupil jsem na skálu a rozhlédl se. Z vesnice přibíhali muži a ženy, za nimi štěkali psi. Vpředu jeli dva tři jezdci, hustý kotouč prachu stoupal vzhůru.

„Nějaké neštěstí,“ řekl jsem si a rychle jsem sestoupil na výběžek.

Bylo slyšet stále větší křik. Slunce už zašlo, dva tři jarní růžové mráčky stály nehybně na nebi. Slečnin fíkovník se už oděl novými zelenými listy.

Paní Hortensie se vracela, rozcuchaná a udýchaná, jeden střevíček jí spadl. Držela ho v ruce, utíkala a plakala.

„Synku… synečku,“ volala na mne a klopýtala, málem na mne nepadla.

Zadržel jsem ji.

„Proč pláčeš, teto?“

Pomohl jsem jí do střevíčku.

„Bojím se… Bojím se…“

„Čeho?“

„Smrti.“

Ucítila ve vzduchu smrt a polekala se. Vzal jsem ji pod slabé rámě, ale stařecké tělo kladlo odpor a třáslo se. „Nechci… Nechci,“ křičela.

Bála se, nešťastnice, přiblížit k místu, kde kráčela smrt. Aby ji Charón neuviděl a nevzpomněl si na ni… Jako všichni staří lidé snažila se i nešťastná Siréna schovat se do trávy a zezelenat, skrýt se do hlíny a přijmout její hnědou barvu, aby ji Charón nerozeznal. Stáhla hlavu mezi tlustá ohnutá ramena a třásla se.

Přivlekla se k olivovníku a prostřela si záplatovaný pláštík.

„Přikryj mě, synku,“ prosila. „Přikryj mě a jdi pryč.“

„Je ti zima?“

„Ano, přikryj mě.“

Přikryl jsem ji co nejlépe, že ji nebylo možno rozeznat od hlíny, a odešel jsem.

Když jsem byl blízko výběžku, slyšel jsem zřetelně nářek nad mrtvým. Mimithos běžel kolem mne.

„Co se stalo, Mimithosi?“ volal jsem na něho.

„Utopil se,“ odpověděl a ani se nezastavil. „Utopil se.“

„Kdo?“

„Pavlis Mavrandonis.“

„Proč?“

„Vdova…“

Hlas zanikl uprostřed nářku nad mrtvým. A tak slovo zůstalo viset, temný vzduch byl plný pružného, nebezpečného vdovina těla.

Přišel jsem ke skalám, kde se shromáždili obyvatelé vesnice. Muži stáli zamlklí s obnaženou hlavou, ženy s šátky spuštěnými na ramena si rvaly vlasy a ječely – a na kaménčích leželo nadmuté zsinalé tělo. Starý Mavrandonis

nad ním nehybně stál a díval se. Pravou rukou se opíral o hůl a nakláněl se. Levou rukou si rval šedivou kudrnatou bradu.

„Běda ti, vdovo," bylo slyšet pronikavý hlas. „Boží trest tě nemine."

Nějaká žena vstala ze země a obrátila se k mužům:

„Copak se nenajde ve vesnici chlap, který by ji podřezal na kolenou jako berana? Hanba vám!" A plivla na muže, kteří na ni mlčky hleděli.

Kavárník Kondomanolios vyskočil.

„Nehaň nás, Delikaterino," bránil se. „Nehaň nás, naše vesnice má dobré muže, přesvědčíš se." Neudržel jsem se.

„Hanba vám, přátelé," křičel jsem. „Čeho se dopustila ta žena? Byl to mladíkův osud, mějte úctu k Bohu." Ale nikdo se jí nezastal.

Bratranec utopeného Manolakas, člověk ohromné postavy, se sklonil, vzal utonulého do náruče a zamířil k vesnici. Ženy křičely a drásaly si tváře, pak se na něho vrhly, aby mu ho vyrvaly. Ale starý Mavrandonis zvedl hůl, uklidnil je a vykročil napřed. Za ním šly ženy a naříkaly, za nimi mlčky muži.

Zmizeli v temnotě; zase bylo slyšet klidný dech moře. Rozhlédl jsem se; zůstal jsem sám. Vrátím se, řekl jsem si. Chvála ti, Bože, byl to velmi perný den.

Šel jsem zamyšlen pěšinou. V položeru jsem rozeznal strýce Anagnostise, který dosud stál na skále. Opřel bradu o vysokou hůl a díval se na moře.

Volal jsem na něho, neslyšel; přiblížil jsem se, uviděl mě a kývl hlavou.

„Nekonečný světe," šeptal. „Škoda mladého života. Nešťastný, nedovedl snést své hoře, vrhl se do moře a utopil se. Zachránil se."

„Zachránil se?"

„Zachránil se, hochu, zachránil. Co by dělal, kdyby žil? Kdyby si vzal vdovu, brzy by začaly sváry a možná i ostuda. Protože ta děvka je jako kobyla. Řehtá, sotva jen zahlédne muže. A kdyby si ji nevzal, trápil by se celý život, myslel by, že přišel ovelké štěstí. Vpředu propast, vzadu propast."

„Nemluv tak, strýce Anagnostisi, bereš člověku víru."

„Jen neměj strach; kdopak to slyší? A když to uslyší, bude tomu věřit? Byl kdy šťastnější člověk než já? Měl jsem pole, vinice a dvoupatrový dům, byl jsem domácí pán. A ženu jsem měl hodnou, poslušnou, syny mi dala. Nezvedla oči a nepodívala se na mne přímo a děti se mi vydařily. Nemůžu si stěžovat. Měl jsem i vnuky, co bych ještě chtěl? Hluboko jsem zapustil kořeny. A přece kdybych se měl znova narodit, dal bych si kámen na krk jako Pavlis a skočil bych do moře. Život je tvrdý, abys věděl, iten nejšťastnější je těžký, ať ho čert vezme."

„Ale co ti schází, strýce Anagnostisi? Proč si stěžuješ?"

„Nic mi neschází, říkám ti. Ale zeptej se lidského srdce."

Chvíli mlčel, pak se zas podíval na moře, které zvolna temnělo.

„Hrome, dobře jsi udělal, Pavlisi," zvolal a zvedl hůl. „Nech ženy, ať křičí, však jsou ženy, nemají rozum. Ty ses zachránil. Tvůj otec to ví, a proto – viděl jsi? – nic neříká."

Pohlédl k nebi a podíval se na hory, které se ztrácely v temnotě.

„Už je tma," řekl, „půjdu."

Najednou se zarazil, jako by litoval, co řekl. Jako by prozradil velké tajemství a jako by se teď pokoušel je skrýt. Položil mi vyschlou ruku na rameno.

„Jsi ještě mladý," povídal mi s úsměvem, „neposlouchej staré lidi. Kdyby svět poslouchal starce, brzy by propadl zkáze. Přijde-li ti do cesty nějaká vdova, vrhni se na ni. Ožeň se, měj děti, neotálej. Mladí lidé jsou tu proto, aby tropili hlouposti."

Přišel jsem na naši pláž, rozdělal jsem oheň a připravoval večerní čaj. Byl jsem unavený, hladový, a když jsem si odpočinul a najedl se, cílil jsem hlubší štěstí než lidské, živočišné, cítil jsem štěstí trvalé.

A najednou Mimithos prostrčil okénkem malou plochou hlavu, podíval se na mne, jak sedím u ohně a jím, škodolibě se usmál.

„Co chceš, Mimithosi?"

„Přináším ti, pane, pozdrav od vdovy. Košíček pomerančů. Prý poslední z její zahrady."

„Od vdovy?“ podivil jsem se zmaten. „A proč mi je posílá?“

„Pro dobré slovo prý, které jsi dnes večer řekl venkovanům.“

„Jaké dobré slovo?“

„Copak vím? Co mi řekla, to ti opakuji.“

Hned u postele odložil pomeranče. V baráku bylo plno vůně.

„Řekni jí, že děkuju za ten dárek a ať si dá pozor. Ať si dá pozor a neukazuje se ve vesnici, slyšíš? Ať sedí jistý čas doma, až se zapomene na to neštěstí. Rozumíš, Mimithosi?“

„A nic jiného, pane?“

„Nic jiného, už jdi.“

Mimithos na mne mrkl okem.

„Nic jiného?“

„Jdi už.“

Odešel. Oloupal jsem si pomeranč, šťavnatý, sladký jak med, natáhl jsem se a spánek mě pojal. Celou noc jsem se procházel pod oranžovníky. Vál teplý větřík; má hruď byla odhalená a dmula se, za uchem jsem měl snítku bazalky. Zdálo se mi, že jsem dvacetiletý venkovský šohaj, chodil jsem sem tam po zahradě a pod oranžovníky, pískal jsem si a čekal... Nevím, koho jsem čekal. Ale srdce mi radostí překypovalo. Nakroutil jsem si knír a celou noc jsem naslouchal, jak za oranžovníky moře sténá jako žena.

(15)

Z protějších afrických pouští vane dnes silný horký vítr. Ve vzduchu víří mraky jemného písku, který vniká do úst a do dýchacích cest. Písek ti skřípá v ústech, oči pálí, chceš-li sníst

kousek chleba bez písečného poprašku, musíš zavřít okna a dveře.

Vzduch byl těžký. V ty chmurné dny, kdy v stromech začínají proudit šťávy, i na mne doléhá jarní nevolnost. Jakási únava a zmatek, svědění v celém těle, jakási touha po prostém velkém štěstí. Tuto slast a zároveň bolest jistě prožívají v těch jarních dnech i zakuklené housenky – cítí je ve hřbetě, kde se otvírají dvě rány pro křídla.

Vydal jsem se horskou pěšinou do malého minojského města, vzdáleného tři hodiny cesty, jež se po třech čtyřech tisíciletích vynořilo ze země a hřálo se teď na milém krétském slunci. Snad se unavím, řekl jsem si, a pocítím úlevu v jarní sklíčenosti.

Šedé pyritové skály, nahota plná světla, a hory, které se mi líbí i bez vlídné a romantické zeleně. Nějaká denním světlem oslepená sova seděla na skále, vážná, pěkná, záhadná. Šel jsem zticha, aby mě neslyšela. Ale měla dobré uši, lekla se a lehce odletěla a zmizela mezi skalami. Vzduch voněl tymiánem. Uprostřed trnů už vyrazily první něžné žluté květy kručinek.

Když jsem přišel do zřícenin městečka, žasl jsem. Bylo asi poledne, slunce stálo nad hlavou a zalévalo rozvaliny. Ve zříceninách měst je to nebezpečná doba. Vzduch je plný zvuků a duchů. Tu zapraská větev, tam přeběhne ještěrka, mrak přejde a vrhne stín – zmocní se tě strach. Každá píď země, po níž jdeš, je hrob a mrtví volají.

Jen velmi pomalu si oko zvyká na ostré světlo. Poznal jsem v těch ruinách i lidskou ruku: dvě široké cesty, dlážděné zářivými dlaždicemi, vpravo a vlevo úzké, křivolaké uličky, okrouhlé náměstí, tržiště a hned vedle prostý a útulný královský palác s dvojitým sloupořadím, širokým kamenným schodištěm a s četnými přístavbami.

A v srdci města, tam, kde jsou kameny na zemi lidskýma nohama nejvíc sešlapány, je svatyně Velké bohyně s kypícími a bujnými prsy a s posvátnými hady na ramenou.

A všude malé obchůdky a dílny – lisovny na olej, kovárny, truhlářství, hrnčířství, opravdu pěkně vybudované a dobře spravované mraveniště, ale mravenci je opustili před tisíci lety. V jakési dílně vyryl nějaký umělec v žilkovitém kameni

džbán, skvělé umělecké dílo. Ale nestačil je dokončit. Dláto mu vypadlo z rukou a ještě po tisíci letech leží vedle nedokončeného díla.

Uplynuly věky a zase se vynořuje řada zbytečných otázek a otravuje ti srdce. Ten zpola dokončený džbán, na němž se vybil umělcův radostný a sebejistý elán, tě naplní smutkem.

Na skále vedle zbořeného paláce se najednou zvedl pasáček, osmahlý od slunce, s černými koleny a s roztřepeným šátkem na kadeřavé hlavě.

„Hej, příteli, příteli," volal na mne.

Chtěl jsem být sám, dělal jsem, že neslyším.

Ale pasáček se posměšně zasmál:

„Vida, dělá, jako by neslyšel. Nemáš cigaretku, příteli? Dej mi, prosím tě, jsem tu sám a mám dlouhou chvíli."

Poslední slovo protáhl tak smutně, že mi ho bylo líto.

Cigaretu jsem neměl, ale chtěl jsem mu dát peníze. Pasáček se rozzlobil.

„K čertu s penězi," křičel. „Nač by mi byly? Říkám ti, že mám dlouhou chvíli, dej mi cigaretu."

„Nemám," řekl jsem smutně, „přece ti povídám, že nemám."

„Nemáš?" křičel pasáček zlostí bez sebe a tloukl holí do skály. „Že nemáš? Vždyť máš plné kapsy... Copak tam máš?"

„Knihu, kapesník, papír, tužku, nožík," řekl jsem a postupně vytahal všecko, co jsem tam měl. „Mám ti dát nožík?"

„Mám, všecko mám. Mám chleba, sýr, olivy, nůž, šídlo, kůži na boty, láhev vody, mám všecko, všecko. Ale cigaretu nemám, a to jako bych neměl nic. A co tu hledáš ve zříceninách?"

„Prohlížím staré památky."

„A vyznáš se v tom?"

„Ovšem."

„Já taky. Ti zemřeli, my žijeme. Odejdi v pokoji."

Jako by mě vyhánělo samo to místo.

„Však už jdu," řekl jsem poslušně.

Rychle jsem se vracel na pěšinu; jednu chvíli jsem se obrátil a viděl pasáčka, jak smutně stojí na skále. Kadeřavé vlasy mu vylezly zpod černého šátku a vlály v silném jižním

větru. Od hlavy až k patě byl zalitý slunečním světlem, které jako by dopadalo na bronzovou sochu eféba. Pastýřskou hůl měl položenou na rameni a pískal si.

Dostal jsem se na jinou cestu a začal jsem sestupovat k moři. Nad hlavou mi vál teplý africký vítr, kolem bylo plno vůně blízkých zahrad. Země voněla, moře se smálo, nebe bylo modré a lesklo se jako ocel.

Zima nám tísní tělo i duši, teď nastává teplo a šíří nám hruď. A jak jsem šel, dolehlo mi k sluchu drsné krákání z ovzduší. Zvedl jsem hlavu a znova jsem viděl pozoruhodný jev, který mi už od dětských let plnil srdce úžasem: jeřábi seřazeni jako vojsko se vracejí z teplých krajin a podle lidské obraznosti nesou vlaštovky na křídlech a v hlubokých jamkách kostnatého těla.

Rytmický koloběh času, světové kolo, jež obrací čtyři tváře země jednu za druhou a ozařuje sluncem život, který i s námi plyne, mi zase naplnil srdce zmatkem. S křikem jeřábů se ve mně znova ozvala připomínka, že tento život je jediný pro každého člověka, že není jiného, z něhož bys měl radost. Poradueš se z něho, rychle uplyne a druhá příležitost už se nevrátí.

Duch, který slyší tuto zvěst – neúprosnou a zároveň plnou lítosti – rozhodne se zvítězit nad chudobou a slabostmi, přemoci lenost a marné velké naděje a upnout se celý ke každé vteřině, která prchá navždy.

Ve vzpomínkách se ti vybavují velké vzory, vidíš jasně, že jsi ztracen, že tvůj život se utápí v malých radostech, malých smutcích a marných řečech. Křičíš: „Hanba, hanba," a kousáš si rty do krve.

Jeřábi přeletěli a zmizeli směrem k severu, ale jejich drsný křik stále slyšíš ve vzpomínkách.

Sestoupil jsem k pobřeží a jen stěží jsem šel podél břehu. Je těžké jít na pokraji moře, když jsi sám. Každá vlna, každý ptáček ve vzduchu křičí a připomíná ti povinnost. Když jdeš s druhými, směješ se a hovoříš, bavíš se, vzniká hluk, že neslyšíš, co říkají vlny a ptáci. Je možné, že neříkají nic. Dívají se, jak jdeš uprostřed těch protivných hlasů a tlachání, a umlkají.

Natáhl jsem se na oblázky a zavřel oči. „Co je tedy duše," uvažoval jsem, „a jaký tajemný vztah je mezi ní a mořem, mrakem a vůní?"

Vstal jsem a pokračoval v cestě, rozhodl jsem se. Jak? Nevěděl jsem.

Najednou uslyším za sebou hlas:

„Kampak, pane? Do kláštera?"

Obrátil jsem se; silný, zavalitý stařec bez hole a s černým šátkem ovázaným kolem hlavy mi s úsměvem kynul rukou. V patách za ním šla jeho stará žena a za ní černovlasá dcera plachých očí a v bílém šátku na hlavě.

„Do kláštera?" znova se zeptal stařec.

A najednou jsem si uvědomil, že jsem tam chtěl jít. Už řadu měsíců jsem chtěl jít do malého ženského kláštera na mořském pobřeží, ale stále jsem váhal; teď jsem se najednou odhodlal.

„Do kláštera," řekl jsem. „Chci si poslechnout mariánské písně."

„Její Milost ať ti pomůže."

Zrychlil krok a dohonil mě.

„Ty jsi od společnosti, co tu kope uhlí?"

„Ano."

„Ať ti požehná Panna Maria. Děláš kraji dobře. Dáváš chléb chudým otcům rodin, budiž ti za to dík."

A za chvíli chytrý stařec, který patrně věděl, že práce v dole nestojí za nic, dodal pro útěchu:

„Když nic nevyděláš, hochu, nic si z toho nedělej. Tvá duše bude mít prospěch a půjde přímo do nebe..."

„Také bych to chtěl, dědečku."

„Já nemám vzdělání, ale jednou jsem v kostele slyšel slovo boží a to se mi vrylo v mysl: prodej, co máš a nemáš, a kup si velkou perlu. A co je ta velká perla? Spása duše, milý hochu. Ty, pane, jsi na cestě za velkou perlou."

Velká perla! Kolikrát už mi zazářila v mysli a osvítila temnotu!

My muži jsme šli napřed, ženy se zkříženýma rukama za námi. Sem tam jsme prohodili slovo – o olivách, udrží-li květ, bude-li pršet, aby se ječmen nalil. A zdá se, že oba jsme

měli hlad – brzy jsme přivedli řeč na jídlo a už jsme ji nechtěli změnit.

„A které jídlo je ti nejmilejší, dědečku?“

„Mám rád každé jídlo, opravdu každé, hochu. Je totiž hřích říkat: toto jídlo je dobré, toto není dobré…“

„A proč? Copak si nesmíme vybírat?“

„Nesmíme, abys věděl.“

„A pročpak?“

„Protože jsou lidé, kteří mají hlad.“

Zastyděl jsem se a mlčel. Mé srdce dosud nedosáhlo toho stupně ušlechtilosti a soucitu.

Ozval se radostný zvonek kláštera, laškovný jako ženský smích. Stařec se pokřižoval:

„Kéž nám pomůže Panna Maria Bolestná,“ zašeptal. „Má v hrdle nůž a krvácí. V dobách pirátů…“

Stařec začal vyprávět o utrpení Panny Marie, jako by byla obyčejná žena, pronásledovaná uprchlice, a nevěřící pohané ji poranili. S dítětem v náručí přešla s pláčem celou Anatólii.

„Jednou za rok jí z rány teče skutečná teplá krev. Vzpomínám si, jednou na její svátek – byl jsem tehdy ještě holobrádek – sešli jsme se ze všech okolních vesnic a chtěli jsme si od ní vyprosit milost. Bylo to 15. srpna. My mužští jsme se rozložili na nádvoří a chtěli jsme spát; ženy uprostřed. Tu slyším v spánku, velký Bože, volat Pannu Marii. Vyskočím, utíkám k její ikoně, položím ruku na její hrdlo, a co nevidím? Měl jsem prsty samou krev…“

Stařec se pokřižoval, obrátil se, uviděl ženu a dceru a bylo mu jich líto.

„Ech, ženy,“ zvolal, „mějte strpení, už jsme ha místě.“

Snížil hlas:

„Byl jsem ještě svobodný. Padl jsem na zem, poklonil jsem se jí a rozhodl se, že opustím tento prolhaný svět a stanu se mnichem…“

Dal se do smíchu.

„Proč se směješ, dědečku?“

„Jak bych se nesmál, hochu? Ještě ten den na slavnosti se ďábel oblékl za ženu a stoupl si přede mne; byla to ona.“ Ani se neobrátil, ukázal na stařenu, která šla mlčky za námi.

„Teď se na ni nedívej," řekl, „teď bys na ni ani nesáhl. Ale tehdy byla mrštné mladé děvče. Říkali jí ‚krasavice s dlouhými brvami'. Ale teď, můj ty smutku, kde má ty svoje brvy? Čert je vzal, opelichala."

Jednu chvíli stařena za námi zavrčela jako uvázaný kulhavý pes, ale jinak ani nehlesla.

„Tamhle je klášter," ukázal stařec rukou.

Na břehu moře mezi dvěma vysokými skalami svítil malý, vápnem obílený klášter. Kupole chrámu, drobná a kulatá, se podobala ženskému ňadru. Kolem kostela bylo pět šest cel s modrými dveřmi a na nádvoří tři vysoké cypřiše jako svíce. A u ohrady velké africké fíkovníky v květu.

Přidali jsme do kroku. Otevřeným okénkem svatyně bylo slyšet melodické hlasy, slaný vzduch voněl kadidlem. Klenuté vnější dveře byly dokořán otevřeny, nádvoří bylo čisté, plné vůně a po sypané bílými a černými oblázky z pobřeží. Nalevo a napravo podél zdi stály řady květináčů s rozmarýnem, majoránem a bazalkou.

Všude klid a mír. Slunce se sklánělo k západu, obílené zdi dostávaly růžový nádech.

Teplý, zpola osvětlený kostelík voněl voskem. V oblacích kadidlového kouře se pohybovali muži a ženy a pět šest jeptišek, oblečených do černých šatů, zpívalo jemnými lahodnými hlasy: „Tebe, Bože, chválíme." Každou chvíli poklekly, bylo slyšet šustění jejich šatů, jako by křídla šuměla.

Už dávno jsem neslyšel mariánské písně. Po revoltě raného mládí chodil jsem kolem kostelů s pohrdáním a hněvem, ale časem jsem se uklidnil. Zašel jsem tam dokonce o velkých svátcích: na vánoce, na Nový rok a na vzkříšení. Měl jsem radost, jak znovu prožívám své dětství. Divoši věří, že když hudební nástroj už neslouží náboženským potřebám, ztrácí svou božskou sílu a nevydává harmonické zvuky. Tak se mi stalo náboženství takovým estetickým zážitkem.

Stoupl jsem si do kouta, opřel se o lesklou lavici, kterou ruce věřících vyleštily jako slonovou kost, a z hlubin času jsem slyšel byzantské melodie: „Zdrávas, výšino nedostupná lidskému rozumu. Zdrávas, hlubino nedostupná očím andělů... Zdrávas, nevěsto panenská..."

Jeptišky padaly na kolena a jejich roucha vždycky zašustila jako perutě.

Minuty letěly na vonných křídlech jako andělé, nesoucí liliová poupata a opěvující krásu Panny Marie. Slunce zapadalo, na krajinu se snášel modravý soumrak. Už si nevzpomínám, jak jsme se octli na nádvoří a jak jsem osaměl pod vysokým cypřišem se starou abatyší a dvěma mladými jeptiškami. Znenadání tu byla lžíce zavařeniny, čerstvá voda a klidná rozmluva…

Mluvili jsme o zázracích Panny Marie, o lignitu, o slepicích, které teď na jaře začínají snášet, o sestře Eudoxii, která trpí padoucnicí. Padne v kostele na dlažbu a hází sebou jako ryba, u úst má pěnu, rouhá se a trhá na sobě šaty.

„Je jí pětatřicet let," dodala abatyše s povzdechem. „Proklatý věk, prožívá těžké chvíle, jen Panna Maria jí pomůže a uzdraví ji. Za deset, za patnáct let se uzdraví…"

„Deset, patnáct let…," zašeptal jsem a povzdechl si.

„A co je deset, patnáct let?" řekla vážně abatyše. „Když pomyslíš na věčnost!"

Mlčel jsem. Věděl jsem, že každá chvíle, jež uplyne, je součástí věčnosti. Políbil jsem abatyši bílou buclatou ručku, vonící kadidlem, a odešel jsem.

Zatím nastala noc. Dva tři havrani se rychle vraceli do hnízd, sovy opouštěly dutiny stromů, aby si vyhledaly potravu. Hlemýždi, housenky, hraboši vylézali ze země, aby je sovy sežraly.

Tajemný had, který si žere ocas, se otočil kolem mne. Země rodí a požírá své děti, znova je porodí a zase je sežere – koloběh.

Rozhlédl jsem se. Bylo už tma, všude pusto. Poslední venkované už odešli, nikdo mě neviděl. Zul jsem si boty, ponořil nohy do moře a válel se v písku. Cítil jsem potřebu dotknout se nahým tělem kamení, vody a vzduchu. Abatyšino slovo „věčnost" mě poděsilo, padlo na mne jako smyčka, do níž se chytají divocí koně. Vyskočil jsem a chtěl jsem odejít. Cítil jsem potřebu nahou hrudí se dotknout jiné hrudi, země, moře, a s určitostí si uvědomit, že ty všední a milé věci opravdu existují.

„Jen ty existuješ," křičel jsem v duchu, „skálo, půdo, vodo, vzduchu! A já, Země, jsem poslední tvůj syn, držím tvůj prs a nepustím se ho. Dovoluješ mi žít jen chvíli, ale ta chvíle se mění v prsa já saji."

A jako by hrozilo nebezpečí, že se zřítím do toho mučivého slova „věčnost". Vzpomněl jsem si, s jakou dychtivostí jindy – kdy? Ještě loni – jsem se nad ním skláněl a zavíral oči, abych tam padl s otevřenou náručí.

Když jsem byl v první třídě obecné školy, četli jsme v druhé části slabikáře pohádku. Jeden chlapec spadl do studny a uviděl tam podivuhodné město. Rozsáhlé zahrady, med, rýži s mlékem a hračky... Slabikoval jsem a při každé slabice jsem hlouběji vnikal do pohádky. A když jsem se jednou v poledne vrátil ze školy, běžel jsem na dvůr k studni, sklonil se nad ní a okouzlen jsem se díval na černou lesklou hladinu. A zdálo se mi, že vidím překrásné město, domy, ulice, děti a loubí plné hroznů. Už jsem se nezdržel. Sklonil jsem hlavu, roztáhl ruce, několikrát zadupal, abych se odrazil a spadl do studny. Ale v tu chvíli mě zahlédla matka, spustila křik, přiběhla a stěží mě stačila chytit v pase...

Když jsem byl malý, bylo nebezpečí, že spadnu do studny. Když jsem byl velký, zase jsem měl spadnout do slova „věčnost" a ještě do jiných slov: „láska", „naděje", „vlast", „Bůh". Stále se mi zdálo, že jsem unikl nebezpečí a postoupil dopředu. Ale ve skutečnosti jsem se nedostal ani o krok dál, jen jsem změnil slovo a nazýval to osvobozením. A teď už celé dva roky se skláním nad slovem „Buddha".

Ale dík Zorbasovi už je to poslední studna, poslední slovo, teď se zachráním jednou provždy. Provždy? To říkáme stále.

Zachvěl jsem se. V celém těle, od hlavy až k patě, jsem měl pocit štěstí. Svlékl jsem se, skočil do moře, vlny se smály, smál jsem se také, hráli jsme si. A když jsem se unavil, vylezl jsem, osušil se na nočním vzduchu a lehkým krokem jsem se vydal na cestu; připadalo mi, jako bych unikl velkému nebezpečí. Znovu jsem se pevně přimkl k prsu matky Země a sál jsem.

(16)

Sotva jsem zahlédl lignitovou horu, najednou jsem se zastavil; v baráku bylo světlo. Zorbas se vrátil, pomyslel jsem si pln radosti.

Chtěl jsem utíkat, ale zdržel jsem se. Musím skrýt svou radost, řekl jsem si. Musí se zdát, že se zlobím, začnu mu dělat výčitky. Poslal jsem ho kvůli neodkladné práci, a on rozházel peníze, zapletl se se zpěvačkami a zůstal tam dvanáct dní. Budu dělat, že se zlobím...

Šel jsem pomalu, abych měl čas se rozhněvat. Snažil jsem se rozčilit, vraštil jsem obočí, zatínal pěsti a dělal všechna gesta rozhněvaného člověka, abych se opravdu rozzlobil. Ale nedařilo se mi to. Čím jsem byl blíž, tím větší jsem měl radost.

Blížil jsem se po špičkách, podíval jsem se dovnitř osvětleným okénkem. Zorbas klečel na zemi, rozdělával oheň, chtěl vařit kávu. Srdce mi překypělo, zvolal jsem:

„Zorbasi!“

Najednou se dveře otevřely, Zorbas vyběhl bos a bez košile. Rozhlížel se v temnotě, zahlédl mě, rozepjal náruč, ale ovládl se a stáhl ruce zpět.

„Jsem rád, že tě vidím, pane,“ řekl váhavě a stál přede mnou se svěšenou hlavou.

Snažil jsem se, aby můj hlas zněl přísně.

„Konečně jsi doma,“ řekl jsem mu posměšně. „Nechoď sem, je z tebe cítit toaletní mýdlo.“

„A kdybys věděl, pane, co jsem se naumýval,“ namítl tiše. „Drhl jsem se, leštil jsem všivou kůži, než jsem se objevil před tebou. Celou hodinu jsem se myl. Ale ta prokletá vůně... Co se dá dělat? Není to poprvé, ale časem zmizí, ať chce nebo ne.“

„Pojďme dovnitř,“ navrhl jsem.

Cítil jsem, že se už déle neudržím, že se dám do smíchu. Vešli jsme. V baráku bylo plno vůně, bylo cítit pudr, mýdlo, ženský pach.

„A co ty hlouposti, neřekneš mi, na co to je?“ zvolal jsem, vida na bedně sáčky, toaletní mýdlo, punčochy, červený slunečník a dvě lahvičky voňavky.

„Dary,“ řekl Zorbas tiše a sklopil hlavu.

„Dary?“ podivil jsem se a snažil se předstírat hněv. „Jak to dary?“

„Ale dary, pane, nezlob se, pro ubohou Bubulínu... Blíží se velikonoce, je také člověk.“

„A nepřinesl jsi něco lepšího?“ řekl jsem. „A co?“

„Svatební věnečky.“

Vyprávěl jsem mu, co jsem nabájil zamilované Siréně.

Zorbas se poškrábal na hlavě a chvíli uvažoval.

„Neudělals dobře, pane,“ řekl nakonec. „Neudělals dobře, promiň. Takové žerty se nedělají, pane... Žena je slabý tvor, jemný, kolikrát ti to budu říkat? Porcelánová váza. Musí se s ní zacházet moc šetrně, pane.“

Zastyděl jsem se. Litoval jsem toho, ale bylo už pozdě. Změnil jsem předmět hovoru.

„A co drátěné lano?“ zeptal jsem se. „Co náčiní?“

„Všecko jsem přivezl, buď bez starosti. Vlk se nažral a koza zůstala celá. Lanovka, Lola, Bubulína, pán – všecko je v pořádku.“

Vzal s plotny čajník, nalil mi šálek, dal mi dva preclíky posypané skořicí, které přivezl, a chalvu s mlékem; věděl, že já ji rád.

„Mám pro tebe dar – velkou bednu chalvy,“ řekl s dojetím. „Nezapomněl jsem na tebe. Přinesl jsem i pro papouška sáček burských oříšků. Na nikoho jsem nezapomněl. Na všecko jsem myslel, ujišťuji tě.“

Snědl jsem preclíky a chalvu, vypil kávu, sedě se zkříženýma nohama. Zorbas také vypil kávu, kouřil, díval se a jako had mě fascinoval očima.

„Rozřešil jsi ten velký problém, čo tě trápil, ty starý hříšníku?“ zeptal jsem se ho mírným hlasem.

„Jaký problém, pane?“

„Jestli je žena člověk nebo ne.“

„Samozřejmě, což o to!“ řekl Zorbas a mávl rukou. „Je taky člověk jako my..., ale horší. Dívá se ti chvíli na peněženku a dostane závrať, přilepí se na tebe, ztratí

svobodu a má radost, že ji ztratila; protože vidí, jak se za tebou leskne tvá peněženka. A pak rychle… Vem to čert, pane.“

Vstal a oknem vyhodil cigaretu.

„Ale teď mluvme vážně, pane,“ řekl. „Blíží se velikonoční týden, máme teď drátěné lano, je čas jít nahoru do kláštera a vyhledat bradáče a podepsat smlouvu o koupi lesa… Než uvidí lanovku a než dostanou rozum, chápeš? Čas utíká, pane, je to vážné, nic nesmíme zmeškat; už je nejvyšší čas, přijedou lodi a budou odvážet, ať máme čím platit výlohy… Ta cesta do města stála mnoho. Ďábel, jak vidíš…“

Odmlčel se, bylo mi ho líto. Byl jako malý chlapec, který udělal neplechu a teď neví, jak by to napravil. A srdíčko se mu chvěje.

Styď se, říkal jsem si v duchu, že se mou vinou taková duše chvěje. Uvaž, kde najdeš náhradu za takového Zorbase? Uvaž, vezmi houbu a všechno smaž!

„Zorbasi,“ vybuchl jsem, „nech ďábla na pokoji, nepotřebujeme ho. Co se stalo, je pryč. Popadni santuri.“

Zorbas zvedl ruce, jako by mě chtěl obejmout. Ale zase je stáhl zpět a skokem byl u zdi, natáhl se a vzal santuri. Když přišel ke světlu lampy, spatřil jsem jeho vlasy: byly černé jako uhel.

„Hrome, ty hříšníku,“ zvolal jsem, „co to máš za vlasy? Jak jsi k nim přišel?“

Zorbas se dal do smíchu.

„Nabarvil jsem si je, pane, nabarvil jsem si je, prevíty…“

„A proč?“

„Ale tak, ze samolibosti. Jednou jsem šel s Lolou a držel jsem ji za ruku. Ne ovšem pevně…, jen tak, za prsty. A tu najednou jakýsi usmrkanec, kluk sotva na píď, si nás vzal na mušku.

Hele, dědek, křičel ten neřád, dědek, vede si holku!

Ubohá Lola se mohla studem propadnout, já jsem se taky styděl. A abych jí už nedělal ostudu, šel jsem hned večer k holiči a dal jsem si je nabarvit.“

Dal jsem se do smíchu. Zorbas se na mne vážně podíval.

„Tobě to připadá směšné, pane? Ale poslyš, člověk je záhada. Od toho dne, co jsem si dal nabarvit vlasy, stal se ze

mne jiný člověk. Co na to řekneš – nakonec jsem sám věřil, že mám černé vlasy. Vidíš, jak snadno člověk zapomíná, co mu nesluší – a přisámbůh, nabyl jsem nových sil. Poznala to i Lola. A to píchání v ledvinách, pamatuješ se, to mě taky přešlo. Pravda, nevěříš, ale o tom se v tvých knihách nepíše…“

Usmál se posměšně, ale hned toho litoval.

„Promiň mi,“ řekl. „Četl jsem v životě jedinou knihu – o námořníkovi Sindbádovi. Neměl jsem z ní mnoho užitku.“

Vzal santuri, něžně a pomalu je vyndal.

„Půjdeme ven,“ navrhl. „Tady, mezi čtyřmi zdmi, se santuri necítí dobře. Je to divoké zvíře, miluje volnost.“

Vyšli jsme ven. Hvězdy na nebi se třpytily, mléčná dráha se táhla od jednoho konce k druhému. Moře se bouřilo.

Sedli jsme si na oblázky a zkřížili nohy. Vlny nám lízaly paty. „Chudoba se chce mít dobře,“ řekl Zorbas. „Tak co? Když bída, tedy veselá. Pojď sem, santuri!“

„Nějakou makedonskou písničku z tvé vlasti, Zorbasi,“ navrhoval jsem.

„Raději krétskou, z tvé vlasti,“ namítl Zorbas. „Naučil jsem sejí v městě. Od chvíle, co jsem sejí naučil, se můj život změnil.“

Chvíli přemýšlel.

„Ne, nezměnil se,“ řekl. „Ale teď teprve chápu, že jsem měl pravdu.“

Položil hrubé prsty na struny a zvedl krk. Jeho drsný, chraptivý hlas plný bolesti zabouřil:

Když odhodláš se k práci, jen vpřed, do ní se dej!
Starosti zapuď z mysli a mládí rozlet přej!

Mysl se vyjasnila, malé chmury odešly, duši se ulehčilo. Lola, lignit, lanovka, věčnost, malé a velké starosti, všechno se změnilo v modravý dým, rozptýlilo se – zůstal jen ocelový pták, lidská duše, a ta zpívala.

„Sláva ti, Zorbasi,“ zvolal jsem, když dozněla skvělá píseň.

„Sláva ti a čert ať vezme zpěvačku, nabarvené vlasy, peníze, co jsi utratil, čert všecko vzal, ještě zazpívej!“

Zvedl tenký vráscitý krk:

Vpřed nes svou víru všude, kam žití vír tě hodí,
bud se tvá práce zdaří, nebo víc strastí zplodí!

Asi tucet dělníků spalo před vchodem do lignitového dolu. Slyšeli zpěv, potají sestoupili a obklopili nás. Slyšeli oblíbenou píseň, nohy je svědily.

Najednou se neudrželi. Vyskočili ze tmy, a jak byli polonazí, rozcuchaní a s plandavými kalhotami, udělali kruh kolem Zorbase, který hrál na santuri, a začali na hrubých oblázcích divoký tanec.

Díval jsem se na ně mlčky a dojat a pomyslel jsem si:

„To je ta pravá žíla, kterou jsem hledal; jinou nechci."

Na druhý den už od rána bylo slyšet v šachtách krumpáče a Zorbasův křik. Dělníci zuřivě pracovali, jen Zorbas je dovedl tak strhnout. Práce s ním se měnila ve víno, píseň, lásku – opili se. V jeho rukou svět oživoval, skály, uhlí, dřevo, dělníci dostávali rytmus. Pod bílým světlem acetylénových lamp šel Zorbas napřed a bojoval muž proti muži. Dal jméno každé štole, každé žíle, slepým silám dával tvář, a tak mu nemohly utéct.

„Když vím," říkal, „že tohle je štola Canavaro (tak pokřtil první štolu), kam mi uteče? Znám ji jménem, neodváží se mi vyvést nějaký kousek. Stejně tak Igumenka, Čubka nebo Počuraná. Znám je, říkám ti, jednu po druhé, vím, jak se jmenují."

Dnes jsem vklouzl do šachty, aniž mě viděl.

„Hej rup," volal na dělníky. „Jen vpřed, hoši, dobudeme horu. Jsme muži, velcí dravci, Bůh nás vidí a dostává strach. Vy jste Kréťané, já Makedonec, společnými silami dobudeme horu, nepřemůže nás. Hrome, Turecko jsme porazili a z tohohle kopce dostaneme strach? Kupředu!"

Kdosi přiběhl k Zorbasovi. Při světle acetylénové lampy jsem rozeznal malou Mimithosovu tvář.

„Zorbasi," volal breptavým hlasem, „Zorbasi!"

Zorbas se obrátil, uviděl Mimithose a porozuměl. Zvedl ruku.

„Kliď se, táhni pryč!"

„Přicházím od paní," začal blbeček.

„Kliď se, povídám ti. Teď máme práci."

Mimithos vzal nohy na ramena. Zorbas si nervózně odplivl.

„Den je k práci," řekl. „Den je muž. Noc je pro odpočinek, noc je žena. Nepleťme si to!"

Tu jsem zakročil.

„Chlapci," řekl jsem, „už je poledne. Je čas něco pojíst."

Zorbas se obrátil, uviděl mě a zakabonil se.

„S dovolením, pane, nech nás. Ty si jdi poobědvat. Ztratili jsme dvanáct dní, musíme je nahradit. Dobrou chuť!"

Vyšel jsem ze štoly a sestoupil na břeh. Otevřel jsem knihu, kterou jsem držel, měl jsem hlad, ale zapomněl jsem na jídlo. Myšlenka je také jako důl, řekl jsem si, jen vpřed! A ponořil jsem se do velkých štol rozumu.

Kniha plná neklidu – pro zasněžené tibetské hory, tajemné kláštery, mlčenlivé mnichy ve žlutých kutnách, kteří soustředí svou vůli a nutí éter vzít na sebe podobu jejich touhy.

Vysoké vrcholy, vzduch obydlený duchy, marné bzučení světa nedoléhá nahoru. Velký poustevník shromáždí své žáky, šestnáctileté a osmnáctileté mladíky, a o půlnoci je vede na zamrzlé jezero v horách. Svléknou se, rozbijí led, ponoří šaty do ledové vody, pak je obléknou a usuší na těle. Znovu je namočí, zase usuší – sedmkrát. Ráno se vrátí na ranní bohoslužby do kláštera.

Vystoupí na vrchol hory do výšky pět šest tisíc metrů. Sedí tam tiše, zhluboka dýchají, rytmicky, s obnaženou horní částí těla, ale není jim zima. V ruce drží číši zmrzlé vody, dívají se na ni, soustředí se, vrhnou svou sílu na zmrzlou vodu, voda vře; připravují si čaj.

„Běda tomu, kdo nemá zdroj štěstí v sobě."

„Běda tomu, kdo se chce zalíbit druhým."

„Běda tomu, kdo si není vědom, že tento život a druhý jsou jedno."

Snesla se noc, už jsem neviděl na čtení. Zavřel jsem knihu a díval se na moře. Musím se zbavit, řekl jsem si, všech přeludů... „Běda tomu," volal jsem, „kdo se nezbaví budhů, bohů, vlastí, idejí."

Najednou moře ztemnělo, nový měsíc zapadal. V dálce psi v zahradách žalostně vyli, celá rokle štěkala.

Objevil se Zorbas, zamazaný od bláta, visely na něm cáry košile.

Schoulil se vedle mne.

„Dnes šla práce dobře," pochvaloval si, „dobře jsme si zapracovali."

Slyšel jsem ta slova, ale nevěnoval jsem jim pozornost. Má mysl ještě bloudila v dalekých tajemných skalách.

„Nač myslíš, pane? Tvá mysl stále bloudí."

Vzpamatoval jsem se a obrátil se. Podíval jsem se na svého společníka a pokýval hlavou.

„Zorbasi," řekl jsem mu, „ty si myslíš, že jsi nějaký strašný a obávaný námořník Sindbád, když ses potloukal po světě, a teď se tu naparuješ. A zatím jsi nic nedokázal, zhola nic, nešťastníče. Já ostatně taky ne. Svět je daleko větší, než si myslíme. Cestujeme, chodíme po světě. Ale dosud jsme vlastně nevystrčili nos z domu."

Zorbas stáhl rty, ale neřekl nic. Jen vrčel jako starý pes, když ho bijí.

„Existují vysoké hory," pokračoval jsem, „bohové na nich bydlí. Je tam plno klášterů. A v nich bydlí mniši v žlutých kutnách, měsíc, dva, šest sedí se zkříženýma nohama a myslí na jednu věc. Slyšíš, na jednu jedinou. Ne na dvě, jenom na jednu! Nemyslí jako my na ženu a na lignit, nebo na knihy a na lignit – soustřeďují, Zorbasi, mysl na jednu věc. Ale pouze na jednu, a pak dělají zázraky. Tak dochází k zázrakům. Viděl jsi už, Zorbasi, když dáš lupu na slunko a soustředíš paprsky na jeden bod? Ten bod se nakonec vznítí. Proč? Protože síla slunce se nerozptýlila, všechna se na něj soustředila. A stejně tak i lidská mysl. Dokážeš zázrak, když soustředíš mysl na jednu jedinou věc. Chápeš to, Zorbasi?"

Zorbas zatajil dech. Jednu chvíli se otřásl jako by chtěl odejít. Ale ovládl se. „Mluv dál," zavrčel tlumeným hlasem.

Ale hned nato vyskočil.

„Mlč, už mlč," křičel. „Proč mi to říkáš, pane? Proč mi otravuješ srdce? Dosud mi tu bylo dobře, proč mi nedáš pokoj? Měl jsem hlad a Bůh a ďábel (ať mě kozel vezme, jestli to není jedno) mi hodili kost a já ji hryzal. Vrtěl jsem ohonem a volal: Pámbu zaplať! A teď..."

Kopal nohou do kaménků a obrátil se ke mně zády. Chtěl odejít z baráku. Ale stále to v něm vřelo, zůstal stát.

„Dobře, dík za kost, kterou mi hodili Bůh a ďábel," řval. „Starou zpěvačku, starou plachetnici."

Vzal hrst kaménků a hodil je do moře.

„A kdo nám je hází?" křičel. „Kdo nám hází kosti?"

Chvíli čekal, a když neslyšel mou odpověď, rozčilil se.

„Nic neříkáš, pane? Když to víš, řekni mi, ať znám jeho jméno, a buď bez starosti, já už se s ním vyrovnám. Ale takhle... Kampak se mám vrhnout? Rozbiju si hlavu."

„Mám hlad," řekl jsem. „Začni vařit, napřed se najíme."

„A nevydržíme jeden večer bez jídla, pane? Znal jsem jednoho mnicha, ten pil celý týden jen slanou vodu. V neděli a na velké svátky si přidal trochu otrub. A žil sto dvacet let."

„Žil sto dvacet let, Zorbasi, protože věřil. Našel svého Boha, spoutal svého mezka a o nic se nestaral. Ale my, Zorbasi, nemáme Boha, který by nás živil, rozdělej tedy oheň, máme několik pitruší. Udělej polévku, hustou, dej tam hodně cibule a pepře, jak to máme rádi. A pak se uvidí."

„Co se uvidí?" namítl Zorbas vztekle. „Až se najíme a napijeme, zapomeneme."

„Však to právě chci, to je smysl jídla... Tak do toho, Zorbasi, udělej rybí polévku, ať nepřijdeme o rozum."

Ale Zorbas se nehýbal, stál a hleděl na mne.

„Poslyš, pane, něco ti povím. Vím, co zamýšlíš. Teď právě, co jsi mluvil, se mi rozbřesklo a prohlédl jsem."

„Co tedy zamýšlím, Zorbasi?" zeptal jsem se se smíchem.

„Ty chceš taky založit klášter a místo mnichů tam chceš dát škrabaly, jako jsi sám. Aby psali ve dne v noci a z úst aby jim vycházely potištěné proužky, jak to vidíme na obrázcích některých svatých. Nemám pravdu?"

Sklonil jsem smutně hlavu. Staré sny mládí, velká křídla, která vypelichala, naivní, ušlechtilé, dětské vzdušné touhy... Založit duchovní obec, zavřít se tam s tuctem přátel – hudebníků, malířů, básníků... Pracovat celý den, vidět se jen večer, mluvit... Už tehdy jsem složil řeholi řádu. Našel jsen: i budovu – v klášteře svatého Jana Lovce v jednom sedle Hymettu...

„Uhodl jsem," řekl Zorbas spokojeně, když viděl, jak se červenám a mlčím.

„Uhodl jsi, Zorbasi," přisvědčil jsem a snažil se potlačit dojetí.

„Pak tě, svatý igumene, prosím o jednu radost: ustanov mě v tom kláštеře vrátným, ať můžu pašovat. Ať můžu sem tam vpustit do kláštera i jiné věci – ženy, mandolíny, demižony rakije, pečená podsvinčátka. Ať nepromarníme život v hloupostech."

Dal se do smíchu a rychle utíkal do baráku. Běžel jsem mlčky za ním. Čistil ryby. Přinesl jsem dříví a rozdělal oheň. Polévka se uvařila, vzali jsme si lžíce a jedli přímo z hrnce.

Nemluvili jsme. Celý den jsme byli o hladu, jedli jsme proto hltavě. Napili jsme se vína a dostali se do nálady. Zorbas promluvil první:

„Byla by to, pane, legrace, kdyby se teď objevila Bubulína – ať se má dobře a jen ať je tam. Ale mezi námi, pane, už jí mám dost, ať ji čert vezme."

„Teď se neptáš, kdo ti hází kost?"

„A co se o to staráš, pane? Hledáš blechy v slámě. Hleď si kosti, nestarej se o ruku, která ji hází. Chutná ti? Je na ní trochu masa? O to teď jde, všecko ostatní..."

„Jídlo dělá divy," řekl jsem a poklepal Zorbasovi na rameno. „Uklidnilo se tělo, které mělo hlad, uklidnila se duše, která se stále ptala... Popadni santuri!"

A právě ve chvíli, kdy se Zorbas zvedal, ozvaly se na kaménčích spěšné krůčky. Zorbasovy zarostlé chřípě se zachvěly...

„My o vlku a vlk za humny," řekl tiše a pleskl se rukou do stehna. „Už se nese. Psice ucítila Zorbase, šla po stopě a už je tu."

„Já jdu pryč," řekl jsem. „Mě to nebaví, jdu se projít. Pomozte si, jak můžete."

„Dobrou noc, pane."

„A nezapomeň, Zorbasi, slíbil jsi jí manželství. Ať mi neuděláš ostudu." Zorbas si povzdechl:

„A to se s ní mám oženit? Už toho mám po krk." Vůně toaletního mýdla se blížila. „Odvahu, Zorbasi!"

Rychle jsem odcházel. Už venku jsem slyšel supění staré Sirény.

(17)

Hned druhý den ráno mě Zorbasův hlas probudil ze spaní.

„Co se ti stalo, že křičíš hned ráno?“

„Ale nic, pane, máme přece tu záležitost,“ povídal a skládal do tlumoku jídlo.

„Přivedl jsem dvě muly, vstaň, pojedeme do kláštera a podepíšeme smlouvu, ať už jednou postavíme tu lanovku. Lev se bojí jediné věci – vši. Budou nás žrát vši, pane.“

„Proč říkáš Bubulíně veš?“ tázal jsem se se smíchem.

Ale Zorbas dělal, že neslyší.

„Pojďme, než bude slunce vysoko.“

Chtěl jsem vystoupit nahoru a nadýchat se vůně borových stromů. Sedli jsme na muly a jeli. U lignitového dolu jsme chvíli stáli, Zorbas dal dělníkům rozkazy: ať kopou v Igumence, prorazí chodbu do šachty Počuraná a vypumpují vodu.

Den byl čistý jako démant. Pokud jsme stoupali, stoupala i duše a očišťovala se. Znovu jsem přicházel k poznání, že čistota vzduchu, lehký vánek a šíře obzoru jsou pro duši dobrodiní. Máš dojem, že duše je zvíře s plícemi a chřípím, že potřebuje hodně kyslíku a dusí se v prachu a těžkém vzduchu…

Slunce už bylo vysoko, když jsme přišli do borového lesa. Kolem nás voněl med, nad hlavou nám vál větřík a šuměl jako moře.

Pokud jsme stoupali, Zorbas pořád sledoval svah hory, v duchu zarážel každých několik metrů sloupy, zvedal oči a viděl, jak se v odrazu slunce leskne lano a jak sestupuje přímo k mořskému břehu, jak nakácené kmeny po něm sjíždějí jako šípy.

Mnul si ruce.

„Jsme na dobré cestě," pochvaloval si. „Zlato. Budeme hrabat peníze a pak uděláme, co jsme řekli." Pohlédl jsem na něj překvapen.

„Podívejme se, děláš, jako bys už zapomněl. Než založíme klášter, půjdeme přece na vysokou horu; jak se jmenuje? Théby?"

„Tibet, Zorbasi, Tibet... Ale sami dva. Ženy tam nesmějí."

„A kdo ti co říká o ženách? Jsou přece hodné, nešťastné, nemluv o nich špatně; jsou přece dobré, když muž právě nemá mužskou práci – když nekope uhlí, nedobývá města a nemluví s Bohem. Co má jinak dělat, aby nepraskl? Pije víno, hraje karty, objímá ženy. A čeká. Čeká, až přijde jeho chvíle – jestli přijde."

Chvíli se odmlčel.

„Jestli ovšem přijde," opakoval vztekle. „Je taky možné, že nepřijde nikdy." A za chvíli:

„Už to nesnesu, pane, už to nesnesu; buď se musí země zvětšit, nebo já zmenšit. Jinak jsem ztracen."

Mezi borovicemi se objevil nějaký mnich. Měl zrzavé vlasy, pleť plnou pih, kutnu vyhrnutou a na hlavě pokrývku jako kopule. Držel železnou hůlku, tloukl jí o zem a šel dlouhými kroky. Když nás uviděl, zůstal stát a zvedl hůlku.

„Kampak jdete, přátelé?" zeptal se.

„Do kláštera," odpověděl Zorbas. „Jdeme se pomodlit."

„Pojďte zpět, křesťané," zvolal mnich a jeho vypoulené modré oči zrudly. „Pojďte zpět, dobře vám radím. Tu není zahrada Panny Marie, ale ďáblova. Chudoba, pokora, čistota, panictví mnicha – vyložená lež. Pojďte zpět, říkám vám. Zde vládnou peníze, pýcha, a kdo se stane igumenem, i svatá Trojice je na jeho straně."

„Ten je legrační, pane," povídal mi Zorbas a vesele na mne zapískal.

Obrátil se k mnichovi.

„Jak se jmenuješ, mnichu?" zeptal se. „A kam si to hasíš, s odpuštěním?"

„Jmenuju se Zacharias. Sebral jsem svých pět švestek a jdu pryč, pryč. A teď mi ty pověz své jméno, kamaráde."

„Canavaro."

„Už to nemůžu snést, bratře Canavaro. Kristus sténá celou noc a nedá mi spát. Já také sténám a igumen – ať ho čert vezme – dnes časně ráno na mne volal: ‚Zachariasi,' řekl mi, ‚nenecháš bratry spát? Vyženu tě!' ‚Já že je nenechám spát,' povídám mu. ‚A kdo vlastně, já nebo Kristus? Ten přece sténá.' Zvedl igumenskou berlu ten antikrist a tu se podívej!"

Sundal si pokrývku a ve vlasech se ukázala rána podlitá krví.

„Setřel jsem prach z obuvi své a vydal se na cestu."

„Vrať se s námi do kláštera," navrhoval mu Zorbas, „já se za tebe u igumena přimluvím. Pojď zpět, ukážeš nám cestu. Bůh tě poslal."

Mnich chvíli váhal; v očích se mu zablýsklo.

„A co mi dáte?" zeptal se nakonec.

„Co bys chtěl?"

„Libru solené tresky a skleničku rakije."

Zorbas se shýbl a podíval se na něho.

„Snad nemáš v sobě ďábla, Zachariasi?"

Mnich vybuchl:

„A jak to víš?" podivil se.

„Přicházím ze svaté hory Athos," řekl Zorbas. „Vyznám se v tom."

Mnich sklopil hlavu, sotva bylo slyšet jeho hlas.

„Ano, mám," zašeptal.

„A ten chce tresku a rakiji?"

„Ano, chce, proklatec."

„Dobře a dál – kouří?"

Zorbas mu hodil cigaretu. Mnich po ní chtivě chňapl.

„Kouří, pravda, kouří, ať ho čert vezme," přisvědčil. Vyňal ze záňadří pazourek s knotem, zapálil si a zhluboka vdechl.

„Ve jménu Krista," řekl a zvedl železnou hůl, obrátil se a šel napřed.

„A jak se jmenuje ten ďábel v tobě?" zeptal se Zorbas a mrkl na mne.

„Josif," řekl mnich, aniž se obrátil.

Společnost toho zpola bláznivého mnicha se mi nelíbila. Zmrzačená duše a zmrzačené tělo vyvolávaly ve mně směs

odporu, soucitu a nechuti. Ale neříkal jsem nic. Nechal jsem Zorbase, ať dělá, co uzná za dobré.

Čistý vzduch v nás probudil chuť k jídlu, dostali jsme hlad. Lehli jsme si pod obrovskou pinii a otevřeli tlumok. Mnich dychtivě hleděl, co tam máme.

„Hrome," zvolal Zorbas, „neolizuj se napřed, otče Zachariasi. Dnes je velikonoční pondělí. My jsme svobodní zednáři, budeme jíst maso a kuře, Bůh nám odpustí. Ale máme i chalvu a olivy, to je pro zbožné duše – tu máš."

Mnich si pohladil špinavou bradu.

„Já," řekl zkroušeně, „já, Zacharias, držím půst, budu jíst olivy a chléb, budu pít vodičku... Ale Josif je ďábel a nechce se postit. Ten bude, kamarádi, jíst masíčko a pít víno z vaší láhve, proklatec."

Pokřižoval se, hltavě snědl chléb, olivy, chalvu, utřel si ústa dlaní a napil se vody. Znovu se pokřižoval, jako by už skončil jídlo.

„A teď," povídal, „je na řadě proklatý Josif..." A vrhl se na kuře.

„Jez, ty proklatče," mumlal vztekle a jedl plnými ústy. „Jen jez, jez!"

„Výborně, mnichu," pobízel ho Zorbas s nadšením. „Ty si dovedeš poradit." Obrátil se ke mně.

„Co mu říkáš, pane?"

„Podobá se ti," řekl jsem se smíchem.

Zorbas podal mnichovi láhev s vínem.

„Tu máš, Josife, pij!"

„Napij se, proklatče," pobízel mnich. Popadl láhev a přiložil ji k ústům.

Slunce hřálo, zalezli jsme hlouběji do stínu. Mnich čpěl potem a kadidlem, jako by se rozpouštěl slunečním žárem. Zorbas ho zatáhl do stínu, aby tak nepáchl.

„Jak ses stal mnichem?" zeptal se ho. Sám se dobře najedl, zachtělo se mu mluvit.

Mnich se zařehtal:

„Myslíš, že jsem byl zbožný? Vůbec ne. Byl jsem chudý, kamaráde, chudý jsem byl. Neměl jsem co jíst a řekl jsem si: Půjdu do kláštera, přece nezdechnu hlady."

„A jsi spokojený?"

„Chválabohu; často si povzdechnu, ale na to nedbej. Netoužím po světě – ten mi může být každý den ukradený, promiňte mi… Ale vzdychám pro nebeské věci. Žvaním, dělám hlouposti, mniši mě vidí a smějí se. Říkají, že čerti se mnou šijí, a nadávají mi. Ale já říkávám: Tak to není, Bůh má rád smích. Pojď sem, ty můj kašpárku, řekne mi na druhý den, pojď sem a pobav mě. A tak si myslím, že jako šašek se dostanu až do ráje."

„Hrome, zdá se, že ses dovedl narodit," řekl Zorbas a vstal. „Pojedeme, ať tu nejsme do večera."

Mnich zase šel napřed a vedl nás. Stoupal jsem nahoru a připadalo mi, že zlézám ve svém nitru duševní oblasti a přecházím od všedních starostí k vyšším zájmům, od jednoduchých a prostých pravd k složitým teoriím.

Najednou se mnich zastavil.

„Panna Maria Mstitelka," řekl a ukázal na malou kapličku s krásnou okrouhlou kopulí.

Padl na kolena a pokřižoval se.

Seskočil jsem s muly a vešel do chladné svatyně. Na jednom konci zdi visela stará ikona, začernalá od kouře a plná stříbrných milodarů. Vpředu hořelo v lampičce věčné světlo.

Prohlédl jsem si pozorně ikonu. Divoká, bojovná Panna Maria s pevnou šíjí a vážným, nervózním, panenským pohledem. Ale na ruce neměla malé děťátko, nýbrž dlouhé rovné kopí.

„Běda tomu, kdo chce uškodit klášteru," řekl mnich zděšeně. „Vrhne se na něho a probodne ho kopím. Za starých časů sem jednou přijeli Alžířané a zapálili klášter. A podívejte se, jak dopadli, proklatci. Když utíkali kolem této kapličky, Panna Maria vyskočí z ikony a vyřítí se na ně s kopím, bije hlava nehlava, až všecky pobije. Můj děd ještě pamatoval, jak bylo v lese plno mrtvol. A od té doby ji nazývají Panna Maria Mstitelka. Předtím jí říkali Matka Milosrdenství."

„A proč ten zázrak neudělala, otče Zachariasi, než zapálili klášter?" zeptal se Zorbas.

„Vůle Nejvyššího," odvětil mnich a třikrát se pokřižoval.

„Hrom do Nejvyššího," mumlal Zorbas a vyskočil na mulu. „Pojedeme."

Za malou chvíli spatřili na jakési náhorní rovině, uprostřed pinií a vysokých skal velký klášter Panny Marie, obklopený ska lami. Klidný, usměvavý, vzdálený světského ruchu uprostřed zeleného vysokého sedla. Ten klášter uváděl moudře v soulad krásu hor a klid roviny, a zdál se proto zvlášť vhodným útulkem pro lidské rozjímání.

Zde by mohla, řekl jsem si, radostná a střízlivá duše oddat náboženským úvahám lidské tělo. Nejsou tu ani příkré, nedostupné hory, ani rozkošná pohodlná rovina, kterých je třeba, má-li se duše povznést a neztratit lidský půvab. Na takovém místě se nerodí ani heroové, ani vepři. Zde se rodí praví lidé.

Dokonce by se tu pěkně vyjímal starořecký chrám nebo vlídná muslimská mešita. Bůh sem sestoupí v prosté lidské podobě, půjde po jarní trávě bos a bude s lidmi mluvit.

„Hotový zázrak, ta samota, pravá blaženost," šeptal jsem.

Seskočili jsme s mul, prošli klenutým vchodem a vstoupili do hovorny. Přinesli nám na podnose rakiji, kompot a kávu. Přišel převorův zástupce, obstoupili nás mniši a začalo vyptávání. Lstivé oči, nenasytné rty, brady, vousy a podpaždí čpící mužským pachem.

„Nemáte nějaké noviny?" zeptal se zástupce igumena.

„Noviny?" podivil jsem se. „A nač je tu potřebujete?"

„Ale nějaké noviny přece, bratře, ať víme, co se děje ve světě," zvolali dva tři mniši dotčeni.

Zavěšeni na dřevěných příčkách balkónu krákají teď jako havrani. Vášnivě se dohadují o Anglii, Rusku, o Venizelosovi a o králi. Svět je zavrhl, ale oni nezavrhli svět. Jejich oči jsou plny měst, obchodů, žen, časopisů...

Jakýsi tlustý chlupatý mnich zafuněl a zvedl se. „Něco ti ukážu," řekl mi, „a pak mi povíš své mínění. Jdu pro to."

Krátké chlupaté ruce držel na břiše, šoural se ve vlněných pantoflích a zmizel v bráně.

Mniši se zlomyslně pochechtávali.

„Otec Dometios," řekl zástupce igumenův, „přinese hliněnou jeptišku. Satan ji zahrabal do země a Dometios ji

našel, když jednou ryl v zahradě. Přinesl ji do cely a od té doby chudák nemůže spát. Málem o rozum nepřijde.“

Zorbas vstal, dusil se.

„Přišli jsme za svatým igumenem,“ řekl, „chceme podepsat smlouvu…“

„Svatý igumen,“ odpověděl zástupce, „není doma. Ráno odešel do vesnice. Musíš počkat.“

Objevil se otec Dometios a obě ruce měl před sebou rovně složeny, jako by nesl menší kalich.

„Zde je to,“ řekl a pozorně otevřel ruce.

Přistoupil jsem: malinká soška z Tanagry, zpola nahá, se půvabně usmívala v tučných mnišských dlaních. Rukou, která jí zůstala, si držela hlavu.

„Proč si ukazuje na hlavu?“ ptal se Dometios. „Chce říci, že v ní má nějaký drahokam, diamant nebo perlu? Co ty myslíš?“

„Já tvrdím,“ vyskočil jakýsi zlostný mnich, „že ji bolí hlava.“

Ale tlustý Dometios s třesoucími se rty zafuněl, díval se na mne a čekal.

„Navrhuji rozbít ji,“ řekl, „rozbít ji a podívat se. Už ani spát nemůžu… Co když má v hlavě diamant?“

Hleděl jsem na tu malou pěknou dívku s pevnou hrudí, vyhoštěnou sem do vůně kadidla a mezi ukřižované bohy, kteří dávají v klatbu tělo, radost a polibek.

Ach, kéž bych ji mohl zachránit!

Zorbas vzal hliněnou sošku, ohmatal jemně formované ženské tělo, jeho prsty se zastavily na pevné hrudi.

„A uvidíš, mnichu,“ řekl, „že je to ďábel. Je to on, o tom není pochyby. Ujišťuji tě, znám ho dobře, proklatce. Jen se podívej na prsa, otče Dometie, kulatá, pevná a plná. Taková prsa, otče, má jen ďábel.“

Na prahu se objevil pěkný mladý mnich. Slunce ozářilo jeho zlaté vlasy a kulatou, chmýřím porostlou tvář.

Zrzavý mnich zamžoural na igumenova zástupce, oba se zlo myslně usmáli.

„Otče Dometie,“ řekli, „tvůj novic Gabriel.“

Mnich vzal hliněnou dívku a vlekl ji jako soudek ke dveřím. Mladý mnich šel mlčky a kolébavým krokem napřed, potom oba zmizeli v dlouhé, rozpadávající se chodbě.

Pokynul jsem Zorbasovi a vyšli jsme na dvůr. Bylo příjemné teplo, uprostřed dvora kvetl oranžovník a naplňoval vůní okolní vzduch. Vedle ze starobylé mramorové beraní hlavy vytékala voda a šuměla. Strčil jsem pod ni hlavu a osvěžil se.

„Hrome, co je to tu za lidi?“ divil se Zorbas a pocítil nechuť. „Ani muži, ani ženy – muly. Ať jdou k čertu.“

Ponořil si také hlavu do chladné vody a zasmál se.

„Ať jdou k čertu,“ mumlal. „Každý má v sobě ďábla, jeden chce ženu, druhý tresku, třetí noviny… Vždyť jsou to hlupáci. Nejdou mezi lidi, aby se všeho nasytili a rozum se jim vyčistil.“

Zapálil si cigaretu a sedl si na lávku pod rozkvetlý oranžovník.

„Když já po něčem dychtím, víš, co udělám? Jím, jím v jednom kuse, až se toho najím, abych měl dost a už na to nemyslel. Podívej se – když jsem byl ještě chlapec, posedla mě touha potřešních. Neměl jsem peníze, koupil jsem si trochu, snědl jsem je a měl jsem ještě větší chuť… Ve dne v noci jsem myslel na třešně, sliny se mi sbíhaly, hotová muka. Až jsem se jednou dopálil, snad jsem se i styděl, copak vím? Věděl jsem, že chci třešně, byl jsem po nich blázen. Co mi tedy napadlo? V noci tiše vstanu, prohledám otcovy kapsy, najdu stříbrnou minci a ukradnu ji. Časně ráno vstanu, jdu do jedné zahrady a koupím si košík třešní. Posadím se do příkopu a začnu jíst. Jedl jsem a jedl, nacpal se, žaludek se mi zvedl a začal jsem zvracet. Zvracel jsem, pane, ale od té doby mám od třešní pokoj, nemůžu je ani vidět. Stal se ze mne svobodný člověk. Viděl jsem od té doby třešně a řekl jsem si: Nepotřebuji vás! Totéž jsem udělal s vínem, totéž s cigaretami. Ještě piju, ještě kouřím, pravda, ale jen když chci. Konec, jako když utneš. Vášeň už mě neposedne. A tak je to i s vlastí. Dychtil jsem po ní, nacpal se, zvracel a měl jsem pokoj.“

„A co s ženami?“ zeptal jsem se s úsměvem.

„Taky přijdou na řadu, ať mě čert vezme, taky přijdou. Ale až mi bude sedmdesát.“

Chvíli přemýšlel, zdálo se mu to málo.

„Osmdesát,“ opravil se. „Ty se mi ovšem směješ, ale není čemu se smát. Tak člověk dosáhne svobody, poslouchej mě, tak se oprostí v obyčejném životě, a ne jako mnich. Hrome, jak pak se můžeš zbavit ďábla, nestaneš-li se aspoň zpola ďáblem?“

Dometios přicházel na dvůr a supěl. Za ním šel plavý mladý mnich.

„Jako rozhněvaný anděl,“ mumlal Zorbas, obdivuje jeho mladickou prudkost a půvab.

Přišli ke kamennému schodišti, které vedlo k horním celám. Dometios se obrátil, podíval se na mladého mnicha a něco mu řekl. Mnich zavrtěl hlavou, jako by odmítal. Ale hned ji pokorně sklonil. Objal starce v pase a stoupali po schodišti.

„Už tomu rozumíš?“ povídal mi Zorbas. „Už jsi doma? Sodoma a Gomora.“

Objevili se dva mniši, mrkli na sebe, cosi zašuškali a dali se do smíchu.

„Je to tu svinstvo,“ zavrčel Zorbas. „Vrána vráně oko nevyklove, ale mnich mnichu ano. Podívej se – jedna druhé klove oko.“

„Jeden druhému,“ opravil jsem se smíchem.

„Hrome, vždyť je to jedno, dívej se pořádně. Muly, říkám ti, pane. Podle nálady můžeš říct Gabriel i Gabriela, Dometios i Dometia. Pojďme pryč, pane, podepíšeme smlouvu a hned zmizíme. Tady, přisámbůh, cítíš odpor jak k mužům, tak k ženám.“

Ztlumil hlas.

„Mám návrh,“ řekl.

„Zas nějaká hloupost, Zorbasi… Mluv!“

Zorbas pokrčil rameny:

„Jak bych ti to řekl, pane? Ty jsi s odpuštěním čestný člověk. Co tě nepálí, nehasíš. Když v zimě najdeš blechu mimo přikrývku, vezmeš ji k sobě, aby se nenastydla. Kde bys ty, pane, rozuměl pirátovi, jako jsem já? Já když chytnu blechu, zabiju ji. Když dostanu jehně, zabiju je, dám je na

rožeň a hoduju s přáteli. A ty mi řekneš: Nepatří ti! Připouštím, ale nech nás, bratře, napřed je sníme a pak budeme klidně uvažovat, co je mé a co tvé. A ty budeš mluvit, až se vymluvíš, a já si zatím vyšťourám dřívkem zuby.“

Celý dvůr se otřásal smíchem. Objevil se zděšený Zacharias. Položil si prst na ústa a po špičkách se přiblížil.

„Pst,“ řekl, „nesmějte se. Nahoře za otevřeným oknem pracuje metropolita. Je tam knihovna, píše. Píše celý den.“

„Právě jsem s tebou chtěl mluvit, otče Josife,“ řekl Zorbas a vzal mnicha pod paži. „Půjdeme k tobě do cely a tam si pro mluvíme.“

Obrátil se ke mně:

„Ty, pane, si jdi zatím prohlédnout kostel a starobylé ikony. Já budu čekat na igumena, ať je kde chce, už musí přijít. Nemíchej se do ničeho, ať něco nepokazíš. Mám plán.“

Naklonil se ke mně.

„Les dostaneme za polovičku,“ řekl. „Jen do toho nemluv.“ Rychle se vzdálil, drže pod paží bláznivého mnicha.

(18)

Překročil jsem práh kostela a ponořil se do svěžího vonného pološera.

Naprosté ticho. Stříbrné svícny se matně leskly, vyřezávaný ikonostas zaplňoval celé pozadí. Nad ním zlaté loubí plné hroznů a zdi na všech stranách ozdobeny polovybledlými nástěnnými malbami: zarostlí poustevníci, bohabojní otcové, Kristovo umučení, andělé s kadeřavými vlasy, svázanými širokými vybledlými pentlemi.

Vysoko na stropě se modlila Panna Maria s otevřeným náručím. Před ní hořela těžká stříbrná lampička a kmitavé světlo lehce a chlácholivě olizovalo její utrápenou tvář. Nikdy nezapomenu na bolestné oči, sevřená okrouhlá ústa, velkou energickou bradu. Je opravdu spokojena, řekl jsem si, opravdu šťastná Matka i ve své největší bolesti. Cítí, že z jejího lůna vzešlo něco nesmrtelného…

Když jsem vyšel z kostela, právě zapadalo slunce. Sedl jsem si na kamennou lavičku pod oranžovníkem a cítil se šťasten. Kopule chrámu zrůžověla jako na úsvitu. Mniši v celách odpočívali. V noci budou patrně bdít, je třeba nabrat sil. Dnes v noci půjde Kristus na Golgotu, musí jít s ním. Dvě černé prasnice s velkými zarudlými vemeny dosud pod rohovníkem podřimovaly, holubi na střeše se pářili.

Jak dlouho ještě budu žít, uvažoval jsem, a radovat se z tohoto světa, z jeho ovzduší, ticha a vůně rozkvetlého rohovníku? Ikona svatého Bakcha, kterou jsem viděl v kostele, naplnila mi srdce pocitem blaha. Nejvíc mě však dojímá svorná touha a ustavičné úsilí, jež se znova přede mnou projevily. Ať je požehnaná ta malá krásná ikona křesťanského světce s mladistvými kučeravými vlasy, jež mu kolem spánků visí jako černé třapce hroznů. Řecký Dionýsos a svatý Bakchos splynuli, mají jednu tvář. Pod révovým listím a mnišskou kutnou tepe totéž žádostivé osmahlé tělo – Řecko.

Zorbas se objevil na dvoře.

„Igumen se vrátil," řekl mi spěšně. „Trochu jsme mluvili, má námitky, říká, že to nedá zadarmo, chce víc, ale já mu to zarazím."

„A jaké má námitky? Copak jsme se nedohodli?"

„Nepleť se do toho, pane, aman," prosil Zorbas. „Pokazíš mi plány. Teď, prosím, mluvíš o staré dohodě. A to je právě to – nekaboň se, dohoda je pryč, říkám ti. Les dostaneme za polovičku."

„Co zase paktuješ, Zorbasi?"

„Nemluv do toho, to je moje starost. Namažu kolo a zase poběží – rozumíš?"

„Ale proč? Nerozumím."

„Mnoho jsem v městě utratil. Lola mě stála, vlastně tebe stála, několik tisíc. Myslíš, že jsem na to zapomněl? Mám čest, co si myslíš? Nechci poskvrnit svou reputaci. Utratil jsem, zaplatím. Počítal jsem: sedm tisíc stála Lola; srazím si je z ceny lesa. Za Lolu bude platit igumen, klášter a Panna Maria. Tohle je můj plán, líbí se ti?"

„Vůbec ne. Co má společného Panna Maria s tvým utrácením?"

„Má mnoho společného, dokonce velmi mnoho. Ona porodila syna – Boha. A Bůh stvořil mě a dal mi náčiní – však víš. A to prokleté náčiní je příčinou, že jak jen zahlédnu ženskou sukni, ztratím hlavu a otvírám peněženku. Chápeš teď? Její Milost je tedy vinna, jen ona, ať tedy platí."

„Mně se to nelíbí, Zorbasi."

„To je zas jiná věc, pane. Napřed zachraňme těch sedm tisíc a pak uvažujme. ‚Dělej, jak s cizí to dělat má se, pak budu ti, hochu, tetou zase.' Znáš tu písničku?"

Objevil se tlustý zástupce igumena.

„Račte, prosím," zval příjemným svatouškovským hlasem. „Večeře je připravena."

Šli jsme dolů do jídelny, velkého sálu s lavicemi a dlouhými úzkými stolky. Bylo tu cítit zažluklý olej a ocet. V pozadí Večeře Páně, zpola setřená nástěnná malba. Jedenáct věrných učedníků sedělo porůznu kolem Krista a naproti, obrácen zády k diváku, stál osamocen zrzoun se sraženým čelem, orlím nosem – Jidáš. Kristus měl oči jen na něm.

Zástupce se posadil, já vpravo, Zorbas vlevo.

„Promiňte, je půst, nemáme tedy olej a víno ani pro pocestné. Buďte vítáni!"

Pokřižovali jsme se. Mlčky jsme si brali olivy, žlutou cibuli, boby a chalvu. Všichni jsme jedli pomalu a bez chuti.

„Takový je ten pozemský život," poznamenal zástupce. „Samý půst. Ale trpělivost, bratři, blíží se vzkříšení s beránkem, blíží se království nebeské."

Zakašlal jsem. Zorbas mi šlápl na nohu, jako by mi říkal: „Nemluv!"

„Viděl jsem otce Zachariase," řekl Zorbas, aby změnil předmět hovoru.

Zástupce vybuchl.

„Snad ti něco nenapovídal ten proklatec?" zeptal se pln neklidu. „Sedí v něm sedm čertů, neposlouchejte ho. Jeho duše je nečistá a všecko vidí nečistě."

Ozval se zvonek a smutně svolával na vigilie. Igumenův zá stupce se pokřižoval a vstal.

„Já odcházím," řekl. „Začíná Kristovo utrpení, půjdeme také na Křížovou cestu. Ale dnes v noci si můžete odpočinout, jste po cestě. Zítra na shledanou..."

„Zatracenci," mumlal Zorbas a zatínal zuby, sotva mnich odešel. „Zatracenci, lháři, muly, mezci!"

„Co se stalo, Zorbasi? Zacharias ti něco řekl?"

„Nech to, pane, jen to nech ke všem čertům. Však jestli podepíšou, ukážu jim, zač je toho loket."

Šli jsme do cely, kterou nám vykázali. V koutě byla stará ikona: Panna Maria opírající tvář o tvář svého syna. Oči měla plné slz.

Zorbas pokýval hlavou:

„Víš, pane, proč pláče?"

„Nevím."

„Protože vidí. Je mi jí líto. Kdybych maloval ikony, namaloval bych Pannu Marii bez očí, bez uší a bez nosu."

Lehli jsme si na tvrdá lůžka. Trámy voněly cypřiši, otevřeným oknem vnikal do pokoje jarní vánek plný vůně. Chvílemi sem jako jeho záchvěvy doléhaly ze dvora monotónní melodie. Slavík začal před oknem zpívat, pak druhý a zas jiný. Byl lásky čas. Nemohl jsem usnout. Slavičí zpěv splýval se žalozpěvy nad Kristem, stoupal jsem namáhavě pod kvetoucími oranžovníky na Golgotu, sledoval jsem velké kapky krve. Za modré jarní noci jsem viděl, jak studený perlící se pot zalévá Kristovo tělo a ruce, jak je Kristus vztahuje před sebe, jako by prosil, jako by žebral... Galilejští běželi za ním a volali: „Hosana, hosana!" Drželi palmové větve a prostírali na zem před ním své šaty. Díval se na své milované, nikdo nic netušil. Jen on věděl, že jde na smrt. Tiše plakal za třpytu hvězd a utěšoval své lidské, chvějící se srdce: „Jako zrnko obilí, mé srdce, musíš se dostat do země a zemřít. Neměj obav. Jak jinak se z tebe, mé srdce, stane klas a jak jinak budeš živit lidi, kteří umírají hlady?"

Ale lidské srdce se v něm chvělo a nechtělo zemřít...

Les kolem kláštera se zvolna plnil slavičím zpěvem. Z vlhkého listí se šířil zpěv lásky a vášně a s ním se chvěla, plakala, dmula se a překypovala lidská hruď.

A tak jsem usnul za pašijí a slavičího zpěvu, jako když lidská duše vchází do ráje.

Spal jsem sotva hodinu, když jsem najednou vyskočil. „Zorbasi," volal jsem, „slyšels? Tu ránu z pistole?"

Ale Zorbas už byl vzhůru a kouřil.

„Jen se, pane, nerozčiluj," řekl a snažil se potlačit pobouření. „Nech je, ať se vypořádají mezi sebou."

Na chodbě se ozval křik, bylo slyšet šourání pantoflí, dveře bouchaly, kdosi naříkal, jako by byl raněn. Skočil jsem z postele a otevřel dveře. Objevil se přede mnou jakýsi vyzáblý stařeček. Na hlavě měl bílou špičatou čepici a bílou košili až ke kolenům.

„Kdo jsi?"

„Metropolita," odpověděl a hlas se mu třásl.

Málem jsem se dal do smíchu. Metropolita! Nosí zlatý ornát, mitru, berlu a falešné barevné šperky. Poprvé jsem viděl metropolitu v noční košili.

„Kdo střílel?"

„Nevím... Opravdu nevím," mumlal a tlačil mě zpět.

Zorbas se na posteli smál.

„Dostal jsi strach, stařečku?" zeptal se. „Pojď sem, chudáku. My nejsme mniši, neboj se."

„Zorbasi," řekl jsem tiše, „nemluv tak. Je to metropolita."

„Hrome, v košili není nikdo metropolita. Pojď k nám, povídám ti."

Vyšel ven, vzal ho za ruku a zatáhl dovnitř. Zavřel dveře. Vytáhl z rance láhev rakije a nalil skleničku.

„Napij se, stařečku," povídá mu, „ať se ti srdíčko uklidní."

Stařeček se napil rakije a přišel k sobě. Sedl si na mou postel a opřel se o zeď.

„Biskupská Milosti," zeptal jsem se, „kdo to střílel?"

„Nevím, hochu... Pracoval jsem přes půlnoc a uložil jsem se k spánku. A tu slyším vedle, z cely otce Dometia..."

„Ach tak," podivil se Zorbas. „Hrome, Zachariasi, tys měl pravdu."

Metropolita sklonil hlavu.

„Byl to nějaký zloděj," šeptal si.

Neklid na chodbě ustal, v klášteře se rozhostilo ticho. Metropolita se na mne podíval ustrašenýma očima.

„Budeš spát, hochu?" zeptal se.

Viděl jsem, že nechce odejít a být v cele sám. Bál se.

„Nebudu spát," ujistil jsem ho. „Můžete zůstat."

Dali jsme se do řeči. Zorbas se opřel o podušku, funěl a kouřil.

„Zdá se, že jsi vzdělaný mladý člověk," povídá mi stařeček. „Bůh ti požehnej. Tady nejsou lidé, s kterými by se dalo hovořit. Mám tři teorie a ty mi ulehčují život. Chtěl bych ti je sdělit."

Nečekal, až mu odpovím. Hned začal:

„Má první teorie: Forma květů má vliv na jejich barvu. Barva zase má vliv na jejich vlastnosti. Každý květ působí jinak na tělo a tím i na duši. Proto musíme dávat pozor, když jdeme přes rozkvetlé pole."

Odmlčel se, jako by čekal, co na to řeknu. Viděl jsem v duchu stařečka, jak se prochází rozkvetlým polem, dívá se k zemi a potají se bojí květů, jejich podoby a barvy a chvěje se: celé pole na jaře bylo plno duchů…

„Teď uslyšíš druhou teorii: Každá myšlenka, která má skutečný vliv, má i skutečnou existenci. Existuje – nebloudí ve vzduchu jako neskutečný přízrak. Má opravdové tělo – oči, ústa, nohy, břicho… Je muž nebo žena, pronásleduje muže nebo ženy… Proto se říká v evangeliu: A slovo tělem učiněno jest…"

Znova se na mne s úzkostí podíval.

„A toto je konečně třetí teorie," řekl najednou, jako by nebyl schopen snést mé mlčení. „Věčnost trvá i v našem všedním životě. Ale sami ji najdeme velmi nesnadno. Všední starosti nás matou. Jen malému počtu lidí, jen těm nejvybranějším se podaří prožívat věčnost i v tomto všedním životě. Ostatní by zahynuli. Bůh se nad nimi slitoval a poslal jim náboženství a tak mohou i prostí lidé prožívat věčnost."

Metropolita mluvil a ulevilo se mu. Zvedl svá bezřasá očka a s úsměvem se na mne podíval. Jako by říkal: „Hle, co mám, to ti dávám." Cítil jsem se dojat, že sotva mě uviděl, nabídl mi plody celého svého života.

Oči se mu zalily slzami.

„Co říkáš těm teoriím?" zeptal se a vzal mou ruku do obou svých dlaní.

Díval se na mne, jako by čekal, že se z mé odpovědi dozví, zda jeho život vyšel nazmar, nebo byl k užitku.

Chvěl se, ale já jsem věděl, že nad jeho pravdou stojí jiná lidská, daleko vyšší povinnost.

„Tvé teorie, stařečku," řekl jsem, „mohou zachránit mnoho duší."

Metropolitova tvář zářila. Celý jeho život dostal smysl.

„Děkuji ti, hochu," zašeptal a něžně mi stiskl ruku.

Tu Zorbas vyskočil ze svého kouta.

„Promiň, ale já mám čtvrtou teorii."

Díval jsem se na něho pln neklidu. Metropolita se obrátil:

„Pověz, hochu, jen když je dobrá a požehnaná. Jaká je to teorie?"

„Že dvě a dvě jsou čtyři," řekl Zorbas vážně.

Metropolita se na něho podíval překvapen.

„A poslyš ještě pátou teorii, stařečku," pokračoval Zorbas: „Že dvě a dvě nejsou čtyři. Vyberte si, co chcete."

„Nerozumím," zamumlal metropolita a hleděl na mne, jako by u mne hledal pomoc.

„Já taky ne," řekl Zorbas a dal se do smíchu.

Obrátil jsem se k překvapenému stařečkovi a změnil jsem předmět hovoru.

„A co zde v klášteře studujete?"

„Dělám si výpisky z klášterních rukopisů, hochu. A v tyto dny právě shledávám všechny přívlastky, jimiž naše církev ozdobila Pannu Marii."

Povzdechl si.

„Jsem už starý," dodal, „a nemůžu nic jiného dělat. Ulehčí se mi, když opíšu všechny ty okrasy Panny Marie a přitom zapomenu na bídu světa."

Opřel se o podušku a začal mumlat, jako by mluvil z cesty:

„Růže nevadnoucí, země úrodná, vinice, pramen, řeka, zázračná studánka, žebřík do nebe, most, fregata, přístav, klíč do ráje, paprsek, lucerna, blesk, ohnivý sloup, nejvyšší velitel, nedobytná věž, vysoká zeď, ochrana, útočiště, útěcha, radost, podpora slepých, matka sirotků, stůl, výživa, mír, jas, vůně, hostina, med a mléko..."

„Mluví z cesty, chudák," řekl Zorbas. „Dám mu ještě jednu přikrývku, ať mu není zima."

Vstal, dal mu ještě jednu přikrývku a urovnal podušku.

„Slyšel jsem, že pro bláznovství je sedmdesát sedm výrazů; ale s tímto sedmdesát osm.“

Už nastával den. Na dvoře se ozval dřevěný zvonek. Naklonil jsem se z okénka a viděl hubeného mnicha s velkou černou kápí na hlavě, jak pomalu chodí po dvoře a kladívkem tluče do dlouhého melodického prkna. Hlas klepačky, plný harmonie, lahody a prosby, se rozléhal v ranním ovzduší. Slavík umlkl a první ptáci na stromech začínali pomalu štěbetat.

Vykloněn z okénka a okouzlen jsem naslouchal sugestivní melodii dřevěného zvonce a uvažoval, jak může klesnout vysoký životní rytmus a ještě dlouho podržet všechnu sice prázdnou, ale impozantní vnější formu, plnou půvabu. Duše odchází, ale zanechává nedotčenou svou schránku, kterou tolik věků obývala jako skořápku, složitou, vysokou, aby se do ní vešla.

Takovými opuštěnými skořápkami jsou, uvažoval jsem, podivuhodné katedrály, jež vidíš v hlučných, dnes ateistických velkoměstech. Vypadají jako prehistorické obludy, po nichž zůstaly jen kostry, ohlodané větrem a sluncem.

Kdosi zaklepal na dveře naší cely. Ozval se slabý hlas igumenova zástupce:

„Vstávejte, bratři, už je ráno…“

Zorbas nervózně vyskočil.

„Kdo to střílel?“

Čekal chvíli – mlčení. Mnich patrně ještě stál za dveřmi, nebylo dosud slyšet jeho odcházející kroky. Zorbas se rozzlobil.

„Hrome, mnichu, kdo to střílel?“ opakoval.

Ozvaly se kroky a rychle se vzdalovaly. Zorbas byl skokem u dveří a otevřel je.

„Fuj, šašci,“ vykřikl a plivl za mnichem, který odcházel. „Popi, mniši, jeptišky, kazatelé, kostelníci, pliju na vás!“

„Mohli bychom jít, tady je cítit krev.“

„Kdyby to byla jen krev,“ zavrčel Zorbas. „Jdi se, pane, projít, máš-li chuť, já se pokusím pátrat, možná že se něco dovím.“

„Půjdeme," řekl jsem znova. „A ty, prosím tě, buď tak dobrý a nestrkej nos do toho, po čem ti nic není."

„Ale já ho právě chci strkat, pane."

Chvíli přemýšlel, pak se škodolibě usmál.

„Ďábel," řekl, „budiž mu všecka čest. Myslím, že všecko se urovná k naší spokojenosti. Víš, pane, co může stát rána z pistole v klášteře? Sedm tisíc!"

Sestoupili jsme na dvůr. Kvetoucí stromy voněly, všude božský klid a mír. Zacharias nás čekal. Přiběhl a vzal Zorbase za ruku.

„Bratře Canavaro," šeptal a třásl se, „pojď pryč!"

„Kdo to střílel? Byl někdo zabit? Hrome, mnichu, mluv, nebo tě uškrtím."

Mnichovi se klepala brada. Rozhlédl se; dvůr byl prázdný, cely zavřené, otevřenými dveřmi sem zaléhala melodie jako vlna za vlnou.

„Pojďte oba za mnou," zval nás šeptem. „Sodoma a Gomora."

Vyklouzli jsme podél zdi, přešli jsme celý dvůr a dostali se ze zahrady. Co by kamenem od kláštera dohodil, byl hřbitov. Vešli jsme tam.

Překračovali jsme hroby; Zacharias odstrčil dvířka malé kapličky, vkročili jsme dovnitř. Uprostřed na slámě leželo tělo zahalené mnišskou kutnou.

V hlavách mrtvoly hořela svíce, v nohách také.

Sklonil jsem se nad nebožtíkem a odhalil mu tvář.

„Mladý mnich," zašeptal jsem zděšeně. „Dometiův plavý mnich."

Ve dveřích svatyňky se leskl archanděl Michael s rozevřenými perutěmi, vytaseným mečem a červenými sandály.

„Archanděli Michaeli," volal mnich, „hoď sem blesk a spal je. Archanděli Michaeli, kopni je a vyhoď z chrámu. Neslyšel jsi ránu z pistole?"

„Kdo ho zabil? Kdo? Dometios? Ksakru, mluv, ty bradáči!"

Mnich se vytrhl Zorbasovi z rukou a padl na tvář k nohám archanděla. Chvíli se nehýbal, pak zvedl hlavu a otevřel ústa, jako by naslouchal.

Najednou radostné vyskočil.

„Zapálíme je," řekl rozhodně. „Archanděl se pohnul a dal mi znamení."

Pokřižoval se.

„Chválabohu," řekl, „už se cítím lépe."

Zorbas vzal mnicha pod paži.

„Pojď sem, Josife, pojď a udělej, co ti říkám."

Obrátil se ke mně:

„Dej mi peníze, pane; já podepíšu smlouvu. Tu jsou vlci, ty jsi beránek, sežrali by tě. Nech mě, nestarej se, mám v ruce všecky trumfy. V poledne půjdeme pryč a budeme mít v kapse les. Hrome, pojďme, Zachariasi!"

Oba se kradmo blížili ke klášteru. Já jsem šel dále do borového lesa.

Slunce bylo vysoko, nebe a země sálaly, na listech se leskla rosa. Přede mnou vyletěl kos, sedl si na větev plané hrušky a potřásl dlouhým ocáskem. Otevřel zobáček, podíval se na mne a dvakrát třikrát posměšně zapískal.

Skrze pinie jsem viděl, jak mniši na nádvoří vycházejí za sebou, skloněni a s černými rouškami na ramenou. Pobožnost skončila, teď šli do jídelny.

„Jaká škoda," uvažoval jsem, „taková přísnost a vznešenost, a nemá smyslu."

Byl jsem unavený, nevyspalý, natáhl jsem se do trávy. Voněly tu fialky, kručinky, rozmarýn, šalvěj; hladový hmyz bzučel, dobýval se do květů a sbíral med. V dálce se leskly průhledné hory, modravé, v slunečním žáru se podobaly pohyblivému dýmu…

Klidně jsem zavřel oči. Naplnila mě tichá radost – jako by všecka ta zeleň kolem mne byla ráj, jako by ta svěžest, lehkost a střízlivé opojení byly Bohem. Bůh mění tvář a šťastný je ten, kdo je s to ho poznat pod každou maskou. Jednou je sklenicí čerstvé vody, jindy zas chlapcem, který nám skáče na kolenou, pak zas okouzlující ženou, nakonec je to krátká ranní procházka.

Všechno se pomalu kolem mne nadlehčilo a přecházelo v sen, aniž měnilo tvar; spánek a bdění dostávaly stejnou podobu, ležel jsem a šťasten snil skutečnost. Země a ráj

splynuly. Život mi připadal jako planý květ s velkou kapkou medu v kalichu a duše jako divoká včela, jež sbírá.

Najednou jsem se probral z blaženosti, uslyšel jsem za sebou kroky, tichý hovor a pak radostný hlas:

„Pane, půjdeme."

Přede mnou stál Zorbas a oči se mu ďábelsky leskly.

„Už půjdeme?" řekl jsem s ulehčením. „Už je všecko v pořádku?"

„Je," přisvědčil Zorbas a udeřil na horní kapsu kabátu. „Tady je les, ať nám přinese hodně štěstí. A je tu i sedm tisíc, co nás stála Lola."

Z vnitřní kapsy vytáhl balíček bankovek.

„Vezmi si je," řekl. „Splácím dluh, už se před tebou nestydím. Jsou v tom i punčochy, sáčky, voňavky a slunečník paní Bubulíny a papouškovy oříšky. A chalva, kterou jsem ti přinesl."

„Dávám ti je darem, Zorbasi," řekl jsem. „Zapal tlustou svíčku Panně Marii, na níž ses dopustil křivdy."

Zorbas se ohlédl. Přicházel otec Zacharias v ušpiněné kutně, potřísněné zelenou barvou, a v sešmatlaných botách. Vedl za uzdu obě muly. Zorbas mu ukázal bankovky.

„Rozdělíme se, otče Josife," řekl. „Koupíš si sto kilo tresky, najíš se, chudáku, a praskneš, pobliješ se a budeš mít pokoj. Pojď, otevři ruku."

Mnich popadl usmolené bankovky a schoval je za ňadra.

„Koupím petrolej," řekl.

Zorbas ztlumil hlas a sklonil se k mnichovu uchu.

„Jen ať je noc," řekl, „ať všichni spí. Ale ať vane prudký vítr... Poliješ zdi na všech stranách, namočíš do petroleje hadry, utěrky a kde co najdeš a všecko zapálíš... Chápeš?"

Mnich se zachvěl.

„Hrome, mnichu, neboj se! Copak ti nedal rozkaz archanděl Michael? Petrolej, hodně petroleje! Měj se dobře!"

Vyskočili jsme na muly. Naposled jsem se podíval na klášter.

„Už víš všecko, Zorbasi?" zeptal jsem se.

„O té ráně? O to se nestarej, pane, dobře ti radím. Zacharias má pravdu: Sodoma a Gomora. Dometios zabil toho pěkného mnicha."

„Dometios? A proč?“

„Nehrab se v tom, pane, říkám ti; neřád a smrad.“ Obrátil se ke klášteru. Mniši právě odcházeli z jídelny a zavírali se do cel. „Můžete mě proklínat, svatí otcové,“ vykřikl.

(19)

Když jsme seskočili s mul, byla Bubulína první člověk, jehož jsme na pobřeží potkali. Seděla schoulená před barákem. Když jsme rozsvítili lampu a když jsem uviděl její tvář, lekl jsem se.

„Co se ti stalo, paní Hortensie? Jsi nemocná?“

Od chvíle, kdy jí v mysli svitla naděje na sňatek, stará Siréna ztratila všechno své nepopsatelné a podezřelé kouzlo. Snažila se zahladit celou minulost, odhodit vymyšlená křídla, jimiž se ozdobila, odložit paši, begy, admirály... Toužila stát se vážnou a starostlivou vránou. Počestnou ženou. Už se nemalovala, nekrášlila, ale páchla.

Zorbas mlčel, nervózně si kroutil právě nabarvený vous. Sklonil se, zatopil a postavil konvici na kávu.

„Ukrutníku,“ ozval se najednou chraptivý hlas staré zpěvačky.

Zorbas zvedl hlavu a pohlédl na ni. Oči se mu naplnily něhou. Nikdy nesnesl, aby se žena na něho prosebně obrátila, ihned upadl ve zmatek. Ženské slzy ho opravdu dojímaly.

Mlčel. Nalil kávu, dal do ní cukr a zamíchal.

„Proč se se mnou neoženíš?“ vrkala stará Siréna. „Už nemůžu hlavu vystrčit na vesnici. Ztratila jsem čest. Zabiju se.“

Byl jsem unaven, lehl jsem si a opřen o podušku jsem vychutnával tu komickou scénu.

Paní Hortensie přistoupila k Zorbasovi a položila mu ruku na koleno.

„Proč jsi nepřivezl svatební věnečky?“ zeptala se vyčítavě.

Zorbas cítil, jak se Bubulínina ruka třese na jeho koleně. To koleno bylo poslední pevné místo na zemi; když už tisíckrát ztroskotala, upřela na ně všecky naděje.

Zorbas to věděl a srdce mu zjihlo. Ale nemluvil, podával kávu ve třech koflících.

„Proč jsi nepřinesl věnečky, Zorbasi?“ ozval se znovu vyčítavý hlas.

„V městě nejsou pěkné,“ odpověděl Zorbas.

Dal každému hrníček a schoulil se do kouta.

„Psal jsem do Atén,“ pokračoval, „ať nám pošlou pěkné, psal jsem i pro bílé lampy a bonbóny plněné čokoládou a praženými mandlemi.“

Když mluvil, jeho fantazie vzplála. Oči mu jiskřily a jako básník ve chvíli tvůrčí extáze vznášel se ve vyšších sférách, kde fikce a pravda splývají a navzájem se prolínají. Teď schoulený odpočíval, foukal do kávy a zapálil si cigaretu. Den pěkně uběhl, v kapse měl les, cítil se spokojen. Vybuchl:

„Naše svatba, Bubulíno, musí být hlučná. Kdybys věděla, jakou toaletu jsem ti objednal! Proto jsem byl tak dlouho v městě, drahoušku. Objednal jsem dvě slavné švadleny z Atén a řekl jsem: Beru si ženu, které se nevyrovná žádná na světě. Byla královnou čtyř mocností, teď ovdověla, mocnosti upadly a ona si mě chce vzít. Chci tedy, aby její svatební šaty byly něco zvláštního, samé hedvábí a perly, abyste na ně kolem dokola přišily zlaté ptáky a na pravou stranu živůtku slunce a na levou měsíc. Všichni musí žasnout, až je uvidí,“ volal Zorbas. „Oslepnou! Ale ať oslepnou, jen když má nevěsta bude spokojena.“

Paní Hortensie poslouchala opřena o zeď. Široký smyslný úsměv se rozlil po zvadlé vráscité tváři a růžová stužka na krku se málem přetrhla.

„Chci ti něco říct do ucha,“ šeptala, hledíc unylýma očima na Zorbase. Ten na mne mrkl a sklonil se.

„Přinesla jsem ti dnes večer něco,“ šeptala nastávající nevěsta a strkala mu jazýček do chlupatého ucha.

Vytáhla ze záňadří šáteček s jedním cípem svázaným do uzlu. Dala ho Zorbasovi.

Zorbas vzal šáteček dvěma prsty, odložil jej na levé koleno, pak odvrátil zrak a díval se na moře.

„Nerozvážeš ho, Zorbasi?“ zeptala se. „Vůbec nejsi zvědavý, miláčku!“

„Napřed vypiju kávu,“ odpověděl. „Pak si zakouřím. Už jsem ho viděl, vím, co je tam.“

„Přesto, rozvaž uzel. Rozvaž uzel,“ prosila stará Siréna.

„Napřed si zapálím cigaretu, už jsem řek.“

Podívala se vyčítavě i na mne, jako by chtěla říci: Ty to máš na svědomí.

Kouřil pomalu, pouštěl kouř nosem a díval se na moře.

„Zítra dostaneme scirocco,“ řekl. „Počasí se změní. Stromy se nalijí, prsa děvčat se nalijí, už jim nebudou stačit blůzy... Jaro, mrška, je ďáblův vynález.“

Odmlčel se a za chvíli pokračoval:

„Všechno krásné na tomto světě je dílo ďáblovo. Krásná žena, jaro, víno, to všecko stvořil ďábel. Bůh stvořil mnichy, posty, šalvějové odvary a nehezké ženy, fuj, k šípku s tím vším.“

Řekl a vrhl nevlídný pohled na nešťastnou paní Hortensii, která se teď choulila do koutka a poslouchala ho.

„Zorbasi... Zorbasi,“ prosila ho co chvíli.

Ale on si zapálil novou cigaretu a díval se na moře.

„Na jaře vládne ďábel. Pasy se povolují, živůtky se rozpínají, stařeny vzdychají... Paní Bubulíno, pracky pryč!“

„Zorbasi... Zorbasi,“ prosila paní znova sklonila se, vzala šáteček a dala ho Zorbasovi do ruky.

Zorbas odhodil cigaretu, vzal šátek a rozvázal uzel. Ruku držel otevřenou a díval se.

„Copak je to, paní Bubulíno?“ zeptal se s odporem.

„Prsteny... Prstýnky, mé zlatíčko... Snubní prsteny,“ šeptala stará Siréna a třásla se. „Svědek je tu, ať žije, večer je krásný, fouká scirocco, Bůh nás vidí, zasnubme se Zorbasi!“

Zorbas hleděl hned na mne, hned na paní Hortensii a na prsteny. Mnoho démonů v něm zápolilo, ale žádný nebyl s to zvítězit. Nešťastná žena na něj hleděla s bázní.

„Zorbasi... Zorbasi,“ vrkala.

Zvedl jsem se na posteli a čekal, kterou z tolika možných cest si Zorbas zvolí.

Najednou pohodil hlavou a rozhodl se. Tvář se mu vyjasnila, zatleskal a vyskočil.

„Pojďme ven," zvolal. „Pod široké nebe, ať nás vidí Bůh. Svědku, vezmi prsteny, umíš zpívat žalmy?"

„Neumím," řekl jsem a skočil z postele. Pomáhal jsem paní na nohy.

„Ale já umím. Zapomněl jsem ti říct, že jsem byl v kostele zpěvákem. Chodil jsem s popem po svatbách, křtinách, po pohřbech a naučil jsem se zpívat zpaměti. Pojď, Bubulíno, pojď, holubičko, pohni se, pojď, francouzská fregato, postav se vpravo!"

Ze všech Zorbasových démonů zvítězila nakonec šprýmovná dobrosrdečnost. Zorbas se ustrnul nad starou zpěvačkou, srdce se mu hnulo, když viděl její zkalený a tak úzkostlivě na něho upřený zrak.

„U čerta," mumlal a rozhodoval se. „Ještě můžu udělat radost ženskému pokolení. Udělám ji." Vyběhl na pláž, vzal paní Hortensii pod paži, dal mi prsteny, obrátil se k moři a začal pět: „Velebený budiž, Hospodine, Bože náš, nyní i na věky věků amen!"

Obrátil se ke mně:

„Měj rozum, pane..."

„Dnes večer žádné pane," namítl jsem. „Říkej mi svědku."

„Nedělej tedy hlouposti, svědku. Až zavolám ‚sláva, sláva', navleč nám prsteny."

Řekl a znova začal pět svým hrubým oslím hlasem: „Pomodleme se k Bohu za sluhu Páně Alexise a za služebnici boží Hortensii, kteří se zasnubují, pomodleme se za spásu duší jejich!"

„Pane, smiluj se, Kriste, smiluj se," zpíval jsem a stěží potlačoval smích a pláč.

„Jsou i jiné žalmy, ale ať mě čert vezme, jestli si na ně vzpomenu. Pojďme k jádru věci."

Vyskočil a vzkřikl:

„Sláva, sláva," a podával mi ruku.

„Dej sem svou ručku, má holubičko," řekl své snoubence.

Buclatá ručka, rozežraná od praní, se třásla. Navlekl jsem prsteny na prsty a Zorbas, celý bez sebe, začal křičet jako derviš:

„Zasnubuje se služebník boží Alexis s boží služebnicí Hortensii ve jménu Otce i Syna i Ducha svatého, amen.

Zasnubuje se služebnice boží Hortensie s božím služebníkem Alexisem…“

„Tak, už to tedy konečně je. Pojď sem, paní Zorbasová, ať ti dám v tvém životě první počestný polibek.“

Ale paní Hortensie se zhroutila na zem, objala Zorbasova kolena a dala se do pláče. Zorbas soucitně pokýval rozpálenou hlavou.

„Ubohé ženy,“ zamumlal.

Paní Hortensie vstala, urovnala si sukni a rozevřela náruč.

„Hrome,“ zvolal Zorbas, „dnes je přece velikonoční úterý, ruce pryč, je půst!“

„Drahý Zorbasi,“ mumlala bez sebe.

„Měj strpení do velikonoc, paní, potom budeme jíst maso. A rozbijeme si červená vajíčka. Teď je čas jít domů. Co řeknou lidé, až uvidí, že se vracíš tak pozdě?“

Bubulína na něho hleděla prosebně.

„Ne, ne,“ bránil se Zorbas, „až o velikonocích. Pojď s námi, pane svědku!“

Nahnul se a pošeptal mi:

„Probůh, nenechávej nás samotné. Dnes nemám vůbec náladu.“

Zamířili jsme k vesnici. Nebe zářilo, moře vonělo, noční ptáci vzdychali. Stará Siréna se zavěsila Zorbasovi na rámě a šťastná a melancholická se dala vléci.

Dnes večer se konečně dostala do přístavu, po němž celý život toužila. Celý život, ubohá, zpívala, hýřila, tropila si posměch z počestných žen, ale její srdce nebylo šťastné. Když navoněná a v těžkém hedvábí šla v nápadných toaletách ulicemi Alexandrie, Bejrútu, Cařihradu a viděla chudé ženy kojit dítě, nešťastnou paní Hortensii začala svědit prsa, dmula se a bradavky se jí zvětšovaly, i ony hledaly dětská ústa. Vdám se, vdám se a budu mít dítě – vzdychala její mysl a zdravý rozum po celý život. Ale nikdy nikomu neprozradila svou touhu. A nyní, chvála bohu, sice trochu pozdě, ale přece šťastně doplula do toužebného přístavu, porouchaná a od vln potlučená…

Chvílemi zvedla hlavu a kradmo se podívala na dlouhého čahouna, který šel vedle ní. Není to sice, uvažovala, bohatý

paša se zlatým fezem, není to krásný begův syn, ale chvála ti, Bože, je to můj muž, opravdový muž.

Přešli jsme kolem slečnina fíkovníku, kolem vdoviny zahrady, objevily se první vesnické domky. Zastavili jsme se.

„Dobrou noc, mé zlato," řekla slavná zpěvačka a stoupla si na špičky, aby dosáhla na snoubencova ústa.

Ale Zorbas se nesklonil.

„Padnu a políbím ti nohy, miláčku," řekla žena a chtěla se vrhnout na zem.

„Ne, ne," volal Zorbas dojatě a vzal ji do náruče. „Já bych ti měl políbit nohy, paní, ale nechce se mi... Dobrou noc."

Podali jsme si ruce. Mlčky jsme se vraceli a zhluboka dýchali vonný vzduch. Zorbas se jednu chvíli zastavil a pohlédl na mne.

„Co mám dělat, pane?" zeptal se v rozpacích. „Mám se smát, mám plakat? Poraď mi."

Neodpověděl jsem. I mne tlačil v krku jakýsi knoflík, nevěděl jsem, je-li to pláč nebo smích.

„Pane," řekl najednou Zorbas, „jak se jmenoval ten starý bůh darebák, co nedopustil, aby si některá žena na světě stěžovala, že je ženou? Něco jsem o něm slyšel. On prý si také barvil bradu, ruce si tetoval srdci a Sirénami, měnil prý podobu a stal se býkem, labutí nebo oslem, s odpuštěním vším, po čem která děvka zatoužila. Bud tak dobrý a pověz mi jeho jméno."

„Zdá se mi, že máš na mysli Dia. Jak to, že sis právě na toho vzpomněl?"

„Ať odpočívá v pokoji," řekl Zorbas a zvedl ruce k nebi. „Mnoho trpěl, měl velké starosti, byl opravdu velký mučedník. Poslyš, pane, něco vím. Ty posloucháš knihy, ale uvaž jen, kdo je píše. Jsou to pedanti! A co ti pedanti vědí o sukničkářích a o ženách? Ať jdou do háje!"

„A proč ty něco nenapíšeš, Zorbasi, a nevyložíš nám tajemství světa?"

„Proč? Protože já, abys věděl, všecka ta tajemství prožívám a nemám čas. Jednou je to svět, jednou žena, jindy víno, pak zas santuri. Nemám tedy čas chytit pero a žvanit. A tak se svět stal kořistí knihomolů. Ti, co prožívají tajemství,

nemají čas. A ti, co mají čas, neprožívají tajemství. Už rozumíš?“

„A co Zeus? Neodbočuj!“

„Ten chudák,“ litoval ho Zorbas a povzdechl si. „Jen já vím, co vytrpěl. Miloval ženy, pravda, ale ne tak, jak si to představují pedanti. Ani zdaleka! Litoval je, znal trápení každé z nich, obětoval se pro ně. Když viděl, že někde v zapadlém okrese zmírá touhou po muži nějaká stará panna, nějaká pěkná žínka – hrome, ani pěkná být nemusela, mohla být i šeredná – že nemá muže, a nemůže proto usnout, Zeus těšitel se pokřižoval, převlékl se, vzal na sebe tvář, kterou žena v duchu viděla, a vstoupil do její světnice.

Neměl náladu na milování, říkám ti, často byl i skleslý, a s odpuštěním, kde by na to všecko chudák stačil? Často se mu nechtělo, nebyl v náladě. Viděl jsi už, pane, někdy kozla, když uspokojil několik koz? Slintá, má oči zakalené a plné hnisu, pokašlává, chraptí a sotva stojí na nohách. V takovém stavu byl často ubožák Zeus. Vrátil se ráno domů a řekl si: Kdy už se panebože budu moct klidně natáhnout a trochu si zdřímnout? Už sotva nohy vláčím! Opravdu, stěží si utřel sliny.

Ale najednou uslyšel povzdech, dole na zemi některá žena odhodila přikrývku, vyšla na terasu a zasténala. Diovo srdce v tu chvíli zjihlo. Ach, zas musím na zem, mumlal. Zas mám jít na zem, já nešťastník, nějaká žena sténá, mám ji potěšit?

A tak ho ženy vyčerpávaly, v kříži byl jako polámaný, zvracel, byl ochrnutý a zemřel. A tu ho vystřídal Kristus, uviděl žalostný stav starého boha a řekl: Pozor na ženy!“

Poslouchal jsem Zorbase, byl jsem pyšný na bystrost jeho ducha a válel jsem se smíchy.

„Směj se, jen se směj, pane, dá-li však Bůh a ďábel a naše obchody dobře dopadnou – zdá se mi to úplně jisté – víš, jaký já si otevřu obchod? Sňatkovou kancelář. ‚Sňatková kancelář u Dia.‘ Budou tam chodit nešťastné ženy, které nemohly najít muže, staré panny, nehezké ženy, křivonohé, šilhavé, chromé, hrbaté a já je budu přijímat v salónku, kde bude na stěnách plno fotografií pěkných mužů, a řeknu jim: Vyberte si, krásné dámy, kterého chcete, a já se vynasnažím, aby byl vaším mužem. Najdu nějakého mládence, který se

mu podobá, obleču ho jako na té fotografii, dám mu peníze a řeknu: Jdi tam a tam, číslo to a to, najdeš tam tu a tu, dvoř se jí. Neštiť se jí, já ti zaplatím, spi s ní. Říkej jí sladká slova, jaká muži říkají ženám a jaká ona, nešťastná, nikdy v životě neslyšela, přísahej jí, že se s ní oženíš, dopřej jí trochu radosti, té radosti, jakou mají i kozy, želvy a stonožky…

A kdyby přišla nějaká stará, nehezká žena, jako třeba naše Bubulína, kterou by nikdo nechtěl potěšit, i kdybych mu hory sliboval, ech, potom bych se pokřižoval a ujal se jí já, ředitel podniku. A všichni hlupáci by pak říkali: Koukejte, ten starý chlípník! Copak nemá oči a nevidí, nemá nos a necítí? – Hrome, ovšemže mám, bezcitná čeládko, mám oči, mám nos, ale mám i srdce a je mi jí líto. A když máš srdce, nepotřebuješ nos a oči. To všecko není k ničemu.

A až já budu ze všech těch kousků taky impotentní, tak umřu a klíčník Petr mi otevře bránu do ráje a řekne: Pojď, ubohý Zorbasi, jen pojď, mučedníku Zorbasi, pojď a lehni si vedle kolegy Dia, odpočiň si, kamaráde. Mnoho ses v životě nadřel.“

Zorbas mluvil, jeho obraznost vymýšlela léčky, padal do nich, pomalu se vžil do pohádky a skončil právě ve chvíli, když jsme šli kolem fíkovníku. Povzdechl si a zvedl ruce, jako by přísahal: „Nic si z toho nedělej, milá Bubulíno, ztrouchnivělá, porouchaná bárko! Neboj se, neopustím tě, potěším tě. Čtyři velmoci tě opustily, mládí tě opustilo, Bůh tě opustil, ale já, Zorbas, tě neopustím.“

Už bylo přes půlnoc, když jsme přišli na pobřeží. Zvedl se vítr, z Afriky zadul horký jižní vánek, nadouval stromy, vinou révu, prsa Kréty. Celý ostrov ležící v moři se chvěl a přijímal teplý dech větru, pod jehož póry vy se nalévaly stromy. Zeus, Zorbas, žhavý jižní vítr, to všechno dnes v noci ve mně splývalo v těžký mužský obličej s černou bradou a s černými mastnými vlasy, který se s rudými horkými rty skláněl nad paní Hortensii – Zemí.

(20)

Lehli jsme si a Zorbas si spokojeně mnul ruce. „Dnes, pane, jsme měli dobrý den," pochvaloval si. „Jak to dobrý?" zeptáš se. Opravdu, jen si rozvaž... „Ráno jsme byli u ďáblovy matky v klášteře a podfoukli jsme igumena. Teď ať si nás proklíná. Pak jsme šli domů, zastihli jsme paní Bubulínu, zasnoubili jsme se a dostali prstýnek. Z ryzího zlata. Měla prý ještě dvě anglické libry, zbyly jí z těch, co jí dal anglický admirál; prý si je schovávala na pohřeb. A teď je dala, pámbu zaplať, zlatníkovi a ten z nich udělal prsteny. Člověk je záhada."

„Už spi, Zorbasi," řekl jsem. „Už buď zticha, to stačí. Zítra máme velkou slavnost. Zarazíme první sloup lanovky. Pozval jsem i popa Stefanose."

„Dobře jsi udělal, pane, to je velmi rozumné. Ať jen přijde pop s kozí bradkou, ať přijdou i ostatní mniši. Dáme jim svíčky, zapálí si je a to udělá dojem. Prospěje to naší práci. Ale na mne se nedívej, já mám vlastního boha a ďábla. Jenže lidé..."

Dal se do smíchu. Nebyl s to usnout. Mozek byl ve varu, přímo hořel.

„Hrome, milý dědečku," řekl za chvíli, „spi už klidně a Bůh ti buď milostiv. Byl to chlípník a chlapík jako já, a přece šel k božímu hrobu a stal se poutníkem. Bůh ví, co chtěl. Když se vrátil do vesnice, jakýsi kumpán a známý zloděj koz mu povídá: ‚Hej, kmotře, a nepřinesl jsi mi od božího hrobu kousek svatého dřeva?' ‚Jakpak bych nepřinesl?' řekl můj mazaný děd. ‚Copak bych mohl na tebe zapomenout? Přijď večer k nám a přiveď i popa, ať mi dá požehnání, pak je dostaneš. Přines i pečené prasátko, přines víno, oslavíme to.'

Večer přišel děd domů, usekl z červotočivých dveří kousek dřeva, zabalil je do bavlny, navrch nalil trochu oleje a čekal. Za chvíli, hle, přichází kmotr s popem a nese prasátko. Pop si oblekl štólu, posvětil a odevzdal svaté dřevo, pak se vrhli na prasátko. A jestlipak uvěříš, pane? Kmotr políbil svaté dřevo, zavěsil si je na krk a od té doby se z něho stal zcela jiný člověk. Změnil se. Odešel do hor, dal se mezi ozbrojené partyzány, pálil turecké dědiny, beze strachu běhal mezi kulemi. Čeho by se bál? Měl u sebe svaté dřevo, kule se mu vyhýbaly."

Zorbas se dal do smíchu.

„To všecko dělá víra," řekl. „Když věříš, tříska ze starých vrat se změní v svaté dřevo. A nevěříš-li? Celý svatý kříž se změní v staré dveře."

Kdekoli ses dotkl Zorbasovy duše, skákaly jiskry.

„Byl jsi někdy ve válce, Zorbasi?"

„A vím já?" odpověděl a zachmuřil se. „Nevzpomínám si; v jaké válce?"

„Chtěl jsem říct, jestli jsi bojoval za vlast?"

„A já ti zas povídám – nenechal bys už těch řečí? Hlouposti, co byly, už jsou pryč."

„A ty tomu říkáš hlouposti, Zorbasi? Nestydíš se? Tak mluvíš o vlasti?"

Zorbas zvedl hlavu a podíval se na mne. Také jsem ležel v posteli a nad hlavou mi svítila lampa. Dlouho na mne vážně hleděl. Zakroutil si vousy.

„To je těžká věc," řekl nakonec. „Jsi školomet a podle toho smýšlíš... Ať ti řeknu, co chci, nemá to smyslu, promiň, pane."

„Jak to?" namítl jsem. „Já ti přece rozumím, Zorbasi, přísahám ti, že rozumím."

„Ano, rozumíš mozkem. Říkáš – to je správné, to není správné. Tak je to, tak to není; máš pravdu, nemáš pravdu. Ale co tím dokážeš? Já se ti dívám na ruce, na nohy a na prsa po celou dobu, co mluvíš. Ale to všecko mlčí, nic neříká. Jako by to nemělo krev. Jakpak bys to mohl pochopit? Hlavou? Kdepak!"

„Hrome, Zorbasi, mluv jasně," zvolal jsem, abych ho vydráždil. „Já myslím, že se netrápíš pro vlast, ty sobče!"

Dopálil se, udeřil pěstí do zdi, plechové konvice zařinčely.

„Jak mě tu vidíš," křičel, „to mi neříkej. Vždyť jsem vlasem vyšíval chrám Boží moudrosti – visel mi z krku na prsa jako talisman. Ano, vlastnoručně jsem ho vyšíval tuhle svými vlasy, tehdy byly ještě černé jako uhel. Potloukal jsem se s Pavlosem Melasem, jak mě tu vidíš, v makedonských skalách, bloudil jsem tam jako hrdina ve fustanele, jako šelma, s přívěsky na prsou, amulety, s řetízky, s nábojnicovými pásy a pistolemi. Byl jsem samé železo, stříbro a hřeby, a když jsem šel, řinčel jsem, jako by jela kavalerie. Ale podívej... Dívej se sem!"

Odhrnul košili a odhodil kalhoty.

„Podej lampu," nařídil.

Podal jsem mu lampu; slabě ozářila vyzáblé tělo. Bylo samá hluboká jizva, stopy po kulich, bylo jako řešeto. „Podívej se teď sem!"

Obrátil se a ukázal mi záda.

„Vidíš, vzadu ani škrábnutí... Chápeš? Teď odnes lampu."

Oblékl si kalhoty a košili a sedl na postel.

„Hlouposti," vrčel vztekle. „Hanba! Hrome, kdypak se stane z člověka člověk? Nosíme kalhoty, límečky, klobouky, a stále jsme muly, vlci, lišky, vepři. Máme prý boží tvář. Kdo? My? Fuj, pusté žvanění."

Zorbasovi se vybavovaly v mysli strašné vzpomínky, stále se víc rozčiloval. Mezi rozviklanými a vykotlanými zuby drtil nesrozumitelná slova. Vstal, popadl sklenici vody, pil a pil, občerstvil se. Trochu se uklidnil.

„Kde se mě dotkneš," stěžoval si, „křičím. Jsem samá rána. Co tu sedíš a žvaníš mi o ženách? Když jsem si uvědomil, že jsem opravdový muž, ani jsem se za nimi neohlédl. A když jsem se ohlédl, jen trochu jsem se jich dotkl, jen tak mimochodem jako kohout, a odešel jsem. Ty špinavé kuny, coury, chtějí ze mne vysát sílu, fuj, ať je čert vezme!

Vzal jsem pušku a hajdy. Šel jsem mezi partyzány a stal se komitou. Jednou večer jsem zabloudil do bulharské vesnice a schoval se do chléva. Do domu bulharského popa, surového krvelačného komity. V noci odložil kutnu, oblékl se jako pastevec, vzal si zbraň a vydal se do řeckých vesnic; ráno na úsvitu se vrátil domů zablácený, od krve, a šel sloužit mši. Ty dny zabil řeckého učitele, který ležel v posteli a spal. Vešel jsem do popova chléva a čekal jsem. Lehl jsem si na hnůj za dvě krávy a čekal. A tu večer přijde pop a chce krmit dobytek. Vrhnu se na něho a zabiju ho jako berana. Usekl jsem mu uši a vzal si je. Dělal jsem si, jak vidíš, sbírku z bulharských uší. Vzal jsem je tedy a šel.

Za několik dní jsem zas přišel do té vesnice, bylo právě poledne, přišel jsem jako obchodník. V horách jsem nechal zbraň, chtěl jsem koupit chleba, sůl a boty pro kamarády. A tu před jedním domem uvidím pět špinavých bosých dětí,

držely se za ruce a žebraly. Tři holčičky a dva chlapci. Nejstarší bylo asi deset let. Nejmladší bylo ještě nemluvně; držela je v náručí nejstarší dceruška, líbala je a hladila, aby neplakalo. Nevím proč, bylo to boží vnuknutí, přiblížil jsem se.

‚Čí jste, děti?' ptám se jich bulharsky. Nejstarší chlapec zvedl malou hlavičku.

‚Popovy,' odpověděl. ‚Nedávno tátu zabili v chlévě.'

Slzy mi zalily oči, zem se se mnou zatočila jako mlýnský kámen. Opřel jsem se o zeď a zem se zastavila.

‚Pojďte sem, děti,' zavolal jsem. ‚Pojďte blíž.'

Vyndal jsem z opasku peněženku plnou tureckých liber a mezicií, vysypal jsem ji na zem.

‚Tu si vezměte,' volal jsem. ‚Vezměte si!'

Děti se vrhly na zem a sbíraly mezicie a libry.

Jsou vaše, jsou vaše,' volal jsem. ‚Berte si!'

Nechal jsem jim i košík se zbožím.

‚Všecko je vaše, jen si berte!"

Pak jsem vzal nohy na ramena, vyšel jsem z vesnice, zpod košile jsem vytáhl chrám svaté Žofie, který jsem vyšíval, roztrhl ho, zahodil a utíkal, utíkal.

„A ještě utíkám."

Zorbas se opřel o zeď, obrátil se a pohlédl na mne.

„Tak jsem unikl," řekl. „Unikl jsi vlasti?"

„Ano, vlasti," odpověděl Zorbas klidným pevným hlasem.

A za chvíli:

„Unikl jsem vlasti, unikl jsem popům, unikl penězům, procházím sítem. Stále procházím sítem, ulehčuji si. Jak to mám říct? Osvobozuji se, stávám se člověkem."

Zorbasovi zablýsklo v očích, jeho široká ústa se spokojeně usmívala.

Po krátkém mlčení začal znova; srdce mu překypělo, nedovedl se ovládnout.

„Jednou jsem si řekl:" tohle je Turek a Bulhar, tohle je Řek. Já jsem, pane, vykonal pro vlast činy, že by se ti vlasy ježily. Zabíjel jsem, kradl, pálil vesnice, znásilňoval ženy, vybíjel rodiny... A proč? Protože prý jsou Bulhaři a Turci. Jdi k čertu, špinavce, říkávám si a posmívám se. Jdi k čertu, hlupáku. Přišel jsem k poznání, dívám se teď na lidi a říkám

si: tohle je dobrý člověk, tamten zlý. Nezáleží na tom, jestli je to Bulhar nebo Řek. Je mi to jedno. Teď se jen ptám, jestli je dobrý nebo zlý. A čím jsem starší, ano, při všem, co je mi drahé, zdá se mi, že se ani na to nebudu ptát. Hrome, vždyť na tom přece nezáleží, je-li dobrý nebo zlý. Všech je mi líto, srdce mi puká, když vidím člověka, třebas se tvářím, že je mi to jedno. Hle, říkávám si, ten nešťastník jí, pije, miluje, bojí se, má svého Boha a ďábla, sám si vše odpyká a položí se ztuhlý do země, budou ho žrát červi... Ach, ten nešťastník, přece jsme všichni bratři... Maso pro červy.

A je-li to žena, tu se dávám, Bůh je mi svědek, do pláče. Každou chvíli si mě dobíráš, že mám rád ženy. A jak je nemám mít rád? Vždyť jsou to slabá stvoření, která nevědí, co je s nimi, a která otvírají všecky brány a vzdávají se, sotva jim sáhneš na ňadra.

Jednou jsem se dostal do bulharské vesnice. Jakýsi ničemný Řek, starší obce, mě zradil. Obklíčili mě v domě, kde jsem bydlel. Skočím na terasu, lezu ze střechy na střechu, byla měsíčná noc, skáču z terasy na terasu jako kocour, snažím se utéct. Ale za hlédli můj stín, vylezli na střechy a začali po mně střílet. Co jsem měl dělat? Seskočím do nějakého dvora. Jedna Bulharka, spala na dvoře v košili, mě uvidí a chce křičet, ale já zvednu ruku a po vídám jí: ‚Aman, aman, mlč!' a chytím ji za ňadra. Žena zbledla a utišila se. ‚Pojď sem,' povídá mi, ‚pojď sem, ať nás neuvidí...' Šel jsem za ní, stiskla mi ruku. ‚Jsi Řek?' ptá se mě. ‚Ano, Řek, ale neprozraď mě.' Vzal jsem ji v pase, nic neříkala. Spal jsem s ní a mé srdce se potěšilo. Hrome, Zorbasi, říkal jsem si, to je žena... člověk! Je to Bulharka? Rekyně? Hotentotka? Na tom nezáleží, je to člověk. Nestyděl by ses ji zabít? Hanba!

To jsem si říkal, pokud jsem byl s ní, pokud mě hřála. Ale jak by mi dala pokoj vlast, lítá šelma! Ráno jsem odešel v bulharských šatech, které mi dala ta bulharská vdova. Vytáhla je z kufru, dala mi šaty svého nebožtíka muže, políbila mi nohy a prosila, abych zas přišel co nejdřív.

Ano, hned druhou noc jsem se vrátil, kamaráde, vidíš, člověk je bestie, vrátil jsem se s konví petroleje a zapálil

vesnici. Snad shořela i ona, nešťastnice. Jmenovala se Ludmila…

Zorbas si povzdechl, zapálil si cigaretu, dvakrát vtáhl kouř a odhodil ji:

„Mluvíš o vlasti… Poslouchás hlouposti, které ti říkají tvé papíry. Raději poslouchej mě! Pokud bude trvat vlast, z člověka bude zvíře, nezkrotné zvíře… Ale, chválabohu, unikl jsem, unikl, je konec. A ty?“

Neodpověděl jsem. Všechny otázky, jež jsem se snažil ve své samotě jednu za druhou řešit ze židle, ten člověk rozřešil na čistém vzduchu, s mečem v horách.

Zavřel jsem oči, nebylo pro mne útěchy.

„Spíš, pane?“ zeptal se Zorbas mrzutě. „A já, hlupák, sedím a mluvím s tebou.“

Lehl si na postel a bručel; za chvíli jsem slyšel, jak chrápe.

Celou noc jsem nemohl usnout. Jakýsi slavík, jehož jsme dnes v naší samotě slyšeli poprvé, zpíval tak bolestně – najednou jsem měl oči plné slz.

Ráno jsem vstal, stoupl si do dveří a díval jsem se na moře a na zemi. Zdálo se mi, že se svět přes noc změnil. Přede mnou na písku ještě včera ubohý chumáč vyrazil malé bílé květy a šířil daleko kolem sebe líbeznou vůni kvetoucích citroníků a oranžovníků. Vyšel jsem ven a udělal několik kroků do mladé přírody, plné krásy. Nebyl jsem s to nasytit se toho věčně se opakujícího zázraku.

Najednou jsem za sebou zaslechl radostný výkřik. Obrátil jsem se. Zorbas, ještě zpola nahý, vyskočil, stoupl si do dveří a také se okouzleně díval na jaro.

„Co je to, pane?“ volal s úžasem. „Na mou duši, poprvé vidím svět. Co je to za zázrak, to modré, co se tam v dálce hýbe? Jak tomu říkají? Moře, moře? A tam, co nese zelenou zástěru s květy? Země? Který kouzelník to udělal? Přísahám, pane, vidím to poprvé.“

Oči se mu zamlžily.

„Ech, Zorbasi, ty ses zbláznil?“

„Nesměj se mi. Copak nevidíš? Tady nám čarují, pane!“

Vyskočil a začal tančit, jako když se jarní hříbě svalí do trávy.

Objevilo se slunce. Zvedl jsem dlaně, abych si je ohřál. Stromy se nalévaly, hruď se dmula, duše rozkvétala jako strom, cítil jsi, že duše i tělo jsou stejné podstaty.

Zorbas vstal z trávy. Vlasy měl plné rosy a hlíny.

„Rychle, pane," volal na mne. „Musíme se svátečně obléct. Dnes máme slavnost. Pop a předáci přijdou každou chvíli. Jestli nás uvidí se válet v trávě, bude to hanba pro společnost. Nasaďme vážné tváře. Nevadí, že nemáš hlavu, jen když máš klobouk, to stačí. Hanba vám, lidé!"

Oblékli jsme se a připravili, pak přišli dělníci a předáci.

„Buď rozumný, pane, ať nejsme lidem pro smích!"

V čele šel pop Stefanos v zablácené kutně s bezednými kapsami. Při svěcení, na pohřbech, svatbách a krtinách házel narychlo do těch propastí, co mu právě dali: hrozinky, preclíky, paštiku se sýrem, okurky, kousky masa, koláče, bonbóny. Večer si stará popka nasadila brejle, vyprazdňovala kapsy a žvýkala...

Za popem Stefanosem šli předáci: kavárník Kondomanolios, který se vyznal v lidech, protože byl v Chanii a viděl prince Jiřího. Dále strýc Anagnostis v bílé košili se širokými rukávy, tichý a usměvavý. Pak učitel, vážný, slavnostně naladěný, s holí. Naposled šel pomalým a těžkým krokem Mavrandonis. Měl černý šátek, černou košili a černé boty. Byl zarmoucený, zakaboněný a zdravil na půl úst. Stoupl si stranou, zády obrácen k moři.

„Ve jménu Otce," začal Zorbas slavnostně.

Šel vpředu, za ním všichni ostatní zbožně dojati.

V myslích venkovanů se vybavovaly staré vzpomínky na zázračné pobožnosti. Všichni upírali zraky na popa, jako by očekávali, že se bude potýkat s neviditelnými mocnostmi a zaklínat je. Už před tisíci lety mág zvedal ruce, na všechny strany kropil kropenkou, mumlal tajemná všemocná slova, zlí démoni utíkali a z vod, ze země, ze vzduchu posvátně vystupovali pomocní duchové člověka.

Přišli jsme k jámě vykopané nedaleko pláže, do které měl být zasazen první sloup lanovky. Dělníci zvedli první kmen pinie a postavili jej přímo v jámě. Pop Stefanos si vzal štólu, popadl kropáč, vážně a významně se díval na sloup a

odříkával zaklínání: „...a postavili ho na tvrdou skálu, jíž neuškodí ani vítr, ani voda... amen!“

„Amen,“ volal Zorbas hromovým hlasem a křižoval se.

„Amen,“ volali předáci.

„Amen,“ volali nakonec dělníci.

„Ať Bůh požehná vaše skutky a dá vám Abrahámovy a Izákovy statky,“ modlil se pop Stefanos a Zorbas mu vsunul do ruky bankovku.

„Děkuji ti,“ mumlal pop spokojen.

Vrátili jsme se do baráku, Zorbas nabídl víno a postní zákusky – sépii, nakládané boby, olivy – potom šli předáci na mořský břeh a zmizeli. Zasvěcení bylo u konce.

„Dobře jsme to udělali,“ pochvaloval Zorbas a třel si ruce.

Oblékl se do pracovních šatů a vzal krumpáč.

„Chlapci,“ volal na dělníky, „ve jménu božím vpřed!“

Za celý den Zorbas nezvedl hlavu; zuřivě se vrhl do práce. Každých padesát metrů dělníci vykopali jámu, postavili sloup a postupovali přímo na vrchol hory. Zorbas měřil, počítal, dával rozkazy, nejedl a nekouřil, celý den si nevydechl. Celou duší se oddal práci.

„Protože člověk z polovice pracuje,“ řekl mi jednou, „a z polovice se baví, zpola je hříšník a zpola ctnostný, takový je dneska svět. Člověče, vydrž až do konce, bij se a neboj se, zvítězíš! Bohu je daleko odpornější poloviční dábel než arciďábel.“

Když bylo po práci, Zorbas zmořen únavou si lehl na pláž.

„Tady budu spát,“ řekl, „a počkám, až bude svítat, pak se zas dáme do práce. Budeme se střídat, aby se pracovalo i v noci.“

„A co tak spěcháš, Zorbasi?“

Chvíli váhal.

„Co tak spěchám? Rád bych věděl, jestli jsem uhádl sklon. Jestli jsem ho neuhodl, všecko vzal čert, pane. A čím dřív nás čert vezme, tím líp.“

Jedl rychle a hltavě, zakrátko bylo na pobřeží slyšet jeho chrápání. Dlouho jsem nemohl usnout; pozoroval jsem hvězdy na jasně modrém nebi. Viděl jsem, jak se hvězdnatá obloha otáčí, spolu se otáčela i má hlava jako báň hvězdárny

a provázela hvězdy. „Sleduj dráhy hvězd, jako by ses s nimi otáčel…“ Ta věta Marka Aurelia mi plnila srdce harmonií.

(21)

Dnes je velikonoční neděle. Zorbas se svátečně oblékl, vzal si ponožky — silné makedonské punčochy fialové barvy, které mu upletla nějaká kmotra, a procházel se neklidně po návrší ne daleko našeho pobřeží. Zaclonil si dlaní husté obočí a vyhlížel do dálky směrem k vesnici. „Nejde, ta potvora… Nejde, courá… Nejde, ta otřepaná fangle…" Právě vylíhlý motýl vzlétl a chtěl si sednout Zorbasovi na vousy. Polechtal ho, Zorbas frkl chřípím, motýl klidně odletěl a zmizel ve světle.Jestli jsem ho neuhodl, všecko vzal čert, pane. A čím dřív nás čert vezme, tím líp.

Čekali jsme dnes paní Hortensii, chtěli jsme s ní slavit svátky. Pekli jsme na rožni jehně, na písek jsme prostřeli bílý ubrus a barvili jsme vejce. Smluvili jsme se, Zorbas a já, zpola žertem a zpola dojati, že jí dnes vystrojíme velkou hostinu. Na tomto opuštěném pobřeží nás ta obtloustlá, navoněná, lehce zkornatělá Siréna vábila jistým kouzlem. Když nebyla s námi, něco nám scházelo – vůně kolínské vody, červená šminka, zmatené kachní kolébání, chraptivý hlas a dvě zarudlé a bezvýrazné oči.

Nařezali jsme větvičky myrty a vavřínu a postavili triumfální oblouk, aby jím prošla. Nad obloukem jsme vztyčili čtyři vlajky – anglickou, francouzskou, italskou a ruskou – a uprostřed dlouhé bílé plátno s modrými pruhy. Neměli jsme děla, vypůjčili jsme si dvě pušky a dohodli se, že je postavíme na návrší a začneme střílet, jen co se naše kachna začne kolébat na pobřeží. Abychom právě dnes v ní vyvolali vzpomínku na dávnou velikost. Ať i ona na chvíli podlehne klamu, nešťastná, ať uvěří, že je zas mladá, okouzlující, že má pevná prsa a že jde v lakových střevíčcích a hedvábných punčochách. Jaký smysl by mělo Kristovo zmrtvýchvstání, kdyby nebylo povelem, aby v nás znova

vstalo mládí, radost, víra v zázrak a kdyby staré koketě zas nemělo být dvacet let?

„Nejde, potvora… Nejde, ta courá… Nejde, ta otřepaná fangle," bručel Zorbas každou chvíli a vytahoval si fialové punčochy, které mu padaly.

„Pojď si sednout, Zorbasi," volal jsem ho. „Pojď sem do stínu rohovníku a zakuř si cigaretu, však ona přijde."

Zorbas vrhl poslední toužebný pohled na cestu k vesnici a natáhl se pod rohovníkem. Už se blížilo poledne a začínalo být vedro. Z dálky bylo slyšet radostné velikonoční zvony. Vítr k nám chvílemi donášel zvuky lyry. Celá vesnice hučela jako úl na jaře.

Zorbas potřásl hlavou.

„Už jsou pryč ty časy, kdy na každé velikonoce se s Kristem probouzela i má duše. Už jsou pryč. Teď se probouzí jen tělo – protože jeden poplatil, poplatil druhý – vezmi si ten zákusek, vezmi si druhý. Jím mnoho a všechno se nepromění ve výkaly. Něco zůstane, něco unikne a mění se v náladu, tanec, píseň a rvačku – a to něco nazývám vzkříšením."

Znovu vyskočil a vyhlížel. Rozzlobil se a zachmuřil.

„Nějaký chlapec sem běží," řekl a vyskočil poslu naproti.

Chlapec se postavil na špičky a šeptal něco Zorbasovi do ucha. Ten vzplanul.

„Co, že je nemocná?" podivil se. „Nemocná? Už utíkej, ať tě nepřerazím holí."

Obrátil se ke mně:

„Pane," povídal, „zaskočím do vesnice a podívám se, co je s tou potvorou… Měj chvilku strpení. A dej mi dvě červená vajíčka, rozbijeme je tam. Hned budu zpátky."

Červená vajíčka dal do kapsy, obul si boty, které odložil, a vydal se na cestu.

Sestoupil jsem z návrší a lehl si na pláž, na studené kamínky. Vál lehký větřík, moře se čeřilo, dva racci si sedli na vlnky a podle rytmického pohybu mořských vln se začali houpat.

Pozoroval jsem dychtivě, jak dovádějí a koupou si bříška. Díval jsem se na ně a uvažoval: To je pravá cesta – najít správný rytmus a s důvěrou se k němu připojit.

Zorbas se objevil až za dlouhou chvíli. Spokojeně si hladil vousy.

„Nachladila se, nešťastnice. Není to nic vážného. Je velikonoční týden a ona chodila i v noci na pobožnosti; i když je katolička, chodila prý na mou počest. A nachladila se, chudák. Dal jsem jí baňky, dobře jsem ji namazal olejem z lampičky, dal jsem jí rum, zítra bude zdravá jak řípa. Ech, ta nemrava, má své vrtochy. Když jsem ji natíral, měla radost a vrkala jak holubička."

Dali jsme se do jídla. Zorbas naplnil sklenice.

„Na její zdraví, ať ji čert tak hned nevezme," připíjel něžně.

Mlčky jsme jedli a popíjeli asi hodinu. Vítr k nám z dálky donášel vášnivé tóny lyry jako tiché bzučení včel. Na terasách ještě vstával Kristus z mrtvých, velikonoční beránek a velikonoční koláče se ještě měnily v milostné písně.

Když se Zorbas dobře najedl a napil, napjal chlupaté uši.

„Lyra," mumlal, „ve vesnici se tancuje."

Vyskočil, už se najedl. Víno mu stouplo do hlavy.

„Hrome, pořád tu sedíme sami jako slepice," zvolal, „nezatančíme si? Není ti líto jehňátka? Má přijít tak nazmar? Neuděláme z něho tanec a zpěv?" Zorbas oživl.

„Stůj, Zorbasi, zbláznil ses?"

„Čestné slovo, říkej si co chceš, ale je mi líto jehňátka. Lituji červených vajíček, velikonočních koláčů a smetanového sýra. Přísahám ti, kdybych jedl chléb a olivy, řekl bych: Och, teď si lehnu a budu spát, jakou bych ještě chtěl zábavu? Olivy a chléb jsi jedl, co dobrého ještě čekáš? Ale teď by bylo škoda, aby taková hostina přišla nazmar. Půjdeme a oslavíme vzkříšení, pane."

„Dnes se mi nechce. Jdi si sám a tancuj i za mne." Zorbas mě popadl za ruku a zvedl:

„Kristus vstal z mrtvých, chlapče! Ech, kdybych byl tak mladý jako ty! Vrhnout se všude hlavou napřed! Pracovat, kde se dá! S chutí do práce, do vína, do lásky a nebát se ani Boha, ani ďábla. To je pravé mládí!"

„Mluví z tebe jehně, Zorbasi. Splašilo se a stal se z něho vlk," řekl jsem se smíchem.

„Hrome, z jehněte se stal Zorbas, Zorbas mluví, povídám ti. Poslouchej mě a proklínej. Jsem námořník Sindbád. Ne proto, že jsem prošel kus světa, to vůbec ne! Ale kradl jsem, lhal a spal se spoustou žen. Pošlapal jsem všecka přikázání. Kolik je jich? Deset? Proč jich není dvacet, padesát, sto, abych je všecka pošlapal? A přece je-li Bůh, nebudu se na druhý den bát před něho předstoupit. Nevím, jak bych ti to řekl, abys pochopil, ale nemá to smyslu. Bůh má teď zvyk zajímat se o nějaké červy na zemi a vést účty? A zlobit se a vztekat, nadávat, kazit si náladu, protože prý jsme zhřešili, vlezli jsme na samici sousedního červa a snědli trochu masa na Zelený čtvrtek a Velký pátek. Nepůjdete k čertu faráři?“

„Dobře, Zorbasi,“ řekl jsem, abych ho vyprovokoval. „Dobře, Bůh se tě neptá, co jsi jedl, ale ptá se, cos dělal.“

„A já ti zas říkám, že ani na to se tě neptá. A jak to víš, ty nevzdělaný Zorbasi?, zeptáš se mě. Vím to určitě, protože kdybych já měl dva syny, jednoho rozumného, šetrného, pořádného a zbožného, druhého darebáka, hýřila, žrouta, zástěrkáře a poběhlíka, jistě bych je oba přijal u stolu. Ale nevím, milejší by mi byl ten druhý. Snad proto, že by se mi podobal. A kdo ti dokáže, že já se nepodobám Bohu spíš než pop Stefanos, který se ve dne v noci klaní a shrabuje šestáky?

Bůh hýří, zabíjí, páchá bezpráví, miluje, pracuje a honí se za nemožnostmi stejně tak jako já. Jí, čeho se mu zachce, vezme si ženu, která se mu líbí. Uvidíš ženu, je jako čerstvá voda, jde okolo a srdce se ti zaraduje. A najednou se země otevře a žena je pryč. Kam se poděla? Kdo ji unesl? Je-li rozumná, řekneme, že ji vzal Bůh. Je-li běhna, řekneme, že ji sebral ďas. Ale já ti, pane, říkám a opakuju, že Bůh a ďábel jsou jedno.“

Nic jsem neříkal. Zorbas vzal hůl, dal si čepici na stranu, podíval se na mne soucitně – aspoň se mi to zdálo – jeho rty se jednu chvíli pohnuly, jako by chtěly něco říci. Ale neřekl nic, nakroutil si vous a rychle odešel do vesnice.

Ve světle pozdního odpoledne jsem zahlédl, jak se jeho obrovský stín pohybuje po oblázcích a mává holí. Celé pobřeží při jeho chůzi oživlo. Chvíli jsem nastavil ucho a poslouchal, jak jde a pomalu mizí. Tu jsem si najednou uvědomil, že jsem sám, a vyskočil jsem. Proč? Kam? Nevěděl

jsem. Dosud jsem se nerozhodl. Tělo vyskočilo, ale pouze ono se rozhodlo a neptalo se.

„Kupředu," řeklo hlasitě, jako by poroučelo.

Zamířil jsem do vesnice. Šel jsem rozhodným a rychlým krokem. Chvílemi jsem se zastavil a vdechoval jaro. Země voněla šalvěji, a čím víc jsem se blížil k zahradám, pronikaly ke mně lehké závany vůně citroníků, oranžovníků a rozkvetlého břečťanu. Na západě vstoupila do tance radostná večernice.

„Moře, žena, víno, to by bylo práce," šeptal jsem si bezděky Zorbasova slova a kráčel jsem dál. „Dát se s chutí do práce, do vína, do lásky, nebát se Boha, nebát se ďábla... To je správné mládí!" říkal jsem si a opakoval, jako bych si chtěl dodat odvahy. Stále jsem šel dál.

Najednou jsem zůstal stát. Jako bych přišel, kam jsem chtěl. Kam? Podíval jsem se – vdovina zahrada. Za rákosovým plotem a za africkými fíkovníky tiše prozpěvoval lahodný ženský hlas. Rozhlédl jsem se na všechny strany – nikdo. Přistoupil jsem a odhrnul jsem rákosí. Pod oranžovníkem stála černě oblečená žena s bílým hrdlem, řezala kvetoucí větve a zpívala. Za soumraku jsem viděl, jak jí svítí zpola odhalená ňadra.

Zatajil jsem dech. „Je to dravec," řekl jsem si. „Dravec a ví to. Před takovými ženami jsou muži bezmocná stvoření, podivná, hloupá a bezbranná. Jako nějaký hmyz – kudlanka nábožná, kobylka, pavouk – i ona, nenasycená a nenasytná, bude na úsvitu požírat muže..."

Vdova jako by ucítila najednou můj pohled, zarazila se v tichém zpěvu a obrátila se. Naše pohledy se zkřížily jako dva blesky. Cítil jsem, že se mi kolena podlamují, jako bych se za rákosím setkal s tygřicí.

„Kdo je?" zeptala se tlumeně vdova.

Zapjala si živůtek a zakryla prsa. Tvář se jí zachmuřila.

Chtěl jsem odejít, ale v uších mi zněla Zorbasova slova, vzmužil jsem se – „Moře, žena, víno..."

„Já," odpověděl jsem. „Já, otevři."

Sotva jsem ta slova vyslovil, dostal jsem strach. Znova jsem chtěl odejít.

Ale vydržel jsem, styděl jsem se před Zorbasem. „A kdo je?“

Udělala pomalý, opatrný a tichý krok. Zvedla hlavu, přimhouřila oči, aby lépe viděla. Udělala ještě jeden krok, shýbla se, jako by číhala.

Najednou se jí tvář vyjasnila, vystrčila špičku jazyka a olízla si rty.

„Pan šéf?“ řekla sladkým hlasem.

Udělala ještě krok, opatrná, pozorná, připravena skočit.

„Pan šéf?“ zeptala se tlumeně.

„Ano.“

„Pojď!“

Slunce už vyšlo, nastával den. Zorbas se vrátil a seděl před barákem. Kouřil, díval se na moře a čekal na mne.

Sotva jsem se objevil, zvedl hlavu a podíval se na mne. Chřípě se mu zachvěly jako chrtovi. Natáhl krk, zhluboka vdechl a větřil. Najednou se mu tvář vyjasnila. Cítil ze mne vdovinu vůni.

Pomalu se zvedl, celý se usmíval. Podal mi ruku.

„Přijmi mé blahopřání,“ povídá mi.

Lehl jsem si, zavřel oči a poslouchal moře, jak tiše oddechuje a já se v kolébavém rytmu houpám, houpám se nahoru a dolů jako racek. Tak lehce jsem se houpal, až jsem usnul a měl sen. Obrovská černoška seděla na bobku, zdálo se mi, že je to starý kyklopský chrám z černé žuly. Chodil jsem s úzkostí kolem něho a hledal jsem vchod. Sahal jsem jí sotva po malíček její nohy. A najednou, když jsem obcházel její patu, uviděl jsem černá vrata jako do jeskyně. V tu chvíli se ozval hrubý hlas:

„Vejdi!“

Vešel jsem.

V poledne jsem se probudil. Slunce svítilo okénkem, rozlévalo své paprsky na povlaky, paprsky dopadaly na zrcátko na stěně s takovou prudkostí, až se zdálo, že se rozbije na tisíc kusů.

Vrátil se mi na mysl sen o obrovské černošce. Moře šumělo, znova jsem zavřel oči. Cítil jsem se šťasten. Tělu se ulehčilo, bylo uspokojeno jako zvíře, jež si vyšlo na lov a chytilo kořist, nažralo se a teď leží na slunci a olizuje se.

Duch, tělo, já sám jsem nasycen odpočíval. Připadalo mi, že i ty nejzávažnější otázky, jež mě trápily, nalézaly velmi prostou odpověď.

Všechna rozkoš uplynulé noci se vynořovala z nitra těla, větvila se a zalévala zemi, z níž jsem udělán. A tak jsem ležel se zavřenýma očima. Naslouchal jsem a zdálo se mi, že celá má bytost praská a šíří se. Včera v noci jsem se poprvé jasně přesvědčil, že i duše je tělo, snad pohyblivější, průhlednější, svobodnější, ale přece jen tělo. A tělo zas je také duše, trochu ospalá, unavená dlouhými cestami, zatížená těžkým dědictvím. Ale ve velkých chvílích se také probouzí, podívá se a zamává pěti tykadly jako kadeřemi.

Jakýsi stín na mne dopadl, otevřel jsem oči – Zorbas stál ve dveřích a spokojeně se na mne díval.

„Jen spi, pane, jen spi," říkal mi tiše a jemně jako matka dítěti. „Dnes je ještě svátek, jen spi!"

„Už jsem se vyspal," řekl jsem a vyskočil.

„Uvařím ti vejce na tvrdo," řekl Zorbas s úsměvem. „To dává sílu."

Mlčel jsem. Běžel jsem na břeh, skočil do vody a pak se osušil na břehu. Ale stále jsem cítil v chřipích, na rtech a v konečcích prstů pronikavou vůni růžové vody či vavřínového oleje, jímž si ženy na Krétě natírají vlasy.

Včera nařezala náruč citrónových květů, aby je večer zanesla Kristu do kostela. Ikonostas nad postelí je plný citrónových květů a mezi nimi je vidět Pannu Marii, dobrosrdečnou a zarmoucenou.

Zorbas se sklonil a postavil vedle mne číšku s vejcem na tvrdo, dva velké pomeranče a velikonoční koláč. Obsluhoval mě tiše, šťastně, jako matka syna, když se vrátí z vojny. Podíval se na mne vlídně a zas se vzdálil.

„Jdu postavit několik sloupů," řekl.

Klidně jsem žvýkal na slunci a cítil jsem úplné tělesné uspokojení, jako bych plaval v svěžím zeleném moři. Nedopustil jsem však, aby můj duch využil tělesnou rozkoš z celého těla a hnětl ji v svých formách a udělal z ní myšlenku. Nechal jsem celé tělo od hlavy k patě, aby se radovalo jako zvíře. Jen chvílemi jsem s úžasem pozoroval kolem sebe zázrak přírody, zázrak v sobě. Co je to? říkal jsem si. Jak k

tomu došlo, že je svět tak harmonicky přizpůsobený našim nohám, nikám a našemu břichu? Pak jsem zase zavřel oči a mlčel.

Najednou jsem vyskočil. Šel jsem do baráku, vzal Buddhův rukopis a otevřel jej. Zase jsem byl na konci. Buddha ležel pod rozkvetlým stromem, zvedl ruku a poručil pěti živlům, které ho utvářely – zemi, vodě, ohni, vzduchu a duchu – aby se uvolnily.

Už mi nebylo třeba té úzkostlivé tváře, už jsem ji překonal a skončil svou službu Buddhovi, také já jsem zvedl ruku a nařídil Buddhovi, aby se ve mně rozplynul.

Velmi rychle pomocí mocných zaklínačích slov jsem zahladil jeho tělo, pak duši, nakonec rozum. Bez milosti jsem vymazal poslední slova, vyrazil poslední výkřik a napsal jsem silnou červenou tužkou své jméno. Konec.

Vzal jsem silný motouz a pevně jsem rukopis svázal. Měl jsem podivnou radost, jako bych svázal úhlavnímu nepříteli ruce a nohy. Jako když divoši svážou nebožtíky, jež měli zaživa rádi, aby nemohli vyjít z hrobu a změnit se v přízraky.

Přiběhla bosá holčička. Měla na sobě žlutou sukénku a v ruce pevně držela červené vajíčko. Zůstala stát a bázlivě na mne hleděla.

„Copak je?“ zeptal jsem se jí a usmál se, abych ji povzbudil. „Chceš něco?“

Vydechla si a pak se ozval její udýchaný hlásek:

„Paní mě posílá, máš prý k ní jít. Leží v posteli, chudinka. A ty se jmenuješ Zorbas?“

„Dobře,“ řekl jsem, „už jdu.“

Dal jsem jí i do druhé ručky červené vajíčko. Vzala je a odešla.

Vstal jsem a zamířil do vesnice. Křik odtud se stále blížil, bylo slyšet sladké zvuky lyry, slavnostní volání, rány z pušek a zpěv. Když jsem přišel na náves, mládenci a panny se shromáždili pod topoly, na nichž právě vypučelo listí, a připravovali se k tanci. Kolem dokola na kamenných lavicích seděli starci, opírali si brady o hole a dívali se. Za nimi stály stařeny. Uprostřed trůnil proslulý hráč na lyru Fanurios, za uchem měl zastrčenou dubnovou růži. Levou rukou držel

lyru postavenou na koleně. Pravou živě pohyboval a zkoušel smyčec s hlučnými rolničkami.

„Kristus vstal z mrtvých," volal jsem, když jsem šel okolo.

„Ano, vstal," ozvalo se radostné volání mužských a ženských hlasů.

Chvatně jsem se podíval. Mládenci v širokých kalhotách a štíhlí v pase stáli v hloučcích a na čelo a na spánky jim visely třásně šátků jako kadeře. A dívky s dukáty na krku, v bílých vyšívaných zástěrách hleděly k zemi a potají je pozorovaly a chvěly se skrývanou nedočkavostí.

„Nepůjdeš, pane, mezi nás?" bylo slyšet několik hlasů. Ale už jsem přešel.

Paní Hortensie ležela na široké posteli – jediný kus nábytku, který jí zůstal věrný. Tváře měla horečkou rozpálené a kašlala.

Sotva mě zhlédla, s pláčem si povzdechla:

„A kde je Zorbas, svědku, kde je Zorbas?"

„Je nemocný právě tak jako ty. Drží v ruce tvou fotografii, dívá se na ni a vzdychá."

„Povídej... Povídej," šeptala nešťastná Siréna a přivírala oči.

„A teď mě poslal, jestli něco nepotřebuješ... Večer prý přijde sám, třebas se sotva vleče... Už prý to nevydrží bez tebe."

„Povídej... povídej... povídej..."

„Dostal prý z Atén telegram. Svatební šaty jsou hotovy, věnečky, střevíčky, bonbóny, všecko už je na cestě a bude tu co nevidět... A bílé svíce s růžovými pentličkami..."

„Povídej... povídej... povídej..."

Ale jako by ji spánek přemohl, dech se změnil, začala mluvit z cesty. Pokoj čpěl kolínskou vodou, čpavkem a potem. Otevřeným oknem sem ze dvora pronikal ostrý zápach slepičího trusu a králíků.

Zvedl jsem se a chtěl jsem odejít. Ve dveřích jsem se potkal s Mimithosem. Měl dnes nové boty a nové kalhoty. Za ucho si dal snítku bazalky.

„Mimithosi," řekl jsem mu, „utíkej do vesnice Kalo pro lékaře."

Mimithos si zul boty, aby si je cestou nezamazal, a dal si je podpaždí.

„Jdi pro lékaře, pozdravuj ho ode mne, ať sedne na kobylu a hned přijede. Řekni mu, že paní je vážně nemocná. Nachladila se, nešťastná. To mu řekni a utíkej.“

Mimithos si plivl na ruce, vesele zatleskal, ale ani se nehnul. Radostně se na mne díval.

„Jdi, povídám ti.“

Ale nešel. Zamžoural na mne a škodolibě se usmíval. „Pane šéfe, přinesl jsem ti lahvičku vody z oranžových květů... jako dar.“

Chvíli stál a čekal, že se ho zeptám, kdo mi ji posílá, ale já jsem mlčel.

„Ani se nezeptáš, pane, kdo ti ji posílá?“ řekl olizuje se. „Máš prý si tím namazat vlasy, aby ti voněly.“

„Jdi rychle a buď zticha!“ Zasmál se a znova si plivl na ruce. „Hop, hop,“ vykřikl. „Kristus vstal z mrtvých!“ A zmizel.

(22)

Pod topoly byl velikonoční tanec v plném proudu. Na jednom konci začínal dvacetiletý silný černovlasý mladík s tváří zarostlou hustým chmýřím, kterého se ještě nedotkla břitva. Na rozhalených prsou se černaly husté zkadeřené chlupy. Zvrátil hlavu nazad, jeho nohy rychle tepaly zem jako křídla. Sem tam vrhl pohled na nějakou dívku a pak se mu bělmo očí v snědé tváři neklidně zalesklo.

Měl jsem radost, ale i obavy. Vracel jsem se od paní Hortensie. Zavolal jsem nějakou ženu, aby se o ni postarala, sám jsem chtěl klidně přihlížet, jak Kréťané tancují. Šel jsem za strýcem Anagnostisem a posadil se k němu na kamennou lavici.

„Odkud je ten mládenec, co začíná tanec?“ zašeptal jsem mu do ucha.

Strýc Anagnostis se dal do smíchu.

„Ten darebák, vypadá jako archanděl, co provází duše po smrti," řekl s obdivem. „Je to pastevec Sifakas. Celý čas pase v horách, jen o velikonocích se přijde podívat na lidi a zatančí si."

Povzdechl si.

„Ech, kdybych byl tak mladý jako on! Na mou duši, dobyl bych Cařihrad."

Mladík pohodil hlavou. Nelidsky zabečel jako beran v říji.

„Hraj, Fanurie," vykřikl. „Hraj, ať zhyne Smrt."

Smrt umírala každou chvíli, každou chvíli se znovu rodila jako život. Už tisíc let tancují mládenci a panny pod stromy, když vypučí listí – pod topoly, borovicemi, duby, platany a štíhlými palmami – a ještě tisíc let budou tančit s tvářemi rozpálenými žádostivostí. Tváře odcházejí do země, mění se každých dvacet let, přicházejí nové. Ale podstata, milenec, zůstává, dvacetiletý mládenec bude tančit věčně.

Mladík zvedl ruku, aby si zakroutil knír, který neměl.

„Hraj," křičel znova, „hrome, hraj, Fanurie, nebo puknu."

Fanurios zvedl ruku, zazněla lyra, rolničky se rozezvučely a mladík vyskočil, třikrát mrskl nohama ve výšce člověka, špičkami bot chytil bílý šátek svého souseda, četníka Manolakase.

„Výborně, Sifakasi," bylo slyšet pochvalné hlasy, dívky se zachvěly a sklopily oči.

Ale mladík mlčel, nedíval se na nikoho, neklidný a soustředěný si opřel ruku o štíhlý a pevný bok, tančil a upíral plachý pohled k zemi.

Najednou tanec ustal. Objevil se starý kostelník Andrulios, zvedl ruce a křičel bez dechu: „Vdova, vdova, vdova!"

Četník Manolakas se první vzchopil a přestal tančit. Z návsi bylo dole vidět kostel, dosud ozdobený myrtou a vavřínem. Tanečníci se zastavili rozohněni, starci se zvedli z kamenných lavic. Fanurios položil lyru na kolena, vytáhl dubnovou růžičku, kterou měl za uchem, a přivoněl k ní.

„Andrulie, kde je?" křičeli všichni pobouřeni.

„V kostele; právě tam vešla, proklatá. Nesla náruč citrónových květů."

„Za ní, hoši," volal četník a hnal se první.

V tu chvíli se vdova objevila na prahu kostela. Měla na hlavě černý šátek a křižovala se.

„Ta mrcha, ta courá, ta vražednice," bylo slyšet na návsi hlasy. „Taková drzost, a ještě se ukazuje. Za ní, dělá vesnici ostudu!"

Jedni se hnali za četníkem ke kostelu, druzí zas házeli kameny. Jeden kámen ji zasáhl do ruky. Vdova spustila křik. Rukama si zakryla tvář, sehnula se, hnala se vpřed a chtěla utéci. Ale mladíci už se dostali k bráně nádvoří před kostelem a Manolakas vytáhl nůž.

Vdova se vrátila a ječela, ještě víc se sehnula, vrávoravě utíkala a chtěla se schovat do kostela. Ale na prahu mlčky stál starý Mavrandonis, otevřel náruč a chytil se zárubní dveří.

Vdova uskočila vlevo a objala velký cypřiš, který stál na nádvoří. Zafičel kámen a zasáhl ji do hlavy. Černý šátek se jí svezl, vlasy se rozvázaly a rozestřely po zádech.

„Kristapána, Kristapána," naříkala vdova a pevně objala cypřiš.

Dívky stály na návsi a kousaly bílé šátky. Stařeny stály u plotů a štěkaly. „Podřežte ji, zabijte ji!"

Dva mladí muži se na ni vrhli, chytili ji, černá blůza se roztrhla a zasvítila prsa bílá jako sníh.

Z temena hlavy jí stékala krev na čelo, na tváře a na krk.

„Kristapána, Kristapána," naříkala vdova.

Tekoucí krev a bělostná prsa pobouřila mladé muže. Vytáhli z opasku nože.

„Stůjte," křičel Manolakas, „nechte mi ji."

Starý Mavrandonis pořád stál na prahu kostela, teď zvedl ruku. Všichni ztichli.

„Manolakasi," řekl vážně, „krev tvého bratrance volá o pomstu. Ať odpočívá v pokoji."

Skočil jsem z plotu, kam jsem vylezl, a hnal se ke kostelu. Zakopl jsem o kámen a upadl na zem. V tu chvíli přiběhl Sifakas, shýbl se, popadl mě za límec jako kočku a zvedl mě nahoru.

„Co tu hledáš, ty hejsku," povídá mi. „Táhni odtud."

„Sifakasi, není ti jí líto? Slituj se nad ní." Pastevec se dal do smíchu.

„Copak jsem ženská," řekl, „abych ji litoval? Jsem přece chlap."

A skokem byl na nádvoří kostela.

Běžel jsem za ním. Teď stáli všichni kolem vdovy. Nastalo tíživé ticho. Bylo slyšet jen její tlumené supění.

Manolakas udělal krok, pokřižoval se a zvedl nůž. Ženy na plotě radostně zaječely. Dívky si stáhly šátky a zakryly oči.

Vdova se zachvěla, viděla nad sebou nůž, zařičela jako dobytče. Zhroutila se ke kořenům cypřiše a stáhla hlavu mezi ramena. Vlasy jí spadly na zem, zaleskla se bílá šíje.

„Ve jménu božím," zvolal starý Mavrandonis a pokřižoval se.

A v tu chvíli se za námi ozval hrubý hlas:

„Pryč s nožem, vrahu!"

Všichni se překvapeně ohlédli. Manolakas zvedl hlavu. Stál před ním Zorbas, zuřivě mával rukama a křičel:

„Nestydíte se? To jste muži? Celá vesnice a chcete zabít ženu? A Krétě udělat ostudu?"

„Starej se o sebe, Zorbasi, a nepleť se do toho," řval Mavrandonis.

Obrátil se k synovci:

„Manolakasi, ve jménu Krista a Matky boží – zabij ji!"

Manolakas vyskočil a popadl vdovu, strhl ji na zem, přitlačil jí koleno na břicho a zvedl nůž.

Ale neměl čas. Zorbas mu rychle chytil rámě, okolo ruky si otočil velký šátek a snažil se mu nůž vyrvat.

Vdova se vzepřela na kolena a rozhlížela se, kudy by utekla. Ale venkované zahradili bránu, stáli kolem na nádvoří a na kamenných lavicích, a když viděli, že chce utéci, postoupili o krok a kruh se zúžil.

Zorbas zatím mlčel a ze všech sil odhodlaně zápolil. Stál jsem poblíž brány a s úzkostí jsem sledoval zápas. Manolakasovi zuřivostí zmodral obličej, Sifakas a ještě nějaký hromotluk se přiblížili a chtěli mu pomoci. Ale Manolakas zuřivě zakoulel očima.

„Zpátky, zpátky," zakřičel. „Ať se nikdo nepřiblíží!"

Znovu se vrhl na Zorbase a trkal ho hlavou jako býk.

Zorbas se kousl do rtů a mlčel. Držel četníkovu ruku jako ve svěráku a uhýbal vpravo vlevo, aby ho nezasáhly údery.

Manolakas se rozzuřil, vyřítil se a popadl Zorbasovo ucho do zubů a snažil se je ukousnout. Tekla krev.

„Zorbasi," volal jsem zděšeně a spěchal mu na pomoc.

„Jdi pryč, pane," volal na mne, „nemíchej se do toho!"

Stiskl Manolakasovi pěst a zasadil mu silnou ránu do podbřišku, přímo do ohanbí. Divoké zvíře rázem povolilo. Zuby ochably a pustily zpola utržené ucho, zmodralý obličej zbledl. Zorbas ho kopl a srazil dolů, vytrhl mu nůž, udeřil jím o kámen a zlomil ho.

Utřel si šátkem krev, která mu tekla z ucha, pak si utřel zpocený obličej, byl celý od krve. Vyskočil, rozhlédl se, oči měl opuchlé a zarudlé. Zakřičel na vdovu:

„Vstaň a pojď se mnou!"

Zamířil k bráně a chtěl odejít.

Vdova si divoce oddechla, sebrala všechny síly, vzchopila se a chtěla utéci. Ale nepodařilo sejí to. Starý Mavrandonis se na ni vrhl jako blesk, povalil ji, třikrát si kolem ruky otočil její vlasy a nožem jí uřízl hlavu.

„Beru ten hřích na sebe," zvolal a hodil vdovinu hlavu na práh kostela.

Udělal kříž.

Zorbas se obrátil a spatřil to. Vytrhl si z brady hrst chlupů a zasténal. Přistoupil jsem k němu a chytil ho za ruku. Sklopil hlavu a podíval se na mne. Dvě velké slzy se mu leskly v očích.

„Půjdeme, pane," řekl tichým hlasem.

Ten večer Zorbas nejedl. „Mám sevřené hrdlo," vysvětloval, „nemůžu polykat." Umyl si ucho studenou vodou, pak namočil bavlnu do rakije, zavázal si je, seděl na posteli a držel si zamyšleně hlavu.

Já jsem si také lehl, opřel se o zeď a cítil, jak mi pomalu stékají po tvářích teplé slzy. Mozek mi nepracoval, nemyslel jsem na nic. Jako by mě pojal hluboký dětský žal, dal jsem se do pláče.

Zorbas najednou zvedl hlavu a vybuchl. Začal křičet a hlasitě pokračoval v podivném vnitřním monologu:

„Říkám ti, pane, tady na světě je všecko nespravedlivé, nespravedlivé! Já červík, já slimák Zorbas s tím nesouhlasím. Proč mají umírat mladí muži a dívky a zůstávají tu staré

trosky? Proč umírají malé děti? Měli jsme synáčka Dimitrakise, umřel, byly mu tři roky – kdo to jakživ slyšel? To Bohu neodpustím. Poslyš, až mi v den posledního soudu přijde na oči, tak se zastydí, je-li to opravdu Bůh. Ano, ano, bude se stydět před slimákem Zorbasem."

Pohnul se a zabolelo ho to. Rána mu znovu začala krvácet. Kousal se do rtů, aby nemusil křičet.

„Počkej, Zorbasi," řekl jsem, „vyměním ti obvaz."

Znovu jsem mu rakijí umyl ucho, vzal jsem růžovou vodu, kterou mi poslala vdova, našel jsem ji pod postelí a smočil v ní kousek vaty.

„Voda z květů?" zeptal se Zorbas a dychtivě vdechl. „Voda z květů? Pokrop mi i vlasy... tak, děkuji ti. A do dlaní mi nalij zbytek... To je dobře!"

Oživl; hleděl jsem na něho překvapen.

„Připadá mi, jako bych byl ve vdovině zahradě," řekl.

A znovu začal naříkat.

„Kolika let bylo třeba," bručel, „kolika let, než se zemi podařilo stvořit takové tělo. Když jsi ji viděl, řekl sis: ach, kéž by mi bylo dvacet a kéž by na zemi vyhynulo lidské plémě a jen ona se zachránila a já s ní měl děti, ne děti, ale opravdové bohy, a znova se měl zalidnit svět! Ale teď..."

Vyskočil, oči se mu zalily slzami.

„Nemůžu vydržet, pane. Musím se projít. Půjdu dnes večer třikrát nahoru a dolů, unavím se a mysl se uklidní... Zatracená vdova, připadá mi, jako bych měl začít žalozpěv. Jinak prasknu."

Vyběhl ven, zamířil k hoře a zmizel ve tmě.

Lehl jsem si na postel, zhasil lampu a znovu jsem začal podle svého nešťastného a divného zvyku přeskupovat skutečnost, zbavovat ji krve, masa, kostí, dělat z ní abstraktní myšlenku a uvádět ji v souvislost s obecnými zákony, dokud nedojdu k strašnému závěru, že to, co se stalo, se muselo stát. Co se stalo, je v souladu se světovým děním a přispívá k jeho harmonii. A k tomu ještě abych nakonec dospěl k této odporné útěše: co se stalo, nejen se muselo stát, ale slušelo se a bylo správné, že se stalo. Ta vražda vdovy vpadla jako strašné, otřesné poselství do mého myšlenkového světa, kde se už tolik let všecko filtrovalo a poslušně podřizovalo. To

poselství však vyvolalo v mém srdci zmatek. Najednou se na ně vrhly všechny teorie, obestřely je metaforami a výtvory obraznosti, aby nebylo nebezpečné – jako když včely obalí voskem hladového čmeláka, který jim vnikl do úlu, aby loupil med.

A tak za malou chvíli vdova v mé mysli klidně ležela, téměř se usmívala v božské nehybnosti symbolu. Také ona se v mém srdci obalila voskem, až už v něm nemohla vyvolat neklid, už nebyla s to ochromit mou mysl. Ta strašná, ale tady všední událost se šířila, rozestřela se do nedohledného času a prostoru, splynula s velkými vyhynulými kulturami a ty zase s osudy země, země s osudy vesmíru, a tak jsem shledal, znova se vraceje k vdově, že podléhá velkým zákonům a je teď se svými vrahy smířena v jasné božské prozřetelnosti.

Čas ve mně dosáhl pravé podstaty. Jako by vdova zemřela před tisíci lety a kučeravé knosské dívky z doby egejské kultury jako by zemřely dnes ráno.

Spánek mě přemohl, jako mě jednou, o tom není pochyby, přemůže smrt – sklouzl jsem tiše do temnoty. A ani jsem neslyšel, kdy se vrátil Zorbas a vrátil-li se vůbec. Ráno jsem ho zastihl v hoře, jak křičí na dělníky a nadává. Nic se mu nelíbilo, cokoliv udělali. Tři dělníky vyhnal, protože mu odporovali, sám vzal krumpáč a začal kopat v houští a skalách cestu, kterou vyznačil pro sloupy. Vystoupil na horu, šel za drvoštěpy, kteří káceli borovice, a spustil křik; jeden se dal do smíchu a cosi zabručel. Zorbas se na něho vrhl.

Večer přišel dolů vyčerpán a sedl si na břeh vedle mne. Sotva ústa otevřel. A když mluvil o dřevě, o lanech a o lignitu, mluvil jako chamtivý podnikatel, který je nucen úplně zpustošit místo, aby co nejvíc vydělal a mohl odejít.

Jednu chvíli – potěšen, že jsem dospěl k tomu klidu – chtěl jsem něco říci o vdově, ale Zorbas zvedl ruku a položil mi ji na ústa.

„Mlč," řekl tiše.

Mlčel jsem zahanben. To je pravý člověk, řekl jsem si v duchu, žárlivý na Zorbasovu bolest. Člověk s teplou krví a silnými kostmi prolévá při bolesti skutečné slzy, a když se

raduje, neprovětrává svou radost na jemných sítech metafyziky.

Tak přešly čtyři dny. Zorbas za tu dobu nezvedl hlavu od práce, nejedl, nepil a trápil se zármutkem. Jednou večer jsem mu řekl, že paní Bubulína dosud leží a že lékař nepřišel. Žena mluví z cesty, stále ho volá.

Zaťal pěsti.

„Dobře," řekl.

Na druhý den časně ráno šel do vesnice a brzy se vrátil.

„Viděl jsi ji?" zeptal jsem se ho. „Jak se jí vede?"

Zorbas svraštil brvy.

„Nic jí není," řekl. „Zemře."

A rychle odešel do lignitového dolu.

Večer zase nic nejedl, vzal sukovici a vyšel ven.

„Kam jdeš, Zorbasi?" zeptal jsem se ho. „Do vesnice?"

„Ne. Jdu se projít a vrátím se."

Dlouhými rozhodnými kroky zamířil do vesnice.

Byl jsem unavený a lehl jsem si. Můj duch se zase vydal na obhlídku okolí, probudily se vzpomínky, vrátily se bolesti. Mé vzpomínky zalétly do nejvzdálenějších myšlenkových oblastí, pak se vrátily a zastavily u Zorbase.

„Jestli se náhodou setká s Manolakasem," řekl jsem si, „vzteklý Kréťan se na něho vrhne a zabije ho. Slyšel jsem, že se doma celé dny zavírá a řve; stydí se ukázat a stále vyhrožuje, jestli dopadne Zorbase, že ho roztrhne jak sardinku. A včera o půlnoci viděl nějaký dělník, jak se potlouká se zbraní kolem baráku. Setkají-li se dnes večer, dojde k vraždě..."

Vyskočil jsem, oblékl se a rychle jsem zamířil do vesnice. Noc byla klidná, vlahá, všude voněly fialky. Za malou chvíli jsem rozeznal Zorbase, jak pomalu v temnotě jde, jako by byl unaven. Chvílemi se zastavil, hleděl na hvězdy a poslouchal; potom zas šel, slyšel jsem, jak jeho hůl tluče o kamení.

Už byl blízko vdoviny zahrádky. Ve vzduchu voněly kvetoucí citroníky a kozí list. A najednou jako čistý bublající pramen vytryskl mezi oranžovníky zpěv slavíka. Tloukl, tloukl v rákosí, až člověk tajil dech. I Zorbas se najednou zastavil, okouzlen tím zpěvem.

Náhle se však pohnulo rákosí plotu a jeho špičaté listy zachrastily jako ocelové proužky.

Ozval se hrubý hlas: „Konečně tě mám, ty starý mizero!“ Zamrazilo mě, poznal jsem ten hlas.

Zorbas udělal krok, zvedl hůl a znova se zastavil. Při svitu hvězd jsem rozeznal každý jeho pohyb.

Z rákosí vyskočil hromotluk.

„Kdo je to?“ zavolal Zorbas a natáhl krk.

„Hrome já, Manolakas.“

„Jdi svou cestou!“

„Zorbasi, proč jsi mě zesměšnil?“

„Já jsem tě nezesměšnil, Manolakasi, jdi si svou cestou, radím ti. Jsi pašák, ale náhoda rozhodla, je slepá, to nevíš?“

„Náhoda nenáhoda, slepá neslepá,“ řekl Manolakas a slyšel jsem, jak skřípe zuby. „Já chci tu hanbu smýt, a ještě dnes. Máš nůž?

„Nemám,“ odpověděl Zorbas. „Mám jen klacek.“

„Jdi si pro nůž, počkám tu. Jdi!“

Zorbas se nehýbal.

„Máš strach?“ vrčel posměšně Manolakas. „Jdi už, povídám ti.“

„A co bych dělal s nožem, Manolakasi?“ namítl Zorbas, který se dostával do ohně. „Co bych s ním dělal? Jen si vzpomeň, u kostela jsi přece měl nůž, a já ne. A přece jsem se z toho dostal.“

Manolakas zařval.

„Pořád se mi budeš smát? Abys věděl, dostal ses mi do rukou, mám zbraň a ty ne, a děláš si ze mne posměch. Přines si nůž, ty špinavý Makedonce, změříme se.“

„Zahoď nůž a já klacek a změříme se,“ odpověděl Zorbas a hllas se mu hněvem třásl. „Pojď sem, ty špinavý Kréťane.“

Zorbas zvedl ruku, odhodil klacek, slyšel jsem, jak zapadl v rákosí.

„Zahoď ten nůž,“ ozval se pak jeho hlas.

Tiše a po špičkách jsem se přiblížil. Při svitu hvězd mé oko zahlédlo lesk nože padajícího do rákosí.

Zorbas si plivl na ruce.

„Tak pojď,“ křikl a vyskočil, aby se rozehnal. Ale než se oba muži dostali do sebe, skočil jsem mezi ně.

„Stůjte," volal jsem. „Pojď sem, Manolakasi, a ty taky, Zorbasi. Styďte se."

Oba soupeři se váhavě přiblížili, vzal jsem každého za pravou ruku.

„Podejte si ruce. Oba jste dobří chlapi, smiřte se!"

„Zesměšnil mě," namítl Manolakas a snažil se odtáhnout ruku.

„Tebe je těžko zesměšnit, Manolakasi," řekl jsem. „Celá vesnice zná tvou odvahu. Nemysli na to, co se stalo nedávno u kostela, Nebylo to pěkné, ale už je všechno pryč. A pak – nezapomínej, že Zorbas je Makedoňan, a bylo by hanba nás Kréťanů vztáhnout ruku na hosta, který k nám zavítal... Pojď, dej na to ruku, jak to dělávají správní chlapi, půjdeme k baráku, popijeme víno, uvaříme si kus klobásy na upevnění přátelství, kapitáne Manolakasi."

Vzal jsem Manolakase kolem pasu a poodešel s ním kousek stranou.

„Je starý," šeptal jsem mu do ucha, „nestačí na tebe, takového silného chlapa, neper se s ním."

Manolakas se uklidnil.

„Dobře," souhlasil, „tobě k vůli."

Udělal krok k Zorbasovi a podal mu těžkou pracku.

„Pojď, kamaráde, co se stalo, stalo se. Tu máš ruku."

Dlouho si tiskli ruce. Tiskli si je stále silněji, jeden hleděl na druhého a kabonili se. Měl jsem obavy, že se zase dostanou do sebe.

„Dobře tiskneš," řekl Zorbas. „Jsi chlapík, Manolakasi."

„Ty taky dobře tiskneš. Stiskni ještě, jestli můžeš/'

„To stačí," volal jsem. „Půjdeme zapít přátelství."

Šel jsem mezi nimi, z pravé strany Zorbas, z levé Manolakas. Vraceli jsme se k naší pláži.

„Úroda bude letos dobrá," prohodil jsem, abych změnil předmět hovoru. „Hodně pršelo."

Ale žádný z nich nenavázal na mou poznámku. Jejich srdce se stále bouřilo. Zbývala jediná naděje – víno. Přišli jsme k baráku.

„Bud vítán, Manolakasi, pod naší střechou," řekl jsem. „Uvař nám, Zorbasi, klobásu a nalij vína."

Manolakas se posadil na skálu opodál baráku. Zorbas rozdělal oheň, vařil klobásy a nalil tři sklenice.

„Na vaše zdraví," zvolal jsem, zvedaje plnou sklenici. „Na zdraví kapitána Manolakase a na tvé zdraví, Zorbasi. Přiťukneme si!"

Přiťukli si. Manolakas ulil na zem několik kapek vína.

„Tak ať teče má krev," řekl slavnostně, „tak ať teče má krev, jestli na tebe vztáhnu ruku, Zorbasi!"

„A má krev ať taky teče," řekl Zorbas a taky vylil několik kapek na zem, „ještě jsem nezapomněl na ucho, které jsi mi ukousl, Manolakasi!"

(23)

Ráno se Zorbas posadil na postel a probudil mě: „Spíš, pane?"

„Co se stalo, Zorbasi?"

„Měl jsem sen. Myslím, že brzy pojedeme na cesty. Poslyš a zasměješ se. Tady v přístavu kotvila loď, velká jako město. Houkala k odjezdu. Já jsem utíkal patrně z vesnice, chtěl jsem ji stihnout. V ruce jsem držel papouška. Přijdu, vyškrábu se na loď, přijde kapitán. ‚Lístek,' volá na mne. ‚Co stojí?' ptám se a vytáhnu z kapsy hrst bankovek. ‚Tisíc drachem.' ‚Hrome, nedáš mi ho za osm set?' ptám se. ‚Ne, tisíc' ‚Mám jen osm set, tu je máš.' ‚Tisíc, ani o haléř méně, jinak jdi pryč. A rychle.' To mě dohřálo: ‚Poslyš, kapitáne,' povídám mu, ‚dej si říct a vezmi těch osm set, co ti dávám, jinak se probudím, nešťastníče, a nebudeš mít nic.", Zorbas se dal do smíchu:

„Podívej se, člověk je divná mašina. Dáváš jí chléb, víno, ryby, ředkvičky, a vycházejí vzdechy, smích a sny. Továrna. Myslím, že máme v hlavě jakýsi mluvící kinematograf."

Najednou Zorbas vyskočil z postele.

„A co papoušek?" řekl neklidně. „Co znamená papoušek, kterého jsem nesl s sebou? Ach, bojím se..."

Ani nedokončil. Přiběhl udýchaný posel, malý zrzek jako čertík.

„Proboha," volá, „nešťastná paní, máte jí poslat pro lékaře, prý umírá, budete ji mít na svědomí."

Zastyděl jsem se. Při tom zmatku s vdovou jsme úplně zapomněli na naši starou přítelkyni.

„Má bolesti, ubožačka," pokračoval zrzek vesele. „Kašle, celá chalupa se třese. Takový oslí kašel. Pořád chrchlá, je ji slyšet v celé vesnici."

„Nesměj se," křikl jsem na něho. „A mlč!"

Vzal jsem kus papíru, napsal pár slov a podal mu ho:

„Utíkej, zanes tenhle lístek lékaři. A nevracej se, dokud ho neuvidíš sedat na kobylu, slyšíš? Teď běž!"

Popadl lístek, zastrčil ho do kapsy a odešel.

Zorbas už vyskočil. Nemluvil, rychle se oblékl.

„Počkej, půjdu s tebou," povídám mu.

„Spěchám, moc spěchám," řekl a zamířil do vsi.

Za malou chvíli jsem šel za ním. Vdovina zahrada byla prázdná. Mimithos seděl venku schoulený a zachmuřený jako spráskaný pes. Zhubl, oči měl hluboko zapadlé, plály mu. Obrátil se, uviděl mě a popadl kámen.

„Co tu děláš, Mimithosi?" zeptal jsem se a vrhl chvatný pohled na zahradu.

Cítil jsem kolem krku dvě teplé svůdné paže... Vůni citrónových květů a vavřínového oleje. Nemluvili jsme. Viděl jsem v polosvětle její hořící oči, plné žádosti, černé. Její zuby, čištěné ořechovým listím, ostré a bílé, se leskly.

„Co se ptáš?" zavrčel Mimithos. „Nestarej se a jdi svou cestou."

„Chceš cigaretu?"

„Nekouřím. Všichni jste padouši. Všichni, všichni do jednoho."

Udýchaný se zastavil, jako by hledal slova, a nemohl je najít.

„Padouši... darebáci... lháři... vrazi."

A jako by našel hledané slovo, vyskočil a zatleskal.

„Vrazi, vrazi, vrazi," ječel a dal se do smíchu.

Srdce se mi sevřelo.

„Máš pravdu, Mimithosi, máš pravdu," mumlal jsem a rychle jsem odešel.

U vchodu do vesnice jsem viděl starého Anagnostise, jak se opírá o hůl a pozorně se dívá na dva žluté motýly, honící se nad jarní trávou. Když už teď byl starý a netrápily ho starosti o pole, ženu a děti, měl čas pozorovat svět. Viděl můj stín na zemi a zvedl hlavu.

„Kampak tak časně ráno?" ptá se mě.

Ale zpozoroval patrně mou neklidnou tvář a nečekal na odpověď:

„Jdi rychle, hochu, ať ji ještě zastihneš naživu... Ach, ubohá!"

Široká postel, která tak dlouho sloužila, její nejvěrnější druh, byla přemístěna doprostřed malého pokoje a zcela ho zaplnila. Nad ní se nakláněl papoušek, věrný a tichý rádce v zelených šatech, se žlutou čepicí na hlavě, s kulatým a potměšilým okem, zamyšlený a neklidný. Díval se dolů na paní, jak leží a sténá. Nakláněl trochu stranou skoro lidskou hlavu a poslouchal...

Ne, nebyly to tolik známé milostné vzdechy, něžné, holubicí vrkání a lichotivý smích... Papoušek viděl poprvé, jak studený pot po kapkách stéká po tvářích jeho paní a jak se jí nemyté, nečesané a tuhé vlasy lepí na spánky, poprvé viděl její namáhavé, křečovité pohyby a zneklidněl... Chtěl zakřičet „Canavaro, Canavaro", ale ze sevřeného hrdla nevyšel hlas.

Jeho nešťastná paní sténala, zvadlé, splasklé paže zvedaly a spouštěly přikrývku, dusila se. Byla bez líčidla, opuchlá, páchla ostrým potem. Pod postelí bylo vidět sešmaťhané, neforemné střevíčky, srdce se ti svíralo při tom pohledu. Ty střevíčky tě naplňovaly větším smutkem než žalostný stav jejich paní.

Zorbas seděl u podušky nemocné, díval se na střevíčky a nemohl z nich oči spustit. Svíral rty a potlačoval pláč. Vešel jsem a postavil se za Zorbase, ale on mě neslyšel.

Nešťastnice se snažila popadnout dech, dusila se. Zorbas vzal se zdi klobouk s umělými růžemi a chtěl ji ovívat. Rychle a neobratně mával rukou, jako by měl rozdmýchat vlhké uhlíky, aby se rozhořely.

Paní zděšeně otevřela oči, podívala se kolem sebe. Svět potemněl, nikoho nepoznávala. Ani Zorbase s růžovým kloboučkem.

Všude okolo bylo tma, modrá mlha se zvedala od země a měnila podobu, jednou to byla ústa, která se smála, jindy křivé nohy, které se blížily, pak zas černá křídla.

Nešťastnice zaťala nehty do špinavé podušky, zvlhlé od pláče, slin a potu, a silným hlasem vykřikla:

„Nechci umřít, nechci…“

Ale dvě vesnické plačky už zvětřily zápach a přišly. Vklouzly do světnice, rozložily se na zem a opřely se zády o zeď.

Papoušek se díval kulatým okem, rozhněval se, napjal krk a křikl: „Canav…“ Ale Zorbas se rozzlobil, položil ruku na klec a papoušek ztichl.

Znova se ozval tlumený zoufalý výkřik:

„Nechci umřít, nechci…“

Dva bezvousí osmahlí výrostci se objevili ve dveřích, dobře se podívali na nemocnou. Významně kývli jeden na druhého a zmizeli.

A najednou bylo na dvoře slyšet poplašené kvokání a mávání křídel, jako by někdo honil a chytil slepice.

První plačka, stará Malamateniová, se obrátila k družce:

„Vidělas je, teto Lenio, vidělas je? Hladovci, mají naspěch! Zabijí slepice a sežerou je i s kostmi. Všichni ničemové z vesnice jsou na dvoře, za chvíli tam bude hotová paseka…“

Obrátila se k posteli umírající.

„Umři už,“ bručela si pro sebe, „umři rychle, ať se taky najíme.“

„Abych ti řekla pravdu,“ vysvětlovala teta Lenio a našpulila bezzubá ústa, „abych ti řekla pravdu, paní Malamateniová, dělají dobře… Chňapni a najez se, ukradni a budeš mít, radila mi nebožka matka. Rychle odříkejme modlitby za umírající, ať ještě dostaneme něco k jídlu; vezmeme si nějakou cívku nití a vymodlíme odpuštění pro její duši. Děti a psy nemá, kdo by jinak snědl slepice a králíky? Kdo bude pít její víno? Kdo zdědí cívky, hřebeny, bonbóny? A co ti budu povídat, paní Malamateniová, ať mi

Bůh odpustí, ale tak mi napadá, vzít si, co uneseme, a pak zmizet.“

„Ještě počkej, milá kmotro, jen nespěchej,“ zdržovala ji teta Malamateniová a chytila ji za ruku. „Já na to taky myslím, ale nech ji napřed zemřít.“

Zatím však ubohá paní Hortensie dychtivě hmatala pod poduškou, asi něco hledala. Hned jak cítila, že je s ní zle, vytáhla z truhly ukřižovaného Krista z bílé lesklé kosti a zastrčila ho pod podušku. Už celá léta zapomněla, že je na dně kufru mezi roztrhanými košilemi a plyšovými hadry. Jako by Kristus byl nějaký lék, který se užívá, když těžce onemocníš; pokud jsme zdraví a máme se dobře, jíme, pijeme a milujeme, nemáme ho zapotřebí.

Nahmatala kostěného Krista a přitiskla si ho na zpocená, splihlá prsa.

„Kristusku můj… Kristusku můj,“ mumlala vášnivě, tiskla a líbala posledního milence.

Její slova, zpola francouzská, zpola řecká, samá něha a vášeň, se mátla. Papoušek poslouchal, cítil, že se změnil přízvuk hlasu, vzpomněl si na dávno uplynulé noci a vesele křičel: „Canavaro, Canavaro!“ Křičel chraptivě jako kohout, když zpívá na úsvitu. Zorbas teď neumlčel jeho hlas. Hleděl s dojetím na ženu, jak pláče a líbá ukřižovaného Boha a jak se po její povadlé a vyhublé tváři rozlévá nečekané štěstí.

Otevřely se dveře, vešel po špičkách starý Anagnostis a držel v ruce čepici. Přistoupil k nemocné, sklonil hlavu a poklekl.

„Odpusť mi, paní,“ řekl, „a Bůh ti také odpustí. Jestli jsem někdy s tebou hrubě promluvil, odpusť mi, jsme lidé.“

Ale paní teď tiše ležela, cítila se nevýslovně šťastna a neposlouchala starého Anagnostise. Všechny bolesti jsou pryč, bídné stáří, chudoba, ponižování, smutné večery, kdy sedávala opuštěna na prahu a pletla venkovské vlněné punčochy jako každá jiná prostá vesnická žena. Ona, neodolatelná svůdnice z Paříže, před níž klečely čtyři velmoci a kterou zdravily čtyři velké eskadry.

Azurové moře, zpěněné vlny a ocelové plovoucí pevnosti tančí, prapory všech barev vlají na stožárech, koroptve se pečou, přinášejí se ryby z rožně a mražené ovoce v

křišťálovém skle, zátky od šampaňského létají až k ocelovému stropu křižníku.

Černé, hnědé, šedivé, plavé brady, čtyři druhy parfémů – kolínský, fialkový, pižmový, ambrový, brána ocelové kabiny se zavírá, těžké čalouny padají, světla se rozsvěcují – paní Hortensie zavírá oči. Celý její milostný život, prožitý v lásce a utrpení, ach Bože můj, trval jen vteřinu…

Jde z náruče do náruče, tiskne k sobě zlatem vyšívané tuniky, ponořuje prsty do hustých navoněných brad. Už si nevzpomíná na jejich jména, tím méně papoušek. Jen Canavara si pamatuje, protože byl nejmladší a protože to jméno dokázal vyslovit. Ostatní byla těžká a nesrozumitelná, proto byla zapomenuta.

Paní Hortensie si povzdechla, pevně a vášnivě přitiskla ukřižovaného Krista.

„Drahý Canavaro… Drahý Canavarku," blábolila a tiskla kříž na zvadlá zpocená ňadra.

„Už začíná mluvit z cesty," řekla kmotra Lenio. „Uviděla svého anděla strážce a polekala se… Rozvažme si šátky a pojďme blíž."

„Nebojíš se Boha?" zvolala teta Malamateniová. „Vždyť ještě žije, a máme odříkávat modlitby za zemřelé?"

„Paní Malamateniová," bručela si tiše teta Lenio, „místo abys myslela na její povlaky a šaty a na zásoby potravin, na slepice a na králíky, sedíš tu a říkáš mi, že se musí čekat, až umře. Ať bere, kdo může."

Vyskočila, ale druhá ji chytila zezadu, pohoršena. Rozvázaly si černé šátky, rozpletly si řídké bílé vlasy a přistoupily k okraji postele. Teta Lenio dala povel a vyrazila ostrý dlouhý výkřik:

„Iiií…"

Zorbas se přihnal, popadl obě za vlasy a strhl je zpátky.

„Držte hubu, vy staré vrány," vykřikl. „Vždyť ještě žije, kam vás to čert přinesl!"

„Ten starý kozel," vrčela teta Malamateniová a znovu si zavázala šátek, „čert nám ho tu byl dlužen, otravu starého!"

Nemocná paní Hortensie slyšela pronikavý výkřik, krásný přelud zmizel, admirálská loď se potopila, pečené, šampaňské, navoněné brady se ztratily, znovu se vrátila na

páchnoucí úmrtní lože na konci světa. Chystala se vstát, jako by chtěla odejít, uniknout, ale zase padla zpět a zas tlumeně, bolestně vykřikla:

„Nechci umřít… Nechci…“

Zorbas se nad ní sklonil, položil jí mozolnatou ruku na rozpálené čelo, z tváře jí odhrnul vlasy a jeho ptačí oči se zalily slzami.

„Mlč už, mlč, milá paní,“ bručel. „Já, Zorbas, jsem tady, neboj se!“

A hle, vidění se najednou vrátilo jako obrovský motýl barvy siného moře a znovu zastřelo celou postel. Umírající vzala Zorbasovu ruku, pomalu zvedla svou a objala jeho skloněnou šíji; její rty zašeptaly:

„Drahý Canavaro… Drahý Canavarku…“

Kostěný Kristus spadl s podušky, spadl a rozbil se. Na dvoře bylo slyšet mužský hlas:

„Hrome, povídám ti, pones tu slepici, voda už vře.“

Zorbas sundal ruku paní Hortensie ze svého krku. Zvedl se, bledý jako stěna. Hřbetem ruky si utřel oči, z nichž mu tekly slzy. Podíval se na nemocnou, ale nic nerozeznával, neviděl. Nezpozoroval ani, jak trhavě pohybuje měkkýma opuchlýma nohama a jak se jí křiví ústa. Jednou dvakrát se otřásla, přikrývka jí spadla, ukázalo se nahé, zpocené, opuchlé, zelenožluté tělo. Ostře a krátce vykřikla jako zabíjená slepice. Potom zůstala bez hnutí s vytřeštěnýma a skelnýma očima, plnýma děsu a hrůzy.

Papoušek skočil na nižší příčku klece, zachytil se mříže, úkosem se podíval, jak Zorbas klade svou velkou ruku na jeho paní a lehce a s nevýslovnou něhou jí zatlačuje oči.

„A teď rychle, děti, ať už to máme za sebou,“ štěkaly plačky a hnaly se k posteli.

Vyrazily výkřik, kývaly trupem dopředu, dozadu, zaťaly pěsti a bily se v prsa a pomaloučku dostávaly závrať z toho smutečního a monotónního pohybu, znovu prožívaly staré bolesti, kůra srdce se prolomila a zazněl žalozpěv:

Ach, nemělas už žít, ach, neměla na širé zemi…

Zorbas vyšel na dvůr. Dal se do pláče, ale styděl se plakat před ženami. Vzpomínám si, jak mi jednou řekl: „Nestydím se za slzy před muži. Jsme muži, čeládka, plakat není hanba. Ale před ženami máme být vždycky stateční. Když i my budeme plakat, kam se podějí ony, nešťastné? Pak bude konec světa."

Umyly ji vínem, stará hrobařka otevřela truhlu, vzala čisté šaty a převlekla ji, vylila na ni lahvičku kolínské vody. Z blízkých zahrad přiletěly mouchy masařky a nakladly vajíčka do chřípí, do očních důlků a na rty.

Padal soumrak. Nebe na západě dostávalo jemné barvy, temně fialovou a nad ní ve večerním světle pomalu pluly růžové, vločkovité, zlatě lemované mráčky a stále měnily podobu – jednou lodi, pak labutě a fantastická zvířata z vaty a roztřepeného hedvábí. A mezi rákosím na dvoře se v dálce lesklo čeřící se moře.

Dvě dobře živené vrány se snesly na fíkovník, potom si vykračovaly na vydlážděném dvoře. Zorbas se rozzlobil, zvedl kámen a odehnal je.

V odlehlém koutě dvora si vesničtí povaleči uspořádali pravou hostinu. Z kuchyně přinesli velký stůl, všechno prohledali, našli chléb, talíře, příbory, ze sklepa přivlekli demižon vína, uvařili tři slepice a teď vyhládlí vesele jedli a pili a přiťukávali si.

„Ať jí Pámbu odpustí, ale měla zlaté srdce!"

„Hrome, chlapci, a všichni její milenci ať se změní v anděly a ať nesou její duši!"

„Ale podívejte se," řekl Manolakas, „starý Zorbas odhání vrány. Ovdověl, chudák, zavolejme ho, ať se napije na spásu její duše. Kapitáne Zorbasi, krajane!"

Zorbas se obrátil. Viděl prostřený stůl, ze slepic se kouřilo, silní, od slunce osmahlí chlapci s šátky na hlavách, bezstarostné mládí.

„Zorbasi, Zorbasi," bručel si. „Drž se, teď se ukaž!"

Přiblížil se, vypil skleničku vína, pak dvě tři za sebou. Snědl slepičí stehno, mluvili na něho, neodpovídal, rychle jedl a pil, jedl hltavě velká sousta, pil v dlouhých douscích a nemluvil. Obrátil se k světnici, kde ležela stará přítelkyně, nehybná, poslouchal žalozpěv nad ní, jak sem zaléhal

otevřeným oknem. Smuteční zpěv chvílemi ustal, pak bylo slyšet hádavé hlasy, otvírání a zavírání skříně, jako by se někdo rval. A žalozpěv začal znova, jednotvárný, zoufalý a tichý, jako když za tiché noci bzučí včelí úl.

Plačky běhaly sem tam po umrlčí světnici, odříkávaly žalozpěv a zuřivě slídily. Otevřely skříň, našly pět šest malých talířků, trochu cukru, plechovku kávy a misku s lukumem.

Ať sypou se ti květy na hlavu a růže do klína…

Dvě stařeny vklouzly do světnice a vrhly se na truhlu. Strčily tam ruce, popadly několik šátečků, dvě tři utěrky, troje punčochy, jedny podvazky. Nacpaly všechno za ňadra, obrátily se k nebožce a pokřižovaly se.

Teta Malamateniová viděla, jak stařeny rabují truhlu, a rozzuřila se.

„Zpívej melodii, zpívej, hned se vrátím," křičela na tetu Lenio a sama strčila hlavu do truhly. Byly tam cáry roztrhaného atlasu, fialové, už vybledlé šaty, staré červené sandály, zlámaný vějíř, nový červený slunečník a na dně admirálský klobouk. Paní Hortensie ho dostala kdysi dávno. Když byla sama, někdy si ho nasadila před zrcadlem, vážná, melancholická, a měla radost.

Kdosi se blížil ke dveřím. Stařeny se vzdálily, teta Lenio se chytila úmrtního lože, začala se bít v prsa a křičet:

Ty rudé růže kol hrdla tvého…

Vešel Zorbas; pohlédl na nebožku, teď už klidnou, zežloutlou a plnou much, jak leží se zkříženýma rukama a se sametovou stužkou kolem krku.

„Trochu hlíny," uvažoval, „trochu hlíny, která měla hlad, smála se a líbala. Kus bláta, který plakal. A teď? Který ďas nás přivádí na svět, a kdo nás zas odnáší?"

Plivl na zem a posadil se. Najedl se a napil, cítil se silný.

Venku na dvoře už začali mládenci tančit, přišel pověstný hráč na lyru Fanurios. Odnesli stůl, plechovky na petrolej, vanu, koš na prádlo, udělali si místo a dali se do tance.

Přišli předáci, strýc Anagnostis s křivou dlouhou holí a v široké bílé košili. Kondomanolios, kulaťoučký a zablácený. Učitel s velkým měděným psacím náčiním u pasu a se zeleným držátkem za uchem. Starý Mavrandonis chyběl. Odešel do hor z dosahu zákona.

„Mládenci, mám radost, když vás tak vidím," pozdravil strýc Anagnostis a zvedl ruku. „Buďte zdrávi! Jezte a pijte, ať vám Bůh požehná, ale nekřičte! Bylo by to hanba. Mrtvý slyší všecko, milí chlapci."

Kondomanolios oznamoval:

„Přišli jsme sepsat nebožčin majetek a rozdělit ho chudým ve vesnici. Jedli jste, pili jste, ale už dost. Už nic nehledejte, nic neodnášejte, nešťastníci, nebo se podívejte!" řekl a hrozivě zamával sukovicí.

Za třemi předáky se objevilo asi deset nových žen s rozpuštěnými vlasy a v roztrhaných šatech. Každá měla pod paží prázdný pytel nebo nesla na zádech košík. Přiblížily se kradmo a po špičkách a mlčely.

Strýc Anagnostis se obrátil, uviděl je a vybuchl:

„Podívejme se, coury," křičel, „zpátky! Cože? Přišly jste se na všecko vrhnout? Všecko sepíšeme a pak řádně a spravedlivě rozdělíme chudým. Zpátky, říkám vám po dobrém, ať nezvednu hůl."

Učitel vytáhl velký měděný kalamář, připravil si arch silného papíru, obrátil se ke krámku a začal soupis.

Ale v tu chvíli bylo slyšet strašný rámus – plechovky padaly, cívky se kutálely, hrníčky se rozbíjely. A v kuchyni se ozýval hřmot kastrolů, talířů a příborů.

Starý Kondomanolios zamával sukovicí. Ale kde začít napřed. Stařeny, muži, děti se hnali ke dveřím, skákali okny a přes ploty, skákali z terasy a odnášeli, co kdo stačil popadnout – pánve, matrace, králíky... Někteří vysadili z čepů okna a dveře a odnášeli je na zádech. Dokonce Mimithos sám popadl nebožčiny střevíčky, svázal tkaničky a zavěsil si je na krk – měl jsi dojem, jako by mu paní Hortensie seděla na krku a odcházela. Bylo vidět jen střevíčky...

Učitel stáhl brvy, schoval kalamář, složil arch čistého papíru a beze slova, uražen ve své důstojnosti, překročil práh a odcházel pryč.

Nešťastný strýc Anagnostis křičel, prosil a mával holí:

„Chlapi, styďte se, mrtvá vás slyší…“

„Mám jít zavolat popa?“ zeptal se Mimithos.

„Ty hlupáku, a co tu bude pop dělat?“ vztekal se Kondomanolios. „Byla přece římská katolička, neviděls, jak dělala kříž? Čtyřmi prsty, nevěřící. Půjdeme a zahrabeme ji na pláži, ať nám tu nesmrdí a neotravuje vzduch.“

„Na mou duši, už ji začínají žrát červi, na mou duši,“ poznamenal Mimithos a pokřižoval se.

Starý Anagnostis pokýval plešatou hlavou:

„Zdá se ti to divné, pravda, ty třeštidlo… Člověk, abys věděl, je plný červů od té chvíle, co se narodí, ale nevidíme je. Když cítí, že začínáme smrdět, vylézají z děr – jsou úplně bílí, jako ze sýra.“

Vycházely první hvězdy a zavěšovaly se na obloze, chvěly se jako stříbrné zvonečky. Celá noc zvonila.

Zorbas vzal klícku s papouškem, která visela nad nebožčinou postelí. Osiřelý pták se zděšeně schoulil do koutku; pořád se rozhlížel a nemohl pochopit, co se děje; nakonec se uklidnil.

Když Zorbas sundal jeho klec, papoušek vyskočil na bidélko; chtěl něco říci, ale Zorbas zvedl ruku.

„Mlč,“ řekl mu chlácholivě, „už mlč! Půjdeš se mnou.“

Zorbas se sklonil a podíval se na mrtvou. Dlouho na ni hleděl a hrdlo se mu sevřelo. Chtěl se víc shýbnout a políbit ji, ale ovládl se.

„Odpočívej v pokoji,“ zašeptal.

Vzal klícku a vyšel na dvůr. Zahlédl mě a přiblížil se.

„Půjdeme,“ řekl tiše a vzal mě za ruku.

Zdálo se, že je klidný, ale rty se mu chvěly.

„Všichni půjdeme tou cestou,“ řekl jsem mu pro útěchu.

„Pěkná útěcha,“ zabručel sarkasticky. „Ale už pojďme.“

„Počkej, Zorbasi, teď jdou pro ni, podíváme se… Nezdržíš se?“

„Zdržím,“ řekl tlumeně.

Položil klícku na zem a zkřížil ruce.

Z umrlčí světnice vyšli s odhalenou hlavou strýc Anagnostis a Kondomanolios a pokřižovali se. Za nimi šli čtyři tanečníci s dubnovými růžemi za uchem, v náladě a zpola opilí, drželi čtyři rohy venkovních dveří a na nich ležela nebožka. Potom šel hráč na lyru a za ním asi tucet podroušených mužů – dosud jedli – a pak ještě pět šest žen, každá nesla kastrol nebo židli. Naposled šel Mimithos se sešmaťhanými střevíci zavěšenými na krku. „Vrazi, vrazi, vrazi," křičel a smál se.

Vál teplý, vlahý větřík, moře se zachmuřilo. Hráč na lyru zvedl smyčec – uprostřed teplé noci vytryskl radostný svěží hlas:

Ach, sluníčko moje, proč jsi tak brzy zašlo...

„Půjdeme," řekl Zorbas. „Je po všem..."

(24)

Vraceli jsme se mlčky úzkými uličkami vesnice. Neosvětlené domy se černaly, někde zaštěkal pes, jinde zafuněl vůl. Při závanu větru k nám doléhaly radostné, laškovné zvuky lyry jako bublající vlnky.

Vyšli jsme z vesnice a zamířili k našemu pobřeží.

„Zorbasi," řekl jsem, chtěje přerušit tíživé mlčení, „odkud fouká vítr? Od jihu?"

Ale Zorbas šel napřed a jako lucernu nesl klícku s papouškem. Nemluvil.

Když jsme přišli na pobřeží, Zorbas se obrátil.

„Máš hlad, pane?" zeptal se.

„Ne, nemám Zorbasi."

„Chce se ti spát?"

„Nechce."

„Mně taky ne. Sedneme si na pláž. Chci se tě na něco zeptat."

Oba jsme byli unaveni, ale nechtělo se nám spát. Nechtěli jsme zapomenout na ten smutný den. Spánek nám připadal jako útěk v hodině nebezpečí, proto jsme se styděli spát.

Sedli jsme si na břeh moře. Zorbas si postavil klec na kolena a chvíli mlčel. Za horou vycházelo děsivé souhvězdí, obluda s mnoha očima a se stočeným ohonem, sem tam se odtrhla nějaká hvězda a padala.

Zorbas se díval vyjeveně na hvězdy, jako by je viděl poprvé.

„Co se tam nahoře asi děje?“

Za chvíli se rozhodl a začal mluvit.

„Mohl bys mi říci, pane,“ jeho hlas zněl v teplé noci slavnostně a dojemně, „mohl bys mi říci, jaký to má všecko smysl? Kdo to stvořil? Ale především tohle (v Zorbasově hlase se tajil hněv a strach): Proč musíme umřít?“

„Nevím, Zorbasi,“ řekl jsem a styděl jsem se, jako by se mě ptal na zcela prostou a potřebnou věc, a já ji nedovedl vysvětlit.

„Nevíš?“ divil se Zorbas a oči se mu rozšířily.

Stejně se rozšířily už jedné noci, když se mě ptal, zda tančím, a já mu řekl, že neumím.

Chvíli mlčel a najednou vybuchl:

„Ty, a copak čteš v těch starých knihách? A proč je čteš? Když se tam nepíše o tomhle, o čempak se tam píše?“

„Píše se v nich o těžkostech člověka, když nedovede odpovědět na to, co se ptáš, Zorbasi,“ řekl jsem.

„Z těch těžkostí přece nic nemám,“ namítl Zorbas a kopl vztekle do kamení.

Papoušek vyskočil, otřásl se a začal křičet.

„Canavaro, Canavaro,“ ječel, jako by volal na pomoc.

„Drž hubu,“ zavrčel Zorbas a udeřil pěstí do klece.

Znova se na mne obrátil.

„Chci, abys mi řekl, odkud přicházíme na svět a kam jdeme. Vždyť ses tolik let trápil nad těmi hlavolamy a už jsi spolykal dva tři tisíce kilo papíru. Co ses tam dočetl?“

V Zorbasově hlase bylo tolik úzkosti, že jsem zatajil dech. Ach, kéž bych mu mohl dát odpověď!

Byl jsem hluboce přesvědčen, že poznání není nejvyšším cílem lidského života, tím méně ctnost, dobro nebo vítězství,

nýbrž cosi vyššího, hrdinštějšího a beznadějnějšího: posvátná hrůza.

Co je za posvátnou hrůzou? Lidský duch už dále nemůže.

„Neodpovíš?“ ptal se Zorbas pln úzkosti.

Pokusil jsem se svému společníkovi vysvětlit, co je to posvátná hrůza.

„Jsme nepatrní červíčci, Zorbasi,“ řekl jsem, „červíčci na lístečku obrovského stromu. Ten lísteček je naše země. Ostatní listy jsou hvězdy, vidíš, jak se v noci pohybují. Lezeme po svém lístečku a dychtivě si jej prohlížíme. Očicháme ho, voní nebo páchne. Ochutnáme ho, dá se jíst. Udeříme do něho, ozývá se a křičí jako živý tvor.

Někteří lidé, ti nejméně bojácní, se dostanou až na okraj listu. Z toho okraje se nahýbáme s očima vytřeštěnýma do prázdna a chvějeme se. Tušíme pod sebou strašnou propast, občas slyšíme, jak šumí jiné listí toho obrovského stromu, jak z jeho kořenů stoupá míza a jak se dme naše srdce. A tak skloněni nad propastí chvějeme se na celém těle a celou duší, jak nás hrůza drží ve své moci. Od té chvíle začíná…“

Zarazil jsem se. Chtěl jsem říci: „Od té chvíle začíná poezie,“ ale Zorbas by nerozuměl. Raději jsem mlčel.

„Co začíná?“ zeptal se Zorbas dychtivě. „Proč nemluvíš?“

„…začíná velké nebezpečí, Zorbasi,“ řekl jsem. „Jedni dostávají závrať a mluví z cesty, druzí se bojí a snaží se najít odpověď, která by vzpružila jejich srdce, a říkají: Bůh. Jiní zas klidně hledí z okraje listu, hledí statečně a říkají: Mně se to líbí.“

Zorbas chvíli přemýšlel, snažil se pochopit.

„Já,“ řekl nakonec, „vidím pořád před sebou smrt. Vidím ji, ale nebojím se. Sem tam si taky řeknu: Mně se to nelíbí. Ne, vůbec se mi to nelíbí. Nesouhlasím.“

Odmlčel se, ale za chvíli znovu křičel:

„Ne, nedám smrti krk jako jehně a neřeknu jí: Zabij mě, má paní, ať jsem hned v ráji.“

Nic jsem neříkal. Zorbas se obrátil a zmaten se na mne podíval.

„Nejsem svobodný?“ podivil se znovu.

Neříkal jsem nic. Když řekneš v tísni „ano“ a proměníš nevyhnutelné ve vlastní svobodnou vůli – snad je to jediná lidská cesta k svobodě. Věděl jsem to, a proto jsem nemluvil.

Zorbas viděl, že už mu nemám co říci, vzal tiše klícku, aby se papoušek nevzbudil, postavil si ji vedle hlavy a zase si lehl.

„Dobrou noc, pane,“ řekl. „To stačí.“

Z Afriky vál prudký vítr, po němž zraje zelenina, ovoce a prsa Kréty. Cítil jsem, jak mi ovívá čelo, ústa, krk, mozek mi praskal a dmul se jako plod.

Nebyl jsem s to spát, nechtělo se mi. Nemyslel jsem na nic. Cítil jsem v té teplé noci, že cosi, že kdosi v mém nitru zraje. Viděl jsem a přímo prožíval ten div. Cítil jsem, jak se měním. Co se zpravidla děje v nejskrytějších hlubinách našeho srdce, děje se teď přede mnou zjevně, otevřeně. Seděl jsem na břehu moře a sledoval jsem ten zázrak.

Hvězdy hasly, nebe se jasnilo a nad světlem se jako jemným perem črtaly hory, stromy, racci. Svítalo.

Uplynulo několik dní. Obilí zrálo, sklánělo těžké klasy, plné zrn. Cikády na olivovnících řezaly vzduch, lesklý hmyz bzučel v rozžhaveném ovzduší. Z moře se zvedala pára.

Zorbas nemluvil a časně ráno odcházel do práce. Končil stavbu lanovky. Sloupy už stály, lano bylo napjato a kladky zavěšeny. Zorbas se v noci vracel z práce utrmácený. Rozdělal oheň, vařil, jedli jsme a měli se na pozoru probouzet v sobě velké démony – lásku, smrt, strach. Nemluvili jsme ani o vdově, ani o paní Hortensii, ani o Bohu. Oba jsme mlčeli a hleděli na širé moře.

Jednou ráno jsem vstal a umyl jsem se. Jako by celý svět vstal a zazářil novotou. Zamířil jsem do vesnice. Po levé straně nehybné, indigově modré moře. Po pravé stálo obilí jako vojsko se zlatými oštěpy. Minul jsem slečnin fíkovník, byl plný zelených listů a malinkých plodů, přešel jsem rychle a bez zastávky vdovinu zahradu a vkročil do vesnice. Hotýlek byl osiřelý a prázdný. Dveře a okna byly vysazeny, po dvoře chodili psi, místnosti byly prázdné a zpustlé. V umrlčí světnici už nebyla ani postel, ani truhla, ani židle. Všecko bylo rozkradeno, jen v jednom koutě zůstal sešlapaný pantoflíček s černým třapcem. Dosud věrně zachovával tvar nohy své nositelky. Ten nešťastný pantofel, soucitnější než

lidská srdce, dosud nezapomněl na milovanou trýzněnou nohu.

Vrátil jsem se pozdě. Zorbas už rozdělal oheň a chtěl vařit. Zvedl hlavu a uhádl, odkud se vracím. Svraštil obočí. Po tolika dnech dnes večer zase otevřel srdce a začal.

„Každá bolest, pane," řekl, „jako by se chtěla omluvit, že mi drásá srdce. Ale to se z poranění ihned tak zotaví, že ránu není vidět. Jsem plný zahojených ran, proto se držím."

„Moc brzy jsi, Zorbasi, zapomněl na nešťastnou Bubulínu," a můj hlas bezděky dostal drsnější přízvuk. Zorbas se cítil dotčen. Zvýšil hlas.

„Nová cesta, nové plány, přestal jsem myslet na včerejšek, přestal jsem se zajímat o zítřek. Zajímá mě, co je právě teď. Říkám si: ‚Co teď děláš, Zorbasi?' ‚Spím.' ‚Tak spi dobře.' ‚A teď co děláš, Zorbasi?' ‚Pracuji.' ‚Tak pracuj dobře.' ‚Co teď děláš, Zorbasi?' ‚Líbám ženu.' ‚Líbej ji tedy dobře, Zorbasi, zapomeň na všecko. Ted není na světě nic, jen ona a ty.'" A za chvíli:

„Když žila Bubulína, jak jsi jí říkal, žádný Canavaro jí nedal tolik rozkoše jako já, ošumělý starý Zorbas. Zeptáš se proč? Canavaro a ostatní ji líbali a současně mysleli na své lodi, na Krétu a na svého krále, na svou kariéru a na své ženy. Ale já jsem na to všecko nemyslel a ta děvka to věděla – a zapamatuj si, učence, pro ženu není větší radost. Pořádná žena, abys věděl, má větší radost z rozkoše, kterou sama dává, než z rozkoše, kterou dostává od muže."

Sklonil se a přiložil na oheň nové dřevo a za chvíli pokračoval.

„Pozítří zahájíme na lanovce provoz," řekl. „Už nechodím po zemi, jsem lanovka, cítím na zádech kladky."

„Vzpomínáš, Zorbasi, jak jsi mě nachytal v Pireu, jak jsi mě dostal na udici? Prý vaříš dobré polévky – matka by je sama snědla a dítěti nic nenechala – a to je právě jídlo, které mám nejraději. Jak jsi to poznal?"

Zorbas pokýval hlavou:

„Už nevím, pane. Tak mi to napadlo. Když jsem viděl, jak sedíš zamyšlený stranou v koutě a jak se choulíš a třeseš zimou nad knížkou se zlatou ořízkou, řekl jsem si, že snad

máš rád polévky. Tak mi to napadlo, kdo by si nad tím lámal hlavu?“

Odmlčel se a napjal sluch.

„Nemluv,“ řekl, „někdo jde.“

Bylo slyšet rychlé kroky a těžké supění utíkajícího člověka. A najednou se v odrazu plamene před námi objevil mnich v roztrhané kutně, s holou hlavou a zrzavou bradou. Páchl petrolejem.

„Vítám tě, otče Zachariasi,“ zvolal Zorbas. „Vítám tě, otče Josife. V jakém jsi to stavu?“

Mnich se zhroutil u ohně na zem. Brada se mu třásla.

Zorbas se shýbl a mrkl na něho.

„Ano,“ odpověděl mnich.

Zorbas radostí vyskočil.

„Výborně, mnichu! Teď se jistě dostaneš do ráje, už ti neujde. A v ruce poneseš plechovku od petroleje.“

„Amen,“ zabručel mnich a pokřižoval se.

„Jak se to stalo? A kdy? Mluv!“

„Viděl jsem archanděla Michaela, bratře Canavaro. Dostal jsem rozkaz. Poslouchej a uvidíš: byl jsem v kuchyni a čistil jsem zelené fazole. Sám, dveře byly zavřené, otcové byli na nešporách, všude ticho. Naslouchal jsem švitoření ptáků, zdálo se mi, že topějí andělé. Byl jsem klidný, všecko jsem si připravil a čekal. Koupil jsem plechovku petroleje a schoval ji do kapličky na hřbitově, přímo pod oltář, aby ji požehnal archanděl Michael …

Loupal jsem tedy zelené fazolky, myslel jsem na ráj a říkal si: Kriste Pane, ať jsem také uznán za hodna království nebeského a ať na věky čistím zeleninu v rajských kuchyních. To jsem si říkal a slzy mi tekly. Tu najednou uslyším nad sebou zašumění křídel. Pochopil jsem a sklonil hlavu. A pak jsem slyšel hlas: ‚Zachariasi, podívej se a neboj se!‘ Ale já jsem se třásl a padl na zem. ‚Podívej se, Zachariasi,‘ ozval se hlas znova. Podíval jsem se a viděl: dveře se otevřely, na prahu stál archanděl Michael, jak je namalovaný na dveřích svatyně – s černými křídly, v červených sandálech a se zlatou přilbou. Ale meč netřímal, držel jen planoucí smolnici. ‚Buď zdráv, Zachariasi,‘ povídá mi. ‚Tu jsem, sluha boží,‘ odpověděl jsem. ‚Poroučej!‘ ‚Vezmi planoucí smolnici, Pán s

tebou.‘ Natáhl jsem ruku a cítil, jak mě pálí dlaň. Ale archanděl zatím zmizel. Viděl jsem ze dveří ohnivou čáru na nebi, jako když padá hvězda.“

Mnich si utřel z čela pot; byl bledý jak stěna. Zuby mu cvakaly, jako by měl horečku.

„A co dál?“ ptal se Zorbas. „Odvahu, mnichu.“

„V tu chvíli otcové skončili nešpory a šli do jídelny. Když šel igumen kolem, kopl mě jak psa. Mniši se dali do smíchu, já ani muk. Ve vzduchu bylo ještě cítit síru po odchodu archanděla, ale nikdo to nepozoroval. Seděli v jídelně. ‚Zachariasi,‘ povídá mi hospodář, ‚ty nebudeš jíst?‘ Já ani slova. Jemu stačí chléb andělský,‘ řekl teplouš Dometios. Otcové se znova dali do smíchu. Tu jsem vstal a odešel do ložnice. Padl jsem na tvář před archandělem a cítil, jak mi položil nohu na šíji. Čas plynul jako voda, tak plyne čas a staletí v ráji. Nastala půlnoc, všude ticho, mniši spali, vstal jsem. Udělal jsem kříž a políbil archandělovi nohu. Staň se tvá vůle, řekl jsem, vzal plechovku s petrolejem, otevřel ji, za ňadra jsem si nacpal hadry a vyšel jsem ven.

Bylo tma jako v pytli. Měsíc dosud nevyšel, klášter byl zahalený v temnotu. Vyšel jsem na nádvoří, pak jsem vystoupil po schodech a dostal se k igumenově cele. Polil jsem dveře, okna a stěny petrolejem, běžel jsem k Dometiově cele a začal jsem odtud polévat cely a dlouhou chodbu, jak jsi mi to poradil. Pak jsem šel do kostela, vzal svíčku, rozsvítil ji od Kristovy lampičky a začal podpalovat…“

Mnich se odmlčel udýchán; oči měl dosud plné ohně.

„Chválabohu,“ zavrčel a pokřižoval se. „Chválabohu, klášter stál rázem v plamenech. ‚Do ohně pekelného,‘ křičel jsem ze všech sil a vzal nohy na ramena. Utíkal jsem, co jsem stačil, utíkal do lesa, ať si mě hledají. Ale Bůh mě zahalil mlhou, neviděli mě. Když nastával soumrak, slyšel jsem hlas: ‚Jdi na pobřeží, uteč!‘ ‚Archanděli, veď me,‘ zvolal jsem a dal se znovu na útěk. Nevěděl jsem, kam jdu, archanděl mě vedl. Jednou jako světlo, pak zas jako černý pták mezi stromy, jindy jako pěšina na svahu. Utíkal jsem stále s důvěrou po ní. A hle, chválabohu, Canavaro, našel jsem tě, jsem zachráněn.“

Zorbas neříkal nic, ale na jeho tváři se rozlil široký ďábelský úsměv; od koutků úst až po oslí uši. „Zachariasi," řekl, „copak je to – andělský chléb?"

„Duch," odpověděl mnich a pokřižoval se.

„Tedy duch, jinými slovy vzduch? Ale nesytí, milý bratře, posaď se a jez chléb, rybí polévku a kousek masa, ať přijdeš k sobě. Dobře jsi pracoval, teď musíš jíst!"

„Zacharias nemá hlad, ale Josif. Nebo snad ani Josif nemá hlad?" zeptal jsem se.

„Josif," řekl tiše mnich, jako by prozrazoval velké tajemství, „prokletý Josif chválabohu shořel."

„Shořel," opakoval Zorbas se smíchem. „Jak a kdy? Viděl jsi to?"

„Bratře Canavaro, shořel v tu chvíli, když jsem zapálil svíčku od Kristovy lampičky. Na vlastní oči jsem ho viděl, jak mi vychází z úst jako černá stužka s ohnivými písmeny. Zasáhl jej plamen svíčky, zkroutil se jako had a proměnil se v popel. Oddechl jsem si, chválabohu. Myslím, že už je v ráji."

Zvedl se od ohniště, kde se schoulil.

„Půjdu si lehnout na pláž; mám rozkaz."

Vyšel ven a zmizel v černé noci.

„Ty ho máš na svědomí, Zorbasi," řekl jsem. „Jestli ho mniši dopadnou, je ztracen."

„Nedopadnou ho, nestarej se, pane, já se už v takových podfucích vyznám. Zítra ráno ho oholím, dám mu světské šaty a zavedu ho na loď. Nedělej si těžkou hlavu, nestojí to za to... Polévka ti chutná? Pochutnej si na jídle a všechno ostatní pusť z hlavy."

Zorbas se s chutí najedl, napil a utřel si vousy. Teď se mu chtělo mluvit.

„Slyšel jsi?" řekl. „Ďábel v něm zemřel. Teď je prázdný, nešťastný, je ztracen. Teď je sám jako všichni ostatní."

Chvíli přemýšlel a pak vyhrkl:

„Myslíš, pane, že to byl ďábel..."

„Jistě," řekl jsem. „Posedla ho myšlenka, že zapálí klášter, zapálil ho a je klidný. Ta myšlenka chtěla jíst maso, pít víno, chtěla uzrát a přejít v čin. Ten druhý, Zacharias, nepotřeboval maso a víno; zrál v půstech."

Zorbas o tom stále přemýšlel.

„Och, myslím, že máš pravdu, pane," řekl nakonec. „Mně se také zdá, že mám v sobě pět šest ďáblů."

„Všichni je máme, Zorbasi, buď klidný. A čím víc jich máme, tím lépe. Stačí, když všichni jdou různými cestami za jedním cílem."

Ta slova vyvolala v Zorbasovi zmatek. Sklonil hlavu na kolena a přemýšlel.

„Za jakým cílem?" zeptal se konečně a zvedl hlavu.

„Vím já, Zorbasi? Ptáš se mě na těžké věci, jak bych ti mohl dát odpověď?"

„Řekni to prostě, ať to pochopím. Já jsem dosud těm démonům dopřál svobodu, nechal jsem je, ať si dělají, co chtějí, ať si jdou, kam chtějí – proto mi jedni říkají ničema, druzí kavalír, jiní pobuda a zase jiní moudrý jak Šalamoun. A já jsem to všecko a ještě jiné, úplná míchanice. Pouč mě tedy, jestli můžeš – za jakým cílem?"

„Myslím, Zorbasi – ale možná se také mýlím – že jsou tři druhy lidí: jedni si kladou za cíl žít, jak říkají, vlastním životem – jíst, pít, milovat, nabývat bohatství a slávy... Pak přijdou ti, co si kladou za cíl žít ne vlastním životem, ale životem všech lidí. Cítí, že všichni lidé jsou jedno, snaží se je poučit, milovat a prokazovat jim dobrodiní. A konečně jsou ti, kteří chtějí žít životem celého vesmíru. Všichni lidé, zvířata, rostliny, hvězdy, jsme jedno, jedna podstata, bojující týž strašný boj – a ta chce proměnit hmotu a udělat z ní ducha."

Zorbas se poškrábal za uchem.

„Mám tupou hlavu," řekl, „těžko chápu... Hrome, pane, nemohl bys mi to, co říkáš, zatančit? Pak bych to pochopil."

Kousl jsem se zoufale do rtů. Jak bych to mohl zatančit, všecky ty zmatené myšlenky?

„Anebo jestli můžeš, pane, pověz mi to všecko jako pohádku. Jako to udělal aga Husejn. To byl starý Turek, můj soused, velmi starý a chudý. Neměl ženu, neměl děti, byl úplně opuštěný. Šaty měl ošumělé, ale čisté; sám si je pral, spravoval a čistil. Odpoledne chodíval k nám, sedával na dvoře s babičkou a s jinými staršími sousedkami a pletl ponožky.

Ten aga Husejn tedy, jak říkám, byl takový svatý člověk. Jednou mě vzal na kolena, položil mi ruku na hlavu, jako by mi dával požehnání.

Milý Alexisi, řekl, svěřím ti jednu věc. Teď jsi ještě malý a nerozuměl bys mi; pochopíš, až budeš velký. Poslyš hochu: Boha nemůže obsáhnout sedm poschodí nebes, tím méně sedm poschodí země. Ale lidské srdce ho pojme. Proto si dej pozor, Alexisi, a nikdy nezraň lidské srdce.“

Poslouchal jsem Zorbase a mlčel. Kéž bych mohl mlčet, řekl jsem si, dokud nejabstraktnější myšlenka nedosáhne svého vrcholu – dokud se nestane pohádkou! Ale to se může podařit jen velkému básníku nebo národu po mnoha staletích práce v mlčení.

Zorbas se zvedl.

„Podívám se, co dělá náš žhář. Hodím mu přikrývku, aby nenastydl. Vezmu taky nůžky, bude je potřebovat.“

Zasmál se.

„Až se lidé,“ dodal, „stanou lidmi ne podle jména, ale činy, ten Zacharias, pane, zaujme místo vedle Canavara.“

Vzal věci a šel podél břehu. Vyšel srp měsíce a zalil zemi bledým, churavým a smutným svitem.

Osaměl jsem u vyhaslého ohniště a přemýšlel o Zorbasových slovech – plných podstaty a teplé životní vůně. Jeho slova vycházela z nejhlubšího nitra a podržovala v sobě lidské teplo. Má slova zase byla papírová, vycházela z hlavy a byla sotva skropena jedinou kapkou krve. A pokud měla v sobě hodnotu, vděčila za ni té kapce krve.

Lehl jsem si na břicho a prohrabával žhavý popel, když tu se najednou objevil Zorbas se svěšenýma rukama a zaražen.

„Pane,“ řekl, „nelekej se...“

Vyskočil jsem.

„Mnich zemřel.“

„Co, že zemřel?“

„Zemřel.“

„Našel jsem ho, ležel na skále a měsíc na něho svítil. Klekl jsem a začal mu střihat bradu a vous, pokud mu ještě zůstal. Střihal jsem, střihal, ale mnich se nehýbal. Odstřihl jsem čtvrt kila vousů, nezůstal na něm ani chlup. Pak jsem se dal

do smíchu: Hrome, Zachariasi, volal jsem na něho a šťouchl ho, prober se, uvidíš zázrak Panny Marie.

Ale on se nehýbal. Znova jsem ho šťouchl. Snad neumřel, nešťastník, řekl jsem si. Rozepjal jsem mu kutnu, odhalil prsa a položil mu ruku na srdce. Žádné tik, tik, tik... Ticho. Stroj nefungoval."

Pokud Zorbas mluvil, byl veselý. Smrt ho na chvíli pobavila, ale brzy ho naplnila obavami.

„Co s ním teď, pane, budeme dělat? Myslím, že bychom ho měli spálit. Kdo zabíjí petrolejem, hyne petrolejem – neříká se to i v evangeliu? Podívej se – kutna je plná špíny, teď je dokonce od petroleje, bude hořet jako Jidáš na Velký pátek."

„Dělej si co chceš," řekl jsem v rozpacích.

Zorbas se zamyslel.

„Je to smůla," řekl nakonec, „velká smůla... Když ho zapálím, kutna bude hořet jako louč, ale on je hubený, nešťastník, kost a kůže, jen pomalu se promění v popel. Vidíš přece, nemá na sobě chudák špetku tuku, aby pomohl ohni...

Kdyby byl Bůh," posteskl si, „nebyl by to všecko předvídal a neopatřil by ho množstvím tuku, abychom teď neměli potíže? Co na to říkáš, pane?"

„Nemíchej mě do toho, povídám ti. Dělej si co chceš, jen rychle."

„Nejlepší by bylo, kdyby se to považovalo za zázrak. Aby mniši věřili, že sám Bůh se stal holičem, oholil ho a potom zabil, protože zapálil klášter..."

„Ale jaký zázrak? Jaký zázrak? To bych rád slyšel, Zorbasi!"

Srp měsíce už zapadal, byl na okraji obzoru. Zlatočervený jako hořící kov.

Byl jsem unavený, lehl jsem si. Když jsem se ráno probudil, Zorbas seděl vedle mne a připravoval kávu. Byl bledý, oči měl opuchlé a zarudlé – nespal. Ale jeho silné kozlí rty se škodolibě usmívaly.

„Nespal jsem, pane, celou noc; měl jsem práci."

„Jakoupak práci, bezbožníku?"

„Dělal jsem zázrak."

Dal se do smíchu. Položil prst na ústa.

„Víc ti nepovím. Zítra zahájíme provoz na lanovce; předáci přijdou dát požehnání, a tu uslyšíš o novém zázraku Panny Marie Mstitelky, velká je její sláva.“

Nalil kávu.

„Dělám zázraky já nebo igumen?“ řekl. „Vsadím se, že kdybych postavil klášter, museli by všecky ostatní zavřít – přebral bych jim všecky zákazníky. Chceš slzy? Namočím kousek houby a všecky ikony budou plakat. Přeješ si hřmění? Dám pod oltář přístroj a ten bude hřmít. Chceš duchy? Dva spolehliví mniši v plachtách budou celou noc bloudit po střechách kláštera. A každý rok na svátek Panny Marie bych přivedl chromé, slepé, ochrnuté, ti by se uzdravili, vyskočili a tančili...

Nesměj se, pane; měl jsem strýce, ten jednou našel starou mulu v posledním tažení. Nechali ji na osamělém místě, měla tam pojit. Můj strýc se jí ujal, každé ráno ji vodil na pastvu a večer ji přivedl domů. ‚Strýče Charalampisi,‘ říkali mu vesničané, ‚k čemu chováš tu starou mulu?‘ ‚To je moje továrna na kobylince,‘ odpověděl strýc. A já, pane, bych zas měl klášter jako továrnu na zázraky.“

(25)

Na předvečer prvního máje nezapomenu, co budu živ. Lanovka už byla hotová, sloupy, lano, kladky se leskly v odrazu slunečních paprsků, na vrcholu hory ležela hromada borovic. Dělníci čekali, že je zavěsí na lano a spustí na břeh.

Nahoře na lanovce vlál velký řecký prapor, druhý dole na pobřeží. Před barák dal Zorbas přinést soudek vína a opodál dělník otáčel na rožni tučné jehně. Po zasvěcení a zahájení provozu si měli hosté vzít skleničku vína a zákusek a popřát mnoho štěstí.

Zorbas přinesl z baráku i klícku s papouškem a pozorně ji postavil na vysoký balvan nedaleko prvního sloupu.

„Jako bych viděl tvou paní,“ bručel si a díval se něžně na ptáka. Vytáhl z kapsy hrst burských oříšků a krmil ho.

Byl ve svátečních šatech, měl rozhalenou košili, šedé sako, zelené kalhoty a nová perka. Vous už mu pouštěl barvu, pečlivě si ho nakroutil.

Teď běhal jako velmož, přijímal vzácné hosty, místní předáky, a vysvětloval jim, co to je lanovka, jaké bohatství přinese vesnici a že Panna Maria ho osvítila, aby ji postavil – budiž jí za to dík.

„Je to vážný podnik," vysvětloval. „Musí se najít správný sklon – hotová věda. Lidský rozum nestačí na velká díla, je třeba božího osvícení. Panna Maria tedy viděla, jak se trápím, a slitovala se nade mnou: Nešťastný Zorbas, řekla si, je hodný člověk, chce pro obec dobro, pomůžu mu. Udělala zázrak."

Zorbas se zastavil, třikrát se pokřižoval…

„Zázrak! Jednou v noci se mi zjevila černě oděná paní – byla to Panna Maria. V ruce držela malou lanovku – malou železnici ve vzduchu. Zorbasi, povídá mi, přináším ti z nebe model. Máš tu i ten sklon a přijmi mé požehnání. To řekla a zmizela. Já se probudím, utíkám na místo, kde jsem dělal zkoušky, a co nevidím? Provázek dostal sám od sebe správný sklon a voněl kadidlem. Opravdu, dotkla se ho ruka Panny Marie."

Kondomanolios se chtěl na něco zeptat, ale na kamenité stezce se objevilo pět mnichů; seděli na mulách. Jeden mnich běžel vpředu a na rameni nesl velký dřevěný kříž. Volal. Co volal, ještě jsme nerozuměli.

Bylo slyšet žalmy, mniši mávali rukama, křižovali se a z kamení pod kopyty mul se jiskřilo.

Přiběhl mnich, co šel pěšky, pot se z něho řinul. Zvedl kříž a volal:

„Křesťané, zázrak! Křesťané, stal se zázrak! Otcové nesou svatou Pannu Marii… Padněte na kolena a modlete se."

Vesničané – předáci a dělníci – přiběhli rozčileni, obstoupili mnicha a křižovali se. Já jsem stál stranou; Zorbas na mne vrhl kvapný zářivý pohled.

„Ty, pane, pojď také blíž," povídá mi. „Pojď blíž a poslechni si vyprávění o zázraku Panny Marie."

Mnich udýchán rychle vypravoval:

„Poslyšte, křesťané! Stal se velký zázrak, Bůh ho seslal. Poslyšte, křesťané! Ďábel posedl duši prokletého mnicha Zachariase a předevčírem v noci ho přiměl polít petrolejem svatý klášter. Ale Bůh nás probudil, zahlédli jsme plameny. Hořelo převorství, hlavní chodba a cely. Zvonili jsme na poplach a volali: Panno Maria Mstitelko, pomoz! Běhali jsme se džbány a džbery, nosili jsme vodu. Na úsvitě byl oheň dík pomoci Panny Marie uhašen.

Šli jsme do kapličky, kde visí zázračná ikona, a poklekli jsme: Panno Maria Mstitelko, volali jsme, zvedni kopí a zabij viníka! Šli jsme na nádvoří a vidíme, že chybí Jidáš Zacharias. Ten zapálil klášter, volali všichni a rozběhli se na všechny strany a hledali ho. Hledali jsme celý den, nic. Hledali jsme celou noc a zas nic. A dnes na úsvitu jsme šli do kapličky a co tam nevidíme, drazí věřící! Div divoucí, boží zázrak! Zacharias ležel mrtvý u nohou Panny Marie a na hrotu kopí, které třímá v ruce, velká kapka krve.“

„Pane, smiluj se nad námi, Kriste, smiluj se nad námi,“ bručeli vesničané a stále se klaněli.

„A ještě slyšte tuto hroznou událost,“ pokračoval mnich a spolkl slinu. „Když jsme se sklonili a chtěli odnést ďáblem posedlého, všichni jsme otevřeli ústa: Panna Maria mu oholila hlavu, vousy a bradu, vypadal jako katolický pop.“

Obrátil jsem se a se sotva zadržovaným smíchem jsem se podíval na Zorbase.

„Ty lotře,“ řekl jsem mu tiše.

Ale Zorbas hleděl vyjevenýma očima na mnicha a stále se zbožně křižoval.

„Velký jsi, Pane, velký jsi, Pane, tvá díla jsou podivuhodná,“ mumlal.

Zatím mniši přijeli a seskočili z mul. Převor držel v náručí zázračnou ikonu, vystoupil na skálu a všichni o překot běželi a klaněli se. Tlustý Dometios držel misku, sbíral milodary a růžovou vodou kropil hrubá čela venkovanů. Tři mniši stáli u něho, chlupaté ruce měli sepjaty na břiše a zaliti potem zpívali žalmy.

„Půjdeme po vesnicích na Krétě,“ oznamoval tlustý Dometios, „ať se věřící pomodlí a dají, co jim vnukne Panna Maria... Sebereme peníze a opravíme svatý klášter...“

„Ti flanďáci," bručel si Zorbas. „Zas na tom vydělají."

Přistoupil k igumenovi.

„Svatý igumene," řekl, „všecko je připraveno k svěcení. Ať Panna Maria požehná našemu dílu."

Slunce už stálo vysoko, bylo bezvětří a úmorné vedro. Otcové se postavili k prvnímu sloupu, na němž byl řecký prapor. Širokými rukávy si utřeli čela a začali pět žalmy při kladení základního kamene. „Pane, vyslyš nás, postav tento stroj na pevnou skálu, jíž neublíží ani vítr, ani voda..." Namočili kropáč do měděného kotlíku se svěcenou vodou a pokropili sloup, lano, kladky, Zorbase a mne, pak vesničany, dělníky a moře.

Potom zvedli opatrně ikonu, jako by to byla nemocná žena, a postavili ji na velký kámen vedle papouška, stoupli si k ní a čekali, co bude dál. Z druhé strany sloupu stáli předáci a uprostřed Zorbas. Já jsem šel dál k moři a čekal.

Zkouška se měla konat se třemi kmeny – svatá Trojice. Ale na počest Panny Marie Mstitelky jsme přidali čtvrtou borovici.

Mniši, venkované a dělníci se křižovali.

„Ve jménu Boha a Panny Marie," bručeli.

Zorbas skočil k prvnímu sloupu, zatáhl za provaz a spustil prapor. Dělníci nahoře čekali na to znamení. Všichni jsme ustoupili a obrátili oči k vrcholku hory.

„Ve jménu Otce," modlil se igumen.

Co se pak stalo, nedá se popsat. Katastrofa – jako když hrom udeří. Sotva jsme se stačili zachránit. Celá lanovka se otřásla, borovice, kterou dělníci přivázali k lanu, se řítila dolů s ďábelskou rychlostí, jiskry padaly, velké třísky létaly na všechny strany, a když se přihnala za několik vteřin dolů, bylo to zpola ohořelé velké poleno.

Zorbas na mne hleděl jako spráskaný pes. Mniši a venkované poodešli dál, uvázané muly začaly vyhazovat. Tlustý Dometios upadl na zem.

„Slituj se, Pane, nade mnou," modlil se zděšen.

Zorbas zvedl ruku.

„To nic není," volal. „Je to první kmen. Stroj se musí zaběhnout. Podívejte se!"

Zvedl prapor, dal znamení a odskočil.

„I Syna," volal zas igumen a hlas se mu trochu chvěl.

Nahoře spustili druhý kmen. Sloupy se otřásly, kmen se dal do pohybu, skákal jako delfín, hnal se přímo na nás. Ale nedostal se dolů, uprostřed hory se rozbil na kusy a roztříštil se.

„Čert aby to vzal," bručel Zorbas a hryzl si vous. „Sklon je špatný."

Popadla ho zuřivost. Vyskočil na sloup, zatáhl za provaz a dal znamení. Mniši za mulami se křižovali, předáci stáli jako na trní a chystali se utéci.

„I Ducha svatého," koktal igumen a zvedl kutnu.

Třetí dřevo byla obrovská borovice. Sotva ji spustili, ozval se strašný lomoz.

„Všichni na zem, nešťastníci," volal Zorbas a utíkal.

Mniši padli na zem, venkované vzali nohy na ramena.

Kmen udělal skok, znova ho zavěsili k lanu, jiskry vyšlehly, a než jsme se nadáli, sjel s hory na břeh a padl daleko do moře – pěna vysoko vystříkla. Mnoho sloupů se naklonilo a otřáslo. Muly zpřetrhaly provazy a utekly.

„To nic není, to nic není," volal Zorbas bez sebe. „Teď už je stroj zaběhlý, jen dál!"

Znova zvedl prapor. Bylo vidět, že je zoufalý a že spěchá, aby měl všecko za sebou.

„A Panny Marie Mstitelky," koktal igumen a schoval se za skálu.

Vyřítil se čtvrtý kmen. Bylo slyšet strašnou ránu, pak ještě jednu, všechny sloupy spadly, jeden za druhým, jako dům z karet.

„Pane, smiluj se nad námi, Pane, smiluj se nad námi," volali dělníci, venkované, mniši – každý utíkal, jak mohl.

Jedna tříska poranila Dometia na stehně, druhá málem vyrazila igumenovi oko. Vesničané utekli. Jen Panna Maria stála na skále, v ruce držela kopí a přísně se dívala na lidi. A vedle ní se třásl nešťastný papoušek s naježeným zeleným peřím.

Muži popadli Pannu Marii a naložili na mulu Dometia řvoucího bolestí. Pak sami nasedli na muly a odjeli. Dělník, který obracel na rožni jehně, také utekl a jehně se připalovalo.

„Beran se připaluje," křičel Zorbas a utíkal ho obrátit.

Posadil jsem se vedle. Teď už nebyl na pobřeží nikdo, zůstali jsme sami. Obrátil se a podíval se na mne nejistým, bezvýrazným pohledem... Dosud nevěděl, jak přijmu tu katastrofu a jak ta příhoda skončí. Sklonil se nad jehnětem, vzal nůž, uřízl si kousek a ochutnal. Hned je vzal z ohně a dal stranou.

„Báseň," řekl, „opravdu báseň, pane. Chceš také kousek?"

„Přines víno, přines chleba, mám hlad."

Zorbas vyskočil, přivalil soudek a postavil ho vedle jehněte, ukrojil velkou skývu pšeničného chleba a připravil dvě sklenice. Popadli jsme nože, vzali jsme si dva velké řezy masa a pořádné skývy chleba a s chutí se dali do jídla.

„Teď vidíš, jak je dobré, pane?" povídal Zorbas. „Rozplývá se v ústech. Jak víš, není tu bohatá pastva, zvířata se pasou na suché trávě, proto je jejich maso tak chutné. Vzpomínám si, že jen jednou jsem jedl tak dobré jehně. Bylo to tehdy, když jsem vlasem vyšíval chrám svaté Žofie a nosil ho pak na těle jako amulet... Ale to je stará příhoda."

„Vypravuj, jen vypravuj!"

„Je to stará příhoda, pane. Jsou v tom slabosti Řeků, slabosti bláznů."

„Zorbasi, mluv, mně se líbí."

„Bulhaři nás tehdy obklíčili. Bylo už tma. Viděli jsme je všude na svazích hory, viděli jsme, jak hoří ohně a bubnují bubny. Vyli jako vlci, chtěli nás postrašit. Bylo jich na tři sta, nás dvacet osm a kapitán Rubas – Bůh mu odpusť hříchy, jestli už zemřel, byl to dobrý chlap – náš velitel.

‚Ty Zorbasi,' povídá mi, ‚dej to jehně na rožeň!'

‚Z jámy je chutnější, kapitáne,' namítal jsem.

‚Udělej ho, jak chceš, ale rychle. Máme hlad.'

Vykopali jsme jámu, vycpal jsem ji beraní kůží, pak jsme dali hlínu a nakonec vrstvu žhavého uhlí. Z ranců jsme vytáhli chléb a sedli si kolem.

‚Možná že je to naše poslední jídlo,' řekl kapitán Rubas. ‚Hoši, má někdo z vás strach?'

Všichni jsme se dali do smíchu. Nikdo neodpověděl. Vytáhli jsme čutory.

‚Na tvé zdraví, kapitáne! A mnoho štěstí!'

Vypili jsme jednu sklenici, vypili dvě a vytáhli jsme jehně. To bylo jídlo, panečku! Vzpomínám si a dosud se mi sliny sbíhají. Ta vůně, ta chuť! Nabrousili jsme si zuby a vrhli se na jehně.

‚V životě jsem nic tak dobrého nejedl,' řekl kapitán. ‚Bůh s vámi, mládenci.'

Vypil jedním douškem sklenku vína, ač jinak vůbec nepil.

‚A zazpívejte, hoši, nějakou zbojnickou,' nařídil nám. ‚Ti tam naproti vyjí jako vlci, my budeme zpívat jako lidé. Zazpívejme si – Starý náš.'

Rychle jsme se napili, přiťukli jsme si, zazněla píseň. Rokle zaduněly:

Hoj, už jsem starý, chlapci, hoj, čtyřicet let zbojník…

Nálada byla ohromná.

‚Vida, jak je nám dobře,' pochvaloval si kapitán. ‚To je nálada! ‚Podívej se, Alexisi, na hřbet… co říká?'

Očistil jsem nožíkem hřbet jehněte a přiblížil se k ohni.

‚Nevidím nic zvláštního, kapitáne. Nevidím smrt. Doufám, že i tentokrát se z toho dostaneme.'

‚Kéž Bůh dá,' řekl velitel, který se právě oženil. ‚Ať aspoň mám syna, pak se děj vůle boží.'"

Zorbas si uřízl velký kus ledvinky.

„To jehně tenkrát bylo dobré," řekl. „Ale tohle mu nezadá, všecka čest."

„Nalej, Zorbasi, napijeme se. Nalej po okraj a pak až na dno…"

Přiťukli jsme si a vypili. Bylo to pověstné krétské víno, černé jako býčí krev… Napil ses a měl jsi dojem, že přijímáš krev země, a cítil ses jak obr. Žíly byly plné síly a srdce plné něhy. Ze starce ses stal mladíkem, z mladíka dravcem. Zapomínal jsi na maličkosti, všechny hranice padaly, splýval jsi s lidmi, se zvířaty, s Bohem, tvořil jsi se vším jediný celek.

„Tak, my se taky podíváme na hřbet jehněte, co nám věští," navrhl jsem. „Pojď, Zorbasi, a prorokuj!"

Obral pečlivě hřbet, očistil jej nožem, šel na světlo a pozorně prohlédl.

„Všecko je dobré," konstatoval. „Budeme žít tisíc let, pane – srdce jak zvon." Znova se shýbl a podíval se.

„Vidím cestu," řekl. „Velkou cestu a na konci velikánský dům s mnoha dveřmi. Bude to nějaké město, pane. Možná i klášter, kde budu vrátným a budu pašovat zboží, jak jsme už říkali."

„Nalej, Zorbasi, napijeme se, a nech už prorokování. Já ti zas povím, co je ten dům s mnoha dveřmi. Je to země s hroby – cíl naší cesty. Na tvé zdraví, bezbožníku."

„Na tvé zdraví, pane! Říká se, že štěstí je slepé. Neví, kam jde, vráží do chodců. A na koho se usměje, toho nazývají dítětem Štěstěny. U čerta, ale takové štěstí nechceme, pane."

„Nechceme je, Zorbasi, hurá!"

Pili jsme, obírali jsme jehně, svět nám připadal lehčí, moře se usmívalo, zem se houpala jako paluba lodi. Dva racci se procházeli po kamenité pláži a bavili se jako lidé.

Vstal jsem.

„Pojď sem, Zorbasi, naučíš mě tančit."

Zorbas vyskočil, tvář mu zazářila.

„Tančit, pane?" podivil se. „Tančit, tak pojď!"

„Vidíš, Zorbasi, můj život se změnil, hurá!"

„Napřed tě naučím zeimbecký tanec, je divoký, pro mladé muže. Komiti ho tančili před bitvou."

Zul si boty, svlékl modré ponožky, zůstal jen v košili a ještě se dusil. Odhodil i tu.

Napjal nohu, lehce se dotkl země, napjal druhou, kroky se rychle a radostně spletly, země zaduněla.

Vzal mě za rameno:

„Pojď, hochu, teď společně."

Dali jsme se do tance, Zorbas mě vedl, vážný, trpělivý, držel mě lehce. Cítil jsem, jak mé těžké nohy dostávají křídla.

„Výborně, chlapík," volal Zorbas a tleskal, udávaje rytmus. „Výborně, hochu, k čertu s knihami a s kalamářem. Vzal čert majetek a peníze. Hrome, když tančíš a učíš se mou řeč – co si teď všechno můžeme říct!"

Dupal na kamínčích bosýma nohama a tleskal rukama.

„Pane," volal, „musím ti toho hodně říct. Žádného člověka jsem neměl tak rád jako tebe; chtěl bych ti toho moc povědět,

ale můj jazyk to nedokáže... Zatančím to. Stoupni si stranou, ať na tebe nešlápnu. Hurá, hop, hop!“

Udělal skok, nohy a ruce se staly křídly. Vyskočil přímo od země, a když jsem ho tak viděl na pozadí nebe a moře, připadal mi jako starý odbojný archanděl. Ten Zorbasův tanec byla výzva, vzpoura, odboj. Zdálo se ti, že křičí: Co mi můžeš udělat, Všemocný? Nic mi neuděláš, můžeš mě jen zabít! Zabij mě, nic si z toho nebudu dělat. Ulevil jsem si, řekl jsem, co jsem chtěl říct. Podařilo se mi zatančit si, už tě nepotřebuji.

Viděl jsem Zorbase tančit a poprvé jsem viděl, jak ďábelské úsilí člověka vítězí nad tíží a hmotou, dědičnou kletbou. Obdivoval jsem jeho vytrvalost, pružnost, hrdost. Zorbasovy rychlé a obratné kroky vyrývaly v písku démonický příběh člověka.

Zarazil se. Podíval se na hromady zřícené lanovky. Slunce se sklánělo k západu, stíny se prodlužovaly. Zorbas vypoulil oči, jako by se najednou vzpamatoval. Obrátil se a pohlédl na mne. Zvedl plochou ruku, jak míval ve zvyku, a zakryl si ústa.

„Tam, tam, pane. Viděl jsi, jak létaly jiskry? Dareba!“

Dali jsme se do smíchu. Zorbas se na mne vrhl, strhl mě do náruče a začal mě líbat.

„Tobě je to k smíchu?“ řekl mi laskavě. „Ty se směješ, pane? Výborně, kamaráde!“

Dali jsme se oba do smíchu a dlouho jsme zápolili na kamenité pláži. Najednou jsme se oba svalili na zem, natáhli se na pobřežním štěrku a usnuli jsme v objetí.

Časně ráno jsem vstal a podél břehu jsem rychle šel směrem k vesnici. Srdce mi překypovalo. Zřídka v životě jsem zakoušel takovou radost. Nebyla to ani radost, spíš povznesená a bezdůvodně nerozumná nálada. A nejen nerozumná, spíše pravý opak všech rozumových důvodů. Přišel jsem přece o všecky své peníze – dělníky, lanovku, vozíky, nářadí a malý přístav, který jsme zbudovali na přepravu uhlí. A teď jsme neměli co přepravovat, všechno bylo ztraceno.

A právě dnes jsem se proti všemu očekávání cítil svobodný. Jako bych odhalil v tvrdých a mrzutých záhybech osudu, že si tam hraje svoboda. A že si já hraju s ní.

Když vidíme kolem sebe zmatek, jaká radost vyzkoušet svou duši, zda je odolná a hodnotná! Zdá se, že neviditelný nepřítel, všemohoucí, se na nás žene a chce nás srazit – jedni mu říkají Bůh, druzí ďábel – ale my stojíme pevně. A tak pokaždé když uvnitř jsme vítězi a navenek na hlavu poraženi, opravdový muž cítí nevýslovnou pýchu a radost. Vnější neštěstí se mění v nejvyšší, nejnesnadnější blaho.

Kdysi večer mi Zorbas vypravoval:

„V jednom zasněženém makedonském pohoří se v noci zvedl strašný vichr. Otřásal malou chatrčí, kam jsem se uchýlil, zdálo se, že ji každou chvíli strhne. Ale já jsem ji dobře zabezpečil, seděl jsem sám u planoucího ohně, smál se a vyzýval vichr a křičel: Nedostaneš se do chaty, neotevřu ti dveře, neuhasíš mi oheň, nesrazíš mě."

Ta Zorbasova slova dodala mé duši odvahy, uvědomil jsem si, jak se má člověk chovat a jak má mluvit s osudem tváří v tvář.

Šel jsem rychle po břehu, také jsem mluvil s neviditelným nepřítelem, volal jsem: „Nevnikneš do mé duše, neotevřu ti dveře, neuhasíš mi oheň, nesrazíš mě."

Slunce ještě nevyšlo nad hory, barvy si hrály na nebi a na moři, modré, zelené, růžové a opálové, v dálce na olivovnících se probouzeli a štěbetali malí zpěvaví ptáci.

Šel jsem podél břehu. Loučil jsem se s tím tichým krajem, chtěl jsem si jej vštípit v mysl a vzít s sebou při odchodu.

Na tomto pobřeží jsem zažil mnoho radosti; život se Zorbasem mi obohatil srdce, některá jeho slova naplnila mou mysl klidem a umožnila jí nejjednodušeji vyřešit nejspletitější problémy. Ten člověk neklamným instinktem, primitivním orlím okem si dovedl zkrátit cestu jistými a výhodnými nadcházkami a dostat se prostě a bez námahy na vrchol úsilí a ještě dál.

Šla kolem skupina mužů a žen. Nesli plné košíky zákusků a lahví vína. Šli do zahrad slavit první máj. Najednou se jako vodotrysk zvedl dívčí hlas. Předběhla nás dívenka s rýsujícím se poprsím, zadýchaná, vystoupila na vysokou skálu, chtěla se zachránit. Za ní utíkal muž s černou bradou, bledý a rozzlobený.

„Pojď dolů... Pojď dolů," volal na ni hrubým hlasem.

Ale holčička s rozpálenými tvářemi zvedla ruce, zkřížila je nad hlavou, a pomalu kývajíc zpoceným tělem, začala zpívat:

Přece mi žertem pověz, jen pověz bez okolků,
nebude mě to mrzet, že už máš jinde holku.

„Pojď dolů… Pojď dolů," volal na ni muž s černou bradou a jeho chraptivý hlas prosil a zároveň hrozil.

Najednou skočil, chytil ji za nohu a stiskl. Holčička, zdálo se, na to čekala. Aby si ulevila, dala se do pláče.

Šel jsem rychle, všechny ty touhy mi otravovaly srdce. Přišla mi na mysl obtloustlá, navoněná stará Siréna, která se nasytila lásky a jednou večer se nastydla; země se otevřela a pohltila ji. Teď už se asi nadmula, zezelenala, pukla, už byla v rozkladu a objevili se červi…

Hrůzou jsem se otřásl. Někdy je země průhlednější a zahlédneme velkého pána červa, jak ve dne v noci pracuje v podzemních dílnách. Pak rychle odvrátíme tvář. Člověk snese všecko až na malinkého bílého červa.

U vesnice jsem potkal listonoše. Právě se chystal přiložit k ústům trubku.

„Dopis, pane," volal a podával mi modrou obálku.

Radostí jsem se zachvěl a četl tenké jemné písmo. Rychle jsem prošel vesnici a vešel do olivového háje a dychtivě otevřel dopis. Stručný, narychlo psaný, přečetl jsem ho jedním dechem:

Překročili jsme hranice Gruzie, unikli jsme Kurdům, všechno jde dobře. Začínám si až nyní uvědomovat, že teprve teď vidím, co je štěstí. Až teď to chápu, neboť právě prožívám staré čítankové naučení: šťastný jsi tehdy, když konáš svou povinnost. A čím je ta povinnost těžší, tím větší štěstí… Za několik dní budou ty umírající řecké duše v Batumi. Dnes jsem dostal telegram: „Objevily se první lodě."

Ty tisíce pracovitých Řeků se svými ženami a dětmi se teď dostanou do Makedonie a do Thrákie. Naléváme novou a statečnou krev do žil Řecka.

Trochu jsem unaven, ale to nevadí. Zvítězili jsme, milý učiteli. Na shledanou.

Schoval jsem dopis, zrychlil krok, také já jsem byl šťastný. Stále jsem šel pěšinou vedoucí do hor, rozetřel jsem v prstech rozkvetlou snítku mateřídoušky. Blížilo se poledne. U nohou se mi kladl černý stín, vysoko nad hlavou kroužil sokol a tak rychle mával křídly, že se zdál nehybný. Koroptev uslyšela můj krok, vyletěla z houští a její kovový let rozechvěl vzduch.

Cítil jsem se šťastný. Kdybych dovedl, zpíval bych a ulehčil si. Ale vydával jsem jen nesouvislé výkřiky. Co se ti stalo? říkal jsem si a posmíval se sám sobě. Jsi takový vlastenec a já jsem to nevěděl. Tak máš rád svého přítele? Buď rozumný. Nestydíš se? Ale nikdo mi neodpovídal. Pokračoval jsem v cestě a chvílemi vykřikoval. Bylo slyšet zvonce; černé, hnědé a šedé kozy se objevily na skalách. Vpředu šel velký kozel, hlavu nesl vzhůru. Kolem čpěla kozlina.

„Ech, kmotře, kampak se ženeš? Koho hledáš?“

Jakýsi pastevec vyskočil na skálu, přiložil k ústům prsty, zapískal a volal na mne.

„Nemám čas,“ řekl jsem mu a stoupal nahoru.

„Počkej, napij se mléka a osvěžíš se,“ znova zavolal pastevec a skákal ze skály na skálu, aby se dostal blíž ke mně.

„Nemám čas,“ znovu jsem zvolal, jako bych nechtěl řečí rušit svou radost.

„Nechceš?“ zeptal se pastevec uraženě. „Šťastnou cestu.“

Přiložil prsty k ústům, zahvízdal na své stádo a brzy se mi ztratili za skalami.

Za chvíli jsem přišel na vrchol hory. Uklidnil jsem se, jako by to byl cíl mé cesty. Lehl jsem si do stínu skály a díval se daleko do roviny a na moře. Dýchal jsem zhluboka, vzduch voněl šalvěji a mátou.

Vstal jsem, nabral náruč šalvěje, dal si ji pod hlavu a lehl jsem si. Byl jsem unaven, zavřel jsem oči.

Jednu chvíli má mysl zabloudila do zasněžených horských plání, snažil jsem se představit si stádo lidí a dobytka, jak míří k severu, a přítele – jde v čele jako beran. Ale rozum se mi zmátl, zmocnila se mne neodolatelná ospalost.

Chtěl jsem ji přemoci a nepodlehnout spánku, otevřel jsem oči. Nějaká vrána se proti mně posadila na skálu, přímo na vrchol hory. Její modročerné peří se lesklo v odrazu slunce, rozeznal jsem dobře její velký žlutý zobák. Popadla mě zlost, zdálo se mi, že je to zlé znamení. Zvedl jsem kámen a hodil ho po ní. Vrána klidně a pomalu rozevřela křídla.

Znovu jsem zavřel oči. Nebyl jsem s to odolat, rázem mě přemohl spánek.

Spal jsem jen malou chvilku, když najednou jsem se dal do křiku a vyskočil. Vrána mi ještě letěla nad hlavou. Posadil jsem se na skále a třásl se. Měl jsem krátký sen, jako by se Duch svatý na mne snesl.

Zdálo se mi, že jsem v Aténách a jdu sám Hermovou ulicí. Slunce svítilo, ulice byla pustá, obchody zavřené a mrtvé ticho. A najednou, když jsem šel kolem kostela Kapnikarea, vidím, že od Ústavního náměstí běží můj přítel, bledý, udýchaný, a provází vysokého muže, který jde dlouhými kroky před ním. Přítel měl na sobě slavnostní diplomatickou uniformu. Uviděl mě a z dálky na mne volal, sotva dech popadal:

„Učiteli, co je s tebou? Už léta jsem tě neviděl. Pojď sem, trochu si popovídáme.“

„Kde?“ volal jsem hodně hlasitě, jako by byl daleko a já musel křičet ze všech sil, aby mě slyšel.

„Večer na Ústavním náměstí v šest hodin. V kavárně Rajská studánka.“

„Dobře,“ řekl jsem, „přijdu.“

„To ty jen tak říkáš,“ bylo slyšet jeho hlas a v něm jakoby výčitku. „To ty jen tak říkáš, ale nepřijdeš.“

„Určitě přijdu,“ volal jsem. „Podej mi ruku.“

„Spěchám.“

„Proč spěcháš? Podej mi ruku!“

Podal mi ruku. Najednou se jeho ruka úplně oddělila od ramene, přešla vzduchem a uchopila mou ruku.

Lekl jsem se chladného dotyku, vykřikl jsem a probudil se.

Viděl jsem, jak vrána nade mnou letí pryč. V ústech jsem cítil hořkost.

Obrátil jsem hlavu k východu, rozhlédl se, jako bych chtěl překlenout vzdálenost a vidět. Byl jsem si jist, že příteli hrozí nebezpečí. Zavolal jsem třikrát jeho jméno:

„Stavridakisi, Stavridakisi, Stavridakisi!“

Jako bych mu chtěl dodat odvahy. Ale můj hlas se roztříštil ve vzduchu, několik sáhů ode mne.

Dal jsem se na zpáteční cestu. Běžel jsem s hory a snažil se unavit tělo, abych potlačil bolest. Mozek se marně namáhal, aby se vysmál tajemným zprávám, kterým se někdy podaří vniknout do lidské duše. Jakási primitivní, zcela animální jistota mi naháněla strach. Takovou jistotu mají v sobě některá zvířata, ovce, krysy. Probudila se ve mně duše prvních lidí, jaká byla, než se úplně odpoutala od vesmíru, dokud ještě bezprostředně cítila pravdu bez znetvořujícího zásahu rozumu.

„Je v nebezpečí… Je v nebezpečí,“ bručel jsem si. „Zemře… Možná že to sám dosud neví. Já to vím jistě.“

Běžel jsem s hory, padl na kamenitou pláž a prudce se kutálel s kamínky. Ruce a nohy jsem měl samou krev, plné odřenin, košile se mi roztrhla.

„Zemře… Zemře,“ říkal jsem si a hrdlo se mi sevřelo.

Nešťastný člověk postavil kolem své duše vysokou, nepřekročitelnou ohradu, vykopal malý příkop a snaží se zavést pořádek a jistotu do svého všedního tělesného a duševního života. V tom příkopu musí jít všechno po vyznačených cestách, posvátnou rutinou, musí poslouchat prosté, snadno pochopitelné zákony, abychom tak s jistou bezpečností mohli předvídat, co se stane a jak se máme chovat. V tom zákopu, opevněném proti násilným vpádům tajemství, vládnou drobné jistoty, vlekoucí se jako stonožky. Je tam na smrt nenáviděný nepřítel, proti němuž už tisíce let jsou všichni seřazeni, aby jej zahnali: Velká Jistota. A ta Velká Jistota teď překročila hradby a vrhla se na mne.

Když jsem přišel na pobřeží, trochu jsem si vydechl. Jako bych se dostal do druhé zákopové linie ve své pevnosti, uklidnil jsem se.

To všecko, řekl jsem si, je výplod mého vlastního neklidu, to všecko bere na sebe ve spánku oslnivé roucho symbolu. My sami všecko tvoříme, nepřichází to z daleka. Nejsou to

poselství všemocných temných oblastí. Jsou to jen výtvory naší obraznosti a nemají pro nás nejmenší cenu. Duše je přijímá a vysílá je. Není nutno se jich bát.

Uklidnil jsem se. Rozum zase uvedl do pořádku srdce, pobouřené temnými poselstvími, tak dlouho přistřihoval křídla podivnému netopýrovi, až z něho udělal důvěrně známou myšku.

Když jsem přišel k baráku, smál jsem se své prostoduchosti a styděl se, že se můj rozum tak rychle vyplašil. Už jsem se zase vrátil na posvátnou dráhu zvyku, měl jsem hlad, žízeň, byl jsem vyčerpán a pálily mě škrábance, které mi způsobilo kamení. Ale přesto jsem cítil v duši úlevu: strašný nepřítel, který překročil hradby, byl zadržen v druhé zákopové linii mé duše.

(26)

Konec. Zorbas sebral lana, nářadí, vozíky, železo, dřevo, dal to odnést na pobřeží a čekal na člun, aby všecko odvezl.

„Vezmi si to, Zorbasi," řekl jsem mu. „Je to tvoje, dobře to prodej."

Zorbas si stiskl hrdlo, jako by chtěl potlačit pláč.

„Rozloučíme se?" zamumlal. „Kampak půjdeš, pane?"

„Do ciziny půjdu: ta koza ve mně sežere ještě hodně papíru."

„Pořád jsi nedostal rozum, pane?"

„Dostal, Zorbasi, děkuji ti; půjdu tvou cestou. Udělám s knihami to, co tys udělal s třešněmi; sežeru tolik papíru, až se mi udělá špatně. Budu zvracet a tak se mi uleví."

„A co bude se mnou, až zůstanu sám, pane?"

„Nedělej si starosti, Zorbasi, však se zas najdeme a uskutečníme ten velký plán – kdo ví, člověk mnoho dokáže: Postavíme klášter, jak máme v úmyslu, klášter bez Boha, bez ďábla, se svobodnými lidmi, a ty, Zorbasi, budeš stát ve dveřích a držet klíče jako svatý Petr, budeš otvírat a zavírat..."

Zorbas seděl na zemi a opíral se zády o barák, stále si doléval sklenici a mlčel.

Už se blížila noc, skončili jsme jídlo, teď jsme naposled mluvili a popíjeli. Zítra se rozejdeme, já patrně pojedu do města.

„Ano... Ano," přitakal Zorbas, nakroutil si knír a naráz vypil do dna.

Letní nebe bylo poseto hvězdami, snesla se nad námi modrá noc. Srdce nám málem pukalo, ale vydrželo.

Rozluč se, rozluč se navždy, uvažoval jsem. Prohlédni si ho dobře, tvé oči Zorbase už nikdy neuvidí.

Chtěl jsem padnout starci do náruče a dát se do pláče, ale styděl jsem se. Chtěl jsem se zasmát, abych skryl dojetí, ale nešlo to. Hrdlo se mi svíralo.

Podíval jsem se na Zorbase, jak zvedá tenký kostnatý krk a mlčky popíjí. Hleděl jsem a uvažoval, že tento život je opravdu velké tajemství a že se lidé setkávají a rozcházejí jako podzimní listí, jež odnášejí vichry. Marně se snažíš pohledem zachytit tvář, tělo a gesta člověka, jehož miluješ – za několik let si nevzpomeneš, zda jeho oči byly modré nebo černé.

„Z tvrdého bronzu," říkal jsem si, „z ocele by měla být lidská duše, a ne pouhý duch."

Zorbas pil, velkou hlavu držel vzpříma a bez hnutí. Řekl bys, že uprostřed noci naslouchá, jak se blíží něčí kroky, jak se vzdalují, ale zatím je slyší jen v duchu.

„Nač myslíš, Zorbasi?"

„Nač bych myslel, pane? Na nic. Na nic, říkám ti. Nemyslím na nic."

Po chvíli si znovu nalil. „Na zdraví, pane!"

Přiťukli jsme si. Oba jsme chápali, že ta stísněnost nemůže dlouho trvat. Musíme plakat, tancovat nebo se úplně opít.

„Zahraj, Zorbasi," navrhoval jsem.

„A neřekli jsme si, pane, že santuri chce náladu? Budu hrát za měsíc, za dva, za rok, copak vím? A potom zazpívám, jako když se lidé navždy loučí."

„Navždy?" zvolal jsem zděšeně.

Řekl jsem si v duchu to slovo, ale neměl jsem odvahu slyšet je nahlas. Lekl jsem se.

„Navždy," opakoval Zorbas a hrdlo se mu sevřelo. „Navždy. Co mi říkáš, že se zas sejdeme a založíme klášter, to je útěcha pro nemocné, než zemřou... To není pro mě. Nechci to. Copak jsme ženy a musíme mít útěchu? Není potřebí se utěšovat. Ano, navždy."

„Je také možné, že zůstanu," řekl jsem, zmaten Zorbasovým podivným dojetím. „Možná že půjdu s tebou, přece můžu jednat svobodně." Zorbas zakroutil hlavou.

„Nejsi svobodný," namítl. „Provaz, na němž jsi uvázán, je jen trochu delší než u jiných lidí. To je to. Ty, pane, máš dlouhý pro vaz, chodíš si, procházíš se a myslíš si, že jsi svobodný. Ale provaz nepřetrhneš. A když ho nepřetrhneš..."

„Jednou ho přetrhnu," namítl jsem vzdorovitě, protože Zorbasová slova se dotkla otevřené rány a cítil jsem bolest.

„To je těžké, pane, velmi těžké. K tomu je třeba bláznovství. Bláznovství, slyšíš? Ryc nebo nic! Ale ty máš rozum a ten ti nedovolí. Rozum je kramář, drží v ruce zápisník, píše, to jsem dal, to jsem dostal, to jsem vydělal, tolik jsem prodělal. Je dobrý hospodář, nedá všecko v sázku, nechá si rezervu. Nepřetrhne provaz, drží ho pevně v rukou, čtverák. Kdyby ho pustil, byl byl ztracen, nešťastník. A když ten provaz nepřetrhneš, nemohl bys mi pak říci, co je vlastně život? Heřmánek, heřmáneček, není to rum a nepřevrátí svět."

Odmlčel se. Chtěl se napít, ale rozmyslel si to.

„Promiň mi, pane, jsem z venkova. Slova mi nejdou od úst, jako když se bláto lepí na nohy. Nedovedu je spřádat a říkat poklony. Nedovedu, ale ty mi rozumíš.

Rozumíš mi," křikl, jako by se ho zmocnil hněv. „Rozumíš, to tě zničí. Kdybys nerozuměl, byl bys šťastný. Co ti schází? Jsi mladý, máš peníze, jsi rozumný a silný, jsi dobrý člověk, nic ti neschází, vem to čert. A ještě něco: řekli jsme bláznovství. A co když ho nemáš, pane..."

Pokýval hlavou a znovu se odmlčel.

Málo scházelo, a byl bych se dal do pláče. Zorbas měl pravdu. Dokud jsem byl dítě, měl jsem elán, nadlidské touhy, sedával jsem stranou a vzdychal, protože svět byl malý.

Ale pak pomalu a časem jsem byl stále moudřejší. Určil jsem si meze, oddělil jsem možné od nemožného, lidské od božského, držel jsem pevně svého draka, aby mi neuletěl.

Velká hvězda ozářila nebe a zapadla. Zorbas vyskočil, vypoulil oči a podíval se zděšeně, jako by viděl poprvé padat hvězdu.

„Viděl jsi hvězdu?“ zeptal se mě.

„Ano.“

Odmlčeli jsme se.

Najednou Zorbas vysoko zvedl tenký kostnatý krk, hruď se mu nadmula, vyrazil divoký, zoufalý výkřik. A náhle ten křik přešel v turecká slova a ze Zorbasová hrdla se vydral starý monotónní zpěv, plný vášně, žalu a opuštěnosti. Srdce země puklo, kolem se rozlil nejsladší anatolský jed, ve mně se zpřetrhala všechna vlákna, jež mě poutala k ctnosti a naději:

Iki kiklik bir tepente otijor
otme de, kiklik, benim dertim jetijor,
aman, aman!

Poušť, jemný nedozírný písek, růžový, modrý, žlutý vzduch se chvěje, ve spáncích buší, duše vyráží šílený křik a jásá, ale žádný hlas jí neodpovídá. Poušť… poušť… A najednou mi slzy vhrkly do očí.

Dvě koroptve na vršku zpívaly.
Nezpívej, koroptvičko, mně stačí má bolest,
aman, aman!

Zorbas se odmlčel; prstem si utřel z čela pot. Sklonil hlavu a hleděl upřeně na zem.

„Co je to za píseň, Zorbasi?“ zeptal jsem se po dlouhé chvíli.

„Píseň poháněče velbloudů. Poháněč si ji zpívá na poušti. Už celá léta jsem si na ni nevzpomněl a nezpíval ji. Až teď…“

Jeho hlas byl zastřený, hrdlo měl sevřené.

„Pane, už je čas spát. Ráno musíš brzy vstávat, pojedeš do města. Dobrou noc!“

„Nechce se mi spát," namítl jsem. „Zůstanu vzhůru. Je to poslední večer, co jsme spolu."

„Právě proto musíme najednou přestat," zvolal Zorbas a obrátil prázdnou sklenici – znamení, že už nebude pít. „Ano, takhle správní muži přestanou kouřit, pít a zpívat. Jako chlapi.

Můj otec, abys věděl, byl opravdový zbojník. Nedívej se tak na mě. Já jsem bačkora, nesahám mu po kotníky. On byl ještě z těch starých Řeků, jak se říká. Podal ti ruku a málem ti kosti rozmáčkl. Já dovedu mluvit a sem tam mluvím trochu souvisle jako člověk. Ale můj otec řval, řehtal a zpíval. Zřídka pronesl lidské slovo.

Měl všechny vášně, ale najednou je všecky odhodil, jako když utneš. Kouřil jako komín. Jednou ráno vstal a jel na pole orat; přijel, opřel se o plot a rukou dychtivě sáhl do kapsy, chtěl si vytáhnout pytlík s tabákem a ukroutit si cigaretu, než se dá do práce. Vytáhne prázdný pytlík, není tam zhola nic; zapomněl ho ráno naplnit.

Popadla ho zlost, zařval. Najednou se obrátil a utíkal k vesnici. Vidíš, zmocnil se ho vztek. A jak tak utíkal, náhle se zastavil – už jsem ti jednou řekl, že člověk je záhada – zastyděl se, vytáhl pytlík na tabák, rozkousal ho na tisíc kousků a zuřivě rozšlapal.

Ty potvoro, řval, ty neřáde!

Od té chvíle celý život nevzal cigaretu do úst.

To dělají správní chlapi, pane. Dobrou noc."

Vstal, dlouhými kroky přešel kamenitou pláž, ani se neobrátil. Došel na konec mořského břehu a zmizel v temnotě.

Už jsem ho neviděl. Časně ráno přišel mezkař, sedl jsem na mulu a odjel. Mám podezření – možná se mýlím – že se někde schoval a díval se na mne. Ale nepřiběhl a neřekl mi obvyklá slova, jaká se říkají při loučení, když nám vlhnou oči, když máváme rukama a šátky a přísaháme si.

Byl to náhlý rozchod.

Ve městě jsem dostal telegram. Přijal jsem ho, dlouhou chvíli prohlížel, ruka se mi třásla. Znal jsem jeho obsah. V té strašné jistotě jsem viděl, kolik má slov, kolik písmen.

Posedla mě touha roztrhnout ho. Ale proč ho mám číst, když vím, co v něm je? Běda, nevěříme své duši, kramář duch, po směváček, se jí posmívá, jako se posmíváme starým zaklínačkám a čarodějnicím. Otevřel jsem telegram, byl z Tiflisu. Chvíli mi písmena tančila před očima, nic jsem neviděl. Ale písmena se pomalu ustálila, četl jsem: Včera dopoledne Stavridakis zemřel na zápal plic.

Uplynulo pět let, pět dlouhých, strašných let, kdy čas utíkal, hranice států se daly do pohybu, roztahovaly se a stahovaly jako harmonika. Jednu chvíli jsme se Zorbas a já ztratili ve válečné vichřici, byl mezi námi hlad a děs. Jen první tři roky mi sem tam přišel krátký dopis.

Jednou jsem dostal ze svaté hory Athos obrázek Panny Marie Opatrovnice s velkýma smutnýma očima a s pevnou energickou bradou. Zorbas mi psal svou těžkou rukou a silným perem, pod kterým se trhal papír: „Není zde práce, pane, mniši tu okovávají blechy. Chystám se pryč.“ Za několik dní přišel jiný lístek: „Nemůžu chodit po klášterech a jako jarmarečník nosit s sebou papouška. Daroval jsem ho jednomu soucitnému mnichovi. Ten má drozda, který, dareba, zpívá žalmy jako zkušený zpěvák, nestačíš se divit. Naučí zpívat i našeho nešťastného papouška. Ech, tolik toho ten čtverák viděl v životě a teď... Dokonce ses stal popem, papoušku! To už je tvůj osud. Přátelsky tě líbám, poustevník Otec Alexios.“

Uběhlo pět šest měsíců, dostal jsem lístek z Rumunska, na něm silná žena v nejlepších letech: „Ještě žiji, jím polentu, piji pivo, pracuji v petrolejových dolech a smrdím jako krysa ze stoky. Ale je tu všechno, čeho si srdce žádá. Ráj pro staré filuty, jako jsem já. Rozumíš mi, pane: dobré živobytí, žínka chválabohu. Přátelsky tě líbám, Alexis Zorbas, krysa ze stoky.“

Uběhly dva roky. Jednoho dne dostanu lístek, tentokrát ze Srbska. „Dosud žiji, je ďábelská zima, musel jsem se oženit. Když uvidíš její nosík, ohlédneš se – kůstka. Břicho má trochu nafouklé, chystá mi malého Zorbase. Já nosím šaty, co jsi mi kdysi dal, a snubní prsten na mé ruce je od nebožky Bubulíny, ať jí dá Pámbu věčnou slávu. Ta zde se

jmenuje Ljuba. Nosím plášť s liščím límcem – z ženiny výbavy. Přinesla mi věnem prasnici a sedm podsvinčat, podivný druh. A dvě děti po prvním muži. Vidíš, vdova. Na jedné hoře v blízkém okolí jsem našel bílý kámen. Obalamutil jsem zase kapitalistu, mám se královsky. Přátelsky tě líbá Alexis Zorbas, dříve vdovec."

Na druhé straně byla Zorbasova fotografie; vypadal dobře, byl oblečen jako ženich, měl kožešinovou čepici, šviháckou hůlčičku a dlouhý, úplně nový plášť. Vedle něho stála asi pětadvaceti letá Slovanka, nezkrotná klisna ve vysokých botách, s širokými boky, vyzývavá, s bujným poprsím. A pod tím velkými, jako dlátem vyrytými Zorbasovými písmeny: „Já, Zorbas, a nekonečné téma, žena; teď jí říkají Ljuba."

Všechna ta léta jsem žil v cizině. Také jsem měl své nekonečné téma, ale nemělo ani bujné poprsí, nedalo mi plášť, nepřineslo prasátka. Až jednou jsem v Berlíně dostal telegram, jak jsme se před rozchodem domluvili: „Našel jsem překrásný, zelený kámen; přijeď hned. Zorbas."

Neměl jsem odvahu všeho nechat a také jednou v životě udělat smělou pošetilost. Pak jsem dostal dopis, o němž jsem se zmínil na začátku a v němž mě Zorbas právem považuje za ztraceného člověka, za škrabala.

Od té doby mi nepsal. Zase nás zaujaly strašné světové události, svět se potácel jako raněný, jako opilý, konec osobních zálib a starostí.

Ale často jsem mluvil s přáteli a vzpomínali jsme na tu velkou duši. Obdivovali jsme hrdost a jistotu toho prostého člověka, jeho jednání, nezaložené na rozumových úvahách. Duchovních vrcholů, k jejichž dosažení bylo třeba dlouhých zápasů, dobyl několika vhodnými slovy. Proto jsme říkali: „Je to blázen."

Tak ubíhal čas, sladce zabarvený vzpomínkami. A ještě jeden stín jiného přítele padl v Zorbasově době na mé krétské pobřeží a také mi tížil duši a neopouštěl mě – protože já jsem ho neopustil.

Ale o tom stínu jsem s nikým nemluvil. Byl to skrytý rozhovor, který jsem začal s jiným nepřítelem a který mě přiměl smířit se se smrtí. Byl to můj mystický most do

podsvětí. A když ho duše mého přítele po smrti přecházela, cítil jsem, jak je vyčerpaná a bledá, že už není s to hlasitě mluvit a nemá sílu stisknout mi ruku.

Často s úzkostí uvažuju – že snad můj přítel neměl čas osvobodit se napřed na zemi z otroctví těla, opracovat a zpevnit svou duši, aby ji v kritické chvíli nepřepadl strach před smrtí a aby se nerozplynula ve vzduchu. Možná, uvažoval jsem, je v nebezpečí, protože mu nebyl dán čas učinit nesmrtelným to, co v něm bylo nesmrtelného.

Ale náhle nabývá síly – či to si na něho vzpomínám s větší láskou? – a pak přichází silný a mladý a málem slyším jeho kroky na schodech.

Není to dávno, co jsem samotný podnikl výlet do zasněžených Engadinských hor, kde jsme jednou já, můj přítel a jedna žena, kterou jsme milovali, prožili nezapomenutelně krásné dny a noci.

Ležel jsem v témž hotelu, kde jsme tehdy bydleli. Otevřeným oknem sem vnikal měsíční svit, v mé mysli se vybavovaly hory, ojíněné jedle, hluboká modrá noc.

Cítil jsem se nevýslovně šťastný, jako by spánek byl hluboké moře a já ležel v jeho náruči, blažený a nehybný. Má vnímavost dosahovala takového stupně, že kdyby tisíc sáhů nade mnou plula loďka po vodní hladině, jako bych byl její brázdu cítil na svém těle.

Najednou na mne padl stín. Uvědomil jsem si, kdo to je. Ozval se jeho vyčítavý hlas: „Spíš?“

A já jsem mu stejně vyčítavě odpověděl:

„Zapomněl jsi na mne. Už celé měsíce jsem neslyšel tvůj hlas... Kde jsi bloudil?“

„Jsem stále u tebe, ale ty na mne zapomínáš. Nemám vždycky sílu, abych tě volal, když mě chceš opustit. Měsíc je krásný, stejně tak ojíněné stromy, krásný je život zde na zemi – ale nezapomínej na mne.“

„Víš, že nikdy nezapomenu. První dny, když jsem odešel do ciziny, bloudil jsem v drsných horách, unavoval tělo, nespal jsem a plakal jsem pro tebe. Aby se mi nestýskalo, skládal jsem i básně. Ale byly to ubohé básně, vůbec mi neulehčily v bolestech. Jedna začíná:

Když kráčel jsi po boku Smrti, já viděl tvé tělo pevné,

oba jsme po příkrém svahu stoupali nahoru ve dne.
Šli jsme jak přátelé věrní, kteří se probudí, vyjdou…

I v druhé písni, také není dokončená, jsem na tebe volal:

Duši svou, příteli, pevně drž, ať ti jen neulétne!

Trpce se usmíval. Sklonil ke mně svou tvář a já jsem se zachvěl, když jsem viděl, jak je bledý.

Dlouho a mlčky se na mne dívaly oční důlky, nebyly v nich oči, ale jen dvě kuličky hlíny.

„O čem přemýšlíš?“ zabručel jsem. „Proč nemluvíš?“

Znova se ozval jeho hlas jako hluboký vzdálený povzdech:

„Ach, co zůstalo z duše, které kdysi nestačil svět? Několik cizích veršů, rozházených a ubohých, není to ani celé čtyřverší. Bloudím po zemi, chodím za těmi, jež jsem měl rád, ale jejich srdce se za vřelo. Kam mám jít? Jak mám ožít? Bloudím jako pes kolem pánova domu… Ach, kéž bych mohl žít svobodně, a nevěšet se jako utopenec na vaše teplá, živá těla.“

Z jeho očních důlků vytryskly slzy, hlína se v nich změnila v bláto.

Ale za chvíli zněl jeho hlas zase pevně.

„Největší radost jsi mi způsobil,“ pokračoval, „když jsi jednou v Curychu na můj svátek o mně mluvil. Vzpomínáš si? Byla tam s námi ještě jedna osoba…“

„Vzpomínám si,“ řekl jsem. „Nazývali jsme ji ‚naše paní‘…“

Odmlčeli jsme se. Kolik let už uplynulo od té doby? U stolu jsem na jeho svátek pronesl chvalořeč, když jsme seděli v teplé místnosti a venku padal sníh a byli jsme přítomni my tři milující se.

„O čem přemýšlíš, učiteli?“ zeptal se mě stín s lehkou ironií.

„O mnohém, o všem…“

„Já myslím na tvá poslední slova. Zvedl jsi sklenici a řekl: Milá paní, když byl Stavridakis ještě nemluvně, jeho starý děd ho měl na jednom koleně a na druhém držel gusle a hrál zbojnické písně. Napijme se dnes na jeho zdraví! Ať osud dá a ať vždycky tak sedí na božím klíně!‘“

„Bůh velmi brzy vyslyšel tvou prosbu!“

„Na tom nezáleží. Láska přemáhá smrt.“

Smutně se usmál, ale nic neřekl. Cítil jsem, že se jeho tělo v temnotě rozplývá, že se mění v pláč, vzdech a úsměv…

Celé dny mi zůstala na rtech příchuť smrti. Srdci se ulevilo. Smrt vstoupila do mého života se známou, milovanou tváří, přišla ke mně jako přítel, který pro nás přišel a sedí v koutě a čeká, až dokončíme práci, a nespěchá. Můj mozek se uklidnil, když jsem tak přátelsky pochopil smysl smrti.

Smrt někdy vnikne do života jako omamující vůně. Zejména když jsi sám a je hrobové ticho a tvé tělo je právě vykoupané a lehké a nepřekáží příliš duši a když spíš. Tehdy se přehrada mezi životem a smrtí stává na chvíli průhlednou, vidíš, co se děje na zemi a pod zemí.

V jednu takovou chvíli se mi zde v samotě zjevil Zorbas, zjevil se mi ve spánku. Vůbec se nepamatuji, jaký byl a co říkal a proč přišel. Když jsem se probudil, srdce se mi mohlo utrhnout. Najednou se mi oči zalily slzami, ani nevím proč.

Zmocnila se mne najednou touha či spíše potřeba znovu srovnat život, který jsme spolu prožili na krétském pobřeží, přimět paměť, aby si vzpomněla na všechny ty roztroušené rozmluvy, hlasy, gesta, smích a pláč, na Zorbasovy tance, a aby to všechno zachovala.

Ta má touha byla tak náhlá a prudká – měl jsem obavy, že Zorbasovi ty dny hrozí někde smrtelné nebezpečí. Cítil jsem, že má duše je úplně připoutána k jeho – zdálo se mi nemožné, aby jeden z nás zemřel, aniž by druhý byl otřesen a aniž by křičel bolestí.

Váhal jsem chvíli soustředit v své mysli všechny vzpomínky na Zorbase a vyjádřit je slovy. Zmocnil se mne dětinský strach a řekl jsem si: Jestli to dokážu, bude to známkou, že Zorbas je opravdu v nebezpečí; musím se postavit na odpor ruce, která mou ruku odstrkuje.

Vydržel jsem to dva tři dny, pak ještě týden. Vrhl jsem se do jiné literární práce, dělal jsem výlety, hodně jsem četl. Takovými uskoky jsem se snažil oklamat neviditelnou přítomnost. Ale celá má mysl byla neklidná, zachmuřená a soustředěná na Zorbase.

Jednou jsem seděl na terase svého domu na pobřeží Eginy. Bylo poledne, slunce pražilo, díval jsem se na holé, půvabné salaminské stráně, ležící naproti. A najednou, neměl jsem to původně v úmyslu, jsem vzal papír, položil jej na rozpálené dlaždice terasy a začal jsem psát toto vyprávění o Zorbasovi.

Psal jsem rychle, horečnatě a spěšně, vyvolával jsem minulost a snažil se vzpomenout si a zachovat celého Zorbase. Myslel jsem, že to bude mou vinou, když se ztratí. Proto jsem pracoval ve dne v noci, abych zachoval celou jeho tvář, tvář svého „Starce".

Pracoval jsem jako kouzelníci divokých afrických kmenů, kteří v jeskyni vymalují předka, jehož viděli ve snách, a snaží se ho pokud možno věrně zachytit, aby duše mohla poznat hned své tělo a vrátit se do něho.

Za několik týdnů jsem vyprávění dokončil.

Ten den, kdy jsem je skončil, jsem zase seděl na terase a díval se na moře. Na kolenou jsem měl hotový rukopis. Měl jsem radost a cítil jsem úlevu, jako by ze mne spadla tíha. Jako když žena porodí a drží v náruči novorozeně.

Slunce už zapadalo. Na terasu vstoupilo děvčátko Sula, která mi přináší z města poštu. Boubelatá, bosá a plná života. Dala mi dopis a odběhla. Pochopil jsem. Aspoň se mi zdálo, že jsem pochopil. Když jsem totiž otevřel dopis, nevyskočil jsem, nespustil křik a nepolekal jsem se. V tu chvíli, kdy jsem měl na kolenou dokončený rukopis a díval se na zapadající slunce, jsem věděl, že dostanu tento dopis.

Pomalu jsem jej přečetl a nedal jsem se do pláče. Byl poslán z nějaké vesnice poblíž Skopje v Srbsku, psaný jakž takž německy. Překládám jej:

Jsem zde ve vesnici učitelem, píšu vám a oznamuji smutnou zprávu, že Alexis Zorbas, majitel lomu na bílý kámen, zemřel minulou neděli odpoledne v šest hodin. V agónii mě dal zavolat.

Pojď sem, učiteli, řekl mi. Mám v Řecku přítele. Až umřu, napiš mu, že jsem zemřel a že až do poslední chvíle jsem měl zdravý rozum a vzpomínal na něho. Že nelituji ničeho, co jsem udělal. Napiš mu, ať se má dobře, a že je už na čase, aby

dostal rozum... A přijde-li mě nějaký pop vyzpovídat a udělit poslední svátosti, řekni mu, ať rychle zmizí, že ho proklínám. Udělal jsem v životě spoustu věcí, a přece jsem toho ještě neudělal dost; lidé jako já by měli žít tisíc let. Dobrou noc.

To byla jeho poslední slova. Potom se v poduškách nadzvedl, odhodil přikrývku a chtěl vstát. Přiběhli jsme a chtěli ho zadržet, jeho žena Ljuba, já a několik silných sousedů. Ale on nás odstrčil, vstal z postele a šel k oknu. Tam se zachytil výklenku, podíval se do dálky k horám, vypoulil oči a dal se do smíchu a pak začal řehtat jako kůň. A tak vstoje, s nehty zarytými do okna zemřel.

Jeho žena Ljuba mi uložila, abych vám napsal, že vás pozdravuje, že prý jí nebožtík často vypravoval o vaší ušlechtilosti. Dal i příkaz, abychom vám dali na památku jeho santuri, jakmile zemře.

Vdova vás prosí, až snad náhodou přijedete do naší vesnice, abyste u ní přenocoval, a ráno, až budete odcházet, abyste si vzal i santuri.

Román o životě člověka

Čtenář, který se probírá dílem řeckého spisovatele Nikose Kazantzakise (1883-1957), si poněkud s překvapením uvědomí, že literární žánr, jímž se Kazantzakis proslavil v zahraničí a jímž tento Kréťan vstoupil do světové literatury, totiž román, je plodem autorova stáři a objevuje se v jeho tvorbě až v posledních šestnácti letech života. Románovou prvotinou, jejíž schéma autor načrtl za německé okupace Řecka v r. 1941 a kterou napsal během jednoho měsíce na jaře r. 1943 na ostrově Egina, je právě kniha Bios kai politeia tu Alexi Zorba, což doslova znamená Život a činy Alexise Zorbase. Autor tak úmyslně a snad trochu ironicky parafrázuje tituly legend o světcích řecké pravoslavné církve.

*Nikos Kazantzakis vstoupil do řecké literatury r. 1906 poetickou povídkou Zmije a lilie (*Ofis ke krin*o). Z rodné Kréty, zmítané tehdy ještě krvavými protitureckými boji, si přinesl tragický životní pocit i metafyzický strach před smrtí, s níž se setkal v útlém dětství. Proto mu byl v literatuře vždy blízký žánr tragédie, osudové konflikty velikých postav řeckých i světových dějin, lidí svádějících předem ztracený zápas (Kristus, Odysseus, Prométheus, Buddha, Julián Apostata, Konstantin Palaiologos aj.). V těchto tragédiích byl autorovi uměleckým prostředkem verš. Kazantzakis sám se vůbec považoval především za básníka a z celého svého díla nejvýš cenil rozsáhlý epos Odyssea o 24 zpěvech a 33.333 verších, který se měl stát eposem člověka 20. století, zůstal však spíš bolestnou odysseou autorova ducha, jenž osamocen usiluje najít východisko ze svých pochyb, rozporů a strachů. Epos vyšel v r. 1938 a pro svou myšlenkovou i jazykovou obtížnost našel jen málo čtenářů.*

Inspirací Kazantzakisových děl bylo úsilí osvobodit se od mučivých myšlenek a problémů, jimiž byl posedlý a které se v různých obměnách v jeho tvorbě neustále vracejí: co je život a smrt, odkud člověk přichází a kam jde, jaký je cíl a smysl života, co je svoboda a povinnost. Mohli bychom téměř říci, že psal sám pro sebe, pro vlastní úlevu. Dokončení Odysseje, dokončení „díla“, přineslo Kazantzakisovi tento pocit uvolnění. Poprvé si uvědomil, že románová forma mu spíš umožní vyjádřit prosté lidské vlastnosti, které dřímaly v jehonitru – optimismus a humor – a že žertem, úsměvným hovorovým jazykem bude moci s lidskou prostotou formulovat všechny

závažné myšlenky, jimiž se léta obíral, a navázat dialog autora s čtenářem. Možná že i léta okupace, strávená v Řecku, autora sblížila s jeho prostými krajany. Snad u žádného jiného spisovatele nevstupují autobiografické prvky tak bezprostředně do díla, jako je tomu u Nikose Kazantzakise. Často to byla jen prchavá setkání – na okamžik spatřené tváře, drobné rozhovory a příběhy, vjem předčasně rozkvetlé mandloně – která se vtiskla do autorovy vnímavé mysli a po letech, přenesena do jiného prostředí, vstoupila – někdy i opakovaně – do literárního díla.

Román Řek Zorbas je fikcí a pravdou, Dichtung und Wahrheit v goethovském smyslu. Pravý Zorbas se jmenoval Georgios, pocházel z Makedonie, ženil se sotva dvacetiletý a měl deset dětí. Autor se s ním seznámil r. 1915 na Athosů, kde Zorbas pracoval při těžbě dřeva a kde se Kazantzakis poprvé pokusil o podnikatelské štěstí. Na těžbě lignitu spolupracoval tehdy asi padesátiletý Zorbas s Kazantzakisem r. 1916 v Prastově, v kraji Mani na Peloponésu. Zdá se, že důvodem autorovy touhy po podnikání nebyl ani tak obrat k činnému životu jako snaha vyhnout se vojenské službě.

Čtenáři se možná zdá podivné, že se mezi dvěma natolik protikladnými bytostmi, jakými byli v cizině vychovaný, samotářský mladý intelektuál a o mnoho starší, prostý a nevzdělaný venkovan, mohlo vyvinout tak hluboké přátelství. Skutečnost tohoto vztahu však dosvědčují četná místa v Kazantzakisově korespondenci a zejména patnáct dopisů, jež Zorbas napsal autorovi v letech 1922–1923 ze Srbska, kde se počtvrté oženil. Autor později leckterou otázku a myšlenku z těchto dopisů vtělil do románových rozhovorů se svým přítelem, který svou lidskou moudrostí i bohatou obrazotvorností připomíná dávné orientální vypravěče. Ostatně tento vztah je pochopitelný: Vždyť plachý samotář Kazantzakis miloval ve svém příteli vše, co sám v sobě postrádal – prostý a přímý, až živočišný vztah k životu a lidem, schopnost družnosti a nekomplikovaného vztahu k ženám, schopnost vidět svět stále svěžíma dětskýma očima.

Posledním podnětem k napsání románu byla autorovi zpráva o přítelově smrti r. 1942. Nedovedl-li „nespravedlivý bůh“ zabránit smrti či vzkřísit milovanou bytost, pak považoval autor za svůj úkol učinit tak svým příběhem.

Skutečně žila dokonce i pitoreskní Francouzka paní Hortensie, vlastním jménem Adeline Guitarová, provdaná za Kréťana Nikolase Trikupise, majitelka restaurace a hotýlku

Gallia v Hierapetře na Krétě, kde zemřela r. 1938 v pětasedmdesáti letech. Před Kazantzakisem tuto postavu literárně ztvárnil už jeho přítel a krajan Pandelis Prevelakis v románu Kronika jednoho města *(1938). Skutečná paní Hortensie se ovšem se Zorbasem nikdy nesetkala, poněvadž však oběma postavám byla vlastní nenasytná touha po životě i lásce, staly se věrohodnou a nezapomenutelnou románovou dvojicí.*

Šťastnou autorovou myšlenkou bylo i zasazení děje na rodnou, důvěrně známou Krétu, jejíž barvitý obraz a ovzduší vstřebal neopotřebovanýma očima dětství a raného mládí a kde vyslechl řadu vzpomínek a příběhů, které obohatily román baladickou epizodou o mladé vdově i téměř středověkými scénami z odlehlých, životu vzdálených klášterů. Všechny tyto příběhy jsou zasazeny do bujné přírody, která se často – podobně jako v řeckých písních a pohádkách – zúčastní děje svou tvářností nebo veselými či varovnými hlasy ptáků. V jistém smyslu je tak Řek Zorbas mostem mezi Kazantzakisovými črtami z cest, jež bohatstvím postřehů patří k nejlepšímu, co napsal, a pozdějšími historickými romány, z nichž český čtenář zná Krista znovu ukřižovaného *(*O Christos xanastavronete*, 1950, česky 1958 a 1966) a* Kapitána Michalise *(*O Kapetan Michalis*, 1953, česky 1960).*

Ačkoli autorovým záměrem bylo oslavit postavu Alexise Zorbase, nevyhnul se ani v tomto románu řešení otázek, které ho znepokojovaly. Jednou z nich byl rozpor mezi touhou po životě v ústraní pracovny a ve společnosti knih a slov a vědomím, že jen činy nebo myšlenky proměněné v činy vytvářejí skutečné hodnoty a mění lidský život k lepšímu. Kazantzakis si byl vědom, že končí jedno období lidského vývoje, že jedna třída – buržoazie – odchází a uvolňuje místo druhé – proletariátu. Odraz těchto autorových úvah nacházíme i v jeho slovech v Zorbasovi: „I já jsem se snažil jít novou cestou, vyznat se v praktických pracích, abych poznal a zamiloval si lidskou masu (...) abych okusil tu dlouho touženou radost – už nemít práci jen se slovy, ale s živými lidmi.“ Chtěl při dole založit jakousi komunu, nové společenství, zárodek nového lidského spolužití. Kazantzakis se sblížil s myšlenkami socialismu a komunismu v letech 1922-1923 mezi mladými intelektuály v rozvráceném poválečném Rakousku a Německu. Později vykonal tři cesty do Sovětského svazu, nejdřív jako novinář, pak jako host sovětské vlády při 10. výročí revoluce a léta 1925-1930 tam strávil více méně celá. Kazantzakis nikdy nebyl komunistou, byl přesvědčen, že komunisty se mohou stát

právě jen „lidé činu“, hlásil se však vždy k těm, kdo usilovali o změnu buržoazního společenského řádu. Najdeme jej později za občanské války ve Španělsku i v revoluční Číně. Za své pokrokové úsilí byl v r. 1956 vyznamenán Mezinárodní cenou míru.

Hluboce osobním autorovým problémem byla otázka smrti, neustálé úsilí vyrovnat se s ní jako s nutnou součástí života. Kazantzakis se již v mládí rozešel s církví, nehledal tedy oporu v náboženství a musel dovést svůj zápas až do onoho stadia, kdy „smrt vstupuje do jeho života se známou, milovanou tváří, přichází jako přítel, který nespěchá a čeká, až skončíme svou práci“. Všimněme si, že i v románových scénách se smuteční slavnosti mění v bujné veselí, Kazantzakisův filozofický postoj se dostává do hlubokého souladu s myšlenkovým bohatstvím řeckého folklóru, s vitalismem lidových písní o smrti.

Štoly lignitového dolu v Prastově zarostly travou, zemětřesení zničilo domek o jedné místnosti s lůžkem, stolem, židlí a obrazem Tolstého, kde Kazantzakis psal svého Buddhu, ale Zorbas, novodobý literární bratr Sancha Panzy, žije v příběhu, přeloženém do sedmadvaceti jazyků a čteném ve čtyřiceti zemích světa.

RŮŽENA DOSTÁLOVÁ

Nikos Kazantzakis

Řek Zorbas

Z novořeckého originálu
Bios kai politeia tu Alexi Zorba,
vydaného nákladem
Heleny Kazantzakisové, Athény 1964,
přeložil František Štuřík.
Doslov napsala Růžena Dostálová.
Obálku a vazbu navrhl a graficky upravil
Josef Týfa.
Vydal Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, n. p.,
jako svou 3214. publikaci v redakci
krásné literatury. Praha 1975.
368. svazek edice Klubu čtenářů.
Odpovědná redaktorka Eva Pilařova.
Vytiskl Tisk, knižní výroba, n. p.,
Brno, závod 5, ze sazby monofoto.
AA 15,49, VA 15,80. 60522856.
Druhé vydání. Náklad 76000 výtisků.
01-019-75 13/34
Vázané 21,– Kčs